Karl Rumor Krutsifiks

Karl
RUMOR

Krutsifiks

EESTI ROMAANIVARA

Karl Rumor

Krutsifiks

Jutustus inimhingede põuast
ja põlemisest

TALLINN «EESTI RAAMAT» 1989

E
R 84

Esitrükk:
Karl Rumor
Krutsifiks
Jutustus inimhingede põuast
ja põlemisest
Eesti Kirjanike Kooperatiiv
Lund, 1960

Kujundanud H. Kersna

Sarja «Eesti romaanivara» kolleegium:
G. Grünberg, O. Jõgi (esimees), P. Kuusberg,
P. Lias, E. Nirk, A. Tamm

R 4702700100—236 / 901(15)—89 TL—2—37—83
© Järelsõna.
Kirjastus «Eesti Raamat», 1989

ISBN 5—450—00245—9

TEADMISEKS

Päratu üksildasel, ent ometi käidaval mägismetsateel asus kahe ürgoru vahelisel voorel omapärase kuulsusega paik. Ühed hüüdsid seda Uus-Kolgataks, teised — Libuvooreks. Varem oli kutsutud ka Õlimäeks, kuid toda nime ei mainitud enam.

Tee tõusis läänest umbse võlvialusena ning laskus niisama umbselt itta. Lehtpuude längunud oksad ja käärakad tüved, koormatud väätide rohkusega, moodustasid sellele rohelise katuse, mille läbi pudenes vaid sumbeid päikesekiiri. Kestvate sadude ajal ja äkiliste piksevihma valangute puhul pladises ja solises seal punavahuline uhtvesi.

Nii tõusmine kui ka laskumine sel kraavistunud ja kivirünklikul teel oli ohtlikult vaevarikas. Ometi rändas seal hobueeslite karavane ja rahmles raskeid kaarikukoormaid, veetud kolmest härjapaarist.

Kiltmaine lava voore harjakul, mille üle too tee vöönd us, avas voorirahvale sobiva väljaku laagerdamiseks. Sinna oli tekkinud tuleasemeid ja muldurbeid. Eeslid olid pudendanud sõnnikut päikesepleekele ja inimesed mesistanud selle pinda oma kullapanustega.

Harkjalgsete katuste all kõdunes maisipõhku, pilliroogu ja metspalmide lehti. Viltuvajunud postid ning bambusmalgad lubasid aimata, et kunagi oli nende laostuvate varjendite ümber asetsenud midagi tarataolist. Värskeid hooldamise jälgi ei esinenud enam, ka mitte omandiõiguse tunnuseid.

Varjendite kasutamine olenes juhusest. Võis mööduda nädalaid, ilma et keegi sinna oleks ilmunud. Vahel aga

saabus voor voori kannul pargistunud nägudega ning kabjastunud jalataldadega teekondlasi — ikka mehi, vanu ja noori.

Nad päästsid veoloomad rakmeist valla, kohmitsesid kaua ja hoolikalt koormate kallal, varustasid end ööbimiseks roguskite ja mattidega ning asusid lõkke jaoks prahti koguma. Leekide nälpsudes ja suitsuvinede tõustes küpsetati kuiva soolaliha, mida söödi isukalt kõride kluginal. Leiva asemel kahmati kamaluga mandiookajahu. Suutäite sekka heideti mõni lorisõna ning turtsatati naerdagi.

Kõhud täis, lõhverdati veel mõnda aega, kuni mindi laoalustesse puhkama. Seal nad oimlesid ja norskasid koidikuni.

Üldiselt peeti Uus-Kolgatat *alias* Libuvoort võikaks ning salapäraseks paigaks. Seda ta oligi tõeliselt: liiga püha ja liiga roimarlik. Pelglikud hinged kohtasid seal kummitisi, kuulsid inim-konna krooksumist ja sattusid jalgupidi nähtamatuisse kammitsaisse. Poriajal torkas maa-alune sikk oma sarved vankrikodaraisse ja koorem ei liikunud enam paigalt. Härgade rammul ning voorimeeste jõupingutusel purustati hulgaliselt sarvi, aga sikk, inimeste vandesõnadest rasvaseks nuumunud, kasvatas endale uued sarved.

Paljud platoole saabunud teekondlased laskusid põlvili ning palvetasid. Mustkunstitundjad mässisid ussinaha sisse soola, püssirohtu, juudasitta ja rasva, lugesid nutsakule salasõnad peale ja matsid selle siis maha. Sellega kindlustasid nad endid rängemate ohtude vastu; pisiviperuste vältimiseks puudusid vahendid.

Nagu inimeste hulgas ikka, nii leidus ka vooriliste keskel ülbeid ja meelevallatuid, kes hooplemise ja trotsiga oma isiku kangust rõhutasid. Teeseldes üleolekut ja kartmatust, poleks nad toda paika otsekui miskiks lugenud. Käitusid ulakalt omavahel ning mõnitavalt teistegi suhtes: vandusid kurja, kummutasid suule puskaripudeleid ja asusid seal asjale, kuhu mustkunstitundjad oma nutsaku olid peitnud. Nende rumal bravuur ning kehkjus tõendas ainult, et ise nad olidki suurimad pelgurid.

Mitmed vaod platoost ülemal asus Uus-Kolgata kõhe tunnimees: ristilöödud Jeesus Kristus. Allolijaile näis, nagu ripuks ta pihkusid pidi naelte küljes. Tõeliselt silmustas mitmekordne terastraat ta kaela ja ta kere oli

naba kohalt tugeva poldiga risti põikpuu külge needitud. Omades peenkõredaid jalgu, laia rinda ja kiilhabemega lõuateravikku, meenutas ta pigemini suure kaljukotka luukeret kui inimmoonutist.

Tröostitult üksildane, kõigist hüljatud ja kardetud, moodustas ta pigimust kogu kiviklibuse künka otsas hirmsa kujutelma hingede põuast ja meelte ärapõlemisest. Looduski ta ümber vaevles leevendamata janus. Kibuvitsa okkalised kõrred ja kääbuskaktuse krobelised lehed olid punaka maa kohale võrgustiku kudunud, mille vahelt paistis tõrvakände ja tuhastunud koopasuid. Pisut madalamal roomaskles künka külge mööda põuamugulate kiudpeeni juuri, just kui praguneva pinna traagelniite. Üksnes platooga piirduval künkajalal hingitses haljaid põõsaid ja lõikheina, sedagi napilt.

Alaline sõmerdumine ja mullakoorikute libisemine oli künka nudipäisest tipust kive kaasa kiskunud. Kestva laostumise tulemusena kerkis ristipuu nüüd virildunud aluselt. Kogu martüüriumiseadeldis põdes liigeste kõverdumist. Võllaohver ise kandis võlla raugastumise pildis pigemini ähvardavat kui kannatuslikku ilmet. Ta ripakil jalad näisid taldadele toetust otsivat ja ta luustikuline kere lennata tahtvat. Võitlus võlla ning võllaohvri vahel ei võinud selliselt enam kaua kesta. Varem või hiljem pidi ristipuu oma vangi aheldusest vabaks andma.

Ja too võimalus oligi, mida kõige enam kardeti. Paljas mõte kohutavast hetkest, mil püha peletis kukerpallitades alla lendab, pani pelglikkude vere tarduma. Kardeti, et pilk noist paljukannatanud silmakoopaist tabab surmava välguna; et röögatus tollest linnunokalisest lõuast läbib noolena iga olendi. Tema kätehaardeist ehk õnnestuks vabaneda, hirmuhaardeist — ei ealeski.

Tänu tollele meeltkrambistavale hirmule söandasid Uus-Kolgata maile üksnes paadunud leopardikütid ja kohtu poolt jälitatavad roimarid ilma sundiva põhjuseta oma jalga tõsta.

Aga linnas, mis asus mäestikuesisel lauskmaal, kuulus elanikkonna hulka kirjuid olendeid igast ühiskonnakihist. Vooruslikkude neitsite, vagade nunnade ja ausate pereemade hämmastuseks lendlesid linnatänavatel ka ööleedikud; rändas ringi käoemasid; laiutas paabulinnulikke sabasid salk kergemeelseid emaseid — lausa päise päeva ajal.

Nonde liiderlikkude ja patuteele veetud naisolendite eriline suhe mägismetsa künkaga põhjustaski Uus-Kolgata halvamaigulise hüüdnime — Libuvoore. Juhtus nii mõnelgi täiskuul, et ulajate neitsite hulgast või ka vilunud pordunaiste perest too või teine südame rindu võttis, ängistuse ja hirmu maha surus ning salajased sammud mäestiku võllapuu poole seadis. Seal ootas neid eriskummaline seiklus — magus nagu kuritegu ja kohutav kui surmanuhtlus. Oli ju ääri-veeri mööda teada, et Uus-Kolgata koobastes elutsesid naistenäljased röövlid ja muud monstrumid. Nende kaudu, olgugi nende eneste aimamata, toimusid mägismetsa võllapuu all ainulaadsed imeteod ning avanes naisrahvastikule ainulaadne saladus — kuidas palvustes, sunnitud andumustes ja monstrumitega maadlemises kaotsiläinud neitsilikkus vooruse ülemvarana üska tagasi võluda.

Kuidas süüvitati üldsuse teadvusse kujutelm mägismetsa künka võigastustest ja võludest, kuidas ja kunas püstitati sinna ristipuu süsimusta Kristusega ja milline oli kogu tolle loo algus, areng ja lõpp, sellest jutustavad järgnevad leheküljed.

Esimene osa

ÄÄS HÕÕGUB

I

Kaks meest — Antenor Virgilio Cabral ja Mario José dos Santos — hülgasid senise eluviisi, lahkusid kodulinnast ja asusid määratlemata tuleviku tundmatule teele; võib-olla väheseks ajavahemikuks, võib-olla jäädavalt. Nad ei teadnud seda isegi, sest nad polnud midagi kindlat kavandanud ega mingeid kohustusi endi peale võtnud. Polnud nad isegi kestvamalt tuttavad; põlvnesid erinevaist oludest, kuulusid erinevasse rassi ning omasid erinevat hingelaadi. Neid ühendas vaid juhus.

Olid olnud mingita ja maskita klounid elutsirkuses, tallanud varblaslikke samme tänavail ja turgudel, küsimata, milleks või miks. Elu hoovas nende silma all, nemad ise aga asusid elu uhtmaisel pervel, ei päriselt kuivad ega päriselt läbiligunenud. Nägid küll, kuidas mõned vastuvoolu tunglejad hoovust ujumisega püüdsid ületada, aga nendel enestel puudus selleks ind, kuni sattusid ainukesele nende ellu heidetud purdele, kus tutvusid ja ühendasid oma saatuse. Otsustasid minna ning läksidki.

Seda sammu võis ka pimesi päi hüppamiseks pidada, sest kumbki neist polnud selleks hädaparatamatult sunnitud. Tõsi küll, neid jälitati; oli tervislikum hoiduda politsei parklasse sattumast, kus nende nahale varemgi oli kipitavaid tätoveeringuid tikitud. Ometi võinuksid nad seda ebamugavust ka väiksema hoogutamisega vältida, siirdudes kas või muistsesse kivimurdu, kus paljud vabastatud orjad, nõiad, pikanäpumehed, töötud, aga ka vaesunud pesunaised ning kärumehed elunesid.

Muidugi ei omanud kivimurd enam toda seaduslikku julgeoleku kaitset, mis kuulus toonastele kurjategijate reservaatidele. Uus aeg oli purustanud hulgaliselt õilsaid

traditsioone, koos kuningriigi kadumisega ka viimsed kaelakohtuliste jaoks määratud kaitsealad. Rahva mälus püsisid nad siiski edasi ja tavakohane õiglustunne tahtis, et ka roimaritel oleks varjula, kus valitseks julgestus jälgimisohu vastu. Vana kivimurdu peeti osaliselt selliseks kindluseks. Politsei haarang ulatus sinna vaid harukorril, kui oli tegemist seadusliku korra mõne eriliselt jubeda solvamisega.

Antenor ja Mario oleksid kivimurrus rahuldava pesapaiga leidnud, kuni vaibuks kõmutsemine linnas ja rahuneksid meeled. Liiatigi polnud nad mõned röövmõrtsukad või muidu veresüüdlased. Laine, mis neid enda harjal kandis, oleks vaibunud jälle ning ka Neitsi Maarja ennustuslik külaskäik peagi ununenud.

Aga kui mõlemad mehed ometi otsustasid kodulinna tolmu jalgadelt maha raputada, siis põhjustas seda küll Antenori äkiline rambivalgusse paiskumine. Mario läks ainult teesilujana ning abistajana kaasa, omamata isiklikku algatust. Teda iseloomustas passiivne suhtumine uhangulistesse olukordadesse. Saatus oli ta meelest võimsam kui inimese tahtevõime. Pidas ülearuseks elule rinnutsi vastu astuda ning eelistas juhtuvaid mulkusid, kust tasapisi sai läbi pugeda. Armastas juhitav olla, truu kiindumuses ja kuulekas käsutäitmises. Oskas näida parajal paigal kohtlasena ja juhmina ning teeselda oma kaitsepühakute palge eeski lapsikust.

Vastandina Mariole oli Antenor ruttava, kärsitu, ründava ning mitmesse keerdu ja sõlme löödud iseloomuga. Juba lapsepõlves loeti teda kiuslikuks põikpeaks, kellele isa püksirihma ja ratsapiitsaga taltsust pidi õpetama. Poiss ei aietanud valusaimagi keretäie puhul, sest peks polnud ta meelest karistus, vaid maailma olemusele omane paratamatus nagu kõik muugi vääramatu ning vägivaldne.

Põlvnenud muistsete maavallutajate sugukonnast, pakitsesid ta veres seiklejatele kuuluv isiku maksmapanemise tahe, trots ning tormakus. Kõlbmatu püsivateks püüdlusteks, osutus abinõu ja selle kasutamine ta käes otsekui eesmärgiks eneses. Teadliku võitluse asemel ta tõrkus ja kippus märatsema. Koolis põhjustas taltsutamata meel talle raskusi ning vaenulikku suhtumist. Oli türanniks kaaslastele ja nuhtluseks koolikorrale.

Pärastine elukäik õpetas teda küll meelevaldsusele piire

panema ja tavalisi käitumisreegleid omaks võtma, kuid koos sellega tuli tal iseenda vastu valvsat võitlust pidada ja hingelistes vastuoludes kannatusi kogeda. Kõrgpingesse lülitatud meeleoludes toimus lühiühendusi ning katkestusi. Nii sai temast okkalise soomustusega inimtüüp — näiliselt hoolimatu, seesmiselt leegitsev. Vaatles irvitavalt inimliku totruse näitemängu, kuni leidis oma pärisosa seal, kus hulkade ja isiku vahekord ei allu enam kontrollile ega arvustamisele.

* * *

Lapsepõlveajast mäletas Antenor väheseid asju. Teravamalt kõigest muust säilitas ta mälu noid hetki, mil talle ülekohut oli sündinud või mil ta ise sai teistele ülekohut teha. Sattunud kord sõrmipidi kaevu rataspumba keti vahele, ei rabelnud ta ega karjunud, vaid tõstis ja upitas kätt, kuni sõrmed iseendast ratta lahtisel keerul hammastikust vabanesid. Seiklus näis talle nii põnevana ja kordamisväärsena, et meelitas oma noorema venna asetama mõlemad käed sama ratta veoketi vahele. Vend jäi sellest pahatahtlikust vembust vigaseks. Kas süüdlane oma tegu kunagi kahetses, seda ei teatud.

Oma sünnikodust kuski rohtla põduras mõisas ei omanud Antenor ähmastki kujutelma. Seda aga uskus ta mäletavat, kuidas nende perekond mõisast lahkus. Ta pidi tollal veel sülelaps olema, sest ega teda muidu kinnises võrkkiiges kõrge plaanvankri põhja alla tohutute puurataste vahele kõlkuma ei köidetud. Ema istus arvatavasti sama vankri tasakaalutul kolikoormal, hoides süles nende nooremat perepoega, kelle ilmaletulek oli sattunud kolimiseelseile päevile. Vanker kalluskles rööplikul teel küljelt küljele. Härgi juhtis kahtlemata üks nende kaasavõetud tallipoisse — võib-olla toosama vana neeger, kes orjade priikskuulutamisest hoolimata nende perekonda edasi orjas. Küllap leidus vooris veel teisigi orje, sest kõik nad vajasid peremeest.

Aga isa? Milline võis olla isa käitumine perekonna mõisast lahkumisel? Ikka vist niisama kergemeelne ja teesklev kui tavaliselt. Antenori kujutelmades ratsutas isa kord voori ees, kord selle kannul, õlgkaabu vasemale kõrvale vajutatud ja nuut saapasäärde torgatud, — et nähke, nüüd see pärishärralik põli alles algab.

Kas rännak oli pika- või lühiajaline, sellest puudus Antenoril aim. Ta magas, avades vaid hetkeliselt silmi. Ja neist hetkist süübis ta mällu pilt rataste veeremisest ning valguse kolmnurkade karglemisest kodarate vahel. Lisaks vilksatas ta mälupiltides veel koer, kes oma külma koonuga ta jalataldu oli nuusutanud. Mis toimus enne vankri all kõlkumist ja mis järgnes sellele vahetult, toda varjas pilkane teadvusetus.

Uued mäluriismed lapsepõlvest kuulusid nende perekonna pärastisele kodule küllaltki suure provintsi pealinna alevis, kus isa telliskivivabriku oli asutanud. Elumaja, kunagisest postijaamahoonest härrandlikuks ümber kohendatud, omas rohkesti tube ja uksi, ent oli sellestki hoolimata sünge ning kasinalt valgustatud. Laostuv savimüür eraldas teda tavalistest alevimajadest, piiravana ruumikat õue, kus loomad ja inimesed omavahel tülikalt suhtlesid. Sealsamas asus ka too rataskaev, mille kistavarre vahele Antenor oma vennal käed käskis pista. Vett pumpas pime eesel hoogridva rakkes, kõndides sügavaks tallatud ringrada mööda. Veel teinegi pime loom kuulus nende majapidamisele: kelmetatud silmadega hobune. Toda, tugevamajõulist, kasutati savihoovis trummelturbiini keerutajana. Tema tööpäev oli niisama üksluine kui eeslilgi — vedada kolgitsat ja tallata igavikuliselt pimedat ringrada.

Õhtupoolikutel käsutati Antenor savikoja mülusügaviku juurde hobuse kannul kari pidama. Loom orienteerus vaistu ja kuulmise varal. Kui ta arvas, et valvurit läheduses pole, sobis silmapilk talle puhkuseks. Siis hiilis Antenor otse hiireliku nobedusega seisatajat nuhtlema, ladudes madjakaga looma pihale lööke. Need juhud olid talle teretulnud tasuks igava ootamise eest ning mitte ükski asi ei vihastanud teda seevõrra kui hobuse kohusetruu, peatumatu kõndimine. Kaotanud kannatuse, nuhtles ja piinas ta pimedat kolgitsavedajat ilma ühegi põhjuseta.

Kooli saadeti Antenor üsna vara, peamiselt küll selleks, et valjud paatrid ja ilmalikkude teaduste õpetajad talle vajalikku kuulekust sisendaksid. Klassis tuli tal ainult kahe ilmaliku kasvatajaga tegelda; lisaks nendele istus seal veel üks pühitsemata kloostrivend, kes painduva pillirookepiga rahutuid ja tõrksaid korrale kutsus. Kool ise oli põhimiselt ilmaliku õppekavaga, kuid kuulus kogu-

dusе ning kloostri ühisele hooldamisele. Seda valjemalt arvestati iga ülemeelikust ning ulakat käitumist. Antenorile omistati eriliseks süüks tähelepanu puudust ja hajameelsust. Juhtus sageli, et ta oma mõtetega uitlema oli sattunud, teinud otstarbeta liigutuse või lausunud lubamata sõna. Juba savikoja pimedat hobust varitsedes tabasid teda aimupaosklemise hetked, millistest virgus ehmununa, iseendalegi võõras.

Koolis valitseva kari hulka kuulus ka õpilaste põlvedele käsutamine nukilise raudplaadi peal. Antenorile ei valmistanud see piina, pigem magusat peapööritust. Enamasti lõppes põlvitamine minestusse langemisega. Algul peeti seda teesklemiseks; aga kui ta kord supelbasseini rakkel kükitades teadvuse kaotas ning vette langes, siis hakati talle põlvitamise asemel teisi karistusi määrama.

Üldiselt jäi noorukile koolist mõru ning vastumeelne maik, ehkki ta sealt rohkesti kasulikku kaasa tõi. Oli omandanud korraliku kirjaoskuse, saanud aimu matemaatikast ja õppinud pähe hulgaliselt ladinakeelseid palveid ja liturgia korduslauseid. Kodule jäi ta samal ajal järjest võõramaks. Vend kartis teda ning hoidus temast eemale. Oma isa vaatles ta ise alahindavalt ja ema näis talle mingipärast laostuva emasena, kelle ümber hõljus häirivaid lõhnu. Kõige rohkem tülitasid teda uued perekonna liikmed; ja neid oli kaks: õeksed, täpselt ühesarnased, punetavate silmalaugudega ning tatiste ninadega. Ristimisel anti neile naeruväärsed nimed — Primaria ja Sekundaria. Selliselt täpsustas isa kaksikuina sündinud tütarde ilmaletuleku järjekorra. Erilist õrnust ei lastud nendele osaks saada, aga nad kasvasid jõudsalt otsekui kõrvitsad. Ema jäi sünnitamise raskustes põduraks; lamas kaua haiglas ja muutus hiljem nii välimuselt kui käitumiselt imelikuks: lõkendas näost, naeris totakalt ja kippus töömeestega alpima. Lapsi ta enam ei sünnitanud.

Antenor tundis end perekonnas ülearusena. Isa ei väärinud ta meelest juba sel põhjusel tunnustamist, et oli lasknud perekonnale kuuluvad maaomandid kaotsi minna. Nooruk omas nendest täbaratest olusuhetest vaid kuulduste põhjal mõningat aimu. Teadis, et mõlemad isa vennad hukkusid vaenus ja sissisõjas, mis valitses nende perekonna ja naabrimehest suuromaniku vahel. Üks nendest lelledest oli langenud tulevahetuses naabri küttidega, teine leiti surnult maanteel, pussihaav seljas ja kõri läbi

lõigatud. Pärast seda loovutas isa oma maa kõikvõimsale naabrile ning kolis linna elama. Ei organiseerinud vastupanu ega mõelnud kättemaksule.

Seda argpükslikku alistumist luges Antenor perekondlikuks häbiks. Tavakohaselt oleks temast endast pidanud veretasuja ning varanduste taastaja tõusma, kuid aeg oli muistsetele suhetele rohkesti hangi kuhjanud. Nooruk ei tundnud kumbagi mõrvatud lelledest; ei teadnud, kas nad olid olnud väärtmehed või samasugused kergatslusse kalduvad tossikesed kui ta oma isa. Võib-olla polnud kättemaksu tavad selliste näokaotajate suhtes üldsegi kohaldatavad.

Noor oras nende perekondlikul laval aina kinnitas neid kahtlusi. Ta õed lähenesid juba kolmeteistkümne-aastasina kasvult ja kogult täisealistele tütarlastele, aga ei omandanud väärikust ega äratanud endi vastu lugupidamist. Alati nad salatsesid omaette ja varjasid midagi muude majaliste eest. Sosistasid, pidasid nohisedes nõu ja tormasid kuhugi, kus neid keegi ei oodanud. Omandasid teineteiselt küüntenärimise pahe, krigistades magadeski hambaid. Nende kingad olid nii viltu sõtkutud, et pealisnahad siseküljelt talla alla keerdusid. Isast möödusid ruttavalt, ent siiski upsakalt. Antenorile nad püüdsid mingipärast meeldida; lähenesid kassiliku nurusklemisega, kuid hirmusid igast venna liigutusest, tõmbudes tagasi. Antenor ise vihkas ja solvas neid, sest nad olid ta meelest nohused, ummistunud ninasõõrmetega, käsnase hingega ja ihaleva ihuga. Nende näkku ilmus järjest vistrikke, sõrmede külge käsni.

Varsti ei tarvitsenud Antenor seda enam näha ega selle vastu huvi tunda. Ta kooliaja maht sai enneaegselt täis ning isamajagi muutus talle kitsaks. Lugu oli labane, kuid valmistas kogu linnale hämmastuse. Kuidas see päriselt algas, jäi asjaomastele enestelegi segaseks. Mingi kurjuse ergutatud ajel kõnelesid koolipoisid salaja kokku ning ründasid südaööl nunnakloostrile kuuluva tütarlastekooli internaati. Vallutasid dormitooriumi ja põhjustasid suure hädatsemise. Tüdrukutest põgenes muist metsa; teised kähmlesid ründajatega pimedas ruumis, kuni aeti klooster jalule ja saabus lähikonnast laternamehi.

Antenor oli selles ettevõttes juhuslik kaastegelane, aga kooli- ja kirikuvõimude poolt süüdistati just teda kaasõpilaste väärteole ässitamises. Oma kangekaelse vaikimisega aitas ta ise kahtlustamist õigustada. Pärissüüdlased püüdsid vigurdamise ning salgamisega selgeidki jälgi segada; üksnes Antenor vastas pärimistele põlastava trotsiga. Oli nõus süüd omaks võtma, andmata seletust.

Kui talle pärast mitmepäevaseid pinnimisi, manitsusi ja ähvardusi koolist tagandamise otsus kuulutati, surus ta läbi kinniste hammaste üheainsa sõna: «Idioodid!» Teistele vallandatuile hakkasid vanemad hariduse jätkamiseks uusi võimalusi hankima. Antenorile lausus isa: «Mine nüüd pimeda hobuse asemel kolgitsat vedama!» Toogi lause oli öeldud võltsiseguse kergemeelsusega. Võib-olla meenus isale, kuidas ta ise nooruspäevil mustade ning segavereliste neitsikutega poolenisti vanemate silma all oli lihahimutsenud. Härrasrahva ning orjavaimude suhtlemises peeti seda endastmõistetavuseks, koguni tarvilikkuseks.

Sellele tülikale ajale langes ema surmatund. Pereemand lihtsalt tuigerdas jalul ning heitis ootamatult hinge. Ehkki Antenor eales vanematesse polnud kiindunud, moodustasid ema ja isa mingil määral perekonna tuumiku. Nüüd lagunes see lõplikult. Kas põikpäine noormees pärast seda koerapalgaga kodunt minema kihutati või läks ta ise jonni ning ebasobivuse ajel, polnud kellelegi oluliseks küsimuseks. Lahkuja ise ei kahetsenud ega vajanud ühegi majalise kaastunnet. Oleksid ta kinnised huuled vilistamiseks sobinud, siis võinuks ta pea uljalt püsti lüüa ning lustliku viisiga koduvärava läbida. Ta kõnnak aga oli raskepärane, pilk enamasti maha löödud. Selliselt ta seadiski oma põlglikud sammud linnatrotuaare trotsima.

Oli lühemat aega turukupja abiliseks, mis ametist vallandati liigse nõudlikkuse, norimise ja väikluse pärast. Hiljem katsetas paljude muude tööaladega. Kärutas pagari- ja piimaäridest tellijatele kaupa. Teenis hoovipoisina postijaamas ja lõõtsahoogutajana sepikojas, hööveldas tisleritele laudu ning laasis korvipunujatele raage. Ükski amet ei haaranud tast pidevalt kinni. Ta vaid näris ameteid, sest need olid toitvad ja leevendasid nälga. Katsus ka viina rüübata, tülgastunud paljast klaasi lähenemisest huultele. Lakkas hoolitsemast välimuse eest: kasvatas endale tuustikhabeme, riietus müüritöölise põllpükstesse ja eelistas uidata palja jalu ning palja päi, karvane rind pluusi alt väljas. Sattus halbadel aegadel parkideski öid veetma, omamata alalist voodipaika.

Tollal tärkas tas huvi kõige salapärase, ebatavalise ja erutava vastu. Argipäevaelu tundus talle dekoratsioonina, mille taga pidi vaatlejatele nähtamatu lava peituma. Ehkki põhimiselt usklik, oli ta ikka laisk olnud kirikut külastama, sest ta ei näinud seal muud kui vahaküünlaid oksüdeeruvail jalgadel, määrdinud pitsi, brokaati ja broderiid vaimulikkude ametiülikondades. Kirikuisad ise olid kiindunud maistesse huvidesse — ahnusse ning aplusse. Altar sümboliseeris küll ebamaist ülevust, ent polnud veel väravaks jumalariigi saladustesse. Altaritagune lõhnas tolmust, ämblikuvõrgust ja seiskumisest. Üksnes maalide ja pühakujude muutumatus ilmes näis varjunevat müstilist ahvatlust ning võlu. Ent asjalikkust paljastava pilgu ees ei koosnenud pühakudki oma raamides ja orvades muust kui värvist, lõuendist, puust ja plekist. Antenor ei suutnud tõkestada blasfeemilist mõttepälgatust: kas on pühakud tõepoolest nondeks teepostideks, millede kaudu kulgeb taevane rada? Oma vaimus ta kujutles mingit rünnakuga vallutatavat kinnismaad jumala olemuse vahendituks kompamiseks.

Sattus alalisil nuripidi rännakuil alevites asuvaisse lahkuskude palvelaisse, kuhu õhtutel tulvitsevalt rahvast kogunes. Seal jutlustasid vahelduvad sõnamehed: mõned ammust ajast tuntud; teised, kes tulid võõrsilt ning kadusid jälle. Ülelinnalist kuulsust omas etioopliku päritoluga neeger, keda ta jüngrid — mehed ning naised — Jeesuse Kristuse kehastuseks pidasid. Kirik ähvardas teda vande alla panna; ulakad heitsid ta üle kõlvatut nalja. Tema aga jätkas oma vaimulikku missiooni, värvates hulgaliselt uusi poolehoidjaid.

Vaimus vagatsejate tundide vastu puudus Antenoril huvi, sest seal istusid või põlvitasid alandlikus vaikimises nukrad kujud, põsk palveliselt koostatud kätele toetatud, vaade härduv. Hoogsamaid ja võimsamaid jumalaorjusi lavastati poolkinnistes pühamutes, kus ühisaktiivsust ergutav rituaal koosnes algeliste kristlaste kommetest, aafrikalikust nõidumisest, katoliiklikust rangusest ja vabakoguduste hoogsusest. Tavalisi palvusi seal ei peetudki. Õhutavale avasõnale järgnes ühislaul ning skandeerimine. Rahvas põlvitas ja tõusis komando korras. Hüüatati kooris vaimulikke sortsimislauseid ning võlusõnu. Tavaliselt hakkas too või teine naine, vahel ka mees, vaevlema, ahastama ja sonima. Teda imetleti hin-

geldava osavõtuga, kuni algas pahavaimu tõrjumine. Uks ja aknad avati. Vaevatu tõsteti lavale. Naised lehvitasid rätikuid, mehed ajasid rusikad püsti. Kuradile kuulutati käsk põgeneda. Esimesele kiusatule järgnes veel teisigi ja võitlus põrguvõimude vastu kestis hilisööni.

Antenori meelest olid needki lavastused liiga lahjad ning labased: pöörasid küll pahupidi inimhinge sügavtaskuid, aga ei purustanud pitsereid jumala salalaegaste eest. Kurat tuli ikka ning jälle tagasi — kui ta üldsegi lahkus.

Vajades tugevamaid elamusi, poetas Antenor enda mustade ja segavereliste ametlikult keelustatud, ent siiski sallitavate koguduste kokkutulekutele. Tasandas endale tee neegrikülа ja kivimurru koobasasulate pimedates ruumides peetavaile seanssidele, küsimata, kas olid need jumalaorjuslikud või mustkunsti lavastused. Seal manati ja toodi tõrviktantsu, ulgumise ning minestamiste saatel ohvriande. Tapeti tavaliselt paar looma — eelistatavalt must kukk ja punane kitsetall. Veri nõristati kirjumustrilisse urni, olgu selleks kilpkonnakoorik või pühvlisarv. Ülakehalt alasti preester võimles, loopis nuge, keerutas tõrvikut ja kummutas vereanuma enda suule. Kolmeks häälestatud koor laulis: «Ogun hoo! Odiksa robo! Ksekso, ksekso — onibara!» Abimangujad ning muud osasaamist ihaldajad trügisid preestri ümber õieli kaelu ning sirutávi käsi. Omavahel loobiti ahviknukku peost pihku. Prohveti keelel hüüdlev naine — preestri abiline — kiskus end kuutõbisele omaste liigutustega pala-palalt riidest lahti. Hõljutas alasti puusi ning kõhtu. Siis kustutati tõrvikud. Pimedas ruumis algas tunglemine. Naised läkastasid ja lõristasid naeru. Mõni mees hirnahtas.

Toda lõppu ei elanud Antenor kunagi kaasa. Poetus juba varakult ukse lähedusse ning põgenes, sest naised ja loomad olid talle vastumeelsed, puutumine neisse roojastav. Ta ei eitanud lihalikke kanaleid vaimu kompimiseks, kuid leidis, et see peab sündima valu ja kannatuse kaudu, mitte iharuse vahendusel.

Hoolimata pettumustest, jätkas innukaid otsinguid. Küttides kõikjal salapärasust, avas endale sundideelise visadusega uksi nõiameistrite, astroloogide ja imearstide kodudesse. Osutas nendele püsivat teenet, jagades tänavail reklaamisedelikesi, juhtides abiotsijaid vastava targa juurde, olles vahendajaks nõidumisesemete hankimisel. Tema vahekord kuulsa okultisti ning hüpnotiseerijaga,

kelle nimi — professor Cardoso — seisis haritudki inimeste huultel, muutus teenistuja vahekorraks. See oli omamoodi külluse ajastuks Antenori elus.

Oma välimust ta ei nõustunud muutma, ehkki okultistist leivaisa seda soovitas. Jäi sasitud habeme, palja rinna ning kammimata juuste juurde. Pigem kõhn kui lopsakas, madala kasvu kohta laiakondiline, laubalt plakatlikult lame, ninakaarelt teravakühmuline, käed pisut harakil ja tahapoole hoitud — nii kõnniskles ta ebakindla, peaaegu takerduva sammuga, ent alaliselt ruttav ja vastutulijates võõrastust äratav. Jäi mulje, nagu valmistaks ruumi tajumine talle raskusi.

Nõnda, küllaltki omapärane ja erinev, oli ta piisavalt tallanud kodulinna kivisillutist, tahveltrotuaare, turuplatse ning hoove — ikka nagu ära eksinud või pea kaotanud, siiski kõike silmaspidav ja mällu süüvitav. Tundis kirjut elanikkonda täpsemalt ühestki politseinikust ja kirjakandjast. Ometi ei sattunud ta tutvuma kõrgekasvulise, lodeva, lampjalgse neegriga, kellele ristimistoimingul pandi vabamehe nimi — Mario José dos Santos.

* * *

Nad ei kohtunud sellepärast, et nende teed erinesid, otsekui hundi ja koera teed. Võib-olla otsisid nad mõlemad üht kaotsiläinud osa oma elus. Antenor oli tõrges tavalisusse kiinduma. Ta hundilikult näljane loomus suunas teda erakordseile otsinguile. Mario otsiskles oma lähimas ümbruses; soovinuks kiinduda kasinassegi mugavusse. Ent ikka oli taevas pilvine; tuuletõmbelised koridorid ning ebakindlad põrandad takistasid elu püsivat paiknemist.

Sündinud mustast orjanaisest ja kasvanud üles sellele vastavas ümbruses, tundis ta väga hästi oma sugurahva meelsust, kombeid ja ebausku. Teadis, et kuulsate lausujate, võlurite ning tohterdajate hulgas leidus üleloomulike võimetega mehi ning naisi, kelle abi kasutasid nii ihu- kui vaimuhaiged ja kelledelt saadi vahendeid ohtude vältimiseks ning sõlmestunud suhete lahtistamiseks. Nad päästsid surmast lootusetult haigestunuid, kuid võisid tappa oma kunstiga terveimagi mehe.

Samuti teadis Mario, et kurat rändas maailma mööda

mitmes teisendis, võis ilmuda kõikjale, koguni pühakotta. Kuradi teod kõndisid kuradi kannul. Eks käinud mõnigi vaga näoga mees röövimas; eks heitnud mõnigi kristliku põllega naine oma ihuvilja reoveepaakidesse. Kõiges selles olid salavahendite levitajad kaastegelasteks. Ja sellepärast ei kõlvanud ristimisveega kastetud inimesel harrastada nõidumist ega võtta osa sellistest koosviibimistest, kus jumalasõna katte all toodi kümnist kuradile.

Mario tahtis olla hea kristlane: tunnustas ainult neid imesid, mis tulid Jumalalt endalt. Ei pidanud paljuks jalavaeva, kui kusagil pühakupilt või pühakuju inimeste pattude pärast ahastades silmapisaraid oli hakanud valama. Rikka rahva majades ei juhtunud seda kunagi või juhtus väga harva. Ikka toimus ime alevi vaeste pool ja vanades palvekabelikestes. Kuuldus sellest levis kulutulena.

Kuidas Mario vahel ruttaski, ikka jõudsid kogukad rahvahulgad temast ette. Olles põlvitanud ja palvetanud, nad ei mõelnudki lahkuda, sulgedes hilisemaile ruttajaile ligipääsu. Ootajad muutusid kärsituks ning hulk asus hulga õigust nõudma. Sellest tõusis tülisid, sageli jõupruukimistki, kuni politseinikud asusid korda pidama.

Vaevatutele, vigastele ja haigetele mõisteti eesõigus, eriti kui neid talutati või raamil kanti. Juhtus, et mõni poolenisti halvatu, keda abistajad pühaku palge ette tõid, lahkus sealt omil jalul taarudes ning vaarudes, saanud õndsuse ja õnne osaliseks. Rahvas lõhenes sellistel juhtudel kahte kaarde ja andis õnnelasele aupaklikult teed. Sajad silmapaarid jälgisid teda imetluse ning härdusega.

Mario meelest oli tunglemine ja tülitsemine ime ilmnemise paigal lubamatu patutegu. Ta ise ootas kannatlikult kesköö möödumiseni, mil uudistajate hulk hõrenes. Siis tõi temagi oma palve põlvitavana. Harukorril vaid õnnestus vaadata nutvale pühakule näkku, kust pidi paistma mure ning manitsus. Kujuesisel laual vilkus tahilambike; sellele lisandus küünalde virvendamine inimeste peos. Mario tundis, kuidas ta silmad vahtimisest vaibusid; ühtlasi läbis meeli suur valgus. Kuulis läbi härdumuse naiste ohkamist:

«Oh Jeesus, oh Maarja, vagade õndsus, kuidas ta meie pattude pärast kurvastab . . .»

Ja Mario nuttis. Oli pärinud meeleleebuse oma emalt, kes töötas nõudepesijana suures mõisa köögis, teiste teenijate tõmmata-tõugata. Olgugi kirjatarkuseta ning paljude

paganlike arusaamadega, nagu teisedki orjanaised, tundis ema ometi kristlikke palveid ja jutustas pojale pühakutest ning Õnnistegija ristisurmast. Maa peal valitsesid isandad; taevas asus Jumal inglitega. Jumalale kuulus kogu võim, aga ka kurat põrgus mängis võimumeest. Hinge päästmiseks pidid inimesed Jumala poole hoiduma, vältides kuradi kiusatusi.

Mario pidas ema manitsusi kalliks, suutmata ometi nende nõudlikkust täita. Enamik õilsatest õpetustest ei mahtunud inimelu raami. Kuidas Jumala teed saatana teest ära tunda, selleks palus ta pühakutelt juhatust. Usaldas oma hinge kahe kaitsja hoolele. Esimene neist, Pühaks Hieronymuseks hüütu, hakkas teda juba muistses mõisakirikus oma maheda pilguga abistama ja hoidma. Teine, kes ratsutas uhkel hobusel, sai talle hoopis hiljem teatavaks ja austatavaks — siis, kui ta taipama hakkas, et elu on peale muu ränk võitlus ründavate raskuste vastu.

Ema kadunuke palus küll eelkõige Neitsi Maarjat, mitte roosikrantsi näppides, vaid hoides pihus pisikest ahvipead valge kaelusega. Naistele ehk oligi naispühak soostuvaimaks eestkostjaks; mehed põlvitasid meespühakute ees. Kõiges pidi valitsema kord ning järjekord. Jumal ei tulnud kunagi kõnetatavaks, teda hüüti ainult äkilises hädaohus appi. Soovid tuli esitada eestkostjatele, kes need Jumalale heatuju tunnil teatavaks tegid, sest põhiloomult oli Jumal vihane ja vali.

Mario külastas missasid ühes alevi kirikus, iseäralikus juba selle poolest, et see enne valmimist vanaks oli saanud. Seal ei tikkunud ta altari ette, vaid pöördus pärast kombekohast sõrmede kastmist hämarasse küljekabelisse Püha Hieronymuse pildi alla. Sinna polnud teistel asja; üksnes kirikuteener tolmutas seal varajastel tundidel rätte ning vaibakesi. Seda intiimsemalt toimus kõnelus pühakuga. Mario jutustas kõigest, mis nädala jooksul hingele kogunenud. Pühak hämaruses näis kord toda, kord teist palgepoolt kuulamiseks pööravat. Soostuvaid vastuseid saatis noogutav pealiigutus; etteheidete puhul tõstis pühak ähvardavalt kulme.

See meenutas Mariole vestlusi kasuisaga. Oma lihalikust isast puudus tal aim. Tulnud vallaslapsena maailma, nõustus üks heatahtlik vanamees, kelle piipu ja habet ta austas, teda oma nimele kirikukirja kandma. Isa kohustusi

ta ei täitnud ja seda ei soovitudki. Ilmaletulek ise toimus kümmekond aastat enne orjade lõplikku priiustamist, mil orjanaiste kõht juba vabaks oli antud.

Tõika, et ta esimest päevavalgust oli näinud vabas seisuses, ei jätnud ta kunagi mainimata. Ometi möödus ta lapsepõli samades tingimustes kui orjadekski sündinuil. Toidupuuduse üle polnud põhjust nuriseda, aga solvav kohtlemine härrasrahvalt ja mõisateenijailt valmistas nii emale kui lapsele kibedust.

Kolme fassaadiga härrastemaja, ümbritsetud lahtise rõduga, asus küngasmaastiku lausikus orus madala põhjaga jõe kaldal. Mõisa töö- ja kasvuhooned olid loobitud laias kaares kummalegi poole jõge. Nende vahel liikus alati inimesi, ka trobikondade kaupa, ilma et laps oleks tarvitsenud sellest häiritud olla. Rõdule tõusmine püsis lapse jaoks keelu all. Ta tohtis vaid köögi mitmeastmelisel trepil käperdada ja pühkmekasti sorida; sinnagi viskas talle neegrimoor — endine ämm, pärastine köögi-naiste nuhtlus — hurjutamiseks solgivett.

Saanud võimeliseks püstijalu kõndima, hakkas laps härrastemajast eemale hoiduma. Ta seltsilisteks osutusid nüüd pardid ja kalkunid. Neid ta armastas ja mõistis ka nende kõnet. Õppis isakalkunilt kulukulutamise ning oskas pardipoegi prääksutamisega enda ümber koguda. Ilutsevaks ajaviiteks sai talle mudasel jõepõhjal istumine, kus linnud ta ümber pladistasid, sirutades talle märgi kaelu paitamiseks. Konnaderohkel viluajal püüdis ta ise oma sõpradele elavat toitu.

Ema tõendas, et loomad on aruta; neil polevat hingegi. Aga poiss ei tahtnud seda usutavaks pidada, sest tunnetas ta ju ise, kuidas ta oma hing loomade hingedega suhtles. Lindudel olid küll ümmargused, peaaegu liikumatud silmad, ent ometi tulvil tõde ning vaimu. Vaadates neisse teravalt võis näha seal samasugust lõpmatust ja põhjatust kui taeva helenduseski. Vana pardi kael tuksus soojalt ning sujuvalt ja abitute pojukeste põues lõi pisike süda ruttavalt.

Emal puudus jõudeaeg loomade hellitamiseks; sellepärast ei mõistnud ta ka nende hingestatud olemust.

Hoopis eriline põli algas noorukiks sirgunud poisile siis, kui mõisaisand ta koerakopli hooldajaks määras. Sellega teostus inimühiskonnast eemaldumine, siirdumine orjade perest penide perre. Teised temaealised viidi kaplani

käsul kirikusse esimesele pihile ja armulauale. Mis see tähendas, polnud koerapoisile küsimusekski, sest temale avas penide kogudus uute aimuste ning tunnetuste maailma. Jäi rahuldunud enesetundega koonukandjate kostiliseks; magas ning sõi koos karvaste neljajalgsetega. Ta lampjalad ning tugevad puusad olid juba looduse poolest kohandatud käpukil karglemiseks, lamamisi loivamiseks ja vägevate põdrahagijatega maadlemiseks. Mäkke minnes ruttas ta mõnest takerduvast penist ettegi; mäest laskudes olid kõik paremused tema poolel, sest ta vaid kukerpallitas ning veeres. Koerte südamlik truudus, kiindumus ja usaldatavus korvasid kibeduse, mille osaliseks oli saanud inimeste seltsis.

Jahiretkil ratsutas tseremoniaalselt riietatud härrasvägi väledatel hobustel. Uhkeldati ning katsetati võiduajamist. Daamide kavalkaad järgnes neile pikkamisi tallipoiste saatel. Sulased orjaonnidest olid juba öösel valvepostidele paigutatud. Koerapoiss aga lippas koos hagijatega läbi võsastike, ürgpadrikute ning raiesmaa karuohakate. Õhtul valutasid ja veritsesid ta sääred. Tark hurdakoer teadis, kui mõrumeelselt magus see on; pani koonu lohutuseks poisi sülle ja lakkus reigadel kobrustuvaid verelaike.

Ühel hommikul toodi Mariole sõna ema matustele tulla. Öeldi, et pesunaised olevat tallidetagusest jõekäärust värske laiba leidnud. Vett polnud seal niigi sügavalt, et niudeni end märjaks kasta, ent ometi osanud ta ema jalgupidi hauda sukelduda, ramba taha kinni jääda ning hinge Issandale heita.

Mariole osutus ainukese sooja inimsüdame kaotus kurblikuks sündmuseks, ehkki oli harjunud tollest nõudepesijast eidest ning mõisa köögitrepist osatult mööda kõndima. Visanud koos teiste peielistega peotäie mulda kirstule kaasa ja vahtinud nutuste silmadega, kuidas haud kinni kühveldati, lonkis ta norus päi koerahoonesse tagasi. Ei kaelustanud vastuhüppavaid loomi; istus vaikivana pakule ja nukrutses. Penid süvenesid vaistlikult ta meeleoludesse, muutusid ka ise kurblikuks ning ulgusid pikas penide kooris õhtust hommikuni.

Noil ajul valitses mõisates juba palavikuline kihk-kahk, sest keisrinna kiri, mida kantslites ette loeti, majaseintele ja teepostidele kleebiti, kuulutas kõikidele orjadele nende suurel maal täieliku ning lõpliku priiuse. Toda sündmust

kommenteeriti mitutpidi. Vanad inimesed vangutasid hoiatavalt pead, et heaga see lugu küll ei lõpe. Ka nõiapreestrid ning soolapuhujad kuulutasid kurja: sõda, katku, vapustusi riigielus. Sosistati troonitülidest, aadlike salasepitsustest ja valitseva dünastia pankrotist. Revolutsiooni tõenäosus rippus tambina õhus.

Noored ja keskealised vabanejad valmistusid senisele põlvele jumalagajättu lausuma; nõudsid palka ja moonamaad. Sellest keeldumisel kogunesid rändlindudena sagaraisse, pilgud võõrsile suunatud. Hüüdsõnaks sai linn, kus teati kõigile tööd ning leiba jätkuvat. Leidus küll alandlikkegi, kes härrale põlist truudust tõotasid. Mõisatööd jäid siiski soiku ning hoiak häärberielanike vastu muutus solvavaks.

Mõisaisand vaatles kord koerakoplis Mario lustisõda peninukkidega. Ta tumenenud pilk haaras kaugusi, aga mõtted näisid viibivat siinsamas. Pani mõlemad käed puusa ning sõnas, ei tea, kas ennast või koerapoissi trotsides:

«Armuline keisrinna tegi ka sinu lustile lõpu. Õmble pükstele uus paik ja hakka saksa mängima. Varsti pannakse hääletamine käima ja koerad valivad ise endile ülemuse. Mulle pole sind enam vaja ... oleme ühesugused isandad. Tule lähemale: ma annan sulle veel viimase kõrvalopsu.»

Mario läheneski, kuid tõotatud lopsust jäi ta ilma. Selle asemel pajatas härra päris asjalikult:

«Su amet on sind logelema õpetanud ... palgatööliseks sa ei kõlba, maaharijaks ammugi mitte. Aga sul on mitme targa koera aru. Jäta mõis mõisa hooleks ja kõnni! Mine nendega, kes on minejad!»

Mario nuusutas iga hõljuvat tuult; ikka oli ta vaist võimaluste haistmiseks nüri. Nõuandjaid sigis nüüd kõikjal, paljud neist takjasemad laadasellidest. Ka sõjaväele sõdurite värbajaid kuuldi mõisast mõisa rändavat. Ahvatlevamaid võimalusi tõotasid nood, kes inimesi uutele kullasoontele püüdsid meelitada. Mario ei kippunud kuhugi, aga tõdes valuliselt, et ilma koerteta ning koerakoplita ei seo teda mõisaga enam ükski asi. Liitus lõpuks linnamineku salgaga — peremeheta peni ja paljasjalgne, nagu ta oli.

Nende rühm koosnes paarikümnest mehest. Linn asus kaugel ning jalge alla võetud tee teati väsitav olevat: neil

tuli rännata läbi mitme mõisavalduse ja tühimaa ning ületada kõrge mäeahelik. Kõikjal osutusid nad soovimata külalisteks, sest kaasavõetud toidupooline sai varsti otsa ja nad olid sunnitud kerjamise ning varastamisega endile päevase moona hankima. Kui nad teekonna lõpupoolel ühele vooremaisele platoole olid jõudnud, otsustati ööbida, ehkki päike veel kõrgparrelt polnud alla laskunud.

Nende eestvedaja, bantu päritoluga rauk, heitis pambu murule ja lausus kähiseval häälel:

«Siin see oli . . . Siia nad jäid ja siin lõpetasid nad oma elupäevad . . . Seda paika tunnen ma juba lapsepõlve rännakust.»

Aga kuna teised, hoopis ja hoopis nooremad, tema imelikust keelest midagi aru ei saanud, siis tuli tal oma vilets maakeele oskus abiks võtta. Lugu toimunud umbes viiekümne tosina aastate eest, kui musta rahva suur prohvet Kuiaku õhutanud orjad kristlaste ja orjamajandajate vastu mässule. Pärast veriseid taplusi põgenenud osa võidetuist mäestikku, kust nad pikapeale naabermaakondadesse laiali valgusid. Ainult Kuiaku oma lähema abilisega jäänud metsa — vaat sellesama kühmulise künka otsa, mida teie endi ees näete. Seal ta palvetas, needis ja tõi ohvrit. Ja kui ta abiline nälga suri, ei läinud Kuiaku veelgi minema, vaid kaevas enda elavalt maa sisse abilise kääpa kõrvale. Hauast immutas ta oma tahte ja mõtte elu igavesse kestvusse, kust see inimmeeli põlvest põlveni võitlema kutsub. Ja nüüd oleme vabad ja see paik, kus praegu viibime, on meile püha.

Teekondlaste hulgas leidus noormehi, kes rauga jutustusest kihkunult mäerüsakule otsustasid ronida. Mario kutsuti koeraks kaasa. Otsimine ja nuuskimine andis vaid kasinaid tagajärgi. Häiriti herilaste pesi, rehitseti surnuks kaks mürkmadu ja loputati külmas kaskaadinires tolmuseid jalgu. Lõpuks avastati künkakurus vaevumärgatav koopasuu. Päike oli juba loojumas ning nuuskijad pidid salga juurde tagasi ruttama. Nad jõudsid koopast ainult süsi ning tukke kaasa tuua. Tollestki piisas, et rauga jutustuse tõelõimsuses veenduda.

Linnavalitsuse poolt oli lahkuvate mõisameeste vastuvõtuks mõningaid korraldusi loodud. Neid ei peetud päriselt kontvõõraiks, sest arvukate kinnismaiste masside kasutamine mõisate huvides pidurdas arenevate linnade

tööturu varustamist vajalikkude kätega. Vabastatud orjade lendparvedest loodeti linnamajandusele tõhustust, kuni tõdeti, et kohtlane mõisavaim siples uutes oludes nagu kärbes liimil.

Mario sattus linnaski veel korraks penide sappa. Üks veider vanaproua, mustade vurruudemetega ülemisel huulel ja vidukate habemekiududega lõua otsas, tuli isiklikult mõisameeste laagrisse koerapoissi kauplema. Mario meeldis talle esimesest pilgust ja nad sobitasid kauba: koertele lahke talitaja, talitajale — prii toit köögitrepil. Kuid Mario leidis oma ülesande peagi naeruväärse olevat — kõnnitada tänavatel kaht irevil hammastega buldogi ning üht harkjalgset mägrahatta, kes tütarlapse moodi riietatuna üldse kõndida ei viitsinud. Säärased pärdikud tülgastasid teda ja ta jättis nad turupäeval peldikute juurde uudistama. Ise lahkus jäädavalt, lausumata veidrale naisele head päevagi.

Pärastine elukäik kulges saatuse paljasjalgsuse ning õnnejuhtude ebakindlat rada mööda. Pidamata ennast targaks, lohutas teda tõdemine, et tema kogemused ja aru ulatusid kaugemale enamiku samasuguste käoorbude omast. Puhuti tuli rühmata rasket tööd; enamasti õnnestus tal pisiülesannete käepärastumine. Päris nigelatel aegadel sirutas katsesarvi võõra varagi järele. Et see oli patt, siis pihtis ta iga säärase väärteo Hieronymusele. Pühak mõistis ja andestas. Karmist ratsanikust Jürist läks ta sellistel juhtudel rutates mööda, sest too sõdurliku karmusega pühak ei soostunud ühegi väärteoga.

Vaadates tagasi käidud teele, pidi Mario õiglase mehena tunnustama, et oli möödunud ka mõnedest meeldivatest teepostidest, millistest veelgi soovinuks mööduda. Ilma et abstraktse mõtlemisega pead koormata, jõudis ta lihtsa vaatlemise varal maailma mõistmises samale tulemusele, kuhu olid jõudnud enne teda suurimadki mõttetargad: nii see oli, nii see on ja nii see peabki vist olema.

II

Nende kohtumine lavastus erandlikes oludes.

Antenor oli kahtlusalusena tulesüütamises riigivõimu tangidesse sattunud, veetes tühjusega täidetud päevi maakonna vangla siseõue üksikkongis. Õigupoolest puudus põhjus hoida teda üksinduses. Aga ta oli osanud trotsiva käitumisega enda vastu viha ning umbusaldust äratada. Ka politseikomissari saatekirjas mainiti, et oleks soovitav pidada seda tõrgest meest eraldumuses teistest vahialustest kuni ta isiku lõpliku selgitamiseni.

Siseõu, kus asusid raudvõredega kongid, oli just kui kiviraketega kaev kõigist külgedest kinnine. Sinna viis üldõuest vaid madal kangialune raskelt suletud plaatuksega. Muistsetel aegadel kasutati toda ruumi keisri- ja kirikuvõimu solvajate vahistamiseks. Nüüd heideti sinna ainult julmastunud mõrvareid ja harukorril ka neid vange, kes karistamist väärisid.

Antenor ei vajanud teiste inimeste seltsi. Ta koguni nautis üksindust, andunud mornidele mõtiskeludele. Juurdles inimväärtuse ja inimolemuse probleemide kallal. Kuulatas enda seesmusest kostvaid trotsihääli ning otsis nendele pidet maailma roiskumuse tõelusest. Aga ta ei tahtnud leppida ülekohtuga, mida arvas endale tehtavat: miks pandi teda erandlikule režiimile? Miks ahendatakse tema suhtes vahialuste niikuinii ahendatud ruumi? Igal võimalusel kõnetada mõnd vangla ametnikku, olgu selleks kas või tähtsusetu võtmemees, ta protestis ning nõudis üldrežiimile viimist.

Ühel õhtul, mil vangla rutiinistunud päev juba lõpule oli jõudnud ning uksed-väravadki öörahuks suletud, kostis siseõue kangi alt hulgalisi samme. Kedagi kisti ja tõugati ja keegi lällutas sundijate napisõnaliste hüüatuste sekka. Kongi raudväravas klõbises võti ja Antenor nägi, kuidas puntrastunud mehed lävel rassisid ja mühelesid. Keegi hüüdis:

«Säh, nõudsid ikka teiste seltsi ... Siin, näh, sulle paras seltsiline ... Hõi, kas magad juba?»

Uudishimustunud ja häiritud Antenor ei pidanud neid lõõpivaid sõnu vastuseväärilisteks. Jäi põnevil vahtima, kuidas päratu pikk, ent lodev ja kohmakas mehekogu kambrisse tõugati. Mustad säärеd ja mustaplakatiline nägu reetsid otsemaid neegri. Poolenisti kummargil, käed

längus ja piht hälliv, tuigerdas saabuja seinast seina. Püüdis lausuda midagi, kuid Antenorile jäi arusaamatuks, kas pidi see olema inimkeeli tervitus või koeralik haugatus. Olles lõõtsutanud, köhinud ja läkastanud, vajus ta röötsakile kambri nurka, moodustades tuksleva koorma pihta, puusi ning jäsemeid. Lõpuks päris kuidagi poolikult:

«Siin ... keegi ... ons keegi?»

«Keda sa otsid?» vastas Antenor samuti pärimisi.

«Alles jätsid hinge. Peksid, mis peksid ... alles jätsid!» Sattus samas kiruma: «Ah te neetud ... saatanad! Summaga su kallal ... Röövlid, mõrtsukad! Hinge ikkagi jätsid.»

«Hing pole näpust võtta. Said parajalt naha peale.»

«Nahaga tükis nülgisid ka hinge! Neetud lihunikud!»

Antenor ei näinud sajataja ilmet; nägi vaid, kuidas tolle röötsakil kere kambri uksepoolset nurka ning seinaveert täitis, üks jalg pikana sirge, teine põlvest kronksu kistud, pea ripakil üle rinna. Toetus vasema küünarnukiga põrandale, parem käsi ristamisi kõhul. Vaikis hetkeks; kangutas enda istukile ja küsis päris aruka häälega:

«Leiduks siin vähemalt vett?»

Antenor nihutas ta poole veekibu. Januneja pigistas anuma sanga ühte, uurded teise pihku ning tõstis selle värisevi käsi oma suu alla. Imes vett pikkade, lürtsuvate sõõmudega. Kummutas kibu nii ahnelt ja neelas nii küllaselt, et luksud hakkasid vett tagasi mulistama.

«Jäta juba! Ära kaani ennast lõhki!»

«Luba veel tsipake ... natike veel!» mangus neeger. «Põrgu ja tuli, mis soolikates.»

Jõi ning jõi, kuni saigi kibu tühjaks. Siis keeras enda maoli põrandale, käed-jalad laiali, ning oksendas kogu sõõmatud vedeliku tagasi. Tegi vist muudki märga; loik laienes ning hakkas joana ukse poole nõrguma. Antenor silmitses seda põlastusega, aga ei saanud pahaseks. Talle endale oli ka vanglasse toomise eel tubli keretäis mõõdetud ja ta teadis, kui oimetuks muutub inimene kumminuia ning härjakaraga tohterdusest.

Lamaja roobitses endale põhku põse alla, nühkis tatist nina. Siis tukslesid veel ta õlad ning krambisklesid jalad, kuid asendit ta enam ei muutnud. Rahunes pikkamisi, üsna pikkamisi, kuni uinus magama. Antenorile tundus võigastavana, et mees ei oletanud, vaid kiunus unerahutult.

Hommikul kulbistasid valvuri saatel tulnud töövangid neile kummalegi puulähkritäie suhkruroomahlaga segatud kohvi. Neeger, kes siiasaadik oimugi polnud liigutanud, ajas pea püsti ning nuusutas irevil huuli magusat lõhna. Avastanud selle allika, ilmus ta sõõnalisse näkku kõrvast kõrvani laiuv muhelus. Eilne ängistus vaheldus lootusrikka aimuga: lood ei arenenud sugugi surma, vaid elu suunas.

Nüüd alles avanes Antenorile võimalus silmitseda oma kongikaaslast lähemalt. Neeger neelas rutates lähkri tühjaks ning mangus endale lisaannuse. Tõusis vaevu jalule — selleks vaid, et valvurile oma lugupidamist osutada. Eelistas muide neljakäpukil laaberdamist. Istunud kükitamisi jalakandadele ja toetanud lisaks sõrmeotsad vastu põrandat, jäi ta penilikult Antenorile näkku vahtima.

«Noh, mis head sa mulle nüüd lausud?» osatas Antenor.

«Nõnda, et tahtsin sulle nüüd möllida: mu nimi on Mario. Ja ära sa mu mustast nahast ühti välja tee. Ma polnud ori . . . ei saanudki olla, sest sündisin vabast kõhust.»

«Jäägu sellega . . .» nõustus Antenor. «Eks mullegi antud ristimisel nimi. Parema puudusel tuleb leppida kõigega.»

Sellega murdsid nad vaikimisjää endi vahemaalt ning jutuvool pääses valla. Peamiselt oli kõnelejaks küll neeger, kuid Antenor ei keeldunud kuulamiseks kõrvu kulutama. Peksu suhtes selgus, et esimese keretäie sai nuheldav sõduritelt, kes ta tegu nägema sattusid. See oli heatahtlik ja õigustatud peks, mitte sugugi kurjusest tingitud. Ülekohtuselt käitusid üksnes nood juurderuttajad, kes teda sõdurite vahelt endi kätte tahtsid kiskuda, — milleks muuks, kui mättasse löömiseks. On ime, kuidas tema küljekondid ja kolp loendamatutele jalahoopidele suutsid vastu pidada. Veelgi õigustamatum olnud pärastine nüpeldamine politseikomissariaadis.

«Ja kõik tolle lirva, tolle neetud lirva pärast!» kahetses ta. «Oleks veel asja või matti . . . või hilpharakast tütarlapski! Ennatu vanamoor, saatana litsimagu!»

«Vähe veel kolmestki nahatäiest!» parastas kuulaja. «Miks sa kippusid naise kallale? Teil, mustadel, pole muud kolus kui ihalemine . . . Ei lasta loaga manu, siis

tikutakse vägisi. Noh, mis mõis oleks sul seelikusabast saada? . . . Kuritõbi ehk. Ei mina saa aru, mis jahti peetakse maailmas naiste peale.»

«Kas sina ei pea?»

Antenorile oleks nagu külma vett kaela heidetud.

«Mina?!» hüüdis ta jälestades. «Kelle narriks sa mind pead? Parem panen oma pea silmusesse kui naise sülle. Ei salli mina seda hattade sugu.»

Neegril kukkus suu üllatusest lahti. Aga Antenor ei lilaldanud: öeldu tuli ta tõelise enesetunde sügavusest. Oli ammu juba naise ihu vastu tülgastust tundma hakanud. Praegugi lõi ta süda iiveldama, sest talle meenus ammune koolipõlve seiklus, mil poisid kloostrile kuuluvat tütarlaste internaati ründasid. Ta enda osa tolles narritembus tundus nüüd kümblusena solgivees. Mis ägedas virvarris õieti toime tuli, seda ei saanud sopiliste ruumide hämaruses nähagi. Tüdrukud kilkasid ja karglesid. Ründajate pihta loobiti kingi, raamatuid ja taburette. Aga leidus ka sääraseid arukaotanuid, kes kassidena räueldes poisse kaelast kinni hoidsid. Antenor ise ei osanud mürglist mingil moel osa võtta ning oli juba välistrepile taganenud, kui palvekell helisema lõi ja kaks ahastavat nunna talle vastu jooksid. Samal hetkel haaras üks lõhkise särgiga tüdruk temast kinni, kiskudes teda ülima kiirusega kuhugi pimedasse sahvrisse. Seal suudlesid nad sülgleva suuga teineteise nägu ja kaela. Tüdruk põimis oma jalad ta puusade ümber ja nad langesid — kaks vahratud vihku — põrandale aelema. Antenor haistis hapukaid higilõhnu ning tundis tüdruku põue nätsket soojust. Nad polnud oma möllus sugugi õrnad, pigem tigedad ning marustunud. Lõpuks hakkas tüdruk teda juukseidpidi sahvrist välja kiskuma. Dormitooriumist, mis neist vasemale jäi, kostis selline kõkutamine ja kaagutamine, nagu ahastaksid seal kanad, kelle hulgast tuhkur just nüüdsama mõned maha murdis.

Vaarudes ning komistades põgenes nooruk õue. Leidis üles tollesama müüriavause, mille kaudu ta tulnudki oli, aga ei jaksanud sealt enam tagasi roomata. Ta pea oli täitsa uimane ja mõtted mulisesid. Äge oksendamishoog ähvardas soolikadki pudiks hakkida. Ja siis langes ta minestusse, ärgates teadvusele mitte enam müürilõhes, vaid vanduva inimkogu keskel.

Nüüd ei sattunud selle rumala tõiga meenumine ta pähe

tavalise mäluriismena, vaid korduva elamusena samades tingimustes ning samasuguse läilusega. Jälle ängistas ta rinnakoobast südamepööritus. Seda märkas ka Mario, rutates pärima:

«On sul paha?»

Antenor äigas ta poole tõrjuva käeliigutusega ning luksatas. Ta silmad tuimestusid ja habemesse nõrgus ilane nire. Langes hetkeks vaimsesse närbumusse ning nägi tollesama hetkelise aja vältel veel muidki vastikusi oma minevikust. Nägi, kuidas ta teiste poisikeste seltsis suplemas oli käinud ja siis üksipäini kodu poole lonkinud. Tol ajal oli ta ema pärast kaksikute sünnitamist juba ahtraks ning veidraks jäänud. Jõudnud vanade põletusahjudeni, kostsid poisikese kõrvu imelikud häälekatkendid. Need tegid ta uudishimuliseks ja ta ronis lagunevate salvede otsa, kust võis heita varitseva pilgu mahajäetud lubjapõletamissüvikusse. Seal lamas ta ema kaenlani kroogitud rõivastes inetult puskleva mehe all, kelleks oli nende oma lagipäine ahjumeister. Ema loomastunud näost ja ropust asendist paiskus poisikese hinge rabav jäikus. Ta tahtis karjatada, kuid hääl oli lukus. Põgenes sealt külma õudustundega. Suguliste ilmete esinevus oli hakanud teda juba siis jälestama, kui ta lapsepõlves tihtigi nägi oma isa käperdamist inetute neegrinaiste kallal.

«Ma näen, su lugu on tõtelikult kehvnoi!» imestas Mario. «Sa justagu langed iseendast välja.»

Antenor, peagi toibunud, heitis neegrile tujutu pilgu ning keeldus kõnelusest.

«Kui sa tahad mõistlik olla, siis ära tülita mind enam tühja loraga. Mul on muudki mõtlemist.»

«Sedap minagi näen ... peidad oma mõtted habeme taha.»

Ülejäänud osa päevast möödus peaaegu vaikimises. Mariole see ei meeldinud, aga ta ei saanud ka pahaseks, kui kambriseltsiline talle ainult mürgiseid lühilauseid vastuseks loopis. Mine tea, milline kaal tol või teisel sõnal olla võis. Neeger kaldus uskuma, et ta musta habemega kaaslane palju sügavama ja tõsisema põhjaga mees pidi olema kui tema ise; vahest koguni õpetlane, kelle teadmisi ta loodidagi ei jaksa. Söandas küsida:

«Ega sa ometegi nõnna arvata ... vaimulik pole olnud?»

«Mis tähendab — olnud? Inimene on seda, mis ta on. Sina ei saa oma mustast nahast välja, mina ei saa oma

meelsust uue vastu vahetada. Inimene ei pea juurdlema, kes ta on, vaid täitma seda, mis talle osaks on pandud.»

«Seda'nd küll,» nõustus neeger. «Aga kui polegi osa ... kui sind ilma jäeti ... või kui mõni pätkoi su osa endale pätsas! Kudas sa siss oma osaga mahveldad?»

«Õpi inimese moodi kõnelema!» vihastus Antenor. «Sul aina lendavad pätsamised, jukerdamised, mahveldamised ... Mis keel see on?!»

«Ega ma ise endale keelt pole treinud. Räägin nigu rahvale suhu kukkunud.»

«Ära korja rahva tagant pabulaid. Vali seda, mis väärt on.»

Mario arutles endamisi, et ongi ehk õigus ta tigedavõitu kaaslasel. Juba varem oli keegi talle lausunud, et mõni sõna on nagu malk, mida ei kõlba maast üles tõsta. Praegune juhuslik vangikoja tuttav näis tark ja vali mees olevat, kellest tulevikus kasugi võiks olla ... kui ta aga oma tarkusega mind ära ei kõrveta!

Järgnevail päevil osutus tige habemik hoopis vastutulelikumaks ning kõnekamaks. Päris lihtsaid igapäevsusse kuuluvaid asju. Mario jutustas talle oma elust mõisas, härras- ning orjasrahva käitumisest, kõige enam aga koertest.

«Koer ja inimene kahe peale kokku kaaluvad rohkem kui kolm inimest,» märkis Antenor. «Koera hais on imal, aga aru üsnagi peen. Ütle mulle, nagu kiidad ise end poolenisti koera olevat ... ütle, kas sa oskad saaki jälitada ... lõpuni jälitada?»

«Küll ma'nd oskan, miks ma'i oska, kui aga jäljed vette ei vii. Vees pühi suu ja nina puhtass.»

«Arukas peni ei aja saaki vette.»

«Õige'nd seegi. Jällegine — koer ei aja, aga mõni loom jookseb isi vette. Saarmast ma'i räägigi ... temal pool keha väljas, teine vees.»

«Veeloomi meie ei küti.»

«Hm ... Veeloomi?» mühatas neeger arusaamatuses. «Tahad sa minuga jahile minna? Poleks sa nagu tolle mati meeski?»

«Seda näeme veel.»

«Ega ometi naiste jahile?!»

«Jälle sa oma ilge jutuga! Kasi oma suuvärk puhtaks ja hakka üldse korralikumat keelt kõnelema. Sa oskad seda küll, aga eelistad labast tänavamurrakut.»

«Ega ma's meelega . . .» sõnas Mario vabandavalt. «Ja naisi ma mainisin muidu . . . et nigu sa toona isi ütlid: ei salli toda hatasugu. Mis sul nende vastu oless, mis sa neid põlgad?»

«Ma ei põlga naist; ma põlgan naise ihu.»

«Midapidi küll naine vigane oless? Seleta omede.»

«Naise ihu läbi on maailma palju kurjust toodud,» vastas Antenor pähklit pureva lõualiigutusega. «Palju kurjust . . . ja seda peaksid sinagi teadma. Üks pühakuid ütles: Meri sisaldab soola, naine pattu. Ja ropendajad ütlevad: Naine on meestele kõhupadi, kuradile — peapadi. Ropendajatelgi on õigus.»

«Omede on nainegi jumala loodud,» viskas Mario vahele.

«Aga mitte patu jaoks. Jumal lõi naise heast tahtest, aga naine oma ihuliku kiimaga vedas mehe kurjuse teele. Seda pärispattu kannab inimsugu nüüd viimsepäevani. Ma ei heida siiski kivi naise pihta, sest naine ei saa olla teistsugune kui ta on. Ma ei karju, et lööge naised maha! Ma ütlen ainult — loobugem mürgist, mida levitab naise ihu. Naine võib astuda koos mehega jumala palge ette, kuid enne seda tuleb ihulik roojus tules ära tuhastada. Seda tõde peab kuulutama igal pool, iga turu peal, igal tänaval ja maanteel.»

«Meie katekesi pole jutlustajad.»

Antenor tõusis püsti, võttis sõjaka hoiaku. Neegrile tundus, et ta nüüdsama jutlustama hakkab.

«Pole, ütled sa. Igaüks võib olla jutlustaja. Kui Jeesus Kristus jutlustas, siis polnud ta ka rohkem kui jutlustaja. Jumalapojana ilmutas ta ennast alles ristipuul . . . pärast seda kui ta oli näinud, et manitsemine ja armukuulutamine üksi ei lunasta patuga pimestatud maailma. Jeesus Kristus armastas inimesi nii, et inimesed tema hukkajate kätte tõukasid. Isa taevas ei armasta kedagi. Tema on kuri ja püha vihaga jumal. Jeesus Kristus armastas inimest rohkem kui iseennast. Aga inimene armastab ainult omakasu ja mammonat. Inimest ei tule hellitada; inimene ei vääri ohvrit, inimest peab piitsutama ja karistama, nagu tegid pühakud oma patuse ihuga. Inimesi peab nuhtlemise, nuudi ja astlaga taevariiki ajama, nagu aetakse loomi tapatalli. Saad sa sellest aru? Kas sa mõistad seda?»

Segadusse sattunud Mario teeskles mõistmist; noogutas nõusolevalt pead. Endamisi aga arutles, et asi on kahtlane. Igatahes läksid Antenori väljendused suuresti lahku kirikutes ning palvelates kuuldud tõekuulutustest. Kuradit ja pattu manasid kõik usumehed, ka naiste pihta heideti vahel mürgiseid viipeid, aga Jeesuse Kristuse armukuulutust mainiti halvustavalt üksnes nõiduse ning ohverdamisega ühendatud poolsalajastel koosviibimistel. Seal leidsid mõned suupruukijad, et kristlaste usk on orjastajate oma ning manitseb musta rahvast alandlikkusele isandate vastu. Seegi oli arusaadav, sest selliste mõtete avaldajad kuulusid vaid ristimise poolest kristlusse, viibides hingeliselt pimedas paganluses. Antenori valjud sõnad ei sisaldanud eitamist. Nendega toodi tunnustus jumalariigile ja Kristuse ristisurmale, kuid kinnitati ühtlasi, et suure kurjusega immutatud inimhulki ei saa pehmuse ja paitamisega Jumala juurde juhtida. Võib-olla ongi kari ainuke õige vahend meelevallatute parandamiseks. Teadis ju Mario omast käest, kuidas laiskus kontides magusalt põõnata armastab. Kus polnud juhtimist ja sundust, seal ei saadud ka korralikku tööd.

Mario enda jaoks polnud usk juurdlemiseks, vaid harrastamiseks. Ta teadis, et peab vahetevahel missal käima, pattusid pihtima ja pühakutelt andestamist paluma. Seda oli ta võimalust mööda ka teinud. Jõukohatute sammude astumiseks puudus vajadus. Vaimul näis olevat suur sarnasus ihuga. Kui mõni erakorraline pahandus meeled ärevile piitsutas, siis leidis vaim pikapeale ikkagi tasakaalu ning tatsutas jälle leplikult pätalt pätale. Igapäevane elu soodustas seda, sest kõik nähtused olid enam-vähem ühele liistule tõmmatud.

Antenor, kes algul neegrit võõristusega silmas oli pidanud, hakkas talle hiljem sobivalt ning mõistvalt lähenema, sest neeger polnud sugugi rumal. Mario kuulatav kõrv ei lasknud ühtki juttu kajata õhku haihtuda. Ikka leidus tal tabav ning lopsakas sõna vestluse vahele kiiluda, ehkki ta arvamused, just kui mitme palgi otsast saetud sõõrid, omavahel täpselt kokku ei klappinud.

Pahameelt valmistas Antenorile vaid neegri ihuliste funktsioonide korraldamatus. Kui nad keskpäeva leitsakus roidunuina oma kongis tukkuda tavatsesid — Antenor seliti põrandal, Mario nurgas peniks kerastunud —, kostis nurga poolt ikka mitmetooniliselt heliniidistatud pirinaid ning levis tüsilikke lõhnu. Neegri kõht jäljendas pisikest orelit, kus viled pillitasid nende eneste poolt tekitatud

tuulega. Antenori arvates põhjustas seda apluseni mõõduta söömine. Vanglatoit polnud rammus, kuid portsjonitelt seda mahukam. Vedelat rooga rüübati üle lännikuserva, kuiva ammutati kamaluga suhu. Mario lõmpsis ning pures ahnelt, lõpused ja kaelasooned pingul. Antenor otsustas võõrutada teda sellest kombest, sest ta ise näppis toitu natukehaaval ja mekkis leent vaid kananoka võrra.

«Mispärast oled sa alati näljane?»

«Sellepärast, et kõht on tühi,» vastas Mario endastmõistetavusega.

«Sugugi mitte! Sa oled ahnusest ja aplusest näljane. Kas sa ise ei kuule, kuidas su vats aietab? Oled enda meremaoks nuumanud. Ma ei salli enam sinu ropendust. Ei salli, et oma pasunate ja lõõtsadega õhku mürgistad.»

Antenori nõudlikkust õigustas vanglale omane paratamatus, sest nende kambris ei leidunud muud sanitaarseadeldist kui mahukas pütt hädavajaduste rahuldamiseks. Antenor ei kasutanud seda kunagi, olles kohaldanud ihulikud vajadused kolmele ametlikult määratud õue külastamise ajale. Neeger aga, soostudes kõhu meelevaldsusega, õiendas sageli püti kallal.

«Sa oled nagu punnita tõrs,» manas Antenor. «Kui sa sellest väärkäitumisest ei loobu, siis löön ma ise sulle punni ette.»

«Noh, ega ma ometi sissepoole saa tühjendada!» vaidles süüdlane vastu.

«Ah ei saa, ei saa. Kuidas mina saan? Väljaskäimisega on sama lugu kui söömisega. Inimene võib ometi söömaaja vahele jätta. Sina jäta käimaajad vahele. Kõigepealt tuleb rennid puhtaks rookida. Ma kuulen, su soolikates asub sarviliste pere.»

Haavunud neeger istus nurka, tõmmates põlved endale sülle. Paarinädalane kooselu Antenoriga oli tema isiku iseseisvuselt hulgalisi oksi maha laasinud, pookides nende asemele koeralikke kuulekuse võsusid. Lähenes parajasti lõunane käimla külastamise tund. Mario otsustas selleni vastu pidada, hoolimata kõhu rajutsemisest. Antenor nägi, kuidas mees kannatas, nägu sinine ja silmad ahastuses. Tundmata halastust, ta astus hädalist käsutama:

«Löö ennast seljakile! Jalad seina! Upita aga, upita! Pigista sabaroots kannikate vahele! Aja keel välja, kui

tahad, aga naba pea paigal. Ma tunnen seda asja, ma tean, millisest otsast punn paigale pannakse.»

Varsti avati kongi raudvõrene uks.

«Pead põhjaliku töö tegema,» õpetas piinaja. «Ära kisu kõhtu kõveriti, õienda nii, et pärasool oleks sirge. Ja täna ei ole meil enam söömist.»

Õhtuse enesekorraldamise tunni eel pigistas ülemusliku käitumisega piinaja neegri naba pöidla vahele ning voolis ta kõhtu voldistuvate rullidena alakehast ülespoole.

«Ülearune möla tuleb tagasi tõrjuda,» seletas ta.

Kaks päeva kestis valurikas arstimine. Mario kannatas pühakliku ihupõlgusega, ehkki tige peni ta seesmuses taltsutatud peni vastuhakule ässitas. Süüa ei lubatud tal suutäitki ning õigluse tasakaalus pidamiseks ei söönud ka Antenor ise. Vett jõid mõlemad palju; Mario pidi seda kaks suurt kibutäit alla neelama. Ja siis polnud tal enam midagi hädapütti pudrutada. Õhtul valutas ta kõht lõikavalt, kuid see polnud enam hooti rabav, kukerpallitav valu, vaid ühtlaselt saagiv, peaaegu kiunuv valulemine.

«Nüüd oled sa nii hea kui armulaual käinud. Ära arva, et ma ainult vali oskan olla. Ei, armas kutsikas, ma võin ka väga hea olla. Ma pole küll nõid, aga tunnen seesugust kunsti, millest nõiamooridel aimugi pole. Ma võlun vaimuga, mitte salavahenditega. Pane nüüd ennast rahumeeliselt pikali ja tõmba põlved pisut kronksu. Just nii; ole päriselt lõtv.»

Mario tundis, kuidas Antenori pihud paitavalt ta kõhule laskusid, ja imestas, et selle karmi mehe käed nii soojad, nii rahustavad võisid olla.

«Pigista, kutsuke, silmalaudki kinni! Kuula, kuidas inglid taevas laulavad. Loe kolmkümmend Issameiet järjestikku. Ei, ei . . . mitte häälega. Loe mõtetes!»

Mario kuulis, kuidas kõik jäi kummaliselt vaikseks. Kõht valules veelgi, aga ülejääv ihu ei suvatsenud seda tajutavaks võtta. Lae all hõljus seni tunnetamatu mahedus; ehk oligi see inglite laul? Ta hakkas Meieisasid lugema, jõudes ainult meie päevliku leivani, sest kadunud ema, kes teda palvetama õpetas, ei osanud ka ise palvele palve lõppu. Pole viga, trööstis ta end: loen kolmekümne Isa asemel kuuskümmend. Kuid peagi läks arvestamine segi ning Mario ei teadnud isegi, millal ta magama oli uinunud. Magas rahulikult hommikuni.

Nii kordus see veel mõnelgi õhtul ning Mario tõdes, et

et kui inimene sünnib, siis ongi ta lõplikult seal. Nii lihtsalt see ei toimu. Emaihust ilmaletulek on pime asi. Selleks et inimeseks saada, peame ümber sündima. Mõistad sa: inimene peab ümber sündima!»

Seda öeldes kaotas ta tasakaalu ning karjatas hoogsalt:

«Vaimupulm! Vaimupulmas sigitatud, vaimust saadud — see on taassündimine. Liha langeb, vaim tõuseb!»

«Täädagi, täädagi!» rahustas teda Mario.

Omaette ent mõtles: näh nüüd, seal too mees ongi! Pidi ikka kange mats olema, nõidumistki tundma ja iga haigust arstima. Ja nüüd — päriselt oh-oh. Sõna kõva — meel nagu tuulelipp. Aga see pole kardetav, möödub jälle. Saab vangist vabaks, hakkab saapataldu kulutama. Jampsimist on varemgi kuuldud. Iseasi on, kui kihvad verre lüüakse, nagu muiste mõisas juhtus. Oli sepapoiss, polnud laita ühti. Aga kui lõi kihvad verre: hakkas märatsema, lubas kõik maha tappa ja — keerduski libahundiks. Kas mina teda vähe koertega jälitasin! Sepapoiss, mis sepapoiss, aga liikus nagu vari põõsastes. Leitigi metsast surnult, värske inimliha tükk hammastes. Antenori asi pole kardetav: naasama pohmelus.

III

Vanglapõlve ilmastikus toimus pööre.

Tosina võrra nädalaid kestnud tuulevaikus ja madalrõhk, mille jooksul siseõue asunikele näis, nagu oleks kõrge kroonu neid hoopis ära unustanud, lõppes sellega, et mõlemad nad ühel ning samal päeval — Antenor enne, Mario pärast — vangla vahtkonnaruumi käsutati. Seal küsitles ning usutles neid üks keskealine härra, kelle tähtsust rõhutas juba toogi tõik, et tal mundritunnustega skribent kaasa oli võetud.

Antenor hoidis iga vastust kramplikult hammaste taga. Küsitleja jaksas ta suust vaid üksikuid sõnu ning lühilauseid välja õngitseda. Süüdistuse esitamisele vastas ta kõverdava targutusega: olen ma midagi seadusevastast korda saatnud, siis kannan ma selle eest ka vastutust. Süüdistama ma ennast ei hakka ja seda ei tohi minult ka keegi nõuda. Teie asi on tõendeid esitada; tagajärjed langevad minu kanda. Ükski väide pole kõigutamata,

ükski otsus lõplik. Õige tegu on see, mida tegemata ei saa jätta.

Mario kõneles palju ja oleks vadistanud lõpmatuseni, kui ülekuulaja teda poleks takistanud. Lobisedes pikalt ning laialt hoopis kõrvalistest asjaoludest, ei andnud ta süüdmuse enese kohta mingit pidevat seletust. Tekitas mulje, nagu polnuks ta milleski muus asjaosaline kui peksasaamises. Kirjaoskamatuna ei saanud ta koostatud akti alla oma nimegi panna. Selle asemel võttis kohtuskribent, toimides ülitähtsalt, talt parema käe sõrmejäljed.

Järgmisel päeval selgus meestele, et nende käik kohtuuurija ette polnud asjata tülin: esialgse ülekuulamise tulemusena paigutati nad siseõue üksikkongist vangla üldosakonda, kus elati laialt ning ladusalt. Vangid moodustasid seal omavahelisi rühmitusi, vaen- ja vendkondi, ning kasutasid rohkesti vabadust. Ülemuse lahkel soostumisel avati õhtupoolikuti palatite ning kambrite uksed-väravad. Avaras õues ja sise- ning välismüüri vahelisel maa-alal, kus kasvas põõsaid, rippus nööridel pesu ja luusiskles vahtkonnale kuuluvaid kitsi, tohtisid vangid oma äranägemise järgi aega veeta. Vesteldi, arutati uudiseid, keerati plotskit, katsuti rammu ja jutustati anekdoote.

Seisuslik vaheseinastumine ja eraldumine sotsiaalse kuuluvuse kohaselt kehtis siingi. Alumise hoonekorra kahe suurpalati valdajad, enamikus maa- ja linnatöölised ning keskseisusest untsantsakad, olgugi mõned neist raskete süütegudega koormatud, kolasid läbisegamini ajaviitliku enesetundega. Härrasmehed maja ülemiselt korralt ei suvatsenud teiste vangidega silmatorkavalt suhelda. Rõhutades oma tähtsust ja teeseldes väärikust, puhusid nad enamasti salajuttu, kui sattusid vestlema kaasvangidega naaberkambreist.

Too hoone ülemine kord oma lahedate ruumidega oli paljudele kadestamise objektiks. Seal elunesid silmanähtavas priskuses pankrotmeistrid, maksuvõlglased, vekslivõltsijad, mitmenaisepidajad ja teised ahvatlevate süütegude eest lõksu langenud. Omades varjatud varandusi ning oskust sahkerdada, oskasid nad ka vanglavalitsuse oma pilli järgi tantsima panna. Pidasid lõbusaid olenguid ja maksid selle eest ausat tasu. Oli sisustatud eri tuba, kus nad naisi ja armukesi vastu võtsid. Mõned neist kolasid öösiti linnas, tulles tagasi vaid hommikuseks loenduseks.

pidamise keeles: *corpus delicti*; nendest on üks kaebaja, teine kaebealuse omandiks, millest nähtub, et nad pole vastastikku ei süüdi ega süütud. Ometi ei saa kohus lausuda: *Credo quia absurdum.* Nimelt, asitõend pole käesolevas protsessis veel lõplik tõend. Meie ei uuri staatilist, vaid dünaamilist olusuhet: kas asitõendid tabati *in flagranti*? Tunnistajateks on noorsõdurid ja vagad neitsid, seega absoluutsed ignorandid. Ka eksperdid ei jõudnud üksmeelsele otsusele, sest neil tuli opereerida oletustega. Aga kui nad oleksidki suutnud tõestada teo kordasaatmist, siis kuuluks tegu veel analüüsimisele. Juba muistse Rooma juristid püstitasid põhimõtte: *Abusus non tollit usum* — — . . .»

«Kuidas see oli? Mis te ütlesite, doktor Labius?»

Kuulajate ringist trügis esile vanapoolne mees punaka habemetutiga, põsesarnad verekiulisteks mõrastunud, salk juukseid kohevil ja silmad põnevalt läikvel. Tõrjudes eelseisjaid eemale, ajas ta end kirjatarga ees kohevile ja kordas tungivalt üht ning sama lauset:

«Kuidas, kuidas te mainisite?»

Hasardikas kõnehoos pidurdatud doktor hindas küsijat üleni haarava pilguga, enne kui vastata:

«Ma ütlesin, mis Rooma juristid juba enne mind öelnud: *Abusus non tollit usum.*»

«Mida see tähendab? Kuidas seda õieti mõista?» nõudis turristunud mees, nagu põletaks küsimus tema jalataldu.

«See tähendab . . . tähendab, kuidas seda teile nüüd tõlkida: Väärpruukimine ei takista pruukimist.»

«Justament õige, akuraat nii. Ka mina ütlen, et naiste pruukimine ei või keelatud olla.»

Suutnud keskendada enda peale kõikide tähelepanu, kuulutas kirjatud sarnadega isand oma tõde ristisõdalase kirega, värvudes näost ning kaelast punaseks.

«Naiste pruukimine pole üksnes lubatud, vaid ka karvapealt looduse testamendis kirja pandud. Kogu maailm lustib ja paariskleb. Igas puhmas mehkeldab isasitikas emase nooriku rõõmuks. Kui mõni kabejane lustimisest välja hiilib, siis on see looduse ärarikkumine. Sihukest peru katsakat tuleb karistada ja liistu peale tõmmata. Akuraat õige, mis ma ütlen.»

Mehe ootamatu tormakus valmistas ühtedele nalja, teistele hämmastust. Läbi sütitava naeru kostsid nii poolda-

vad kui ka protestivad hüüded. Värava pool kriiskas keegi tulivihaselt:

«See on häbematu jutt! Ma tahan näha, kes julgeb minu naise külge kätt panna!»

«Küll juba,» vastati. «Kas sinu moorile kohtupristav pitsati peale on sulatanud?»

Ülakast naljatlemisest tõusis äge vaidlus, ähvardades tüliks minna. Mario ning tema protsess ei huvitanud enam kedagi. Riiukuked sülitasid pihku ning käärisid käiseid. Doktor Labius püüdis rahu sobitada ja meeli naljavilule taastada, aga ta hääl ei pääsenud enam mõjule. Toosama vihane kriiskaja, kes oma naisemehelikku ainuõigust oli kaitsenud, karjus taas kõigist üle.

«Inimesele on pandud piirid, millest Jumal ei luba üle astuda. Igaüks, kes naise ihu vastu patustab, on kurjategija.»

Lõikavate sõnade, eriti kriiskava hääle mõjul tekkis hetkeline vaikus, mida kirjatark kohe kasutas.

«Heakene küll, heakene jah . . .» manitses ta lepitavalt. «Patt ja kuritegu — minugi pärast. Aga pidage meeles: siin on tegemist kahe eri mõistega. Meie, õigusteadlased, ei tegele patu mõistega. Jurisprudents ei tunne patu keelustamiseks ühtegi sanktsiooni. Karistuskoodeksi põhjal nuheldakse vaid kurjategijaid. Ma toon teile näite mõistete erinevusest. Pilatus lubas Kristuse ristile naelutada ja — pesi käed puhtaks. Millest pesi ta käed puhtaks — kas patust või kuriteost? Sellesinase süütu verest, ütleb Piibel. Aga veri on ometi kuriteo *corpus delicti* . . .»

Siis juhtus midagi rabavat.

Antenor, kes kohtupidamise jandist osa ei võtnud, istudes lacaluse koiku parrepuul ning silmitsedes vihase pilguga teiste jagelemist, hüppas järsku alla . . . hüppas järsku alla, tõstis rusikad ähvardavalt püsti ning röögatas meeletu häälega:

«Ise oled Pilatus! Neetud vaarao!»

Ta karvane rind pluusi avauses ängitses; kõhnad käsivarred pinglesid, tahtes tabada tabamatut. Astus taaruva sammu võõra lähemale, pöördus kirjatarga poole. Röögatas — taas ning taas. Mustades silmades välkus must leek. Habeme ja vurrude tagant paistis ümmargune suukoobas kangestunud keelega. Huuli polnudki. Kogu ta silmnägu sarnanes trotsiva maskiga; ilmestas põlgust ja needmist.

«Vaarao! Pilatus! Hüään!»

Läbenud koguda kopsudesse õhku, kindlustanud oma hoiaku, hakkas loopima mõrusid mõttepalasid:

«Teie häbemata solgisuud ei vastuta oma sõnade eest. Lööte Jumalalegi hambad jalasäärde. Olgu patt või kuritegu — igaühel tuleb vastutust kanda. Hooramine ja lihahimu ei lõpe enne, kui vastutuse aeg täis saab. Ja see saab varstigi täis. Jumal ise on algus ja lõpp. Pärispatt paradiisist saadik... näitab teile teed põrguni. Kõik seaduse variserid, valevandujad ja palgalised kirjatargad on Pilatuse sohilapsed. Juudas Iskariot mõistis ise endale palga. Teie — röövlid ristipuu peal... ei näe kuristikku enda all... tahate süüst ja surmast lahti rabelda. Needmine käib teie kannul ja armuaeg saab peagi täis. Karistus tuleb taevast. Issand ei lase ennast pilgata. Seda teadke — teie, vaaraod, Pilatused, Nebukadnessarid. Mene-mene-tekel!»

See prohvetlikult solvav ning segane jutt ajas ka kuulajate meeled segi. Ühine vestlus osutus võimatuks. Oli üksikuid, kellele Antenori sõnad haavlitena põue tungisid; enamiku meelest ei küündinud need sonimisest kaugemale. Näitleja poosist tõrjutud doktor Labius hakkas lähedalseisjatega hoopis muust kõnelema, teeseldes, nagu poleks ta midagi kuulnud ega hulludega ealeski maad jaganud. Üksnes Mario, kellele ta kaaslase vihapuhang mõistetav näis, pidas kuuldud sõnu tõe ning vaimu ilmutuseks. Asunud juba esimeste röögatuste kostes abistavalt Antenori kõrvale, hakkas ta nüüd nõrkevat tõekuulutajat koiku poole talutama.

«Mis sa sittadega jageled! Oleks veel mehi või asja... ennatud käojaanid! Ta isegi oma tarkusega plindris... va tolmuahv. Paar seaduse julka hambus... peab nüüd ennast suureks Abrahamiks.»

Antenor laskus köötsakile voodile, hõõrus käeseljaga oma kuumendavat laupa, kuid hoidis silmad Labiusel. Oleks veelgi meelsasti talle soolaseid sõnu lennutanud, kui mitte poleks olnud Mario kainestavat vaheleastumist. Imestas ühtlasi, miks too võllaroog teda juba esimesest kohtumisest saadik tülgastas. Seal seisis ta nüüd töllerdades, võlts naeratus maskiks, käed küünarnukkideni põhjatuisse püksitaskuisse topitud. Antenor puuris talle pilgu näkku ning avastas äkitselt ilgestumise põhjuse.

Labiuse pale oli lai, peaaegu ümmargune, madalate põsenukkidega ja tursunud ninasõõrmetega; miimika poolest liikuv ning häbematu. Hallid, läiketa silmad — õieti surnud kala omad — jätsid külma alastioleku mulje. Kõigega võinuks leppida, kuid mitte ta ropendusliku suuga, mida ümbritsesid veretud, närtsunuina irvakile keerdunud huuled. Juttu puhudes oli Labiusel harjumuseks lausete lõpul suunurka viltu kiskuda; siis muutus ta huulte piagu eriti lirvaseks.

Antenoril oli raske ennast taltsutada. Uus vihakihvatus pani teda võpatama. Mario märkas seda ja haaras ta kätest kinni.

«Jumala pärast, kallis vaderimees! Egas sedasi... taevas tule appi! Ma ütelsin ometi: pane ennast pikali. Ää tühjadega jupsi! Maga, kallis vaderimees, puhka!»

Too omamoodi veidrapärane sõna, vaderimees, käibis lihtsameelsete inimeste vahel helbuva ning südamliku meelitusnimena, mida tarvitasid magusas jutlemises ainult vanad sõbramehed, kelle suu ja süda vastastikku avali. Siiani ei söandanud Mario veel kunagi Antenorile nii pealetikkuvalt läheneda. Ehmus koguni, kartes tagasitõrjuvat reageerimist. Aga Antenor sai leplikuks; laskus koikule ja sallis hoolitsemist. Mario istus ta kõrval, pea pihkude vahel. Mõtiskles maailma veidrustest. Ammuks see oli, kui Antenor teda õpetas Issameiesid lugema ja inglite laulu kuulatama. Nüüd kulunuks Antenorile endale sama ravi. Tema oskaks ka «meie päevlikust leivast» komistamata üle astuda ning lõpetada palve aamenega.

Aeg oli hiline. Vangid norutasid tujutult ja tilkusid ükshaaval voodisse. Lapike taevast, mis paistis väravalattide vahelt, sõõnatas juba laskuva öö raugusest. Antenor magas Mario asemel, ei varitsenudki õuepealset. Nii ei jäänud ka temal muud üle, kui pugeda Antenori laealusesse koikusse. Hakkas seal unerahuks poolikuid Meieisasid lugema, mis ikka lühemaks ning lühemaks jäid. Hommikul nägi, et «vaderimees» oli tema voodist ikkagi paljale põrandale asunud.

Kaasvangide suhtumine Antenorisse ei saanud kunagi lähenev olla; nüüd võõristasid nad teda veelgi enam. Ka Mario hoidus pisut tagasi, oodates, et teda ennast kõnetatakse. Kui ta aga pärastlõunasel vabaõhutunnil oma imelikku sõpra nägi vangla välismüüri poole pöördunult omaette midagi pomisevat, ei suutnud ta uudishimu taltsutada.

«Mis asja sa siin nõiud, armas vaderimees?»

«Ära kutsu mind vaderimeheks,» pahandas kõnetatav. «Sa katkestasid mu mõtted. Aga kust võtsid sa eile oma tarkuse mind takistada? ... Pidin panema tollele hatamokale paraja plaastri.»

«Saigi pandud ... jäänd midagi võlga. Sina mees lööd sõnaga ... Nägid isi, kuis ta nokk kinni kukkus. Kamaluga rihvamine oleks sinust mehest prosta tegu. Ennegine ... ma mõtlen, kuhu sa sihid? Sul pole enam rahulikku vurhvi. Mis kännud need on, mida sa juurid?»

«Kuule, Mario, ära päri asju, mis pole veel kuju omandanud,» sõnas Antenor tõsiselt. «Lase, ma mõtlen oma mõtted lõpuni. Sa näed ja kuuled ometi, et märgid vehklevad juba.»

«Mihuksed märgid?»

«Ajamärgid. Lõvi- ja tallemärgid. Kui mind asjata ei kiusata, siis on käskjalad juba teel. Ma ei tea, mis sünnib põrgus, aga taevas on kannatlikkusel lõpp. Inimpraht heidetakse sõelale. Häda neile, kes tungalteradeks osutuvad!»

Kõik on tõsi, mõtles Mario; valet ei ole selles sutsugi. Aga koht ja aeg on valed. See, mis ta räägib, ei ole jutt; see on kuulutamine. Seda peab helistama suure kellaga suurele kogudusele; polnud mõtet loopida raskeid kive vaablaste pessa. Vastates Antenorile, ta neid mõtteid ei avaldanud, vaid suunas kõneluse sootu mujale.

«Selge see ... nahutada saad nii ja teisiti. Ootad ja ootad, aga kui kätte tuleb, võtab südame puperdama. Sinu virgatsid alles tulemas, minu omad juba tagasigi läinud. Tead sa, kohtukutse toodi. Ää soolavad, sunnikud, mu naha.»

«Millal õieti?»

«Täna veel kaksteisku päeva ... siis muudku pane asitõend, või kudas too Labius ütles, lauale. Periselt sihker. Esimene päev perast teist pühapäeva. Nii kuulutati kantseleis. Ja kaitsja kah kroonu kulul ... nii et läheb madinaks. Kõik sunniku lita pärast!»

Paar päeva hiljem külastas Mariot advokaat. Neile võimaldati vahtkonnahoones nelja silma all aru pidada. Kaitsja, nooruke ealt ning ametilt, käitumiselt triviaalne, heitis paksu portfelli matsatades lauale. Vaatles Mariot muigava pilguga ja päris:

«Noh, kuidas käsi käib?»

«Sitasti.»

«Pole viga. Katsume need asjad kahekesi jutti ajada. Ütle mulle kõigepealt, kas said ikka vanamoori kätte või jäid jänni?»

«Sain ja ei saanud kah,» puikles neeger. «Ma'p tahtnudki saada, aga mõlamist oli.»

«Õige!» naeris advokaat. «Aja aga sõrad vastu! Ütle, et sul pole lustigi naiste järele, et ta ise narris ja õrritas sind. Mis ta õiendas seal — jõe ääres?»

«Kuivatas pesu.»

«Ja oli alasti?»

«Justku Issanda päike. Pesu ta, maidanahk, oli pleekima laotanud ja isi pleegitas oma rasvu ... kõht ja reied upati.»

«Ja sina pidasid parajasti lõunatundi, sõid ube?»

«Akuraat,» kinnitas neeger.

Advokaat lõi aktide puntra lahti; lehitses, luges siit ning sealt ja asus Mariole juhatust jagama. Seletas asja nii puhtaks, et kahtluse varjugi ei jäänud. Ta viimasteks sõnadeks olid: mitte süüd omaks võtta ega täpset seletust anda. Üks kombeline naine ei kisu ennast jõe ääres paljaks, pealegi kasarmu naabruses ja parvetajate lõunatunnil.

«Ära ütle otsemalt, et naine sulle kallale tungis, sind ennast võrgutama asus. Ütle, et heitsid peletamiseks mullakamakaga — alasti, nagu ta seal oli. Ja sellest heitmisest algaski maru. Sa rassisid ainult vastu, ei tulnud mõttessegi naist vägistada. Kui talle mõned sinakad nahale jäid, siis paras pealegi.»

Advokaadi kindel veendumus protsessi võita ja õpetused, mis ta jagas, olid Mariole lohutuseks, ent ometi rõhus raske kivi ta meelt. Mida lähemale jõudis kohtupäev, seda vaevlevamaks muutus süda. Kestvas muretsemises ei osanud ta muud ette võtta, kui palvetada. Öö valitsedes, mil teised vangid magasid, vahtis ta üksisilmi tuhmi seina poole, kus rippus Kristus ristipuul.

Imelik küll, et toda kujutist kõikjal vajati: templiportaalil, altarisüvikus, surnuaial, teelahkmeil, koolides, laatsarettides ja isegi inimeste südameis, sest öeldi ju, et igaüks peab oma risti kandma. Kas kandis temagi, vabast kõhust sündinud neeger, nüüd oma risti?

Kristuse surmast ning kannatamise loost puudus Mariol tõeline arusaam. Midagi sünget ja mõistatuslikku pidi sel-

IV

Kohtusse viidi Mario konvoisõdurite paljastatud mõõkade vahel, mitte üksi, vaid salgas tosinkonna kaasvangidega. Pika kasvu ja läikivalt musta naha poolest paistis ta erinevalt silma. Tänaval imetleti teda enam-vähem poolehoidvalt. Kari paljasjalgseid poisikesi luges oma kohuseks salgaga lärmitsedes kaasa kõndida. Sõduritele see ei meeldinud, sest poisid lällutasid ja tikkusid vangidega sõbrustama.

Konvoid juhtiv kapral kemples otsekui hobune parmude käes; manas poole suuga vange, teise poolega — oma mehi. Vangid tallasid üksteise kandu ja sõimasid omakorda sõdureid. Troskade kärinal vastutulevad voorimehed nõudsid endilegi tänavaõigust. Read aeti segamini. Kärkimist oli palju, korda vähe.

Kohtukoda asus rahvarikkal tänavate ristel, palgepoolega küüdi- ning postihoone vastu. Mariol puudus aeg seda lähemalt silmitseda, aga ta teadis niigi, et too oli kolmejärguline määrdinud maja: kuningriigi ajal ehitati karbikujuline keskmik terava kelbaga; värske vabariik lisandas sellele kaks küljetiiba. Nii valmis pikk logusk, kühm kukil.

Mariol tuli pikki tunde hämaras kambris konutada, enne kui ta kohtusaali viidi. Seal valitsevas valguses ning hingeta kroonulikkuses pimestus ta silmade taip. Nägi küll, et pinkide read olid täis inimesi, aga nende näod jäid tal määratlemata. Alles pärast seda, kui kohtunikud juba laua taha olid asunud ja istung avatud, hakkas ta üksikasju tajuma. Peakohtuniku nägu paistis talle küljepoolelt — terav, kuiv, veretu käärilõikest profiil. Kohtulauast vasemal, üsna süüpingi läheduses istus lohevalt tema kaitseadvokaat, nüüd pääsulinnulikult valge kaelusega, muidu kaarenmust. Muigas toonase sõbralikkuse ning triviaalsusega. Julgustav peanoogutus temalt muutis Mario meele tõhusamaks.

Kohtupidamine möödus lõbusate vahepalade saatel. Sõjakalt meeleolustatud Maarja põllehoidjad olid oma õe teotaja protsessi puhul hulganisti kohale tulnud. Mario süüpinki asudes kostis ärevaid hüüatusi. Nende esinaine istus pinkide rea esireas, kuid vahtis alatasa tagasi. Ristikestega kirjastatud pihikus, punane vöö vööl, näis temagi tähtsat ametiülesannet täitvat. Püüdis oma karvatüügastega lõuga lehviku varju hoida. Kindlasti vaevas teda palavus ja ta värvita põsed rasvatsesid higist. Sellestki hoolimata käitus ta agaralt, jagades kaasõdedele silmade kööritamisega käsklusi. Peakohtunik luges vajalikuks rahvast rahule manitseda ja heitis põllehoidjate esinikule kurjustava pilgu. Sellest nõelatuna tõusid kõik õekesed kihinal-kahinal püsti ning laulsid kooris:

Jeesus, tule meiega, Maarja, tule meiega!
Jeesus, ole meiega, Maarja, ole meiega!
Jeesus ikka meiega, Maarja ikka meiega!

Kaitsja oma madala laua taga kihistas sütitavat naeru. Ta oleks meelsasti kaasa laulnud, sest viis oli talle öölokaalidest tuntud. Sootu teisiti reageeris prokurör: võttis näpitsprillid ninalt, koputas sõrmekontidega vastu lauda ja nõudis vaikust.

«Vabandage!» kihvatas esimees. «Korrapidamine kohtusaalis kuulub minu võimkonda.»

Siis alles asus ta õekesi noomima, pidades neile karmi jutluse. Õhk saalis jäi ikkagi tuulevirevaks. Kahel kohtusulasel polnud kerge tõsistada lõbususse viidud hulga meeleolu. Süüdistaja pinnis kaebealust, saades segaseid, juhmusega hämmastavaid vastuseid. Põllehoidjast pesunaine — kahjukannataja, ühtlasi peatunnistaja protsessis — kutsuti alles pärast vormitalituste lõppu ning kaebealuse ülekuulamist kohtulaua ette. Ta ei astunud, vaid ta just kui näpsati uksest saali. Vaatamata kellegi poole, lõi ta oma puusades imeliku mootori käima ning tormas vedrutavate pisisammudega ette. Kohtulaua ees jäi seina põrkaja nõksatusega järsult seisma. Pead hõlmava rätiku vahelt paistis ta nöbininane näosõõr hiirelikult erelevate silmadega.

Põllehoidjate esinaine tõusis rõhukalt püsti ja hakkas teeseldud härdumuses talle lohutust jagama.

«Armas õde, tõsta oma silmad Neitsi Maarja poole! Sinu tool ja su pärg ootavad sind taevas . . . tasuks maapealsete kannatuste eest. Püha talleverega puhtaks pestud, mu armas õde, mu . . .»

«Vaikust! Pidage suu!» käratas president kohtulauast. «Kõik peavad paigal püsima. Kroonukohus pole suulaiutamise paik. Sõna saavad üksnes need, kellele sõna antakse. Kõrvalised isikud pidagu suu lukus.»

«Ah või mina laiutan, mina pidagu suu!» kilahtas solvunud naine. «Jumalasõna kuulutamine on siis kohtu meelest suulaiutamine?!»

«Oi pattu, oi pattu!» õhati kaugematel pinkidel.

«Ma käsin teid välja visata,» ähvardas esimees. «Kes siin veel korda rikub, saab käskotsuse. Ja teile, proua ... olgu see teile viimaseks hoiatuseks.»

Hulk suid ja silmi nututses. Hellikud neitsid olid saanud suure ülekohtu osalisteks. Neile tunti kaasa, ent manitseti ka mõistlikkusele. Peakohtunik jätkas formaalsuste täitmist, hoolimata puudulikust rahust. Prokurör püüdis siit ning sealt süütõendeid haarata; ikka libisesid need tal käest. Sõdurite tunnistus jooksis liiva: nad polnud milleski päriselt teadlikud. Sattunud juhtumisi naise karjumist kuulma, jooksnud appi ja näinud siis veidrat rüselemist. Esimehe pärimisele, kas rüselejad olid püsti või pikali, vastasid nad nagu kokkukõneldult: näis nii ja teisiti. Kes seda õieti vaadata läbes. Peamiselt siiski püsti. Kui nad jaole jõudsid, ladus naine neegrile puutõlvaga pähe.

«Ee-ee-ee ...» ökitas kaasistnik esimehe vasemal käel. «Ee ... ma tahaksin teada, miks jäi teile mulje, et tegemist oli vägistamiskatsega või vägistamisega?»

«Sellepärast, et naine oli alasti, aga pani vastu.»

«Nüüd küsiksin ma ... kannatajalt poolelt, ee-ee ... Miks olite teie avalikus kohas alasti?»

Nõbininaline naine kõõritas silmi ja neelas sülge, aga häält teha ei suutnud. Tema asemel sähvas põllehoidjate pealik:

«Eeva paradiisis oli ka alasti.»

Sellest esiema ebapieteetlikust mainimisest haaras kaitsja kinni ning meenutas kohtule, et just Eeva oli tolleks Jumala käsust üleastujaks, kes mehe patuteele ahvatles.

Mõlemad suupruukijad said peakohtunikult noomituse: naine korrarikkumise pärast, advokaat selle eest, et teeb kohtule asjakohatuid mainimisi. Süüaluse veelkordsel küsitlemisel selgus tähtis tõik: mitte neeger ei piilunud naist, vaid naine tuli mõsukalda tagant eevalikus olekus ning pani enda neegri silma all päikesepaistele. Neeger pidanud parajasti lõunatundi ja näsinud ube. Seda jutustades ta kaotas järsku enesevalitsemise. Seni arglik seletuste andmises, toetas ta nüüd mõlemad rusikad süüpingi

lasingule ja hüüdis vihast ning kannatamatusest põriseva häälega:

«Saage kord juba aru ... teie, inimesed! Mu ihu on puhas selle naisterahva roojast. Sihukest täkutada ... mitte kuupalga eestki, aulikud kohtusaksad.»

«Aga miks sa temaga siis rüselesid?»

«Viha pärast, tulise viha pärast ... nigu oleks näkku süütatud. Kui ta mulle kivi tagasi viskas ja mustaks tõpraks sõimas, läks silmi ees pimedaks. Kõrged kohtuhärrased, neeger pole iial tõbras. Olen ammu vabast kõhust sündinud mees ... ja ei võta sallida ühe lita ütlemist, kui mind aasima tullakse.»

«Nojah, *hic jacet lepus!*» võidutses kaitsja. «Seda võinuks juba algul mõista. Tiirased naised on kavalad püüniseid seadma. Seekord ei läinud rebane raudu. Mu kaitsealuse käitumine oli kõigiti mõistetav. Tormakas küll, aga õigustatud.»

Maarja põllehoidjate peres tekkis kramplik vaikus, millele järgnes äge liikumine, põlglik meeleavaldus ja tõuklemine ukse suunas. Esinaine ajas enda vihaselt kohevile.

«See pole kohus,» karjus ta. «Siin solvatakse süütuid. Siin lüüakse voorus risti ja teotatakse Maarjat ennast.»

«Härra esimees, küsige sellelt lärmajalt daamilt, mis asutist pidas ta kahe aasta eest.»

See tagamõttega osatamine tuli kraadepoisilikult noorukilt, kes ise eelseisjate varju püüdis hoiduda. Esinaist tabasid ta sõnad nagu äratamiskella vallati puudutamine. Ta häälgi tõusis mehelikust baritonist kriiskavaks aldiks:

«Sa Jumal, armas Jumal, lühenda nende laimajate pikka keelt! Mis nad minust, ontlikust naisest, kõik pole kokku klatšinud! Mul oli vagade neitside pansionaat, aga nemad laimavad ja teotavad, et mina pidanuvat lõbumaja. Issand, anna neile andeks, sest nad ei tea, mis nad teevad! Lapsed, õed, lähme, lahkume sellest patumajast!»

Hoolimata üldisest saginast, oskasid põllehoidjad neile omase eritaibuga saaliuksel rühmituda ning lahkuda hoogsa laulukoorina: «Jeesus, tule meiega ...»

Nende kannul kadus ka hulk muud rahvast ja saal jäi peaaegu tühjaks. Nõbininaline tunnistaja, kelle kuuluvus Maarja põllehoidjate perre oligi põhjustanud hämmastava korralageduse, seisis ikka veel kohtulaua ees, kugistas pisaraid ja kõverdas kaela. Näis, nagu oleks teda viie loomuliku meele valdusest kuhugi alameelte käsutusse

kistud. Juba teel kohtumaja poole oli ta kippunud hüsteeriliselt hädaldama; siis vaigistasid teda kaasõed. Nüüd — üksipäini, lõplikult abitu — muutus ta väetiks utetallekeseks: hakkas määgima. Määgis ja määgis, mitte lameda vanalamba häälega, vaid karjast kadunud orvukesena.

Esimees, kes mürgli puhkedes vaheaja oli kuulutanud, pidas kaasistnikega nõu ning avas taas menetluse. Määgija viisid kohtusulased minema. Prokurör näis vihastuvat; tõusis ja pidi protestima, kuid loobus sellest mingisuguse uue mõttenõksu tõukel. Saabunud vaikus tundus rohkem tühikuna kui vaikusena. Kellelgi polnud huvi kohtulikku juurdlust jätkata. Kaitsja istus mõnulevalt, kõigega nõus ning päri. Süüdistaja lausus konventsionaalsed sõnad moraali ·langusest ja toonitas vajadust kohtu prestiiži tõsta. Kogu protsess olevat algusest lõpuni asjatundmatult koostatud. Nii süüalune kui pealekaebaja vääriksid arstlikku ekspertiisi. Vastavalt sellele loobus ka kaitsja tavalisest ilukõnest. Rõhutas omakorda moraali tõstmise vajadust, sest kui kahtlastel naistel võimaldatakse vabalt püüniseid rakendada, võib igaüks meist süüpinki sattuda.

«Kohtulik juurdlus on toimunud,» konstateeris esimees. «Kohus asub nõupidamisele. Nädala pärast kuulutatakse otsus. Lõpetan istungi.»

Mario kohtlane meel jäi kõhklema: ei tea, kas läks puha untsu või õnnestus ometi? Kõige enam koormas ta meelt andeksandmatu tegu, et talle asjaarutamise kestel korrakski pähe ei sattunud kaitsepühakuid appi hüüda. Samal ajal laulsid ta verivaenlased Jeesusele ning Maarjale mitu laulu.

Õhtul jutustas ta seda Antenorilegi. Too ei suvatsenud juttu lõpuni kuulata, kuid trööstis teda kindlameeleliselt:

«Pole viga, Mario. Su pühakud olid sinuga. Kui sa hommikul konvoisse asusid, oli su kõrval vari. Nägin seda selgesti. Pärast kuulsin õhus kapjade plaginat.»

«Nii et Püha Jüri oli ka platsis?»

«Küllap juba.»

Öösi maadles Mario ometi unetusega. Sai temalegi lõpuks mõistetavaks, et pimedus polnud aina pime: langes hallilt ja hämaralt, aga heegeldas salapäraseid mustreid ning jäi kesköölgi varitsevalt valvsaks. Oma koikust nägi Mario, kuidas Antenor väraya raudlattidest kinnihoidvana õue vahtis. Seisis kaua, kaua, kuni hakkas lõtvuma ja vajus põrandale. Püüdis veelgi pead tõsta ning piiluda. Võta või jäta, just kui too mõisa teeneline koer, kes Mario enda silma all kuutõppe haigestus. Põlgas teiste penide karjakonda, rännates üksipäini õhtust hommikuni. Kõndis kord, vist küll magamisi, äkilist kaljuserva mööda, katsus siku moodi kivilt kivile karata ja langes kuristikku.

Võrdlus ei vähendanud Mario teadvuses Antenori väärikust, sest kuutõbised aimasid ja nägid kaugeid sündmusi: tulekahjusid, mis alles aastate pärast puhkesid; sõdasid, mille jaoks veel sõdureidki ei värvatud; katku, mis veel teele polnud asunud. Kuutõbiste vaistuga sõnusid sõnujad ja ennustasid ennustajad. Mario otsustas oma erilaadi vaderimehest mitte enam lahkuda; hoida tast kinni, kuni võimalik. Kummituslikud jõud olid neid saatuskaaslasteks paaristanud ja nii võinuks see jäädagi.

Nädalapäevad hiljem tõi higist ja hoost tuiskav advokaat Mariole rõõmustava teate: absolveeritud! Promootor kavatsenud küll apelleerida, aga kaitsja — tema ise — suutnud selle ära laita. Nüüd pole muud, kui otsuse jõustumiseni pisut oodata.

Uudis osutus kaasvangidele üllatuseks: naise vägistamiselt tabatud neeger — süütu! Doktor Labius arvas, et see otsus tuleks kuldtähtedega kohtuannaalidesse kirjutada; ja mõrastunud põsesarnadega isand sai lisatõendi oma veenet kuulutada:

«Naisterahva pruukimine ei tohi keelatud olla.»

Mario vabanemise päeval kõnelesid endised siseõue kambri kaaslased nelja silma all.

«Sina mees jääd veel siia,» ütles Mario. «Ma tulen sind laskepäeviti vaatama. Padajanni ma sulle ei too, sest sa oled nigel toidunäsija. Mis ma aga ... ja see on, et viin plaksupealt Hieronymusele ja Püha Jürile tänu ... et aitüma aitamast ... et jätke nüüd sedakorda minu eest hoolitsemine. Võtke Antenor käsile ja aidake mees vangist välja.»

«Olgu nii!» nõustus Antenor. «Aga vaatama ära tule! Ma ei salli inimeste osavõttu, ei vaja kellegi kaastunnet. Eile olevat õed kantseleis käinud, tahtnud minuga kokku saada. Ma ütlesin neile ära, ei tahtnud tülitamist. Sina ära vaata ka siiapoole. Kui me jälle kokku saame, siis peab see juhuslikult toimuma. Üht aga võid silmas pidada: kui

jõe äärde Juudase koopasse värskeid jälgi viib, siis olen mina seal. Ma tean, mul tuleb peitu pugeda.»

Neegril jooksis midagi külma üle selja.

«Hüva, Antenor! Koopa peale panen silma. Sul mehel kähri moodud, tahad järjest luurata. Mudku et... võin minagi mees koopaloomaks saada. Käpad-küüned veel terved. Ja peaks sulle iiales hagijat vaja minema, siss parembat polegi kui seesama Mario.»

Andsid teineteisele käe ja lahkusid määramata ajaks.

Antenor vahtis hajameelselt, kuidas neeger lampjalgadel tammudes vahtkonna ruumidesse kadus, ja läks siis palatisse tagasi, üksildasem veel kui tavaliselt. Tema vangipõlve lõppu polnud näha. Öösiti räuglesid ikka kassid ja ta uni vaheldus ilmsioleku arusaamatustega. Ühel hommikueelsel tunnil külastas teda prohvet Elias; juhtis talle terava valguse näkku ning hüüdis:

«Miks sa lamad asjata? Tõuse! Ma tulen praegu mäelt. Nemad kõik jäid sinna; ka sinu jaoks jätkub ruumi.»

Aga kus asus too mägi ja miks ei võtnud prohvet teda kaasa? Õue vaadates ta nägi ainult koidueelsete kiirte pisardust. Vahtkonna pool vilkus tulukesi, aga need ei kuulunud Eliase vankrile, vaid seal toimetasid kokapoisid varaseid toiminguid.

Mõne kuu möödudes toodi talle ometi kohtukutse ja peatselt ilmus ka advokaat abi pakkuma.

«Mis kaitset oleks teil mulle anda?» kõheles Antenor. «Kes valmis on vastutust kandma, ei vaja kaitset.»

«Igas protsessis on spiraale, mis endid nii ja teisiti lasevad keerata. Kaitsjana väljun ma ikka eeldusest, et kaebealune on süütu. Prokuröri lähe on vastupidine. Kohtulik otsus on alati seaduse vägistamine, sest seaduseandja täpset tahet ei suudeta tabada. Kõik oleneb sätete kasutamise oskusest.»

«Ma näen, teil on uur käerandmel,» ütles Antenor sarkastiliselt.

«Mis sellest siis?»

«Keerake oma uuri! Mind te üles keerata ei saa. Aga ma pole selle vastu, et teie minu kaitsjana oma seadusliku päevaraha teenite.»

Erinevana Mario loo jantlikust ning hoogsast lavastusest tuli Antenori protsessi otse nagu tõrkjat sikku kohtulaua eest mööda vedada. Maja ja saal olid samad, aga meeleolu külmumise pügalal. Lobiseva neegri asemel istus

süüpingis puiselt nurgeline, karvase näoga mees, kelle mustad silmad ning tõrkuv hoiak väljendasid trotsi. Juhuslikud pealtkuulajad silmitsesid teda võõrastusega.

Ilm oli palav, õhk kohtusaalis sumbunud. Laes keerlesid propellerid, mille jahutuslainekesed põhjustasid vaid tülinat, sasides kohtunike ja prokuröri laual pabereid. Kaitsja kaalikalikult paljal pealael püüdsid kärbsed istet võtta. Tülitajaid peletades äigas ta endale peopesa plaksatades vastu lagipead ja pälvis kohtu esimehelt kurjustava pilgu.

Kaebealust kahtlustati kogukondliku varalao põlema süütamises. Veenvad tõendid selleks puudusid, aga kaudsete süütunnuste kogusumma oli raske. Juurdlustoimingust ilmnes, et kui tuletõrjekomando kohale jõudis, istus oletatav tulesüütaja põleva hoone räästa serval, muiates, mõnuledes ning paljaid sääri kõlgutades. Teda kästi sealt alla tulla; mees vaid irvitas ja vastas, et sellega pole ruttu. Manamise ähvardavaks muutudes tõusis ta jalule ja hakkas ülbelt oma pükste kallal toimitsema. Sai valmis nurjatu teoga, sihtides allolijaile veenire näkku. Vihased tuletõrjujad asusid rünnakule ning lükkasid ta katuselt maha. Langedes sai mees tugeva hoobi, kuid ei lakanud mõnitamast. Talle valati paras keretäis, mis tema veelgi vihasemaks tegi. Võttis tigeda kahjurõõmuga süütamise süü omaks, ähvardades veel edaspidigi läita ning põletada.

Ametlikul ülekuulamisel väitis ometi vastupidist: teda tülitatud, solvatud ja pekstud. Tulekahju tekkimise põhjus ei minevat talle korda; teda ei huvitavat see. Moonalaoga polnud tal kunagi suhet. Ta ei suitseta ega võta viina. Külma ta ei karda — milleks põletada? Ta taskutel pole põhjagi; ei kanna tubakat ega tikku kaasas. Tulekahjusid on näinud oma elus tuhandeid; pole need linnale mingiks uudiseks.

Sama väitis kohtuski.

«Aga milleks sa katusele ronisid?»

«No mitte jaanituld tegema.»

«Milleks siis?»

«Otsisin oma kukke; mu kukk jäi tuleroaks.»

«Ise hulkur — temal kukk?!»

«Kukk oli samasugune hulkur.»

Kaitsja köhatas, leidnud sobivaks mainida tõika:

«Ma konstateerin igaks juhuks, et kohus ei eita kuke olemasolu.»

Raske olnukski seda eitada, sest juba eeluurimisel avastati tolle sulglooma osadus tulekahju loos. Linna öövaht, marjas silmadega invaliid, oli andnud pika ning põhjaliku tunnistuse. Tema valvele kuuluvat õnnetuspaiga tänavkond. Pisut enne kuuri põlema puhkemist, võib-olla tund, vahest ka rohkem, tulnud hirmutava välimusega hulgus, kelles ta tänase kohtualuse täpselt ära tunneb, teda — teenelist öövahti — aasima, teotama ja ähvardama. Öelnud: mis sa tolgendad siin, vanamees? Jõlgud nagu ruunakara, silmita ja kõrvuta. Pole sust vahti ega muud tolku. Tahad, ma nõiun su käomunaks? Nõidumist ma tunnen. Ise võtnud kaenla alt kuke, pigimusta kuke, ja keerutanud lindu ringi üle pea. Ikka: ma nõiun su ära! Kukk rabelnud lahti ja lennanud katusele. Mees saanud jõlevihaseks ning hakanudki nõiduma: jooksnud nagu orav mööda seina üles. Enne aga kurjustanud: sinu õnn, vanamees, et kukk must oli. Vaat kui tulen tagasi punase kukega, siis loe Meieisa tagurpidi. Igaüks teab, aulikud kohtuhärrad, et punane kukk tähendab tulekahju.

«Mis pärast sai?» uudistas süüdistaja.

Pärast? Seda ei teadnud öövaht isegi. Tülitaja kadunud otsekui maa alla. Olnud parajasti kikaste kiremise aeg ... teadagi! Ristiinimene ei saa nõndasi ära aurata. Temal hakanud hirm ja ta läinud koju.

«Või siis nii täidetakse öövahi kohuseid!» noomis esikohtunik. «Häbi sul polnudki ladu valveta jätta?»

«Häbi silmini, mis toda salata. Eks naisterahvaski näägutanud kodus: oled sina küll lambaseinakell! Pole sul kuraasi hiire sabastki üle astuda.»

Kaebealune ei eitanud öövahi narritamist. Ei saavatki olla narritamata, sest öövahtide totrus ning sõgedus nende linnas on ju ainulaadne. Raehärrad, kaupmehed ja majaomanikud palkavad valvuriteks ainult pimedaid, kurte ja halvatuid. Olgu näiteks praegunegi tunnistaja, kes tõgamise ja nõidumise vahel ei oska vahet teha.

«Öövahi hirmutamisel pidi tagamõte olema,» rõhutas süüdistaja. «Teie laiutate kohtu ees ja tahate lugu naljaks keerata.»

«Ma ei saa ennast laiemaks teha kui ihul mahtu on.»

«Miks te katusele ronisite?»

«Kukk lendas sinna, kuhu ta lendama ei pidanud.»

Advokaat, kes hoolega oma kaustikut soris, nina otse paberitesse torgatud, tõstis nüüd nõudlikult häält:

«Palun ette lugeda linna tallipoiste ülekuulamise protokoll.»

Too dokument sisaldas huvitavaid üksikasju. Kolm kuupalgalist prefektuuri veomeest seletasid, et just enne laoloovi sulgemist toonud nad sinna kaks koormat mitmesugust oksjonikoli. Muu seas andnud neile tublisti tööd kahe haiseva kasti lattu tõstmine. Neile näis, et kastid üksnes ei lõhnanud, vaid nendest immitses ka vingu. Nad juhtinud sellele imelikule tõigale laohoidja tähelepanu, kes aga muretult käega löönud: prefektuur saatis, prefektuur vastutab.

Pärastises juurdlustoimingus ei leidunud kastide kohta enam mingeid selgitavaid andmeid. Oksjoniesemete nimestikus nad ei seisnud ja majaperemees, kelle õuest kraam vankritele laoti, eitas kastide olemasolu. Advokaat haaras sellest arusaamatusest kinni ja pidas sütitava kõne — mitte kaebealuse kaitseks, vaid juurdlevate võimude süüdistuseks.

«Härra esimees, siin on tegemist lubamata vaakuumiga. Mulle näib, et jäeti meelega selgitamata see, mida selgitada ei tahetud. Miks ei uurinud eksperdid tulekahju algust? Kus asus tulepesa? Kas plekk-katusel, kus inimene rahulikult jalgu kõlgutas, või lao seesmuses, kuhu süütematerjal kuritahtliku sihiga lasti paigutada?! Selle asemel tehakse hiiglanumber öövahi kimbutamisest ja olematust punasest kukest. Palun andestada, härra esimees, aga meie opereerime siin keskaegsete nõiaprotsesside mõistetega. Punase kuke sümbol põlvneb pimedast ebausust. Või suvatseb härra prokurör vastupidist väita? Temast tahaksin seda peaaegu oletada.»

«Palun mitte isiklikuks minna!» hoiatas peakohtunik. «Meie taotleme siin objektiivset tõde. Kohtul on oma arvamine asja suhtes juba kujunenud. Huvitav oleks kuulda, mis süüdistaja mõtleb.»

«Minu ülesanne on väga raskeks tehtud,» nurises prokurör. «Mind lubatakse vastaspoolel mõnitada, et just kui oleksin ma mõni inkvisitsioonitribunali Torquemada või Ximenes ...»

«Palun, jätke teravused!»

«Selle põhjal, mis ilmsiks on tulnud, ei saa ma muidugi süüdistust kaebealuse vastu endisel alusel ja endises ulatuses enam püsti hoida. Aga ma pole ka veendunud, et ta süütu oleks. Juba see tüüp iseendast on kriminaalne,

tarvitseb talle vaid näkku vaadata. Ma ei väida, et ta antud juhul tingimata süütamises süüdi oleks, aga ta on võimeline seda tegema.»

«See pole argument, vaid ikkagi inkvisiitorlik . . .»

«Ma keelan teid, kaitsja, insinueerimast!» hüüatas esimees vihaselt.

Samal hetkel kostis süüpingist mürgine, mõnitav naerukõrin.

«Mis sina seal hirnud?» pures keegi kaasistnikest.

«Teen häält, mis Jumalast mulle antud.»

Istungile kuulutati vaheaeg ning kohtunikud läksid omavahel nõu pidama. Kui nad sealt vähese viivituse järel tagasi tulid, luges esimees korralduse: kohtulik menetlus katkestada, toiming täiendavaks juurdluseks tagasi saata, kaebealune Antenor Virgilio Cabral eelvangistusest vabastada, kohustades teda politseiliku järelevalve määrusi täitma.

See kuulutamine näis üldisele rahulolemise pinnale langevat. Ka prokurör polnud enam kibestunud, ulatades kaitsjale lepitava käe; ammused kolleegid nad olidki.

Enne kui valvesõdurid Antenori ära viisid, kõneles ta veel advokaadiga. Ei tänanud, kuid näis olevat tujult tõhustunud. Pillas ka laitva märkuse:

«Mis te seal inkvisitsiooni-kohtute halvustuseks mainisite, oli ülearune: kuradiga suhtlejad väärivad karistust — kuni tuleriidani.»

V

Antenorile saadeti sõna isiklikud tarbeasjad pakki lüüa ja vanglast lahkuda. Esimene pool sellest korraldusest pidi täitmata jääma, sest tal polnud siin ühtki eset omaks nimetada ega pisematki kimbukest näpu otsa võtta. Vahtkonna kantseleis tuli tal kroonumunder oma vanade kaltsude vastu ümber vahetada. Kui riidepundar oli pitseri alt vabastatud, osutus silmarõõm nii valvuritele kui Antenorile enesele petlikuks: koid ja mustad prussakad olid poolteise aasta jooksul põhjaliku töö teinud. Sinine pluus tolmas ja helvendas ja kunagine villapihik koosnes rohkem aukudest kui koest.

Täbarast loost teatati vahistatute inspektorile ja hool-

duskomitee esimehele, sest kehtis ikka veel kuningriigi-aegne määrus, et keskvanglast vabastatuid ei tohi saata peletistena uut elu alustama. Kestvate sekelduste järel, millest ka vangimaja rätsep osa võttis, toodi kusagilt paras osa aluspesu, ruudulise mustriga kampsun ja poolpeetud püksid.

Kui ta nüüd raske värava kaudu vabadusse astus, esines maailm talle õhtupooliku helges rammestuses. Madalsinkjast taevast, kus pleekisid üksikud pilverõõnad, langes ta näkku peegeldava avaruse helk. Seda polnud palju, kuid harjumata silmade jaoks liigagi. Linnamajastik punaste katustega paistis lähedusestki kaugena.

Vanglaesisel väljakul oli mingisugusele ehitustööle algus pandud; hulk lahtikangutatud kattekive ning mulda vedeles tarbetult. Keset väljakut seisid postid tahumata talapuudega, omades võigast sarnasust kodusõja ajast meenuvate poomisvõllastega. Antenoris see ei äratanud vastumeelsust, sest võllaste all kolamine pakkus talle igava koolitöö vahedel kõditavat meelelahutust. Poodute sirged kehad ja sinised näod keerasid tuules kord üht, kord teist palgepoolt, just kui oleksid soovinud endid igakülgselt tutvustada. Pikemad poisid pistsid pea poodute jalge vahele ning upitasid ka lühikasvulisi üles; oli ju kuuldud, et poodute kukilkandmine soodustab edaspidi kõigi soovide täideminemist. Antenori tänaseks sooviks oli mitte kohata esimese vastutulijana mõnd vanamoori, preestrit või munka, sest see ennustas ikka ebaõnne.

Väljaku vastasküljel algas üks igavaid tolmutänavaid, kus asusid peamiselt kehvikud. Kardetavasti oleks ta kohtunud seal seljakorvi kandvate eitedega, kes õhtupoolikul aedades rohtu kitkumas käivad. Vasemal, koltunud murulapikese taga punetas kaputsiinide kloostri telliskivimüür. Seal logeles muidugi munki. Nii ei jäänud talle muud võimalust, kui komberdada mullakuhikuil poolpõigiti üle platsi ja minna plankudevahelist kitsast käiku mööda rahvavähesele äärisalale, kus lahtistes laoalustes töötasid ratassepad, tündrivitsutajad ja teised taolised meistrimehed. Naistel ja vaimulikel polnud seal tegemist.

Ning õnn naerataski talle.

Vaevalt plankude vahelt avarale astunud, kohtus temaga heledajuukseline jänesemokaga poiss. Heledad juuksed olid iseendast juba haruldus: kasvasid neegrite arvates üksnes Jeesus-lapsukese peas. Jänesemokka peeti

heasüdameliste lollakate tunnuseks. Alles nüüd tõdes vangist vabanenu, et ta oli iseseisvalt kõnnisklev mees. Erilist rõõmu see talle ei valmistanud, sest kõik, mis teda linnas ootas, oli tülgastuseni tuntud: ilmega ja ilmeta näod, lehkavad lihakarnid, rokased sissesõiduhoovid ning hobusekusest haisevad vooriplatsid.

Lapsepõlves tundus kodulinn talle võrratu huvitavamana. Kui tore oli vaadelda kas või kroonusõdurite ning mõisnike palgapartisanide käitumist. Nende praalimine ja reigade ravimine toore nalja saatel õhutas seiklushimu. Nüüd näis kõik mõttetuna. Kodusõjas tapeldi — ei millegi eest. Aga kui peatselt pärast orjade vabastamist kuningakodagi maalt lahkus, siis saadeti ostrakismi siirdujaid suurte austusavaldustega ning nutuga. Kas põhjustas selliseid ülearususi saatanlik kurjus või inimlik rumalus? Küllap ikka põlvest põlve kantav pärispatt.

Selliseid mõtteid mõlgutades ja oma isiku erandlikkust tunnetades oli ta enda märkamata linna keskele kaubatänavale jõudnud, kus reastusid kahe- ja kolmekordsed majad külg-küljeti. Trotuaaride üle rippus simsside lava vihma ning päikese varjutamiseks. Tänava keskset osa kattis plaatidest sillutis. Hoolimata konarlusest ja kivitahumite lohku ning lapiti vajumisest, kõnniskleti seal vilkalt. Sõidukite liiklemine oli keelatud. Ainukesteks tülitajateks osutusid hobueeslid, kandes kummalgi küljel vitstest punutud korvi ja korvide vahel laiskunult istuvat õlgkaabuga meest. Möödumisel rõhusid nad rahva trotuaaridele, vallutades suurema osa tänavast. Sellele reageerisid pudukaubalavade omanikud sõimuküllase hurjutamisega.

Kõigest hoolimata hoovas elu sujuvalt. Rändkaupmehed kiitsid müüdavate esemete kõrget väärtust, ühtedel lett kaeluskablaga kõhul, teistel pitsid, paelad, koerarihmad käsivarrel. Vaimuliku sisuga raamatukeste ja pühade piltide pakkujad laulsid ning lugesid valju häälega. Põiktänava nurgal istusid lopsakad neegritarid ülilaiades seelikutes, paabulinnulikult kirjud, aga valgete põllede poolest pereemandlikult auväärsed. Neil polnud mahti ega tuju tühja-tähja tähele panna, sest nad vispeldasid rokka ja küpsetasid sütepannidel riisi- ning maisikooke.

Vaateakende poolest oli tänav vaene; neid omasid üksikud kullasseppade, uurmaakrite ja lastemänguasjade poed. Tavalistel kauplustel oli esikülg lahtine. Öö saabudes lasti nende ette raudridoo. Toiduaineteärid kasutasid selleks hõredasilmilist terasvõrku, mis võimaldas öösitigi kuivatatud liharullide, juusturataste ning soolakala tuuldumist. Lõhnade ja maikude elevus oli alati täiuslik.

Antenorile käis too silmahimutsemise ja haistmisergutiste küllus alati südame pihta. Sel põhjusel ta ei armastanud luusida suurel äritänaval, eelistades elamisrajoone. Täna aga, pärast pika-ajalist sundvõõrdumust, tundusid lõhnad ja värvid talle sallitavaina. Kaubalaod esinesid pühapäevalikus riietuses ja majade kelbad-karniisid oleksid kui minki näkku saanud. Tänu sellele meeldunud enesetundele ta seisis, vaatles ja viivitles.

Pooliti askeet, pooliti tavaline hulkur, ta ei mõelnud praegu ei toidule ega öömajale. Juba eile puudus tal isu ning ta kõht valmistus kolmandat paastupäeva nurisemata omaks võtma. Keskmise inimese endastmõistetavused kuulusid hulgale, mitte temale. Lihalikud hädad taganesid temast järjest kaugemale. Võib-olla hoidis vaim teda vankumast. Ja nii ta siis jätkas sihita uitlust — pea kuklas, vaade pidurdunud, õlad märgatavalt virilad, samm lühike.

Linn oli tekkinud kühmlikule maastikule ning arenenud plaanitult. Pikk kaubatänav moodustas telje, mille lõunapoolne ots toetus kroonulikult valjuilmelisele raatuseplatsile; põhjapoolses otsas asus laadaturuväljak ja selle ümber talurahvakauplused vaheldumisi lihunikkude tapahoovidega. Telgtänavaga külgnevad linnaosad olid lausik-kallakulised, täiesti ilma roheluseta. Tänavad laskusid orgu, palistatud madalate telliskivimajadega. Rõõmsamat ilmet omasid üksnes uued linnaosad, hargnedes lohkudes ning naaberküngaste veergudel linna südamikust hoopis eemal. Jõe ääres asetses suhkru- ja alkoholivabrikute pesala, päeval vaikne, õhtul rahvaküllane ning lärmitsev. Linna iluks ja auks loeti uut kaugele paistvat peakirikut.

Antenor ei hoolinud toredusest ega ilust, kuid sattus hulkudes ikkagi katedraalikünkale. Kõrged kuningpalmid neljas reas moodustasid võimsa tõusuallee. Nende vastas seisis pühakoja fassaad kandiliste tornidega. Massiivne raudkiviastangutega trepp viis templi eelpõrandale, kust avanes sammastevaheline käik kaarpoolikutega peaväravasse. Värava kohal ilutses mitmevärviline topeltrosett. Kummalegi sammaskäigu küljele olid asetatud apostlite kõrged kujud: Matteus lapsega, Markus lõviga, Luukas lehmaga ja Johannes kotkaga. Et too hiilgav

hoone polnud ajaviiteks ega tühiseks vestlemiseks määratud, seda meenutas kuldtähtedega kiri fassaadi ülaosal: *DOMUS MEA DOMUS ORATIONIS EST.*

Päike oli loojangusse laskumas. Taevas tusatses ja tolmnes põuaselt. Seda kõrgem näis nüüd olevat peakiriku massiiv. Hunnatu sagar tuvisid rabiskles aeglaselt lähenevate inimkogude vahel. Õhtune palvetund polnud veel käes ja usklikel puudus rutt. Mõned mehed, kes palmide vahelt nähtavale ilmusid, jäid ajaviiteks ümbrust silmitsema. Naised kiskusid mustade pearätikute siilusid näo ees koomale, pööramata pilku meeste poole. Hahkjastumedad kogud, vist palverändajad maalt, roomasid treppi mööda põlvili üles.

Ka Antenor otsustas kirikusse minna. Enne pidi ta aga kerjuste rivist mööduma. Iga manguja omas midagi paljastamisväärset — kes käteta õlakonte, kes jalata põlve, kes veritsevaid sääri. Elevanditõve omanikud olid palkpaksud marraskilise nahaga jalad trotuaarile ritta seadnud. Luukeretaolised kurnatõve põdejad istusid kägaras kannikanukkidel, kõrspeened sääred ristamisi. Vanakesed ja muidu väetid, kellel peale kõhna käpa midagi näidata polnud, vahtisid kadedusega kerjuskapitali suuromanikke, sest lõviosa saagist langes ju neile. Viha ning vaen lülitas neid kõiki ühisesse ahnitsejate ahelikku. Ainult pimedad seisid ilmetute tunnimeestena, võttes iga armutera nähtamatusest langeva mannana.

Antenor istus trepi ülemisel astangul ja vahtis kaugusse. Osa linnast ja aleveist rullus mitmetasemeliselt ta vaate ees. Küngaste savinupud punetasid tolmunud müüride ning katuste vahel. Palmilatvade vahelt paistis loojaku purpurne viirg ja sõõnased pilveribad. Katedraali kõrvalt läks mööda suur väljasõidutee. Päevaste talituste lõpetajad ruttasid koju: talunikud kaarikutel ja veomehed härjavankreil laksutasid piitsa; ratsanikud, kummargil sadula üle, trimmisid hobust, et kiiremini tolmusumast välja jõuda. Antenorile tuli ette, et vooljas maantee, mis algas siselinnast, juhib nüüd otsenagu hiiglapärasool saasta ning väljaheiteid kuhugi tundmata tagala käimlasse.

Pidi mõtlema vastumeelselt veel sellelegi, et kui keerata maanteelt enne mäkke tõusmist vasemale, siis viib hurtsikutevaheline tee sillutamata tänavat mööda tema perekonnale kuuluva savikoja juurde. Kahtlemata majandas seal praegu ta vend. Õdedest oli ta kuulnud, et nood äbarad tüdrukud olevat pärast poistega traavimist usinateks palvetajateks hakanud. Pööre toimunud siis, kui nende kadunud ema kodukäijaks hakkas. Küll ta juba, ise samasugune patustaja, luges nendele parajaid epistleid. Üks õdedest, mõeldavasti Primaria, tahtis teda vanglas külastada; teine ootas muidugi tänaval. Ta keeldus kohtumisest. Kas oli see lubamatu tegu? Ei, ta oli selleks õigustatud. Jeesus Kristus ei võtnud emagi jutule. Ometi pidi Maarja aastatega koormatud kombeline naine olema. Tema õed olid aga noored märad.

Õhk võpatas järsust tornikellalöögist. Tuvid tõusid rabinal õhku ning lendasid ära. Inimesed, kes veel väljakul viibisid, sirgeldasid endile ristimärgi rinna ette ja ruttasid palvele. Antenori kirikusse minemise tuju oli mornides mõtiskeludes kaduma läinud. Ta tõusis trepilt ning hakkas tuldud alleed mööda künkast alla astuma. Ületas maantee, kus ikka veel vankreid kolises, ja suundus tihedalt asustatud väikeomanike linnaossa. Süüdati esimesi laternaid ning lahtistes trahterites istusid külalised juba lambitule valgel. Antenoril sattus pähe, et kulunuks temalegi tass kuuma kohvi leivaviilukaga, kuid surus kohe selle viipelise mõtte karmilt tagasi, sest ükskes lastele oli lubatud toitude nägemisel maigutada ja neelata. Toppis käed püksitaskuisse, kus ei nigisenud vasest lutikatki, ning sammus viivitamisi edasi.

Jõudnud pisikesele platsile kolme tänava hakul, pidi ta paratamatult seisatama, sest rahvasalk tõkestas tee. Tänaval lamas kerekas mehekogu, käed laiali, lõug püsti. Antenor nägi esimesel pilgul ainult paljaid jalataldu ning tüükalisi varbaid, mis liigliha rohkuse tõttu vesilinnu laparditega sarnanesid. Hoolimata lamaja ristseliti asendist, oli ta pea kukla poole längu ja kõrisõlm pungil. Laup esines ebatavaliselt siledana ning valkjana, kontrastiks põsenukkide lillatamisele. Vilets riietus kulunud kuue ning lapitud pükste näol määras surnu kuuluvuse kehvikute, vahest koguni koduta vagabundide perre. Küsimata suurest armetusest, omas laiba nägu pilkavat ilmet: üks laug pilukil, teine lahti, huulenurkades midagi naeratavat, näis lamaja mõistu märku andvat, et lood polegi nii hullud.

Rahva jutust järeldas Antenor, et võigas pikutaja alles vähese aja eest trahterist oli väljunud, seina najal ökita-

nud — mõnede arvates lihtsalt vett lasknud —, varisenud siis kokku, väherdanud kõhukrampides ja olnudki varsti küps. Lugu sedapuhku mitte sugugi erandlik, öeldi, sest hiljuti saabunud nende linna salapärased laipade ülesostjad, vist ikka tohtrikooli pedellid, kes praegu õhku ja kaevusid mürgistavad, levitades katku ning kõhutõbe.

«Tea, mis nad tükist õte maksavad?» uudistas kirvesterava näoga eit, silmad sütena tuld haaramas.

«Kas tahad oma kere ka ära müüa?» vastati talle. «Oota'nd ja kannata raasuke... sul särtsu veel mitme jaoks.»

«Suu, sunnikud! Mis te surnu juures rumalat juttu ajate!»

Seda hüüdis rohelise kuuega metsahärralik isand — nõudlik, äge ning kannatamatu.

«Ahaa!» prõõgatati rahva seast. «Kas oled ise ka arst... üks mürgistajaist?! Oleks väärt vaadata, mis sihuke ninatark taskus kannab. Kas tood oma mürgipudeli lagedale? Hei?!»

Keeleotstel kibelev riid oleks kergesti käsitsi õiendamiseks läinud, kui hulga tähelepanu poleks teisale pöördunud: naabermaja akendest pakuti küünlaid, mida nobedad käed laiba pea ja jalgade ümber hakkasid asetama; tikumehed ulatasid tuld. Samal ajal jõudsid kohale — kutsumata küll, ent teretulnud — kerjusmoosekandid pillidega. Lubiraialise peaga poisike, kõõmalisel kolbal kollakad juuksed orastumas, asus surnu peatsisse pisikest trummi täristama; pime viiuldaja tõstis tühjad silmakoopad taeva poole ning seadis poogna kobamisi viiulikeeltele. Hääl kõlakastist kostis kädisevalt, kuid tabas trummiga ühise takti. Kolmandana lülitas ainsakäeline mulatt, kelle silmad lustlikult ringi vilklesid, oma flöödi sellesse küllaltki lõbusasse, ent kombekohasesse peiemuusikasse.

Saavutati elevus, mis nakatas peamiselt noid jõuküllaseid ulajaid, kes iga sündmuse puhul sooviksid oma osavõtuga silma paista. Kolm naist ja kaks meest asusid surnule saate- ning julgestustantsu tantsima. Nad ei moodustanud paare ega reastunud ringmänguliselt, vaid õiendasid igaüks omaette. Mustlasliku välimusega neiud, võibolla õeksed, sooritasid siiski kooskõlastatud liigutusi: kummardunud ettepoole ja surunud rusikad endile vastu kõhtu, nad tallasid tõtlevalt edasi-tagasi; lõid vahel endid

sirgu ning suunasid lamaja poole tõrjuvaid käeliigutusi. Mehed kahekesi, mõlemad kohvpruunid vägilased, taplesid südilt nähtamatute vaimudega; karglesid kandade üles-alla rammides, hoogutasid jalahoope ja haarasid õhust lendlevaid kummitisi. Vaatlejate huvi kiindus eelistavalt lihavakerelisele mulatitarile või mauritarile, kes vabises ja hõljus, ilma et paigalt nihkuda; laskis rindadel loksuda ja pani puusad höörima.

Antenor vahtis tantsijaid seiskunud silmil ning uimitseva peaga. Trummi tärin ja viiuli etsiv vingumine närvutasid teda. Miski tollest muusikast ja tantsust oli temasse endasse paigastunud. Surnu just kui ei lamanudki enam ristseliti tänaval, vaid oleks nagu viibinud kõikjal summa seas, ka tantsijate keskel. Ühtlasi tundus Antenorile, et ta ei suuda enam jalul seista. Veel hetk ning — ta langeks laiba kõrvale tänavale. Võttis kokku ülejäänud jõuriismed ja hakkas eemale ruttama; kõndis enda meelest nobedail sammel, tõeliselt aga päris tuigerdavalt.

Kõrvaltänav, kuhu ta oli sattunud, tõusis pisut mäkke. Varsti märkas ta enda ees midagi kumendavat. Too võis olla valgeks lubjatud sein või ka silmapete. Muutudes pikkamööda heledamaks, sai sellest nelinurkne plakat liikuvate inimvarjudega. Kas lähenes ta ise plakatile või tuli plakat talle vastu, see jäi Antenori silmamõõdul mõõtmata. Kostsid mitmesugused häälitsused ning karjed. Ebamäärane nelinurk osutus baraki avali väravaks, kust auras õhe higistavate küünalde ja nõestunud laternate heiki. Ärevil nägudega mehed ning naised, neegrid ja valgeverelised segamini, sagisid väikese laudpoodiumi ümber. Teised istusid järgidel või kükitasid põrandal. Naistel olid pearätikud õlgadele langenud, juuksed sassis; meestel kuuehõlmad lahti, kaelad paljad.

Poodiumil askeldas punajuukseline isand ruudulistes pükstes ning pruunis sametpintsakus. Liigutustelt ahvilik, muidu aga tõsine, omamoodi väärikaski, etendas ta edukalt prohvetliku jutlustaja osa. Oli vist pikema kõne lõpetanud, järgides nüüd selle mõju. Kuna kuulajad vaikisid, astus ta nõrgapõlvelistel jalgadel ühest poodiumi äärest teise, seisatas, seiras valkjaskülma pilguga koguduse liikmeid ning asus küsitlema:

«Kostke minule: kelle kogudus see on?»

«See on kolmainu Jumala Issanda Jeesuse Kristuse ja

pühavaimu väljakallamise kogudus,» vastas rahvas kätteõpetatud sõnul.

«Kas teie usute jumalariigi ja põrgu olemasolemisse?»

«Jah, meie usume jumalariigi ja põrgu olemasolemisse.»

«Kellele kuulub jumalariik?»

«Jumalariik kuulub Jumal-Isale, kus tema valitseb oma poja ja inglitega ja kust tema läkitab meile oma tahtmise pühavaimu väljakallamise läbi.»

«Kes valitseb põrgus?»

«Põrgus valitseb igavesti äraneetud vaim, keda kutsutakse saatanaks ja kuradiks ja kelle käskjalad maa peal külvavad umbrohtu sinna, kuhu Õnnistegija heitis armukuulutamise seemne.»

«Kelle lapsed teie olete?»

«Meie oleme Jumala äravalitud lapsed, täidame tema tahtmist ja pälvime selle tasuks igavese elu ja õndsuse.»

«Kas teie vihkate kuradit?»

«Jah, meie vihkame kuradit, võitleme tema kurjuse vastu ja hoiatame ka teisi inimesi kuradi püünistesse sattumast.»

Mees poodiumil jäi vastustega rahule. Astus jälle mõned põlvedest vetruvad ning kätest lodevad ahvisammud ja jätkas, ülakehaga koguduse poole paindunult, küsitlemist:

«Kas kurat on vaim või lihalik olend?»

Koor vastas:

«Kurat on pahavaim, ent liigub ka lihalikult inimeste keskel ja esineb mitmesugustes moondkujudes.»

«Milline on meie eesmärk kuradi leegionide vastu sõdides?»

«Meie eesmärgiks on kurat ära võita ja naelutada kurat karistuseks sellesama ristipuu külge, mille küljes rippus Õnnistegija Jeesus Kristus.»

Ka nende vastustega jäi küsitleja rahule, kuid pidas vajalikuks koputada erandlikult koguduse liikmete valvsuse pihta; tegi, nagu kuulataks, nagu aimaks midagi, ja küsis kahtlustavalt:

«Kas kurat on meie koguduse rahule jätnud või kiusab meid taga?»

«Ei, kurat ei puhka kunagi, ka meid ei jäta ta rahule, vaid alati, kui meie kokku tuleme, hiilib ka kurat salaja meie hulka.»

Mees poodiumilgi oli selles veendunud ning hüüatas otsustavalt:

«Kas ajame ta välja?!»

«Jah, välja! Ajame ta välja!»

Palvekuuris valitses hetkeliselt põneviloleku vaikus. Jutlustaja poodiumil lõi pea kuklasse, ajas enda sirgeks ning käsutas vihaselt sundiva häälega:

«Tagane meist, saatan!»

«Välja, välja!» karjus rahvas.

«Ma kuulutan sulle Isa, Poja ja Pühavaimu nimel: sina, saatan, kes sa siin luurad, põgene! Mine tagasi põrguhauda!»

«Välja, välja, välja!»

Näod pöördusid enamasti värava poole. Naised olid kilades pinkidele tõusnud, mehed raputasid rusikaid. Antenor nägi, kuidas hall kogu enda põrandalt küürakile ajas ning poodiumi poole hõljus. Hetk hiljem rabeles ta juba laes, siis jälle põrandal, siis varjuna seintel. Kurat oli visa lahkuma.

«Näe, nurka puges!» avastas Antenor taas. «Lööge ta vagaks!»

Agedas möllus haarati siit ja sealt, tormati sinna ja tänna. Loobiti kättejuhtuvaid esemeid — puukottasid, tuhvleid, kamaluga prügi põrandalt. Vigased vehklesid karkudega ja puujalgadega. Kuradit nähti samaaegselt mitmes paigas peidusklevat. Ta saba vilksatas silmade ees, küür aga lükkas istepinke küljeli. Viimaks tunglesid tagaajajad lahtises väravas.

«Läinud, põgenenud, väljas!» hüüti.

«Ei veel, tagasi tuli.»

Jutlustaja, kes poodiumi äärel balansseeruvana võitlust põnevusega pealt oli vahtinud, taotles rahu ning hajutas kahtluse.

«Vennad, õed!» kuulutas ta. «Saatan lõi põgenema. Arge otsige teda enam, ta on teel põrgu poole. Kiidetud olgu Issand Seebaot! Õnnistatud su süli, oh Neitsi Maarja! Oleme kuradist võidu saanud. Täname ja kiidame nüüd vägede Jehoovat. Ohverdame oma südame Jumala Tallele ja tema magusale verele.»

Nad laskusid põlvedele, lohutusilme palgeil. Ühislaul oli tõrkjas hääldumа, kuid paisus siiski, kantud kriiskavatest sopranitest ning kärisevatest baritonidest. Antenor ei tundnud laulu sõnu ega viisi; selletagi sundis ühine

hingede mullistus teda teiste kaasas põlvitama. Aga ta ei palvetanud. Kõdine võidutsemise rõõm kippus talle varaks — naerukõrin läkaköhase hingeldamisega. Ta ei suutnud seda pidurdada ega lõõrist alla sõõmata. Hakkas laupa ägedalt kuuri seina vastu peksma. Tahtis tunda valu, saavutamata seda. Ja siis langes ta minestusse. Või polnudki see minestus, vaid nälja ning kurnatuse uim.

Palvelast lahkujad ei hakanud teda tülitama, sest väsinud inimene pidigi puhkama. Ei mõeldud ka värava sulgemisele, hoolimata kuu külmutavast tõusust taeva lagedusse. Koidueelne kaste langes terastihedalt maapealsusele, nii et kui Antenor rammestusest ärkas, oli ta ihu, kõik ta liikmed täis külmumise pisteid. Suutnud enda vaevu püstakile ajada ning tinarasked silmad avada, tõdes ta, et polnud sugugi ainukesi ööbijaid tolles kõledas ruumis. Poodiumipoolses nurgas kükitas vana naisterahvas, sinine rätik pea ning kaela ümber, säärad ja põlved luustikulised. Teises nurgas oli keegi enda kassina kerra kiskunud. Pinkide vahel kühmitses veel muidki kogusid. Üks neist oli Antenori silmas pidanud; lähenes talle, maisileht ja must tubakasäsi näppude vahel. Hingas Antenorile roiskust näkku ning susistas hambutust huultetagusest:

«Kaš-ša-ei keeraš häämehe poolešt plotški otša kokku . . .»

«Ma ei suitseta . . . ei oska,» põlastas Antenor.

«Vaihk oleš šul tuld šuitšu otša . . .»

«Ei ole!»

Hambutu tülitaja ei suvatsenud arvestada Antenori ebasõbralikkust; puges veelgi lähemale.

«Ša'i ole šelle koguduše meeški . . . Kašša laupa jälle tagaši tuled . . . šišš too teišigi kaaša. Hulgaši šoojem magada.»

Antenor tõmbas selja vimma, toppis käed kampsunikäistesse ja asus taas teele, jättes susistaja arusaamatuses imetlema:

«Miš ašša ša omete põgened?»

Mineja ei vaadanud tagasi, ei vastanud.

Oli päikesetõusu tund. Lohktänavates valgendasid kerged udurõõned; ei teadnud, kas maanduda või haihtuda. Puid ja põõsaid koormas kastepisaraline märg. Valgus levis veel loiult, ent sellestki soojenes õhk. Antenori külmunud liikmed sulasid pikkamisi üles; ta kõnnak jäi

veelgi raskeks ja jõud ei tulnud enam tagasi. Aga ta teadis nüüd, kuhu püüda. Tahtis viia oma kõlbmata ihu vangistuseelse leivaisa, professor Cardoso poole. Võib-olla mõjustas juba eile eba- ning alateadvus teda sinna suunduma, sest milleks muidu sattus ta katedraali juurde ja sealt nigelaid tänavaid mööda küllaltki kõrvalisse paika — ei agulisse ega päriselt linna, kus asus professor Cardoso. Läks nagu jõuetuks jäänud loom — sinna, kus kunagi oli olnud ihupärane ja soodne.

VI

Antenor nägi juba eemalt, kuidas varasest ajast hoolimata kõhklejad inimtüübid imearsti kodu poole liikusid. Üks lodumütsiga mees kõndis äärmise ettevaatlikkusega, just kui kannaks ta saapataldades õrnu tuvimune. Ometi ei takistanud valvsus teda iseendaga ägedalt vaidlemast ja žestikuleerimast. Kitsa jalgvärava ees seisis pisike salk alevi kehvikuid. Tänava vastaspoolelt lähenes naiste paar, vedades endi vahel tõrkjat tütarlast.

«Näh nüüd . . .» manitsesid nad. «Ära kõverda kaela, ära kõõrita silmi, ära lälluta keelt!»

Lapsel näisidki kõik mainitud vead varaks olevat; lisaks kõverjalgne, abitu kõndimine.

Antenor taipas, et täna oli üks noid üldvastuvõtu päevi, mil suur teadusmees abiotsijaid ühiselt kõnetas. Igaühel lubati lausuda vaid hädavajalikud sõnad oma mure avaldamiseks. Siis silmitses tark neid läbitungivalt; puuris pilgu nende mõtetessegi. Mõnel vaatas keelt, mõnel silmi, mõnel kõrvatagust; käerandmest aga pigistas kõiki ja uuris nende küüsi. Pärast seda ta mõtiskles ja küsitles oma imekepikest. Õpetused ja juhatused jagati samuti üldiselt, koosnedes peamiselt noomitustest, julgustusest ja lausumisest. Iga lahkuja sai midagi kaasa — pudelikese, purgikese, paelakese käerandme jaoks. Vastutasuks toodi arstile mune, nahku, vaha ja käsitööesemeid.

Professori maja, mattklaasist aknaruutudega hoone, asus kümmekond sammu tänavajoonest sügavamal, kaitstud savimüüriga, mille harja palistas okastraat ja mille külgedele oli tikitud teravaid klaasikilde. Inimsiilile, kellele Jumal polnud loonud loomulikke okkaid, sobis sää-

rane enesekindlustamine hästi. Professor ise kinnitas, et ta ei taha kasutada ohtlikke vahendeid ulakate eemalhoiuks.

Antenor luges ennast muistse kodususe põhjal majakondlaste hulka kuuluvaks; heitis väravasse kogunenuile ainult riivava pilgu ja läks taibu ning teadmisega naabermaja hoovi, kust viis varjatud ava professor Cardoso köögiõue. Siirdus sealt maja tagakülje esikusse ning lükkas saaliukse hoiatamata lahti. Professor oli nüüdsama voodist tõusnud; seisis särgiväel, jalga aetavad püksid rebakil. Pidi vihaselt röögatama, kuid tundes tulijas Antenori, lausus ainult kurjustavalt:

«Inimene, mis kombed sul on? Sedasi tuppa tormata ... ise pole enam kuude kaupa nägu näidanud.»

Antenor pomises midagi vabanduseks ning jäi nõutult seisma.

«Noh, mis tuul sinu nüüd randa ajas? Kust sa tuled? Kuulsin küll, et olid lõksu sattunud ... aga sõna sa ei saatnud. Kust mina sind otsida oskasin!»

Viimaks astus ligi ja andis tulijale käe. Tahtis teretada päris sõbralikult, kuid Antenor ulatas talle oma luised sõrmed ainult kompamiseks.

Professor oli ikka veel unine. Näppis punetavaid silmalaugusid ja äigas laubale kleepuvaid juukseid. Avas haigutades musta hambatüüka ning asus taas pärima:

«Oled sa tummaks jäänud? Kas tuled otse türmist — —? Riided on sul päris korralikud.»

«Kui sa nõid oled, siis peaksid isegi teadma, kust ma tulen või mis teen,» vastas Antenor mornilt.

«Ma pole nõid, vaid ihu ja hinge insener. Täna, näed, mul kibe päev: rahvas sagib juba väravas. Sa toeta kannikad pingile ja viida aega. Ma tulen kohe.»

Kadus kambrisse, kust ukse avamisel paistsid pesulaud ja põrsapesane voodi. Seal ta luristas kurku ja nuuskas nina.

Antenor ei võtnud istet: oli tuharaist kangeks jäänud ning eelistas esialgu seismist. Hakkas saali silmitsema, ehkki see talle peenusteni tuntud oli. Võõbatud ruutudega aknad ja madal lagi polnud kuigi sõbralikud. Sein vasakul oli täidetud laudite ja vitriiniga. Purgid ja pudelikesed sisaldasid mitmevärvilisi vedelikke. Kuivatatud sisalikud, skorpionid ja mustad ämblikud pesitsesid vitriiniklaasi taga. Postamendil jõllitas öökull. Kahes suures

purgis ligunesid mürkmaod. Välisukse kohale oli naelutatud metskassi pea; laes kõlkus vaskpommidega keti küljes pisike krokodill. Saali ja kambri vahesein oli tapetseeritud maonahkadega. Kõik see kõneles sügavast tarkusest ning salateadustest.

Antenor ei eitanud võlumist ja kummalisusi, kuid vaatas professor Cardoso isikule mitmeti alahindavalt, sest tol nupukal ja mõndagi teadval mehel puudus eneseusaldus. Selle asemel et hädalisi ainsa pilguga meelevallastada, raiskas kuulus professor konsulteerimistunde tembutamise ning kollitamisega: kasutas värvilisi prille, ühes silmas roheline, teises punane klaas; sundis rahutuid patsiente üksisilmi klaasmuna prismalisse südamikku vahtima, kuni vahtija väsis ning hakkas segast juttu ajama; naiste ette asetas kahe poolega peegli, käskides pihtida alasti tõtt, sest iga valetatud sõna eest ähvardavat neid pimedaksjäämine. Ei põlanud ühtki välist mõjustamise abinõu.

Keset saali seisis madal tugitool ja selle ees tiigrinahksel vaibal pisike kerk. Seal võttis arst rõhukaid patsiente jutule — maksuraskustes ärimehi, kummitiste jälitatavaid mõrvareid, salapäraselt looritatud naisi, sigivuseta abielupooli, langetõbiseid, halvatuid. Abiotsija istus kergul, arst — tähtsalt tugitoolis. Küsitlemine toimus prillide vahetamise ja lauakellakese tilistamise saatel.

Antenori meelest oli see ülearune alpus. Praegugi, seistes nõiatarga kummastavalt sisustatud saalis, ei saanud ta muigamata olla, ehkki ise vaevu jalul püsis.

Vahepeal oli professor Cardoso enda kõigiti korda seadnud. Kahtlemata mõjus ta välimus sugestiivselt: segu pühakust, puuslikust ja tembumehest. Juuksed pealael lahku aetud ja kõrvade üle kammitud, esines ta laup kolmnurkse kilbina. Silmad kõrgete, kuid karvadeta kulmude all hoidusid idamaiselt harki. Suu ümbruse oli ta hoolikalt siledaks raseerinud, aga põski ja lõuaalust mööda kaaretas kõrvast kõrvani peenar tihedat habemevõsu, millest üksikud korrutid alla irdusid. Kui ta oma moonutatud näole veel kahevärvilised prillid lisandas, siis jäi talle vähe sarnasust tavalise inimesega.

«Sa polegi istet võtnud?» osatas professor. «Kas kavatsed jälle jalga lasta? Mulle, Antenor, oleks sind tarvis ... tead isegi, mõned käigud ja kobamised ...»

Järsku ta vaikis ning hüüatas siis:

«Inimene, mis sul viga on? Sul pole enam nägugi peas!»

«Selle eest on sinul mitu nägu.»

«Hale vend . . . Hauast tõusnud surmakutsar. Sa varised ju siinsamas kokku!»

Haaras Antenori habemetuustise lõua endale pihku, vahtis ta silmakoopaid, ninasõõrmeid, kõrvu — ja kompas käsi.

«Külmunud, näljane, peaajus krambid, mõtted sõlmes . . . Millal sa viimati sõid?»

«Ei mäleta enam,» tunnistas Antenor.

«Tola! Hullumaja kandidaat!» — Litsus Antenori vägisi istuma ja hõikas käsutavalt: «Anna!»

«Mmähh?» kosteti seina tagant poolenisti trotsivalt, siiski kuulekalt. Seal töötas professori sakslannast köögikaru, asjalikult riiakas ning hakkaja inimene.

«On sinul seal toitu käepärast?»

«Mmõhh . . . Mes ei oles . . . Alati on.»

«Kobista lauale! Mul on siin üks näljane pärdik. Toida ta kere hästi täis ja toimeta kliinikusse.»

Kliinikuks kutsuti pimedat kambrit, kus seisis voodi ja kus toibutati nõrkenuid ning vahestisi märatsejaid.

Antenor jälgis kõõriti pilguga, kuidas arst tema jaoks tervisjooki valmistas, tilgutades mitmest eri pudelist.

«Säh, viska ära!»

«Ega ometi alkohoolne?»

«Ära targuta! Mis tead sina meditsiinist?»

Polnudki nii hull kui oletada oleks võinud: kange ja kibe küll, ent maitsev. Mõjus liiga ägedalt, rutuliselt. Antenor nagu ei istunudki enam toolis, vaid oli muutunud ise tooliks. Lagi lõi hämuseks. Krokodill pendeldas lae all ja skorpionid kiskusid saba rõngasse.

«Terviseks!» naeratas tohter ilgelt, õiendas veel ühtteist ning toimetas tuigerdava mehe kööki.

Hoolimata põrunud enesetundest, haistis Antenor vänget küüslaugulõhna. Vastikuse asemel see ergutas isu. Sakslannast ei hakanud talle muud silma, kui maailmatu ladem istmikku, sest naine oli söepliidi üle kummardunud, õhutades pumplõõtsa abil leeki. Kui ta oma lõkendava näo sealt üles tõstis, võis tema ilmest isegi sõbralikkuse varje leida.

«Nnäe, tema kah surnuist ärganud . . . habegi alles. Oh sa peletis, peletis! Mitme tühja kõhuga sa nüüd tuled? Nnähh, istu nüüd, hakka sööma. Mmh, inimest küll . . .»

Toitude nägemine kirgastas kedagi; mitte Antenori ennast — ju ikka tema teisikut. Nälg kõhus ajas hambad treville. Õige lugu too polnud, mõtles mees, ja tundis, kuidas keegi — seekord vist Antenor ise — rinnutsi ning küünarnukiti lauaservale laskus. Uhmis suure lusikaga pruunjat oakeedist. Mõnules rupski ning kärsa maigust, aga pekitükid lobistas leemesse tagasi.

Mida aplamalt ta sõi, seda raskemaks ja uimasemaks muutus ta enesetunne. Kuulis suu matsutamist ja leeme lurinat; võttis tõeks ka kõrineelude võnked. Ent ikkagi istus ja sõi hoopis võõras isik, kellele nõiatohter isutroppe oli andnud. Lõpuks jäi ta nii uniseks, et ei jaksanud lusikat tõsta ega silmi avakil hoida.

Saalis hüüatati taas: «Anna!»

«Mmähh?»

«Kas ta sööb?»

«Iga tõbras sööb, kui moll nina all,» arvas virtin. «Enne rõhitses . . . nüüd hakkab vist hinge heitma.»

Professor tõi uue topsitäie imerohtu. Kinnitas, et seedimine vajab ergutamist ja gaaside pidurdamist. Ajas ülitarka juttu maomahladest ja soolmete uriinist. Antenor ei kuulnud, ei kuulanud, ei tajunud seda. Uus annus rohtu polnud enam maigutatav — ei tea, kuhu see kadus. Ja et temast endast käijat polnud, siis talutasid nad tema kambrisse.

Seal ei eksisteerinud ta jaoks tavalist ilmsust. Uinus viivitamata ja magas musta und, millesse segunes puhuti teadvuse helke. Esmasel üürikesel virgumisel ta tõdes, et väljas valitseb öö. Ärgates teistkordselt või kujutledes ärkamist, nägi seina ja lae vahelise pilu läbi ägedat päikesevalgust. Uni aga oli nii laisendav, et lamaja teist külgegi ei raatsinud keerata. Ärgates veel ning veelgi, arvas taas ööd nägevat — vilksatavalt süttivat ja kustuvat pimedikku. Lõpuks päriselt virgununa ei suutnud ta endale aru anda, kas vahepealsed virved kuulusid unenäole või ilmsusele. Aeg oli nagu hoolduseta kell maha käinud. Mees polnud võimeline mõistatama, kui kaua kestis õieti tema uni, ja hiljem tuli professor Cardosol temale veenmisega selgeks teha, et ta oli järgemisi kaks ööd-päeva maha maganud.

Kolanud ja kobistanud õues, kohtumata kellegagi, otsustas ta veelgi puhata ning laiselda. Roostesüüvitus oli ihust ja hingest haihtunud. Pihas ja puusades surises

mõnus elumahl; ka kaelakangestus ei tüüdanud teda. Polnud ammu omanud sellist rahulolu.

Valitses keskpäeva roidunud vaikus. Tänu sellele kostis saalis menunev jutt üksikasjuni kambrisse. Professor Cardoso vestles seal ühe närvitseva naispatsiendiga, keda madu olevat kimbatusse viinud. Tavaliselt juhtusid sellised lood vaesuses vananevatele, närtsinud rindadega naistele; neid armastasid maod endile piimalehmaks valida: toppisid oma saba lapsele suhu, asudes ise magava naise rinda imema.

Tänane hädaldaja pidi alles tubli noorik olema. Ta ise kinnitas ja vist ka näitas professorile, et tema rinnad on pungil piimast, sest olevat asunud last nisatamisest ära võõrutama. Laps ka juba suur, ei hooligi emapiimast.

«Mis madu sinust siis tahab?» uuris arst.

«Mis ta tahab?! Noh, küll ta juba teab, mis tahta.»

Pooliti häbelikust ning segasest naise jutust selgus, et madu käib teda magatamas ja kaisutamas. Sisistavat toa mürgiseks, uimastavat nii ema kui lapse ja võtvat endale siis kõik volid.

«Mis volid?»

«Täielikud mehe volid!» töinas naine. «Poeb vargsi voodisse, lööb keerdu keha ümber ... pigistab, nii et hing kinni jääb ... koplab, kus sünnis pole, ja hakkab sabaga hullu tegema. Mul ihugi hommikul märg ... higine ... ja hing hirmul.»

«Sina, üleannetu, mõnuled?!» põrutas professor rämedalt.

«Maduga nüüd ...» häbeles ja puikles naine. «Või mis ma teangi ... ära uimastatud, hullutatud ... enne kui õiget otsa hakkad taipama, on juba läinudki.»

«Kus su mees on?»

«Maha jättis, ära jooksis.»

«Kas litaga või —?»

«No egas oma naist asjata maha jäeta ... Ikka litaga.»

«Kas leidis ilusa ja noore?»

«Meestele kõik noored ja ilusad, kui kiinijooks kintsus.»

Enamikul juhtudel püüdis professor Cardoso arstlikku käsitlemist võimaliku kiirusega lõpetada. Täna ta viivitles. Päris ülearuseid täpsusi, ajades naist päriselt läbi kadalipu. Lõpuks ta lausus:

«Kui sinu lool tõsine tagapõhi on, siis peab ihu peal märke leiduma ... seda peab uurima. Löö oma puusad ja mine lahti.»

«Ega nüüd ... ja ... nagu häbi ja kõhe oleks ... ja ... Kas tõesti pean?»

«Minuga, prouakene, ära eputa! Tead isegi arsti asja. Ega ma pimesi peast saa läbi vaadata. Tule, koori ennast lahti!»

Siirdusid professori magamisruumi ja lõid vist uksegi kinni. Antenor ei kuulnud enam midagi, kuid talle tundus, et asi polnud õilis. Möödus rohkesti aega, enne kui nad tagasi tulid. Kõneles arst, naine vaikis.

«Ma taipasin kohe, et siin on mitmed otsad, mis keeruliselt kokku käivad. Jutt läheb üht, tõde teist äärt pidi. Su ihu, prouakene, on madust niisama puhas kui kullastki. Ei lähe sulle muud vaja kui meest. Ma ei anna sulle rohtugi ... mis terve inimene rohuga! Pead hankima endale tubli manulise. Sinusugune mahlakas prouakene ei pea ilma meheta magama. Säh, võta see pulbripakike kaasa. Pühi põrand õhtul hästi puhtaks ja riputa peen kiht pulbrit peale. Hommikul vaata, kas leiad põrandal madu rööneid. Ma poleks Cardosogi, kui su asjad nüüd korda ei läheks.»

Vesteldes hiljem Antenoriga, avaldas professor imestust, et mehed nende maal ei oska väärtuslikest naistest lugu pidada. Veel täna külastanud teda üks nägusaid noorikuid, kes igale majale tohiks ehteks olla ... aga juba mehe poolt hüljatud! Antenor mõtles omaette, et ühesugused lojused olete kõik, mehed kui naised, ja kavatses ära minna.

«Kuhu nüüd?» pidurdas teda Cardoso. «Vastu õhtut, varsti vastu pimedatki? Ära kibele, inimene! Praegu ei lase ma sind kuhugi. Alles tõusid varjusurmast ja juba jalad selga! Pead vähemalt kaks päeva lesima. Ülehomme on pühapäev, siis võid ennast pisut käitada. Tuleval nädalal vaatame, kuidas meie tööotsad seisavad. Või sa ei mõtlegi enam minu selliks jäädа?»

Antenor kehitas ebamääraselt õlgu: vaatame — näeme.

«Õigust öelda oli mul sind vägagi vaja,» jätkas professor. «Eks abilisi oleks kulbiga segada, aga mis neist kasu. Üks lobiseb ülearu, teine ei saa suud lahtigi. Sina oled küll näsune, aga sa näed ega tee nähtukski. Seda meie ametjust vajab: kõikide silma all ja siiski varjatud.»

Olles oma katsesarvedega mitmest küljest Antenorile lähenenud, pajatas ta ka sellest, mis jalamaid käsil.

«Vaata, tarvis oleks väike luuramine toime panna. Siia kipuvad mõned isevärki natakad, kellest ma hästi tolku ei saa, kas nad on tõsised kliendid või kellegi poolt tagamõttega saadetud. Politseid ma ei karda, aga kavalaid ussikeeli ei tohi ligi lasta. Paaril looritatud maadamil on kahtlane lehk man. Nende näokate tuleb maha kiskuda ja selgitada, kus või mis. Ma arvan, sina saad sellega hästi hakkama, sest sinu eest on paraadid kinni, aga köögi- ja tagauksed lahti.»

Antenor ei vaielnud vastu, kuid viipas paremale võimalusele: tema tundvat üht terava haistmisega peni, kes kahtlust äratamata luurata võiks. Mõtles seejuures Mariole — ei tea, kus too hagijas nüüd viibib?

«Asja jutitamine jääb sinu hooleks,» märkis professor rõhutatult. «Kas luurad ise või saadad peni enda asemel, see on sinu teada... aga töö olgu tehtud. Kui su koer tõesti osav on, ei jää temagi kondist ilma. Tasun talle hästi.»

Siis meenus talle veel midagi:

«Varsti, näe, läheneb veerandaasta täiskuu. Nõiaeidekestel tuleb sabatisõit. Pean nendele salvi keetma. Rohud ja juuredki mul metsniku juurest veel toomata. Ka selles pead sa mind abistama.»

«Loed sa nende sabatipulma tõepoolest võimalikuks?» osatas Antenor ketserlikult.

Kõikteadja imearst ei sallinud vasturääkimist.

«Sul on vastik viis asju pärida,» ütles ta pahandatult. «Jagad maailma kaheks pooleks — võimalikuks ja võimatuks. Kes sinna piiriposte oleks seadnud? Mind ei huvita, kas nad oma pulmast lihalikult osa võtavad. Võib ju olla, et nende kere põõnab luku taga... oma kongi nad nendel päevadel kedagi ei lase. Aga aitab sellestki, kui nende vaim kõik pulmaropendused kaasa teeb. Ja näed sa nüüd, Antenor, omateada on eided targad nõiamoorid, aga ilma minu salvideta nad õhku ei tõuse. Tänavu on ilm liiatigi vaikne... raske tuult tiibade alla võtta. Pean salvid ja haisurohud hästi kanged valmistama.»

Antenori puhkus arsti pool osutus puhkajale endalegi hämmastavaks. Ööde rahu tundus päeval kahtlasena. Mitte keegi ei hüüdnud teda, ei äratanud, ei koputanud. Aimuslikud kutsed kaugusest virvendasid mälukajadena,

mitte enam varjutatud salasõnadena. Uinumise ja ärkamise eel ta kuulatas pingeliselt: ei kuski kasside räuglemist. See idandas temas isegi ärevuse maimukesi: kas oli tema nidu salapärasustega hoopis purunenud? Köögis manas teda professori virtin, et söömise asemel ta vaid mõnitavat toite, ükski roog polevat talle hea. Antenorile oli aga virtina manamine lohutuseks, sest vähemalt aplusses polnud tal põhjust ennast kahtlustada.

Pühapäeval läks ta jalutama. Kavatses, nagu professor oli soovitanud, ainult pisut ennast käitada, kuid kõndis ikka kaugemale ning kaugemale. Tänavatel uitles rohkesti jõuderahvast. Ka vabrikute pesalast oli ajaviitlasi südalinna suundunud. Poisid hoidsid kätt tüdrukute kaelal, ise erksalt piiludes, et mitte mõne armukadeda võistleja noa otsa sattuda. Pürjerite lapsed hõljutasid värvilisi palle; mammad kõnnisklesid paabulinnuliku kohevusega.

Äkitselt algas kihin-kahin. Kõikjalt traavis poisikesi kokku ja vanadki jäid ammuli sui vahtima. Ratsanik kirevaks saduldatud hobusel, vaskkiiver peas ja raudrüü seljas, puhus tohutu pikka pasunat. Talle järgnes plaanvanker klounide, kääbuste ja ebedalt riietatud neitsitega. Nende kannul voor ebatavalisi koormaid — kirjuid kaste, kriiskavaid plakateid, lakitud laudu ja muud värvilist kraami. Veohärgadele olid lipud sarvedesse ning vanikud kaela sobitatud. Rahvas plaksutas neile, sest nad vedasid raudpuure tiigrite, lõvide ning leopardidega. Rongkäigu lõpus sammus raske londiga elevant, ükskõikne tänavatralli vastu. Moondriietuses trompetimees tema turjal pasundas aga linnarahval kõrvad lukku.

«Õhtul gala-esinemine. Kunstnikud kogu maailmast. India fakiirid ja verejanuliste loomade taltsutajad. Sabaga täht ja looduse mõistatuste lahendamine.»

Voor liikus aegamisi edasi, aga jättis mulje, nagu tormaksid ta mürtsud ja madinad maruna piki tänavat. Temaga liitusid uudistajate salgad. Läks Antenorgi kaasa, sest tal puudus rutt.

Nad tulid laadaturuväljakule, kuhu eelmistel päevadel oli ehitatud presendist, puldanist ja vineerist mahukas tsirkuselõõne, riigilipuga harjal. Paraadmundris tuletõrjeüõtlid tervitasid saabujaid. Prahvatasid trummid, hüüti hurraa. Linnapea pidas sütitava kõne kunstist ja kultuurist. Tsirkuse direktor kõrges torukübaras, sabakuues ja valgetes kinnastes vastas talle kiidu- ning ülistussõna-

dega. Samal ajal lohistati metsloomade puure ja tõrjuti rahvast eemale.

Vaatlejate hulk jagunes mitmeks, sest turul leidus veel muudki nägemisväärsust. Kasutades tsirkuse tõmbejõudu endile menuks, tingeltangeldas arvukalt palagane. Karusselli puuhobused ringlesid kunstratsutajate mõnituseks. Vaarao tütar trotsis oma pärlitest sabaga tsirkuse tantsijannasid. Lasketiiru leti ees plaksusid püstolid ja püssid.

Antenor jäi polüfoni-muusikat kuulatama. Võllapuuga palagani lävel, millele ta lähenes, seisis punases ametikuues timukas poomisnööriga. Uksekardinate tagant väljus sinkjajumeline mees, tervitas aupaklikult rahvast ja laskus põlvili. Timukas heitis talle silmuse kaela ning vinnas ta rattal kõrisevat köit pidi räästa alla, kus ta oma kaelkirjakuliselt vöödilises trikoos jalgu siputas. Maandunud taas, oli ta näost veelgi sinisem ja pundunum, kuid kummardas ja püüdis naeratada.

«Iga kolmveerand tunni takka kordub proovipoomine,» kuulutas timukas. «Aga õhtul puuakse see mees lõplikult.»

«Pooge kohe, pooge nüüdsama!» karjuti rahva hulgast.

Milleks oli ta siia tulnud, küsis Antenor eneselt. Kus oli ta aru? Vaadelnud metsloomi, näinud värvivõõbaseid tsirkusenaisi ja saanud osa poomisegi lavastusest, valdas teda põhjustamata viha inimsumma päitamata askelduse vastu. Tema eelmistel päevadel saavutatud rahu ning tasakaal purunes. Mingisugused talad, tellingud ja sillad varisesid ta olemuses kokku. Ja selles katastroofis näis talle kõik keeletu, meeletu ning mõttetu olevat. Pidi röögatama põlastust, solvamist, trotsi — suutes vaid äärmise klammerdumisega ennast taltsutada, kõndida eemale. Oleks kui päratu pikk tee käimiseks avanenud ... mitte maine tee — kõrgtee ebamäärasuses; selle all just kui varemed, surnuaiad, peievoorid. Tema maised jalad kõnnitasid teda aga alevitesse, tühiväljakutele ja jõe äärde; sealt jälle tagasi, kuni istus väsinult ühele majatrepile. Oli vist iseendaga juttu ajanud, aga millest — seda ta enam ei mäletanud. Nägi, et oli öö, ja teadis ka, kus viibib. Kuigi öine linn osalt võõrana tundus, otsustas ta kohe koju minna.

Selleks pidi ta surnuaiatänava läbima: hüvakul lubjakivine müür, vasemal madalad majaloguskid tuulehoos tärisevate plekksiltidega, mõnede ees nurgelised graniidiplokid ja poolvalmis hauasambad. Müüri tagant paistsid üksikute kujude kuklad ja inglite roostetanud tiivanukid. Kõik see madaldus pikkamisi lohus asuva surnuaia värava suunas ja kõik oli kõle ning elutu.

Seal märkas Antenor enda ees haruldast kõndijate paari: üht tundmata ordu munka ja samavõrdselt tundmata ordu õde. Nad kõndisid külglähitsi, mõlemad sirgekasvulised ning elegantsed. Õe pahemal puusal hõljus merevaigust roosikrants. Sinine rüü langes pehmelt ja saledalt kõndija kandadeni, vöö kõrgusel kitsaks ning süübivaks ahendatud. Pannalt krookide hoidmiseks asendas kõndija paremal puusal kuldne rist, just kui pühitsetud võti patuste väravate avamiseks. Linnutiivalise kübara laiad hõlmad paindusid tuules, paljastades heledaid juuksesalku tärgeldatud krae piirdeil.

Mees kandis pruuni rüüd nööridest korrutatud kõhukablaga, mille lotendavate otsakute vahel läikles pronksist krutsifiks. Ta palvehelmed koosnesid mitmest järgust, ulatudes puusalt peaaegu maani. Munga katmata pealael sinerdas sõõrikujuline lapp raseeritud pinda, ringitsetud tiheda juuksekasvuga. Sandaalid olid võetud varvastele, kuid liibusid kuulekalt vastu jalataldu.

Nii nad kõndisid — viivitamisi, üpris viivitamisi, õlg liitunud õlasse, küljed sõnata läheduses ning ihas. Jõudnud surnuaiaväravani, nad seisatasid ja — suudlesid. Seda hetke silmitses Antenor põnevalt, kuid — — ei näinud enam mitte midagi. Nüüdsama nad kõndisid, nüüdsama seisatasid, näiliselt jumalagajätuks, nüüdsama suudlesid ja siis polnudki neid enam. Ilmusid mõistatuslikult ta pilgu ette ja kadusid veelgi mõistatuslikumalt.

Antenor komberdas omakorda surnuaiaväravani. Raputas raudlatte: värav oli lukus. Läks tagasi, silmitsedes müüri. Ei ühtki avakest, ei märgatavat pragu hallis müüris. Ja tänav oli tühi. Siis sai talle selgeks, et polnud enam toda ordutki ega noid kloostreid, mille kasvandikke ta praegu jälitas.

VII

Veel samal ööl kõneles Antenor professor Cardosoga, sest nad sattusid üheaegselt majaväravale. Antenor tahtis küll oma tavalisest käigust köögiõue pugeda, aga pro-

fessor peatas tema ning kutsus ta tuppa. Ta ise oli tulnud suure hilinemisega huvitavalt spiritistlikult seansilt, kus nimekaid vaime välja kutsutud. Jutustas seda õhinal ning kaasakiskuvalt.

Antenor, kelle mõtted surnuaiatänaval nähtud kummitise kütkes püsisid, laskis end üksikasjade kirjeldusest seevõrra innustada, et ei suutnud ka oma lugu ainult endale pidada. Suur teadlane kuulas teda tähelepanelikult, olgugi üleolemisega, ja lausus siis:

«Ma arvan, et see, mis sina nägid, ei sündinud sugugi täna, vaid tuhande või rohkemgi aasta eest. Neid keerulisi nähtusi peab oskama läbi näha. Vaim ehk, nagu vaimulikud ütlevad, hing ei saa muidu lihalikult kehastuda, kui vahendaja kaudu. Teadlased kutsuvad seesugust vahendajat meediumiks; tema annab vaimule aine astraalse keha kujundamiseks. Tänaval polnud ei meediumi ega tema juhtijat.»

«Mõtled sa siis, et ma sonin?» küsis Antenor kulmu tõstes.

«Sugugi mitte,» rahustas teda professor. «Sa nägid seda, mis tollel silmapilgul peegeldama oli pandud. Nemad ise ei ilmunud sinna, ei saanudki ilmuda ... aga toimus aja ning ruumi fookus tollest silmapilgust, millal sinu armunute paar niimoodi kõndis, lahkus ja suudles. Meie kutsume seda nähtust fokaalseks fluidumi refleksiks. Samal põhimõttel võib ilmuda meie ette ka tulevaste sündmuste refleks; siis kutsume seda selgeltnägemiseks.»

Antenorile jäi professori seletuste teaduslik tuum mõistatuseks, aga lohutav oli kuulda, et teda mitte viirastuste nägijaks ei peetud. Pärastine jutt arenes päevauudiste taustal. Professor oletas, et Antenor juba teadlik on linnas valitsevast salapärasest taudist. Inimesed surevad ilma nähtava põhjuseta ning ohvrite hulk ulatuvat juba sadadesse. Rahvas pärivat tema käest, mis mürts õieti lahti on.

«Ja sina?»

«Mina ei saa ühelegi inimesele tema hinge kablaga kaela köita. Aga ma aitan ja annan nõu. Parematele klientidele tuleb kindlustusi muretseda. Ja ma tahtsingi sulle öelda, et kui too mungast-nunnast patustajate paari lugu su südamel peaks iiveldama, siis mine veel korraks surnuaiale ... käi ja nuusi, ehk avastad midagi.»

«Seda ma kavatsesingi teha,» tunnistas Antenor.

«Aga ära siis tühjalt luusi. Võta paber ja pliiats kaasa ja too mulle ristide pealt nimesid. Vali peaasjalikult keskealisi ja nooremaid. Pane ka nende sünni- ja surmapäevad kirja, aga ära kopeeri seda üldtuntud perekondade hauaplaatidelt ... sest sellega võib mõne äpardumise puhul sekeldusi tekkida. Asjale tuleks tuluks, seda kindluse mõttes, kui surnute nimele ka nende kääpa koht ... kvartali ja rea number oleks märgitud.»

Antenor taipas, et kuulus arst hakkab taudiohu vastu kindlustuspoliise väljastama. Neid üliväärtuslikke dokumente kutsusid võhikud indulgentsideks ja nende tõeline võime olenes sellest, kuivõrd kompetentne oli nende väljastaja. Professor Cardosot peeti üheks kompetentseimaks, kui mitte ainukeseks nende linnas.

Poliisi omanik pidi taudi kestuse ajaks oma elava mina maha salgama ja moonduma ajutiselt tolleks koolnuks, kelle nimi ta dokumendile kantakse. Oli ju maailma algusest saadik teada, et inimene sureb ainult üks kord. Iga taudi, ükskõik millisel nähtaval või nähtamatul kujul ta ringi rändas, peeti igapäevastes asjades küllaltki juhmiks olendiks. Teda võis kerge vaevaga tüssata, väites, et inimene, keda ta tappa kavatseb, ongi juba surnud. Professor Cardoso väljastas vastavaid dokumente — muidugi maagiliste jõudude kaasabil — toredal pärgamendil, kus allkirjana figureeris surnud isiku näpujälg.

Antenori vahekord surnuaedadega oli juba noorest east saadik vaenuline. Ta ei viinud sinna kunagi lilli ega teeselnud seal leinajat. Oma linna matuseaeda põlastas ta eriliselt, sest see oli muudetud kirikuvõimude sahkerdamise ja tulutoovuse ettevõtteks. Krunte renditi lühiajaliseks kasutamiseks eel- ning järelmaksu vastu. Väheste aastate möödudes lohistati laip prahivirna; uue üürniku eest kasseeriti rammus summa. Põliste kabelite valdajad tasusid iga-aastast pearaha ning pidid ostulepingut aegajalt uuendama.

Sammudes nüüd, iseenda seesmisel tungil ja professor Cardoso tellimisel, tolmust surnuaiateed mööda, nägi Antenor juba kaugelt väravapealset kirja: *REVERTERE AD LOCUM TUUM*. Nägi ja vihastas: mis siirdumise paik too õieti oleks, kus laibale vajalikuks kõdunemisekski aega ei anta! Lapsepõlves oli ta ennast surematuks pidanud; nüüd, täies meheeas mõtles ta, et maailmast võib ka mujale kaduda kui surnuaeda.

Olles silmitsenud veel kord müüri ja tänavat, avastamata ühtki materiaalset põhjendust eilsete vaimulikest armatsejate paari ilmumise ning kadumise kohta, astus ta vastumeelsustunde saadetuna peaväravast sisse. Keskne allee suundus sirgjooneliselt vastu lauget mäge, mõlemal küljel surnute linna tihedalt asustatud nõlvakud. Päikesekiired peegeldusid kriiskavalt vaskplaatidel, marmorpindadel ja raudkivilihvikutel. Kääbaste kummutid, sambad ja mausoleumide kuplid, segamini ristide ning metallpärgadega, moodustasid kiviluiskude ja rauakõrendite raiesmiku. Ei haljast põõsast ega kärbitudki puud. Õnnistegija kuju allee hakul, olgugi rühilt sirge, seisis peopesasid ulatavalt just kui almuse manguja. Tuules, päikeses ja vihmas udjatud inglid kramplike tiibadega hoidsid pea kohal kullatud vanikuid. Tahilambid ja küünlajalad ikoonide ees nõretasid õlist ning stearііnist, moodustades sulatise liuvälju.

Neile kirikut, kroonut, evangeeliumi ja katakombe meenutavaile nõlvakuile maeti põliste rikaste ning aukandjate perekonnaliikmeid. Eemal muutus väljak madalamaks ning ühtlasemaks, jagatud peenralisteks rodudeks. Seal — tsemendist kääbaste, malmist ristide ja madalate kivitahumite vahel — jäi Antenor kõnnisklema; luges hauakirju ning kandis andmeid kaustikusse.

Suhtudes ülesandesse innukalt, ei omistanud ta muule tähelepanu kui kopeeritavate tekstide täpsusele. Pidi nii peaaegu ühte värskelt avatud hauda langema.

«Pane endale silmad pähe!» hüüti talle.

Kolm töömeest, kolm surmalelle, nagu kutsus rahvas matuseaia teenistujaid, tegelesid laibajäänuste koristamisega. Neljas mees, lihavalt lõkendava näoga, higipiisad nina ning lõua otsas, seisis lahtise haua pervel, hoides näppude vahel pisikest hümnaariumi. Tahtis laulda, kuid ei suutnud, sest süda oli hale. Võitles ärevuse ja astmaga ning manitses piuksuva häälega hauas askeldavat surmalelle:

«Ole kallis inimene... ole ristiinimese hingega! Ära tee talle haiget, ära murra konte! Ma ei võtnud lapsigi kaasa... hakkaksid ehk töinama... jookseksid pakku. Ole ristiinimene...»

Muretsemist polnud sugugi tarvis, sest kirstu kallal käperdav surmalell suhtus oma ametisse õpetatud osteoloogi võimeid ületava osavusega. Murdis põialde ja pihu-

mõhnadega kirstu habrastunud kaane pilbasteks ning prügiks. Roostekarvalist kiudu ja härmatist, mis surnu rõivastisest veel oli säilinud, koplas pehmelt, peaaegu hellalt, kuni seegi tuhkja tolmuna alla langes. Kahmas siis laia kamaluga puntra takerdunud juukseid, asetades need hauaservale. Nüüd alles avanes selges nähtavuses esimene pala laibale kuuluvast luustikust: valkja aluspõhjaga, kuid ruskeks värvunud pinnakihiga kolp. Toda aset hellitas surmalell kestvalt pihkude vahel, sobitades alumise lõualuu õigesse vastavusse ülemise luuga; ta sõrmed tuksatasid pettunult, sest kolp ei poetanud nendesse kuldhammast.

Teine lelledest hoidis pikergust plekk-kasti, kuhu pani need esemed, mis ametivend talle hauast kätte ulatas. Angati käte- ja sääreluud; need asetati kasti põhja. Puusade ja õlgade kuuluvusest eraldatud kobakamad palad mahutati kasti nurkadesse, nii et keskne osa mahust vabaks jääks, sest sinna laoti ribipilpad ja selgroolülid. Siidsukad skeleti jalas olid veel terved, täidetud varvaste ja labaluude kondikestega. Vastuvõtja puistas nende sisu kasti; pidas aru, kas sukad võtta või jätta, — otsustas jätta. Ühe läikiva nööbikese poetas endale püksitaskusse.

Pärast tähtsamate kontide koristamist siblis hauas olev lell kaua ning hoolikalt kirstupõhja, kuhu käte- ja rinnaluude tõstmisel varisesid sõrmede pisilülid. Lell ei tahtnud neid kaotsi jätta, lootes sattuda sõrmuseleiule. Lõpuks hüppas ta hauast välja ning upitas luudega täidetud kasti oma kaaslase pealaele. Siis hakati ühiselt keldri poole sammuma. Kadunu põrmu ainuke teelesaatja, punetava näoga isand, kes hauateenrite talitust halisedes pealt oli vaadanud, sai keelepaelad lahti sõlmestada ning hakkas laulma, hümnaarium silmade ees:

Vaimuga sa pühendud,
Issandaga ühendud.
Jeesu Kristu verega
patust pestud kerega.

Nauditav too laul polnud; pigem kistavarre kädisemine. Aga laulja pidas viisist ja rütmist kinni. Nii oli neil — kõigil kolmel — kergem ning jalapärasem kõndida. Minna tuli surnuaia äärmisele tiivale, kus reastusid riiuliteks ja sahtliteks jagatud tsementsalved luukastide paigutami-

seks. Poleks halemeelne laulumees laibatalitajate vaeva ning sahtliraha juba ette ära tasunud, oleksid nad pidanud skeletijäänused üldkeldrisse heitma.

Kolmas surmalell ei läinud teistega kaasa; tema ülesandeks jäi vabanenud haua puhastamine. Puusärgi põhi ja osa küljelaudu püsisid veel koos, parajad kaltsude ja muu prahi paigutamiseks. Lellel tuli tublisti jõudu pingutada, enne kui suutis selle kandami endale pea peale tõsta. Siis läks temagi, hoides piinlikult tasakaalu; mitte ametivendade jälil, vaid vastupidises suunas — kust paistis saastapõletamise ahju jäme korsten.

Antenor haigutas. Laiba koristamine ei jätnud temasse mingisugust muljet, ehkki ta surmalellede tööd algusest lõpuni oli uudistanud. Nüüd märkas veel teisigi ümbermatjate rühmi. Sülitas ning hakkas pooleli olevat nimede registreerimise toimingut jätkama. Ent jälle kisti ta tähelepanu teisale.

Peaväravasse oli ilmunud omapärane rongkäik: linna tänavapühkijad kaitsevärvilistes pluusides kandsid õlgadel kolme kollast puusärki. Võis taibata, et maetakse taudiohvreid. Rahutu hingekõdi ergutas Antenori neile vastu sammuma.

«Ega ometi tänane saak?» päris ta.

«Pagan seda teab,» vastati. «Meie tuleme morgist. Sugulased, näh, ei mölli endid enam. Nüüd olgu linn matjaks.»

Tööliste hulka oli ka üks näsuse välimusega paater poetunud. Teda — isakest Mikaeli — nähti ikka seal, kus kedagi tänavalt koristati või morgist ära viidi; isegi kärvanud koerte juures. Kasvult lühike, üleni uppunud laia sutaani, jättis ta mulje, nagu liiguks ta läbi põõsaste või tiheda pilliroo. Selles ägedas rühmamises sümboliseerus isakese lakkamatu võitlus kuradi lingude vastu. Töölised tundsid talle kaasa, sest ta kandis oma ristisõdalase indu ilma ainelise tasuta, elatudes armupaladest, mis langesid talle varaks lahkamiskambrisse toodute omakseilt. Ööd ning päevad vabatahtlikus valveteenistuses, lavastas ta kõigile hukkunuile armulaua ja kuulutas pattude andestuse, hoolimata kanooniliste eeskirjade vastu eksimisest.

Jalgade komberdades ning kirstude külla-kallakuti vaarudes venis peierong aegamisi surnuaia astangulisele nõlvakule. Antenor kõndis kaasa; imestas ja võõrastas,

et linnavalitsus oli maetavad lahtistes kirstudes teele saatnud. Igal laibal oli maailmale veel midagi iseloomustavat näidata. Ühest mollist paistsid pigimustad jalatallad kõverdunud varvastega. Teise ääre üle tolknes kõhn käsi luumurdumise mügarikuga randmel. Viimases kirstus lehvitas vihase näoga vanamees habet. Ta oli üldse väga rahutu, sest puusärgi mõõtmed ei vastanud ta kasvule ning ta oli sunnitud põlvi kronksu kiskuma ja üht õlga püsti hoidma.

Saabunud astangu ülemisele lavale, asetasid higis märgunud töölised kaasatoodud vara kraavi mullastule. Taamal vedasid teised töölised värskelt raibestunud laipu. Nagu näha, polnud kraav uus, vaid nüüdsama tühjendatud. Muld punetas priskelt ning surnute toojad võtsid sellel meelsasti istet.

«Mis siin pikalt vahtida!» hüüatas labidameeste kümnik.

Kirstud kummutati; laibad veeresid töllerdamisi kraavi.

«Sööks vanapagan meie linna koos kärbestega ... oleme nii nadiks jäänud, et ei jäeta koolnutele enam molligi.»

«Jaaoh, ja ... ei jäeta küll, aga ...» pehmendas kümnik töölise väljendust. «Taudi aeg ... tuleb leppida. Puusepad ei jaksa tellimisi täita.»

«Lori puha! Rahvas on rikkaks ja kitsiks läinud. Ei raatsi peiedeks raha raisata.»

Labidad asusid kühveldama. Isake Mikael seisis ja õnnistas. Polnud kombeks maetavatele palvust pidada. Vanamees määrdinud sutaanis, varblasnokane nina peas, ajas lihtsalt jonni: tahtis olla üksipäini rohkem kui kõik ülejääv usk ning kirik. Pomises poolenisti kinniste huultega ladinakeelseid lauseid, mida ei kuuldud ega tajutud: *«Memento, Domine, famulorum tuarum ... dormiunt in somno pacis ... custodiat animam in vitam aeternam ... per Christum ... Dominum nostrum ... Amen.»*

Riismed mitmest-setmest, surmast ja igavesest elust, loetud rohkem iseendale kui maetavatele, langes isakese palvusrange pobin viilivana Antenori kuulmisse. Milline kangus kiduras ihus!

Olles juba minekul, tabas ta pilk üht turjakat pihta ning mõhkjat kukalt, mis paistsid kraavi pikendamise suvikust. Kummargil labidamees heitis jõuliselt mulda. Kõik oli Antenorile tuttav: kräsune juuksesalk, kannipuised õlad, mustavoldiline kael.

«Mario!» hõikas ta üllatunult.

Kaevaja viskus ainsa hüppega süvikust kaldale. Ei läbenud jalulegi tõusta; lähenes neljakäpukil karglevana. Silitas Antenori püksisäärt, naeris läkastavat naeru ja vahtis rõõmutseval pilgul alt üles.

«Antenor, armas vaderimees! Sinagi surnuaial!»

«Mitte veel mahamatmiseks.»

«Oh Issanda naljatilka ... mees, mis mees ... Kõrvadki peas ja habe rinnutsi ... Noh, anna käppa!»

Siis nad teretasid ja vestlesid nägu näo vastu. Mario kinnitas, et küll ta oodanud ja oodanud. Käinud ka Juudase koopas jälgi nuuskimas ... eile veel, ent alati asjata. Ja tead sa, sunniku inimesi, ei suutnud ta nüüdsama jutustamata olla: keegi pesitseb juba koopas. Ööbib, reostab; olevat kükitanud kivil ja jätnud maailmatu koorma maha.

«Mina seda küll ei teinud,» pillas Antenor.

«Sina's nüüd! Sul pole sihukest jaksugi. Koorma põhjal ma mõistsingi, et mitte veel sina mees pole seal kolajaks. Jällegine ... egas ma ometi und näe? Oled periselt sina ise, vader ...?»

Kohtumine sattus neile mõlemale teretulnuks, kuigi rõõmutsemine ja loivamine kuulusid ainuüksi Mariole.

«Mis tööd sa siin teed?» küsis Antenor.

«Näe, matan uusi ... ja istutan vanu ümber, justku taimi. Nüüd tööd palju, palk mahlane. Räägitakse, et taud.»

Töölistele oli lõunane puhketund tulnud. Mehed lõid labidad mullakuhikusse ja toppisid lödakaid pluuse pükstesse tagasi. Mõnedel neist olid napad ja nurmikud kaasas; valmistuti siinsamas einestama. Teised eelistasid restorani ja läks napi sõnu naljatledes mäest alla. Väravas pumbati vett ning pesti käsi. Siis siirduti rühmade kaupa tänava vastaskülje trahterisse.

Antenor ja Mario valisid endile sobiva koha plekist plaadiga nurgalauas, kust võisid vahtida nii tänavale kui ka kõrtsi seesmusse. Kärbesteküllase leti ees seisis härrasmehelike maneeridega untsantsakas; jõi ega joonud kah, maitsedes tilgakaupa konjakit ning teeseldes mõnulemist. Hauakaevurite pealik, asjaliku käitumisega vanem mees, käsutas endale toidualuseks mahuka klaasi pillirooviina. Mario nilpsas ka keelt, kuid häbenes valjult karske Antenori nähes topsiga sõbrustada. Toidujärg oli kõikidel ühesugune: näputäis pruune oliive, aedvili aurutatud riisiga

ja käntsakas hautatud liha mandiookajahuga. Kasteks kulbistati ühisest kausist oakeedist.

Trahteri perenaine seisis köögiukse piida najal, käed põlle alla peidetud. Näis külalistest rahuldust tundvat, sest kõik sõid isukalt. Ta keelel kipitas midagi, ilma et oleks tihanud seda kohe kuuldavale tuua. Nõjatus kannalt kannale, näris alumist mokka ja lausus nagu muu seas:

«Surnud olid täna öösi jälle rahutud.»

«No-noh, mis nad siis tegid?»

«Kas ma's tian! Lõgistasid ja tiristasid plaate ja ...»

«Kas tükkisid sulle manuliseks või —?»

«Mis manuliseks, mul meesterahvas isigi manuline ... Aga seda ma'i salli, et nemad sial jandavad ja öörahu rikuvad. Olgu igale oma õigus ... kooljaile ja linnarahvale.»

«Auline proua, ärge rääkige seda juttu teistele ja ärge uskuge seda ka ise,» ütles hauakaevajate juht autoriteetselt, veenvalt ning rõhutatult. «Surnud ei tülita kedagi ja matuseaias pole neid olemaski. Kui inimesed arvavad, et surnud asuvad haudades, siis on see ebausk ja asja mittetundmine. Ma olen nüüd juba seitse aastat jätiseid koristanud ... ja võin öelda, et seal pole muud kui põrm. Selles põrmus ei liiguta ennast vagelgi.»

«Minu vanameest on nad küll hirmutand ja ma isi ei taha ninagi välla pista.»

«Paljugi, mis teie ei taha!» noomis kümnik; ta võis seda, sest ta oli elatanud, kogenud ning raske kaaluga. «Kes surnuid kardab, kardab iseennast ... kardab oma surma. Ma tean, et mul tuleb surra ... ja siis pole mind enam olemaski. Surmast ei tule keegi mitte kunagi elavaid tülitama. Üksainuke kord ... see oli siis, kui ma veel lahkamiskambris teenisin: siis juhtus tõesti, et surnu tõusis püsti ja käitus nagu üks tõbraste tõbras.»

Lugu hakkas kogu kõrtsirahvast huvitama. Jutustaja pidas paraja pausi ning jätkas:

«Meil seal, suures saalis, oli igasuguseid. Ühe seina ääres lamas noorepoolne naine. Ämmamoor oli temalt kuritahtliku abordiga hinge seest võtnud. Ja nii, nagu tema seal alasti lamas, oli talle ta laps häbikatteks kõhu peale pandud. Teises seinas pikutas noormees ... üks viinanina ja kakleja ... ja viina kätte ta surigi. Olin ela-

vast peast teda varem näinud. Ja siis juhtus niisugune lugu, et mees tõusis püsti ... tõusis püsti ja sammus üle põranda naise manu. Tõstis lapse, lausa nagu nülitud konnapoja, naise kõhu pealt kõrvale ... tõstis kõrvale ja heitis ise naise peale ... Jah.»

Untsantsakas leti ees hakkas lõrinal naerma. Kõneleja ei lasknud end sellest segada; suunas põlastava pilgu naerjale ning viivitas, kuni tolle suu taas lukku läks. Siis pajatas edasi:

«Jah, lugupeetud laudkond ... nii see küll toimus: lamas naise peal ja tõbrastas. Tõusis siis uuesti püsti ja läks oma lavale tagasi. Oli jälle surnud, nagu enne ja pärastki.»

«Kus sina siis viibisid?»

«Mina ... mina olin öövalves ... ja vahtisin läbi luugi. Öösiti pandi meil uks ikka lukku; laipu ei tülitatud, aga tuled jäeti põlema. Ja siis, lugupeetud ametivennad, pean ma küll ütlema, et tundsin esimest ja viimast korda, kuidas mu juuksed püsti tõusid ja vist teisedki ihukarvad siiliokasteks muutusid. Aga ma ei tea tänase päevani, kes meist hull oli ... kas oli surnu hull või olin mina hull või olime kõik hullud.»

Tekkis vaikus. Trahteri perenaine vahtis kangestunult laudadest ning sööjatestki mööda, ent osutus esimeseks, kes kuuldud loost järelduse tegi:

«Näete nüüd isi, et surnud pole ollagi nii tallekesed kui neid kiidate. Oh hukatust! Kui mõtelda võrukaela ... ajas teeselegi oma patu naha vahele!»

«Seda me ei tea veel,» vaidles kümnik vastu. «Asju ei saa nägemise põhjal algusest lõpuni näha. Toosama mees, kellest ma räägin, oli alles mõne tunni eest morgi toodud. Ta polnud veel lahkamislauale saanudki. Ja mõelge, auväärilline proua, mis hiljem juhtus: mees hakkas tohtri noa all rapsima, lõi tohtri prillid puruks, äigas velskerile vastu vahtimist ... endal soolikate rida juba põrandal. Siis alles suri ... ja suri lõplikult. Ega ta teist korda enam tõbrastanud.»

«Oh, see on nii hirmus lugu, halastaja Neitsi Maarja!» jubestas trahteriemand. «Et teie kah, kallis härra, seda nii mekiga jutustate! Ma'i saa änam mitu ööd silma kinni.»

«Teile, auväärne proua, ma seda just jutustasingi. Teie peate oma mõtlemist parandama. Asute siin, surnuaia väravas, ja olgu teile siis teada, et tollelt tänava poolelt

ei varitse teid väiksemgi hädaoht. Kaitske ennast hoovi poolt ... lööge köögile ja kuurile tabad-lukud ette. Aga kui vaja peaks olema mingipärast põgeneda — taevas kaitsku teid selle eest! — siis põgenege surnuaiale. Seal puudub oht. Niikaua kui inimesel veel sinepiiva võrra hinge sees on, võib ta iga kurjusega hakkama saada ... kas meeltesegaduses või halbade viiside tõttu. Aga kes hinge Issandale on ära andnud, too ei kola enam sellessinatses maailmas. Ma ei tea, kus asuvad surnud, aga nad on lahkunud igavesest ajast igaveste aegadeni.»

«Aamen!» ürahtas napsitaja leti ees. «Ehk nagu leelutavad paatrid kirikus: par pomnia jokula jokularum.»

Jutu lõpetaja hindas untsantsakat mõlajat kuiva, alavääristava ning mõõtva pilguga, lausudes:

«Teiega, kõrgeausus, pole keegi rääkinud. Aga kui teie auväärsus vaevaks võttis teiste vestlust pealt kuulata, siis nõuab kombeline kord vaikimist. Ja kui teie üliausus suvatseb pühakirjast mõnda mainida, siis on meie maa sündsuseks teha seda moonutamata ja mõnitamata.»

Nokastanud siidivend võttis noomituse omaks, tilgutas keelele viimase piisa konjakit ja lahkus.

Antenor ja Mario olid vestlemist kuulanud, kuid mitte sellesse sekkunud. Neil leidus omavahelgi, millest keskustella. Antenor kõneles neegrile targast mustkunstimehest, õpetlasest — imearstist, kelle ülesandeid vääriks täita, kuni saabuvad suuremad võimalused.

«Missugused võimalused ... suuremad?»

«Seda ei tea keegi kunagi öelda. Elu pole sihuke, et tuled teelahkmele ja pead aru — kas minna paremale või vasemale. Ei, inimest lükatakse. Peab uskuma ja ootama kutsumist. Kui hõigatakse, siis rutta. Kutsujat ennast ei saa meie kunagi tundma. Aga ta asub meis enestes ja hoiab meie hinge tules. Üks raud hakkab hõõguma ja põletab; teine ei pane kuumusele vastu ja sulab ära. Inimene ei tea isegi, missugusest rauast teda taoti: kas annab karastada või mitte. Seda mõtlesin ma täna, kui nägin üht vana palvevenda ... ehk nägid ka ise teda — toda igavest surnumatjat. Ta on ääsitules küll vastupidav, aga teravat vikatit temast taguda ei saa.»

Mario järeldas oma kummalise sõbra targutusest ainult seda, et võiks katsetada õige imelikku ametit. Surnute väljakaevamine ja ümberistutamine iiveldas tal öösiti südame peal. Püsivaks tööks ta seda ei pidanud. Kui Ante-

nor talle nüüd sobivama koha on leidnud, siis pole tarvis pikka aru pidada. Lõa otsas kõndimine on kindlam kui mängida omapead pimesikku. Rõõmutses tõsiselt, et võis surmalellede ülemale nüüdsama oma koha üles öelda: ei lähegi enam tööle, ei nõua ka tänase päeva eest palka. Ajutine abijõud ta siin olnudki. Sõber, näe, kallis mees, tulnud kutsuma ja tema läheb. Egas muud — olgu lai käpp igale ja mehetervitus. Parim tänu ja elage hästi, sõbrad!

Antenor kavatses veel täna professor Cardosole uut hagijat tutvustada, kuid neeger lõi kiirustamise vastu tõrkuma.

«Jäta'nd ... pole seal tulekahju kustutada. Näed ise mu kaltsusid ... nii uhkelt ei passi minna. Ja, jällegine, ihu vajaks loputamist. Raipehais ees ja taga.»

«Sa võiksid seal ööbida ja professoril leiduks ka riidepalu.»

«Mul endalgi öömaja ja viks ülikond.»

«Tohoo hullu! Mis saksa sa mängid?»

Saksa või santi, kõhkles Mario, aga pisut nagu oleks. Tema, kui teada tahad, asunud pärast vangist vabanemist ühe neegrinaisest lese juurde elama. Tollel koguni omaette hurtsik, ühetoaline küll, kuid esikuga. Algul maganud ta esiku põrandal, aga pärast vedanud naine tema enda kõrvale voodisse. Hommikul kireb õues kikas ja mökitab kits. Võta või jäta — päris perekondlik olemine. Ainult et naine on raske unega ja vallutab suurema osa voodist. Ega ta sinna päriselt küll manuliseks jää!

Antenor kuulas uudist vaikides; ei mõistnud hukka ega kiitnud heaks, tõngutas vaid pead, umbes nagu hobune, kellele parm nina kallale kipub. Lõpuks ta soostus Mario mangumisega — minna nüüd kumbki oma teed ja kohtuda ning tutvuda homme ka professoriga.

VIII

Seni kui professor Cardoso majas Mario-nimelisest mehest veel aimugi polnud, ei tuntud seal ka mingisugust vajadust taolise logardivõitu tüübi järele. Juhuslikud õuetööd ja hoonekohendused õiendati päevilistega, kes ise endid pakkumas käisid või keda professori köögiemand

valida ja kutsuda teadis. Nüüd aga laoti kuuléka neegri kaela rohkem ülesandeid, kui ta lampjalgadele kandekohane oli. Algul kohe tuli tal hagija ülesannetes mitmeid õhtuid ja hilisöid valvel viibida. Professori huvi ei piirdunud üksnes looritatud daamidega, vaid ka nende meespartnerite käitumine ning suhted haarati jälitamisringi.

Mariole sattus ta amet isegi meelepäraseks, kuid tõi kaasa peatse arusaamatuse hurtsikuomanikust lesknaisega, kelle lahkust ta kostilisena kasutas. Valvas neegritar omas küllaldasi kogemusi meeste tasakaalutusest ning tuli arvamusele, et ka tema ustav Mario on endale veel teise pesapaiga soetanud, jagades öid kahe õilsalt soosiva voodi vahel. Sellest tõusis etteheiteid, arupärimisi ja riidu.

Kuid leplik ja kohtlaselt taibukas Mario leidis sellelegi ebakõlale sobiva lahenduse: muhendas naise armukadetseva meele oma luureameti kaasosalise innuks. Üksipäini oligi raske mitmeti ristlevaid jälgi silmas pidada. Kahekesi nad jagasid valveteenistuse suunad vastavalt valvatute elukutselisele ning seltskondlikule asetusele. Neegritar jälitas paari kõrgemasse seltskonda kuuluvat prouat, osates tööotsimise ettekäändel heita pilku ka nende elamuisse, kust tõi väärtuslikke andmeid. Mario jälgis haistmisi ning silmnäotsi teatud härrasid, kelle päev möödus ametitalituste ja äritsemise palavikus, õhtud aga klubis ning üsnagi jälgi paotavates jänesehaakides. Nii andis nende ühine tegevus ootamatuseni tõhusaid tagajärgi, ilma et nad ise õieti oleksid teadnud, milleks vajas professor Cardoso selliseid täpsustatud andmeid raha- ja võimumeeste eraelust. Kui Mario, vesteldes Antenoriga, sellele mõistatusele viipas, sai ta apokrüüfilise vastuse:

«Selleks, et sassis kera lahti kerida, peab harutama iga üksikut niiti ja sõlme.»

Kuid nähtavasti polnud Antenor ise ka professori salapärasustega korrutatud kangaste ehtsuses sugugi kindel. Neil pidi sellest koguni omavaheline kõnelus olema ja vist lubas Antenor endale kahtlustavaid osatamisi. Mario sattus juhuslikult ainult kõneluse lõppu kuulma, mil professor Cardoso ärritatult dotseeris:

«Ega sa ometi mõtle, et ma väljapressimisi toimetan?! Ma ei aja äri; olen teadlane. Minu töö on rahva moraali ja tervise parandamise töö. Arst peab teadma, kus tõve juured peituvad. Ka seltskondlikul elul on paised. Need

tuleb kõigepealt paljastada ja siis plaasterdada. Loomulikult nõuan ma selle eest õiglast tasu. Ka sina ise ja sinu hagijas ei jää osast ilma. Aga milleks segad sa ennast minu tegevusse? Sul pole selleks ei teadmisi ega õigust. Täida oma ülesandeid ja ära targuta!»

Sedasama arvas Mariogi: härrasrahva juures on supikeetmine koka asi. Kuivõrd tema praegune peremees ise härraste perre kuulus, ei läinud Mariole korda. Oma tööd pidas ta esialgu kõigiti laabuvaks. Ööd jäid küll poolikuks, aga päevad võimaldasid küllaldast logelemist. Ainult erakordne juhus tõi talle tubli annuse majapuhastamise vaeva kaela. Sellegi põhjustas professori sakslannast köögiemanda mürgeldav käitumine. Mario püüdis hoiduda kokkupuuteist tolle mühakalt nõudliku naisolendiga; pidas teda tuimaks ning tahumata inimeseks, kuni koges hämmastuseks, kuidas jõulisestki iseloomust väljub armetu hädaldamine.

Tulles viimasest luuresaagist professorile teatmeid tooma, rabas ta kuulmist sakslanna meeletu lõugamine. Majas valitses lament. Virtin oli oma laia istmiku saalipõrandale ladestanud, hoidis kintsudeni paljastatud põlvekõverikke käte vahel ning karjus elajalikult. Tohter püüdis talle hõõguva raudpoldiga läheneda, kuid oli sunnitud naise jalahoopide ees taganema.

«Tohoo, Anna, ole ometi mõistlik!» manitses tohter. «Ega ma sind tappa taha, ainult pisut põletada. Põlv on juba tuimaks tehtud, sa ei tunne mitte kui midagi . . . tsipake kipitust.»

Naine viskus selili põrandale, taples käte ning jalgadega. Poolikutest lausetest mõistis Mario, et virtin oli mustalt skorpionilt põlvepealse piste saanud. Kahtlemata sünnitas see teravat valu, ometi mitte hinge lõhestumiseni. Neegri ilmumine ajas ulguva naise lõplikult raevuseks.

«Ära, ära tule!» ta vaugles. «Mine kuradile, must muri! Sinu ja Antenori pärast ma saingi surmava nõela. Kaks saatanat põrgupõhjast! Teie meelitate siia skorpione ja madusid. Varsti pole, kuhu jalga tõsta . . . maja madusid ja nõelajaid täis»

Professor käsutas Mario paigale jääma ning abiliseks olema. Ühisel jõul nad ahistasid raevutseja. Loobudes pistemuhu põletamisest, määris tohter virtina põlvele kollast salvi, kattis selle immutatud maltsalehtedega ning hõlmas

siinisesse paberisse. Kui toibutatav lisaks veel tubli tassitäie alkoholisegust jooki oli saanud, kõndis ta rahunenult kööki. Mariole aga anti käsk panna hoovis, pööningul ja kuurides põhjalik puhastus toime. See koormas teda mitmeks päevaks tolmu- ja nõerohke tööga. Skorpione ei leidunud, aga pööningukatuse all karglesid mürgised ämblikud, kelle laostatud keredest sai korvitäie mustjasrusket säsi.

Vahepeal keetis arst Antenori osavõtul sabatisõidu jaoks määrdeid. Kuurist, kus nad töötasid, levis vängeid lõhnu. Mehi kuuldi aevastavat, läkastavat ja manavat; hingetõmbeks nad jalutasid õues, sülitasid ja pesid nägu. Viimaks, kui kõik need erakorralised toimingud ära langesid, saadeti Mario kivimurdu nõiamoore külastama. Ta läks sinna lootusrikka aimusega — mitte et eided ise oleksid teda huvitanud, tundis ta ju noid imeteldavaid mitmetest oludest ning aegadest —, vaid ta tahtis tungida sabatisõidu saladusliku põhjani: kas sõidavad nõiamoorid tõepoolest luua ning kuradi saba seljas või vestab rahvasuu iidseid liialdusi.

Kivimurrul oli, nagu teistelgi tihedalt rahvastatud asulail, oma peavärav ja mitmed muud tuleku-mineku võimalused. Poisikestele sobis iga mulk rebaslikuks pugemiseks. Peaväravaks hüüti rauna laia ava, mille kaudu muiste kivitahumeid ja klibukoormaid veeti. Nüüd oli sinna jätiste loopimiseks kaks mahukat lampkasti asetatud. Mario saabudes pidasid töllerdavates seelikutes naised kastide juures lõunapaikset keelepeksutundi. Neil olid kas puuämbrid või plekkpaagid vee kandmiseks kaasas, sest murrul puudus kaev.

Mario tegi enda naiste salgas ladusaks: päris, kuidas käbarad käivad, ja pakkus vee kandmiseks abi. Pilgutas noorikutele silma ja ulatas paarile vanemale eidele sõbralikult käe.

«Mis sa siin mehkeldad?» naersid naised. «Seda abi, mis sina pakud, on meil omastki käest. Kust kandist su härrasus õite tuleb ja mis asja sa siin luusid?»

«Eks ma tulnud kaema, kuidas kivimurru omad täiskuu ajal lusti löövad ja pulma peavad . . . ja oma eluolu laaditavad.»

«Oh sa lõust! Või tema ka täiskuu-jutuga!»

«No miks ei? Kas minul polegi suud peas?»

«Mine siis meie mooride manu,» lõõpisid naised. «Leiad

endale pruudi. Mees nagu künnihärg, aga rakmed hilbendavad. Kohe näha, et pole naist, kes malka annaks.»

Jutt oli Mariole mekkimööda. Moorid kord juba mainitud, vääris teemast kinni pidada ja küsitleda: palju neid siin leidub, kus nad pesitsevad, kas pulmasõit hoogne ja mis muidu kuulda? Naised kaagutasid hulgaliselt, just kui haned: polevat poolenistigi õige, mis mooridest pajatatakse. Kupupanemist ja aadrilaskmist ei võivat ometi pahaks panna, see ju hädalistele abiks. Ja kust võetakse, et nõiarohud ja nõiasõnad kuradist tulevad — miks ei või nad taevaarmust tulla? Moorid abistavad igaüht — saksa ja santi. Aga mis puutub luua seljas ratsutamisse, siis võidavat ju ratsutada; muudkui et kivimurru omasid polevat küll veel nähtud õhku tõusvat.

«Pole nähtud?!» sekkus vestlemisse puujalaga vanamees, kes uudistajana ligi tönkas. «Seda ei antagi näha. Sõit sabatile on nigu rohutirtsude parvetamine: kes näeb nende kogumist, aga lendu lähvad nigu roheline pilv.»

Leidus ka naisi, kes vanamehe arvamuse omaks võtsid. Ammugi hakatud märkama, kuidas moorid paosklevad. Mine tea, kas neid ongi enam kivimurrus . . . mõned üksikud ehk. Ja kes oleks näinud viimastel päevadel abiotsijaid? Näh, neeger siin üksipäini, ei tea, mis hädaga. Ja moorid ise ei liigu enam.

«Nad on enne lendu uimased,» teadis puujalgne seletada. «Kae, nad määrivad endid sisse ja tuigerdavad siis nigu papert saanud kärblased. Ega nemad kõik ihuliselt lendagi . . . enamasti lendavad vaimu poolest. Ihud — need lamavad nigu raiped.»

Keskustelles ja vaieldes nad ei seisnud enam sagaras kastide man, vaid olid konarlikku rada mööda murru elamute vahele sammunud. Üles ning alla kallusklevate rajakeste ääres oli kehvikutele omase oskusega imelikke osmikuid ehitatud, peamiselt kerise moodi kokku kuhjatud kividest, vanadest laudadest ja plekipaladest. Poolenisti koobastikud, kuid vihmakindla katusega ja riivitatud ustega, pakkusid nad jahedate ööde ning päevase palavuse vastu tarvilikku kaitset. Elanike vilgas omavaheline suhtlemine vihjas sellele, et osmikuid kasutati üksnes intiimsuste varjamiseks; kõik tööd ja talitused toimusid lahtistel vaheplatsidel.

Mario juhatati kõverduvale teerajale, mille taga pidid asuma otsitavad nõiamoorid. Käik tundus neegri tüsedale

kogule kitsana, viis aga avarasse õue, kus paekivijärsandiku ees asus plekk-katusega barakk, küllap vist omaaegne murrutööliste elamu. Hoone esine oli sile ja korralikult rehitsetud.

«Ennäe moorisid!» imestas Mario. «Elavad justku kindralilesed uhkes häärberis.»

Tuli kaua ja korduvalt käsi plaksutada, enne kui baraki uks haikvele lükati. Tuhkjashall kortsuline nägu piilus Mariot kahtlustavalt. Teda poleks üldse vist jutule võetud, kui ta poleks maininud, et tuleb kuulsa professori ning imearsti Cardoso poolt ja toob ka rohtusid.

«Sedasi ilmatumalt oodata lasta . . .» nurises mustade hambatüügastega suu ukseprаos. «Millal juba sõna saadetud ja nüüd sa alles tuled.»

Siis suvatseti Mario sisse lasta. Barakk oli pikuti vaheriidega pooleks jagatud. Mida kattetagune varjas, polnud näha. Ruumi vabas pooles paiknes seinapink ja leidusid mõned taburetid. Tagasein tungis süvikuna kalju alla; seal asus mõeldavasti eitede paniruum ja köök. Ülemises elamu nurgas istus madalal puupakul õige morn naine, kelle vanadus oli tähistatud hõredaisse juustesse, kibralisse kaelakõverdusse ja ripnevasse alumisse huulde. Mario meelest ei koosnenud istuja muust kui küürust, mustast riidepuntrast ning teravast linnunokast.

Külalisega asus vestlema mitte ukseavaja, ammugi mitte morn istuja nurgas, vaid hoopis uus naine, kes ilmus krapsakalt ning lahkendavalt baraki süvikosast. Ta oli samasugune must neeger kui Mario ise ning tekitas meeldiva mulje. Nad istusid kõrvuti seinaäärsele järile, ukseavaja eit taburetile nende vastu. Uurides professor Cardoso saadetise sisu, arvasid naised, et head kaupa võinuks rohkemgi olla. Mario tõotas seda professorile meldida ja uut jalavaeva tagasitulemiseks mitte paljuks pidada.

Neegritari huvitas Mario isik — päritolu ja amet. Loendas lausa kui raamatust mehe häid ja halbu omadusi: joodik sa pole, ta möönis, aga logard küll. Ametit õppida ei viitsinud, perekonna soetamist pidasid tülikaks. Naise hais on sul siiski man, aga see pole sinu oma naine, vaid naasama kõhusoojendaja. Silmitses asjatundlikult Mario peopesi, tõotades pikka iga, aga ka kibedaid ohtusid . . . kusagil sõjamöllus või umbes nii. Teine naine, kes oli asunud kaarte laduma, õiendas, et see pole sõda, vaid

muidu üks suur klaperjaht, kus koeradki tule alla satuvad. Nii et, armas härra, ole ettevaatlik. Kaardid näitavad, et sul on truu koerahing, kuid vasika aru. Meie anname sulle jalavaeva tasuks ühe kalli rihmakese; hoia seda alati käerandmel. Ka ühe rohelise nööbi anname sulle kurja silma vastu; see õmble endale püksivärvli sisemise serva külge.

Mario teeskles totakat kergeusklikku.

«Tänan tuhandest, kallid vaderinaisekesed ... aitüma kuhjani! Ennegine — kas kõlbab mul vastu võtta teie piskust? Teil omalgi rasked ajad ees ja pikk tee jalge all.»

«Mis rasked ajad, mis tee?!» hämmastusid naised.

«Noh, eks ikka see sabatisõit ja musttuhat muud vinkavonkat. Olgu'nd pealegi omad langud ja lapulised ... aga pulm nõuab pidamist ... ja ega see kergelt käi.»

«Oh sind sõgedat sõnni!» hurjutas neegritar. «Sa usud ka ilmarahva jutusoga!»

Naised võtsid oma külalise risttule alla. Inimeste jõledusel ja kuritahtlusel polevat piire, väitsid nad. Kui kellelgi peenike pihus, kui väits hinge peal — siis on meie abi küll kallis. Mõnel naine võssa jooksnud, teisel mees võõras karjas pullitama löönud, kolmas vaevleb südameussi käes ... ei saa toda, keda saada tahaks, — siis, moorid, aidake! Aga seljataga ajavad laimujuttu. Kõige julmem laim on sabatisõidu laim.

«Aga mis jumalaanniks käib siis haisusalv, kui lendamist ja sõitu polegi?»

«Haisusalv! Kas tuled sa oma ninaga roosipõõsast? Kas puskar ei haise? Kas nuuskpiiritus ei mata hinge? Kas apteekides on vähe lõhnaõli? Meil jälle on oma lõhnasalv, mis meile meeldib.»

Nad esitasid laimu tõrjumiseks rongitäie väiteid. Kui lubad mainida, ütlesid nad, — teil on simmanid ja kirikulaadad. Teil käib karneval nagu koerapulm. Teie mehed joovad pea täis ja seisavad lõbumajade ees järjekorras. Teie naised peavad alasti pitspalli. Teie möirgate jaanitõõl tulede ja viinalähkrite ümber. Aga kui meie aastas kord oma püha peame, siis solvatakse, et moorid lendavad raipeid sööma ja vanapaganaga pulmalusti lööma. Sina kah, noomisid nad Mariot, muidu ikka täismees, aga usud muinasjuttu.

Lõpuks nad leppisid ära ja Mario patsutas neegritari

pihta. Lahkudes polnud ta sugugi targem kui tulles. Kahtlus jäigi lahendamata: kas lend on ihuline või vaimne või pole mingit lendu. Kõige usutavamana tundus talle poisikesepõlves kuuldud lugu — kuidas nõiamoorid kokku tulnud, üksteist sisse salvinud, usside puntrana põrandal väänelnud ja pärast seda kolm ööd-päeva järgemööda maganud.

Kingituseks saadud randmerihma oli kinkija ise talle käsivarre külge köitnud. Nööbi kasutamises ta alles kahtles; kas läheb seda vajagi. Kaetamise ohu vastu kandis ta lapsepõlves mitmesuguseid amulette. Täismehena ei hoolinud ta sellest enam; tuli uskuda, et paha silm tema peale ei hakka. Jäägu küsimuse otsustamine ta asjaliku kostimanda hooleks: kui soovib, võib õmmelda nööbi püksivärvli külge, kui ei — pidagu endale. Kodutee oligi parajasti jalgade all, sest luuretegevusse tekkis seisak ja tänasel laupäevasel õhtupoolikul puudusid ta jaoks ülesanded. Kavatses minna koos oma lesknaisega missale.

Omanuks ta huvi loodusnähtuste vastu, siis võinuks ta kuberneri lossi aiast möödumisel näha, et lilledest õitsesid üksnes asalead, kollased agapantused, kääbuskasvuline hiina magnoolia ja tapulised väädid. Suured ilupuud olid kaotanud osa oma lehestikustki, tillitades raagokstes kuivi õietupukesi. Oleandritel ent puhkesid juba uued pungad. See tähendas pikast kuivuseperioodist sadudesse siirdumist. Saabumata pööre tõotas saabuda; lõpetada kestva põua, mis oli suretanud rohu, küpsetanud maapinna tuhkjaks ning vingutanud taeva tolmjashalliks. Juba hingas õhk rahutult; puhangulised iilid kobasid tulevase tuule suunda. Aeg ja ilmastik oli haige, vaevles sulimise rahutust põdeva linnuna, nakatades ka linnarahvale oma tusa.

Sammudes piki kaubatänavat, torkas Mariole silma, et puudus tavaline elevus. Ärid püsisid küll paigal, aga kaubapakkumine oli loid, ostjad tujutud. Käsihangeldajad ei viitsinud pealetükkivad olla; vaimuliku kirjanduse müütajad laulsid loiult. Õli neegriemandate tänavapliitidel säriges teravalt, kuid inimeste suud olid isutud. Leidus vähe aplaid, kes kooke ja vardaküpsiseid nähes neelatasid. Üldine tujutus kõneles nigelate aegade tõdemisest. Kuuldavasti pidas surm ikka veel liigset lõikust ning inimmeeli painas kartlik ootus.

Mariole näis, nagu hauduks aeg kurje kavatsusi. Hom-

mikul ei aimanud ta sellest veel midagi; nüüd oli sunnitud aimama. Ta mäletas veel päris hästi, kuidas kodusõja eelajal põud samuti oli kõrvetanud, inimesed raskemeelseks muutunud ja koerad ohtralt ilastanud. Veelgi selgemad märgid olevat eelnenud katkule. Ema jutustas temale sellest kõhedaid lugusid, kuidas maod surnuaedades endid ristide ümber kerinud, pühakujud kuuldavalt palveid pomisenud ja Neitsi Maarja pildid kõikjal nutnud, maa viljapõldude all pragunenud ja surnud haudades oietanud. Kõik kuulsid ja nägid seda, ometi ei aimanud keegi, mida see ennustas.

Tänava lõpu ja raekoja väljaku nurgal kohtus ta ootamatult Antenoriga, kes nõutult ja otsustamisvõimetult laternaposti najale oli toetunud. Mario ei tahtnud teda tülitada, kuid ei võinud ka sõpra sellisesse olekusse jätta. Seisatas ja küsis:

«Sina mees ka siin! Kust sa tuled ja kuhu tüürid?»

Nähtavasti osutus see Antenorile endale arusaamatuseks. Ta võpatas ja tõstis virguva pilgu. Nähes Mariot uljust teesklevat, sai vihaseks ning vastas hammustavalt:

«Mis puutub see sinusse? Pole sinu asi.»

«Ometigi . . . ma mõtlesin, et . . .»

«Sa ei mõelnud midagi. Kui kõik mõtlema hakkavad, siis . . .»

«Noneh, ja . . . kui kõik, mis siis?»

«Siis pidagu suu kinni ja käigu oma teed. Ega sind minu järele pole valvama pandud.»

Mariot ei haavanud see halvustavalt trotslik tõrisemine. Oli varem juba Antenori hapukate tujude vastu põrganud ning märganud ka, et ta heitlikkude meeleoludega sõber viimastel päevadel jälle tasakaalutuse all kannatas; püüdis käituda ülemuslikult, valmistades professor Cardosolegi piinlikkust. Oleks paha, mõtles Mario, kui nad mõlemad ebasobivuste tihenedes professori majast eemaldataks.

Seisatanud veel hetke, hakkasid nad sammuma — mitte teadlikult, vaid nii nagu jalad ise selleks suundusid. Liikumine lõdvendas ka Antenori tõrkjust. Mees näis koguni enda ohjeldamata käitumise pärast piinlikkust tundvat.

Raeplatsi kallakupoolsel tiival lennutasid poisikesed tuulemadu. Ühtlane tuul hoidis kõlkuvat looma, mille sabas lipendasid värvilised paberilindid, ehtsa lenddraakonina majade kõrgust mitmevõrdselt ületaval tasemel;

Antenor ja Mario jäid kuklasse kummutatud päi kirevat figuuri vahtima. Madu tõusis veelgi kõrgemale ning jäi otse nende peade kohal tantsisklema.

Äkitselt hakkas Antenor vaaruma. Ta lihastel puudus kandvus või vääratas pind ta jalgade all. Mario jõudis nõrkejast kinni haarata ning hoida teda maha langemast. Antenori silma-avad kõõrdusid ja tarretusid võikalt valkjaina. Ta ninast kostis lühike vidistus. Kõik see vältas vaid paar viivukest. Siis tugines mees uuesti jalule.

«Nii see enam ei mõika . . .» lausus Mario. «Su asi, kallis vaderimees, tahab settimist. Tule, lähme! Saadan su sellesama jutiga koju. Professor vaatab ja paneb su paika.»

Antenor alistus sõnatult. Nõustus isegi, et teda käsivarrest toetati ning veeti. Aga kõndinud selliselt pisut maad, raputas ta enda lahti. Käis kõrvuti Marioga. Varsti ei meeldinud talle ka kõrvusammumine enam; muutus lapselikult jonnakaks. Vaatas kurjustavalt Mariole otsa ning pragas:

«Mis sa piilud mind! Ära vahi! Käi kas ees või taga, aga ära töllerda mu kõrval! Noh, noh . . . nüüd siis vahid napu tola, mokk ripakil!»

«Jumal sinuga, Antenor . . . ega ma ei pahanda,» sõnas Mario leplikult. «Ma ei pahanda . . . aga halb on kuulda ja . . .»

Samas möödus neist tühi surnuvanker, kutsar vaid pukis.

«Noh, kas viskad minu nüüd vankrisse?!» irvitas Antenor.

«Jäta joramine . . . ära kiusa!»

«Ma ei kiusa — ma pean arvet. Sa mõtled, et vanker on tühi. Surnutõld ja elutõld ei ole kunagi tühjad. Aga, Mario, ma palun sind, jäta mind nüüd üksi. Mine koju!»

See polnudki enam jonniks öeldud. Mariol hakkas hale meel nähes, kuidas ta kaaslane trotsi- ning solvetujust härdameelsusse langes, hääleltki hämardus — ei käskinud, ei nõudnud, vaid palus, et teda üksi minna lastaks. Ja Mariol polnud selle vastu parata. Jäi üle nõustuda, lasta tal minna, kuid püüda ta mõtted kojumineku suunata.

«Missugusest kodust sa kõneled?» kõhkles Antenor.

«Teadagi, Cardoso häärberist. Kuhu's mujale?»

«Jah, jah. Eks ma lähe . . . kohe lähen.»

Mario saatis teda silmadega, kuni ta kadus. Aga lubadusest hoolimata — Antenor ei läinud koju: rändas pikki maid laupäevases linnas; käis mitmes kirikus ja palvelas, ilma et kuski peatuda. Hilisel ööl, pärast tänavate tühjenemist, sattus ta katedraali künkaga külgnevasse moldorgu. Seal tuli ta üle mahamuljuv väsimus. Sellestki hoolimata teravnes ta pilk ebatavalist inimsalka silmitsema: orgu mööda lähenes katedraalile vaikiv peierong. Kõige ees sammus kirikuteener, kandes toki otsas värvilist laternat. Temale järgnes kulunud rüüs diakon, kelle õlgu ja nägu polnud näha, sest ta hoidis süles vaimuliku sisuga raampilti. Tee selliselt avatud, liikus puusärk omaette ning omal jõul, kuid saadetud kuuest paatrist. Väärikas kauguses kirstust sammus ametitalitusliku tähtsusega üks kõrgemaid vaimulikke ülevas peakattes ning altariteenistuslikus rõivastuses. Siis alles järgnesid teised matuselised, nunnad ja mungad. Nad otsekui libisesid kallakut mööda üles ning sisenesid pühakotta, kust kostis kurblik koorilaul. Kõigis katedraali akendes kumas küünlahelk.

Antenor järgnes peierongile kuni kiriku sammasterohke eelpõrandani, aga kirikusse ta ei saanud, sest värav lukustati. Tukkus viivukese pühakoja trepil ja seadis sammud — sedapuhku täitsa teadlikult — professor Cardoso elamu poole. Millal ta koju saabus, kuidas puges naabermaja aiamulgust hoovi ja sealt kambrisse, seda ta enam ei mäletanud. Ärkas hommikul oma voodis ning hakkas eelnenud päeva sündmusi meenutama. Jumalagajätust Marioga kuni peierongi katedraali saatmiseni oli kõik piltselge. Sealtpeale valitses täiuslik pimedus.

Sellest seiklusest ei kõnelnud ta kellelegi. Iseendaga arutledes tundus lugu talle arusaamatuna, aga ei häirinud teda. Peagi veendus ta, et tegemist oli nähtusega, mida professor Cardoso kutsub tumedas teaduslikus keeles fluidumi refleksiks. Mitte kõigile pole antud seda näha, küll aga temale — Antenor Virgilio Cabralile, sest temal on kutsumus ja ta ootab saabumise saabumist.

Leppinud selles tõdemises iseendaga ning teistegagi, ta käitus jälle sobivalt. Mario, kes ajutiselt aednikuametisse oli rakendatud, nägi teda kuuri varjus, kuhu talle laud ja tool olid toodud, professori jaoks kirjalikke töid tegevat — korraldavat mingisuguseid etikette sahtlitega pappkasti sisustamiseks, joonistavat värviliste tintidega platikesi ja vedavat sulge kirjutuspaberil. Keeruka kirjaoskuse poolest pidas Mario oma habemikust vaderimeest niisama targaks kui professor Cardosotki.

Väliseil rännakuil armastas Antenor kutsuda Mario endale kaaslaseks, sest talle meeldis mängida ülemust. Ühel varasel õhtul tulid nad professori klientide külastamiselt. Laternate valgus tänavatel kumendas nii tuhmilt nagu polnukski laternaid. Taevasse oli tõusnud trotslikult suur täiskuu irvitava paistusega. Inimesed ruttasid Tornimäele, kus asus koloniaalaegne loss, nüüd juba lagunemisees. Asjaarmastajad taevatargad — astroloogid ja kõrgema kooli õpilased — olid endile lossi katusele vaatlemisrõdu ehitanud. Linnavalitsuse poolt keerles sealsamas käppadega tuulemõõtja ning seisis uhmer sademete registreerimiseks. Tänased Tornimäele tõttajad olid kuulda saanud, et toimub parajasti nõidade sabatisõit.

Mariol polnud vajadust Antenori eriliselt veenma asuda: sammud seati vaikivas nõustumises Tornimäele, kuhu juba tublisti rahvast oli kogunenud — mehi, naisi ja lapsi. Kuu polnud päriselt avameelne: kasutas juhust peita end aeg-ajalt ründavate pilvetompude varju ning varitseda sealt poolpilukil lauga.

Vaatlejate nägudest peegeldus põnevus. Iga narmaspilve möödumist jälgiti eripärase suhtumisega — naervalt, pilkavalt, julgustavalt, ahastavalt.

«Hoplaa, hoplaa! Oli see aga kukerpall!» hüüti ergutuseks, kui mitmesabaline pilveräbal kuud hõljutas ning lappidega nühkis. «Peske aga vanal jõllitajal nägu hästi puhtaks!»

«Küll tänavu vuhib neid kokku, musttuhat, igast kandist,» leidsid vanad vilunud vaatlejad.

«Näe, meie Marvilia lendab ka!» avastati kivimurru naiste grupis. «On oma kõige vanemad kaltsud selga tõmmanud.»

«Kintsud vanamooril muudkui välguvad,» täiendati meeste poolt.

Mitte kõik nõiad ei ratsutanud luua seljas: mõnel oli labidas hõrude vahel; mõni oli saduldunud pütile, kandes teisigi kukil; mõni kukerpallitas ilma milletagi, seelik kaelas ja reied harkis; mõni ujus, mõni uisutas; oli ka puntrasse seotuid ja veel selliseid lahjasid ning halvatuid, keda teised köiega kaasa lohistasid. Enamik ratsutajaist lendas peaga alla-, jalgadega ülespidi. Paljudest ei saanud

arugi, kus nende esi-, kus tagapool. Kihk kihutas kõiki . . . ja — kuu jõllitas, kõverdas lõusta, mõnitas.

Mario oli teistest eemale asunud. Laisk seisma, ta kükitas varvastel, peopesad vastu maad litsutud. Vahtis laia näoga taeva poole just kui must kuu vastu valget kuud. Algul peegeldus ta palgeist kartus. Mida enam ta aga vahtis, seda ümmargusemaks mõhenesid ta põsed. Silmade ümber tekkisid kavaldavad nirekesed ja huulenurgad lõid tukslema, nagu imetlemisi naerval koeral. Tema jaoks oli sabatisõidu saladus paljastunud.

Sammudes hiljem Tornimäelt alla müksas ta küünarnukiga Antenori:

«Mõla puha see nõidade pulmajant. Pole muud midagi kui pilved vinka-vonka.»

Antenor ei kinnitanud ega eitanud neegri avastust. Libistas oma vastuse kahe liustiku vahele:

«Iga inimene näeb seda, mida ta ei saa nägemata olla.»

IX

Põuailmastik oli küll pöörderajale jõudnud, ent mitte suutnud sellest üle astuda. Hommikuti paistis päike plaatpunaselt; lõuna eel ta ainult kuumutas, paostunud sumedasse õhutihnikusse. Taevas polnud enam kumer, vaid ühtlaselt ulatuseta nii lähedal kui kaugel. Pilved tõusid ähvardavalt, kuid osutusid petlikeks. Harvakult langes siia-sinna tinaraske vihmapisar, muljudes janunevale maapinnale hahkja täpi. Kõu kõmatas ning varises sealsamas kokku. Põua looritatud raskus rõhus loodust veelgi masendavamalt kui lahtisest taevast tikkivate kiirte ramm. Seda tundsid oma ihul ka Antenor ning Mario, olles tagasiteel kroonumetsniku poolt, kust tõid professor Cardoso jaoks talletatud meditsiinilisi taimi ja nende juuri.

Mario kandis mahukat seljakotti, Antenor vaid kepiga õlale heidetud kompsukest. Linn lamas nende ees ebaselges nähtavuses, hargnedes orgusid ja jõekallastikku mööda aleviteks just kui hulgaarvuliste jäsemetega loom. Polnud näha, et ta lahedalt hingaks ja priskelt elu sõõmaks; pigem ta loiutses palava lummuses.

Kui mehed eeslinna tolmuga sillutatud teedeni olid jõudnud, kus tänavaristed nurkliku platsi moodustasid,

heitis Mario koti seljast ning istus rentsli äärde jalgu puhkama, nägu leemendavast higist läikiv. Antenori pilk peatus majaseina ääres oleval saviveokärul; pesastas enda sinna puhkama. Ta ei higistanud, aga palav oli temalgi. Kõnelemiseks puudus neil tuju.

Äkitselt müdises maa hulgaliste sammukeste rutust. Nurga tagant tormas esile roosasse riietatud tütarlaps; vehkles kätega ja tahtis midagi seletada, suutes vaid hingeldada ja köhida. Polnud arusaadav, kas ta põgenes või ruttas muidu. Kohe järgnesid talle teised samasugused hädised ja hingeldajad; kõik vaesevõitu välimusega, musta- ning ruugejuukseliste seas ka paar kräsust neegripeakest.

Lapsi ergutas mingi põrutav ühiselamus. Kaotanud aru ja enesevalitsemise, nad ähklesid üllatusest, hirmust ja rõõmust. Nutuluksude saateks naeratasid õnnesklevalt; silmapisarate vahelt pälgatas rõõmu. Tunglesid üksteisest ette, püüdes üheainsa puhanguga kõik ära seletada. Liigse ärevuse mõjul aina vauglesid:

«Oo, oo — Maarja! Madonna — Püha Neitsi! Õnnis Jumalaema!»

Peagi ümbritses lapsi kogukas uudistajate hulk.

«Mis teil on? Mis teil viga? Miks te ometi karjute, lapsukesed, — seletage!»

Aegamisi hakkas nende lugu — sõna sõnast, lause lausest — lahti hargnema. Lapsed viibinud jõe ääres, liivaranna kumerikus. Seal tulnud nende juurde Neitsi Maarja ja kõnetanud neid. Oh õnnist tundi! Vesi virvendanud, põõsad kahisenud ja päikese ette tõusnud tume pilv. Ja siis ta tulnud — Madonna ise! Valges kleidis, valges rätikus . . .

«Ei, ei, ei! Mitte kleidis, sugugi mitte!» õiendasid ning täpsustasid nad ise. «Tuli valges, lumivalges hames.»

«Jah, just, just . . . hames ta tuli . . . valges hames ja punase rätikuga vööl.»

«Mitte punasega! Kirju rätikuga . . . valge-kirju-punasega.»

Nii ta tõesti tulnud; lehvitanud neile ja tervitanud neid. Pilv pragunenud pooleks ja sealt ta tulnudki — tema ise. Kõik küll ei näinud, aga nägid enne või pärast. Siis ta hakanud lähenema — aegamisi, aegamisi, kuid jõudnud edasi ruttu. Ulatanud neile käe ja kõnelnud mõnega neist. Oo, taevane, õnnis ema!

Trobikond naisi askeldas laste ümber. Ehkki lapsed enam ei hingeldanud, oli nende jutt veel poolik. Päriti täpsusi ning avaldati mitmesuguseid arvamusi. Lapsed kinnitasid ühiselt, et oli pilv ning pilve sisse tekkis pragu. Seda momenti peeti tähtsaks, sest endistest kogemustest teati juba, et Madonna tuli enamasti ikka pilvest või ilmus mõne koopa suu ette; kõndis hällitamisi üle väljade, peaaegu maad puudutamata, ja näitas ennast neile, keda ta selleks oli valinud. Pilvelõhest paistis päike ja seal asuski taevane värav.

«Jah, jah! Seal oli värav ja meie nägime taeva väravat ennast!» karjusid lapsed.

Rahva hulka oli sattunud ka üks noid vanapoolseid, omapäise käitumisega mehi, kelle ilmest paistab alaline ülearusus ja õpetlikkus. Too mees puges ägetsejate keerust läbi, püüdis vaigistada naiste lärmakust ning hakkas ise lapsi kõnetama.

«Lapsukesed, ärge karjuge läbisegamini! Räägime mõistlikult. Öelge mulle, kes oli teie hulgas Madonna nägija?»

«Kõik, nägime kõik korraga,» kisasid lapsed. «Nägime, kui ta tuli ... Nägime, nägime Madonnat ennast ... ja pilve! Kõik nägime.»

«Armsad lapsed, te ajate segast juttu ... räägite ühest suust iseendi õhutamiseks. See on halb ja patune jutt. Madonna elab taevas Jumala juures ja ainult Jumal näeb ja kuuleb teda. Ta ei tule kunagi enam patusesse maailma tagasi. Teie nägite ainult viirastust ja jampsite nüüd.»

Vanahärra noomiv toon ja ketserlik mõtteavaldus vihastas naisi, kelle vadin ületas juba laste nutuseguse lärmikuse. Kuidas võivat ometi arukas inimene öelda, et Madonna ei tule kunagi maa peale! Ammu see oli, kui ta meie kadunud piiskopi kalmul põlvitas! Ammu see oli, kui ta tummade korjanduspäeval tummadega kõneles ja neid lohutas! Ja kuidas julgeb üks kalgi südamega mees laste kohta öelda, et nad jampsivad? Püha Jumalaema asub kõikjal ja toob oma läkituse neile, keda ta armastab.

Osa lapsi oli nutukrampidesse sattunud. Neid püüti rahustada, kuid jätkati ühtlasi küsitlemist.

«Mis ütles Neitsi Maarja, mida ta kuulutas teile?»

«Kust meie seda teame? Meie põgenemise, meil hakkas hirm.»

«Aga kes seda siis teab? Kes kõneles Madonnaga?»

«Aurora! Aurora kõneles, tema peab teadma.»

Teiste hulgast tõmmati pihile omapäraselt ümmarguse näoga tütarlaps, aastatelt võib-olla üheksane. Pruunide silmade kartliku ilme poolest jättis ta abituse mulje; aga tal olid tugevalt tundlikud huuled ja nendega ta nagu trotsis. Omamata lõua teravikku, koosnes ta näo alaosa kumerast poognast ja esiletungivast suulõikest. Vastavalt sellele võlvus ka ta laup ühtlase kaarena, kulmud ilmetult lamedad. Miimika oli tal aga terane ning taibukas.

«Sinu nimi on Aurora?»

«Jah.»

«Kas sina kõnelesid Madonnaga?»

Vastamine valmistas lapsele kimbatust. Värisevi huuli ta pomises midagi enda kaitseks, tahtes ehk öelda, et jäetagu teda rahule. Küsitlejad käisid seda sundivamalt peale. Tüdruk puikles, vaadates abiotsivalt ringi. Kõik olid võõrad, kõik põnevil. Viimaks lausus ta vaevukuuldaval häälel:

«Jah, mina rääkisin ...»

Ise langes põlvili, tõstis käed palveliselt üles ja suunas seisatava pilgu kuhugi ebamäärasusse.

«Miks sa seda varjad? Sa ei tohi pidada seda enda teada, pead ütlema seda kõigile, sest Jumalaema ei kuuluta midagi ilmaaegu.»

«Ma ei varja,» vabandas laps ennast. «Ma ju ütlesin, et rääkisin ... rääkisin Püha Neitsi enesega.»

«Kus sina siis viibisid?»

«Ma olin põlvili, just niisama kui praegugi.»

Saanud lapse kõnelema sundida, nõudsid ahistajad talt järjest rohkem andmeid.

«Jutusta: kust ja kuidas tuli Neitsi Maarja?»

«Ju ta tuli ... ja nii ta tuligi ... just pilvest tuli ... ja astus ikka lähemale ja õnnistas, õnnistas ... kõneles minuga ja ma ei näinud enam midagi ... ei näinud.»

«Mispärast ei näinud sa enam midagi?»

«Sellepärast, et välku lõi ... silmades lõi välku. Ma jäin pimedaks ... ja olengi pime, pime, pime ... ei näe midagi.»

Hakkas kostma poolenisti kurjustavaid hääli.

«Tüdruk, mis juttu sa ajad?» hüüatati. «Praegu sa näed ometi?! Näed väga hästi.»

«Ei näe!» karjatas laps. «Mitte midagi ei näe ... Ei näe

ühtegi inimest. Madonna jäi minu silmadesse ... ma näen ainult Madonnat. Teda üksi näen.»

Need nutukrambised, protesti ja kibedusega hüütud sõnad vallandasid kuulajates härduspuhangu. Manitseti ja nõuti — mitte enam lapsukest kiusata: ta niigi juba hädine ja suurest elamusest vintsutatud. Kes meist ei jääks segaseks, kui peaksime Jumalaga pale palge vastu seisma? Neitsi Maarja on ometi niisama hea kui Jumal ise. Teised imetlesid lapse palveliselt alandlikku hoiakut. Kas pole nii, mainiti, et kõik Jumala poolt äravalitud on algusest peale iseäralikud. Seesama tütarlaps, Aurora või mis ta nimi, on praegu juba valmis pühak. Vaadake aina, oh heldeke, kui sõõrik näoke ja läbipaistvad käekesed!

Tänavate vaheväljakule oli juba palju rahvast kogunenud. Salgastuti platsi keskel ning nurkadel. Keegi ei läinud enam mööda, kõik soovisid kuulda ja näha. Sõna kummalisest tõigast kandus kaugemalegi. Taamalt hakkas jooksujalu tõttajaid saabuma. Nende kihk nakatas ka rahulikke toimlejaid, kes sündmusest veel midagi ei teadnud. Varsti voolas ümbruskonnast inimesi murruna kokku. Nad ei pääsenud enam lastele ligi ning pidid uudiseid varemsaabunute suust kuulma. Lugu polnudki tuliuudne, ometi vapustav ja hingehaarav korduvailgi juhtudel. Ülimaise tung maisusesse sarnanes välguga pilvita taevast, omas tähenduslikkust ega möödunud tagajärjetult. Harva tõi see õnne, enamasti ikka ohtu.

«Mida kuulutas sinule Neitsi Maarja?» päriti tütarlapselt. «Kas tõi ta halbu või häid sõnumeid? Korda meile tema sõnu!»

Tüdruk roosas kleidis ei suutnud muuta põlvitavat poosi. Pikkamisi vaid tõmbus ta pilk kaugusest tagasi ning tardumise asemel astus ta silmadesse palavikuline läige. Põsed lõid roosatama; ja nii vääris ta tõeliselt oma nime — Aurora. Ta otsaesisel oleksid kui mõtlemise varjud hõljunud. Polnud kahtlust, et tüdruk meenutas. Lõpuks ta suutiski kogutud mäluriismetest sõnu moodustada ning hakkas kõnelema. Aga ta suu oli kuiv ja hääl kärises. Jutt tuli katkendlik. Samad sõnad ja laused kordusid, aga nad polnud sisutud. Hoolimata ärevusest jätkus tal veel mahti äiata käega üle juuste ning korraldada sõlmpaelakest kleidikaeluses.

«Madonna tuli ... tuli ja ütles, et taevane isa saadab teda. Tuli ja ütles, et ära karda, Aurora ... Ära karda,

ole hea laps ... ja ma tulen ... tulen jällé tagasi — —»

«Millal ta lubas tagasi tulla?»

«... ole hea laps ja ma tulen jälle tagasi ... tulen ja kõnelen sinuga ... kõnelen ja toon sulle sõnumeid. Kõnelen ainult sinuga ... sinuga ja sa pead ootama mind siinsamas.»

«Ja muud ta ei kuulutanudki sinule?»

«Ja lubas tulla tagasi ... ja kuulutas, et Jumal taevas on vihane ... on vihane inimeste pattude pärast ... on vihane ja saadab neile karistuse ... saadab linnale ja rahvale karistuse ... saadab, aga jätab neile veel armuaja ... jätab neile armuaja meeleparandamiseks ... Ja ma tulen veel tagasi ... tulen ja kõnelen sinuga ... sest Jumal on vihane — —»

Kuulates lapse juttu olid paljud kohalviibijad põlvili laskunud. Taeva poole tõusis ahastavaid käsi. Ängistavas vaikuses nuuksutati ninarätikuid. Südame poolest kalgimad seisid nõutult, kõhklevalt, hämmastunult. Lapsel polnud uut jutule lisandada. Kordas üht ning sama mitmes teisendis. Kinnitas ikka, et Madonna on kurb, Jumal vihane, et kadu läheneb ja inimeste hinged vajavad päästmist.

Antenor, kes lapse pihtimist tulekahjuliste silmadega pealt oli kuulanud, taotles juba mitmel korral tõusta, kuid pesastus ikka käru peale tagasi. Jälgis ahnelt rahva kogunemist ning meeleolude arengut. Mariole hakkas ta kaaslase ärevus muret valmistama, sest talle näis, et Antenor ei vaatle, ei silmitse tavaliselt, vaid luurab. Midagi kiskjalikku oli ilmunud ta näkku, nagu tahtnuks ta kellessegi küüsi ja hambaid lüüa. Pingelisel hetkel, mil tütarlapse sõnad kesk vaikust mõraselt helisesid, tormas Antenor rahva keskele ning röögatas jäiga häälega:

«Ave Maria!»

Hulk võttis röögatuse omaks. Sadakond suid kordas ruiskavalt, jõuliselt, varmalt: Ave Maria!

Seni kui Antenor seina ääres oli istunud, ei pannud teda keegi tähele. Nüüd aga põhjustas ta plahvatuslik ilmumine pöörde rahva meeleolus. Kõik pilgud suundusid röögatajasse. Oma ebatavalise välimusega ta võlus ja hirmutas ühtlasi. Askeetlikud käsivarred pea kohale tõstetud, habe ja juuksed metsikult laiali, tõmmus näos kriiskav silmade sööst, punaste huulte taga rõkatav suukoobas — nii ta seisis, sarnanedes rahepilvega ja vesipük-

siga pilve all. Hulk haaras ta oma meeleolude põnevuse fookusse — võrdkujuna noist Vana Testamendi prohveteist, kellest oli kuuldud, loetud ja omandatud aim piltide põhjal. Mitte Elias, mitte Elisa, mitte ka Ristija Johannes, ammugi mitte Uue Testamendi Jeesus Kristus, — üldkuju kõigist eelnenuist Jumala kõrveteel.

«Ave Maria!»

Pingest ja ekstaasist marune, sisemise kire lennutatav, maine ja ebamaine hoobilt, ta tagus kätega takti, õhutades rahvast — korduvalt, korduvalt, korduvalt — Ave Maria hüüdma. Ikka veel ja veel. Tunnete rütmiline väljendamine liitis inimhulga aktiivseks tervikuks. Kopse tühjendavalt innukad hõisked plahvatasid rakettidena tolmuste katuste kohal, valgusid laiali ja painutasid oma murdlaine naabruskonna tänavatesse. Kõikjal kohtas see vastukaja, kõikjalt tormas inimesi kokku. Ristlevail teil tekkinud ummistused ei lahenenud voolu mitmesse suunda valgudes, vaid nõlvastusid ühisesse kogunemispaika.

Rabava sõnumi tooja — roosasse kleidistatud tütarlaps Aurora — põlvitas veel samal paigal, kuhu oli laskunud küsitlejate pealetungil. Temast ei hoolitud enam. Ta ise aga hindas oma osatähtsust: oli huulte krambist ja kidakeelsusest võidu saanud ning rääkis, rääkis, hoolimata rahva rõkkamisest. Madonna oli talle juba omane, kodune päriselt: teretas kättpidi, vestles, kuulutas ning tuleb jälle. Näiliselt polnudki enam ületamatut vahemaad Jumalaema ning punetavate põskedega tütarlapse vahel.

Antenor andis uue käskluse:

«Nüüd laulame! Laulame Neitsi Maarjale tema oma laulu!»

Ta ise polnud laulumees; suutis ikkagi lähedalolijaile alguse Ave viisist kätte heita. Naiste hulgas leidus häid laulusuid, kelle eestvõttel igatsevalt palveline hümn hoogu tõusis. Mario oli, taibates sündmuse ennustuslikku tähtsust, Antenori selja taha asunud. Oskamata laulu sõnu ning tundes selle viisigi puudulikult, ta huilgas ja pasundas ületamata rammul. Aga inimhulk oli liiga suureks paisunud ega mahtunud enam ühisesse hoovusse. Kaugemad salgad ei läbenud kadentsini jõuda, kui kesksed juba uue algusega kõrgele tõusid. Peagi laulsid erinevad rühmad eri laulu.

Antenorile ei sobinud see kakofoonia. Tema jaoks toodi kusagilt tühi tsemendipütt ning ta asus selle otsa kõnet

pidama. Tõstis mõlemad rusikad püsti, võttis ootelise poosi. Taas kiindus tähelepanu ainuüksi temasse. Mario arvas, et nüüd ta prõõgatab ja peletab rahva eemale. Kõne purskuski otsekui purunenud tammidest, aga vallutas kuulajaskonna ning kiskus meeled endaga kärestikulisele teekonnale.

«Milleks viibite teie siin?» küsis ta. «Kas selleks, et ainult kuulda ja olla tummaks tunnistajaks? Milleks saadeti teile kuulutus? Kas selleks, et lasta see kõrvast sisse ja teisest välja? Mida nõutakse teilt — kas sõnasalgamist või käsutäitmist?»

Vaikis hetke ja vastas ise:

«Jumal nõuab tegu!»

Asus piitsutama roojast elu ja kõlvatut meelt. Mainis Soodomat ja Komorrat ning võrdles oma kodulinna nende nuheldud patulinnadega.

«Naised, olgu teile hoiatuseks Loti naine! Ta silmad olid kõõrdi patu poole ja ta pälvis oma palga. Ihu küll soolasammas, aga kus on ta hing? Põrgutules, ütlen ma teile! Kelle silmad ei kõõrita patu poole, kes oleks too? Jumalariigi sõduri silmad ei kõõrita. Saage jumalariigi sõduriteks, võidelge kaasa Issanda leegionis, siis säästetakse teie hinged. Jumal on vihane, maailm peab hukkuma — selle lõkituse tõi meile täna püha Neitsi Maarja. Värise, patune Paabilon! Karistus on teel, armuaeg üürike. Päästke oma hinged!»

Maalis kohutava pildi viimsestpäevast, maailma põlemisest tules ja väävlisajus. Sisendas hirmu kuulajate põue, kinnitades ikka, et Neitsi Maarja ise tõi meile viimse hoiatuse — ahastuses inimeste saatuse pärast.

«Issand, heida armu, Kristus, heida armu, Maarja, kaitse meid!» ulgusid nutukrampidesse langenud naised. Mehi nähti endile ristimärki rinna ette sirgeldavat ja palveid pomisevat.

«Taevas ja põrgu — mis asub nende vahel?» Jutlustaja koondas käed, nagu hoiaks ta nendes midagi. «Nende vahel asub maailm. Aga maailm ei ole redeliks taevasse ega treppiks põrgusse. Inimene peab ise võitlema endale tee Jumala juurde.»

Ta jutlustamisviis oli katkendlik: täristas ühetoonilist sõnarahet ja raksatas lausete lõpus. Mõtted moodustasid lühiahelikke, ilma siduva vahelülita. Esitas küsimusi ja vastas neile ise. Raius sõnakirvega ürglaane põliseid

puid; ei laasinud oksi, ei puhastanud pinda. Kirve täksimisele järgnes ikka igitõhusa tüve ruiskav mahalangemine.

«Kuidas mõtled sina õndsaks saada? Kas suu, silmade või kõrvade kaudu? Pea meeles, su suu on näljane, su silmad võhlad, su kõrvad erksad laimu kuulatama. Lihalikkude omaduste kaudu ei saa õndsaks, sest liha on roojane, ta rasvad tiirased. Söömine, joomine ja hooramine on ihu armulaud. See on täkk ja ratsamära, kellega kurat meid põrgusse sõidutab. Päästke oma hinged!»

«Issand, halasta! Taevas, heida armu!» hüüatasid tõsised usklikud. Paljud inimesed põlvitasid.

«Ka kiriku kaudu ei saada õndsaks. Kirik on nagu lehm: annab piima, aga teeb ka sõnnikut. Kui sinu enda vaim ei sõõrata jumalakartlikkust, siis pole kirikuskäimine muud kui taldade kulutamine. Kirikutalitajad ise kõnnivad ammu juba mammona teed. Nad talletavad ilmalikku vara, mille koi ära sööb. Nende südameile on kuldkarikad ja purpurmantlid kallid. Ma küsin teilt: kas Jeesus Kristus kandis purpurit või jutlustas kehviku rüüs? Võtku kirikuvürstid Õnnistegijalt eeskuju ja puhastagu pühakojad maisest roojast.»

«Õigus, õigus!» kiitis rahvas; kuuldus käteplaginat.

Väljaku äärmisel tiival, maanteele kaarduva nurga taga hüüti mõnitavaid sõnu, trotsiti ja vilistati. Oleks kui süüdatud lõke, mis aga kohe tümaks materdati. Vastuseks vilistamisele kostsid rusikamatsud ja püstaia lattide murdumine. Tume inimsumm keerles, kaldus ühele küljele, rõhus vist aiagi maha ning — vaikis.

Jutlustaja ümber valitses hämmastus, kuid jutlustaja ei lasknud end kaklusest segada.

«Õilsad, hoidugem ühte! Jumal on küll kuradi põrgusse tarastanud, aga on jätnud talle ka vabaduse, sest kuradi püüniste varal proovib ja sõelub Issand inimeste südameid ja mõtlemist. Kelle meel kuradi kammitsaisse kinni jääb, tolle hülgab Jumal. Mõistke ja saage aru!»

Kõneleja ekstaas oli tõusnud ülimasse astmesse.

«Ma ütlen teile, ma ütlen teile — teid on ristitud veega, aga sellest üksi ei aita. Vee uhab vihm maha ja kannab meredesse. Ihu jääb paljaks nagu kooritud palk. Ainuke õige ristimine on vaimu ristimine vaimuga. Jordanil laskus pühavaim alla. See oli ristimine; tulekeeled taevast — see on ristimine. Inimeses istub Vana Aadam — pärispatt on tema tõeline nimi. Vaimu ristimisega rõhume maopea,

suretame Vana Aadama! Jordanile kõik, kes tahavad vältida hukatust, elada õndsana Jumala pühaduses. Patt on ihule magus, hingele mürgiks. Loobugem lihalikust kurjusest, sündigem taas vaimus! Armuaeg on lühike. Viimsepäeva pasun huilgab. Lähme, lähme! Kuulutame seda kõigile! Kuulutame elavatele ja surnutele! Kuulutame kirikusandatele, katedraalidele, kloostritele, palvemajadele ... kuulutame kasarmutele ja koolidele! Kuulutame seda kavanglatele ja pordumajadele ... kuulutame varastele ja lirvadele! Lähme, lähme! Kuulutame seda kõigepealt linnalsandatele ja raehärradele!»

Algas sagin ja päitamatu tammumine. Naised ning teised härdunud hoidusid jutlustaja ligi. Kaugemal seisjad vaatasid nõutult ringi, et — kuidas ja kuhu? Kas minna ja kellega liituda? Palangulises pakitsuses meenus ometi ka Aurora — kogu tolle lõõsa algsütik. Tüdruk polnud ikka veel oma paigalt liikunud. Teda hüüti, raputati kätest. Oli ta kivistunud, oli ta halvatud? Lõpuks taibati käru võtta, millel Antenor varem jalgu oli puhanud. Tahtetu ning taibutu laps sobitati kärule. Õed kirikule kuuluvast priihaiglast võtsid ta endi hoiule — kaks oli neid, kummalgi suur rist rinnaesisel ja pisiristid varrukail. Üks neist rakendus aistesse, teine lükkas käru tagant.

Rongkäigu südamik moodustati prohvetlikult süngest Antenorist, higist nõretava näoga neegrist — nüüd vist uute usutõdede kuulutaja esimene jünger —, halastajaõdedest lapseveokäruga, hosiannatajatest naistest ja kerjusliku välimusega vanakestest. Kolm kaikameest äsjaseist korrarikkujate nuhtlejaist asusid kõige ette rongkäigule teed avama.

«Isa, Poja ja Pühavaimu nimel — aamen.»

Rühma lähenedes taganes rahvas trotuaaridele. Lehvitati rätikuid; akendest loobiti paberilipakaid; aplodeeriti, hurraatati; avaldati kiitust ja tervitati:

«Salve, salve! Ave Maria!»

Rühma taga vajusid inimkaared trotuaaridelt jälle keskteele; ergutati elevust ning sammuti kaasa. Kiirelt ei saadud kõndida, takerdumist oli palju. Peatselt hakkasid eespoolsedki tänavad, kuhu rongkäigu avaread veel ei ulatunud, inimestest kihisema. Sealt tuli tervitajaid ning hõiskajaid vastu. Linn pühitses taevase neitsi küllatuleku suurpäeva.

«Salve, salve! Ave Maria!»

X

Esimene seisak tekkis ühe vana palveosmiku juures, kuhu eelsalga löömamehed sisse olid tunginud ja omamoodi peremeest mänginud. Leidmata muud kõlbulikku, kangutasid nad seina küljest luitunud puumaali lahti, mis kujutas Neitsi Maarjat lapsukesega süles. Kinnitasid pühapildi ridva külge ning ulatasid selle Mariole. Nii saadi vajalik sümbol, mis ühelgi vaimulikul rongkäigul puuduma ei pidanud. See kannustas rahva meeleolu ja tõstis suuresti Mario tähtsust, kelle ümber nüüd peamiselt mustad naised ja mehed tõuklesid. Ehkki polnud palmipuudepüha, hõiskas rahvas: Hosianna, hosianna!

Äge vaimustushoog puhkes alati rongkäigu tuumiku möödumisel. Siis avanesid suud ja pakatasid südamed. Mürisevad ave-, salve- ja hosiannahüüded tõusid tuulispeana kõrgele ning valgusid lainetavalt läbi tänavate. Härdujad langesid põlvili, tõstsid palveliselt käsi. Antenori prohvetlikku rühti vahiti huvi, aukartuse ja hirmuga.

«Pandagu tähele,» ütlesid kogenud vaatlejad. «See mees hakkab varsti imetegusid tegema.»

Seal, kus suur sõidutänav poogendamisi linnasüdamikku kulges, sai üldise imetluse osaliseks rühm sõdurlikult distsiplineeritud Kristuse Tunnistajaid, kes valvsate evangeeliumi rüütlitena ka tänast haruldast sündmust pühitsemata ei jätnud. Nende laul, poolenisti skandeerimine, suunatud kahe pasuna ja terava vilega, erines kindla takti ja nidususe poolest kõigist muist häälestustest. Ka muidu esinesid nad väärikalt, pidades ühist sammu ja püüdes hoiduda korraldamata hulkadesse segunemast. Kroogitud seljaga pihikutes, punased lapid kaeluses ja valge rihm vööl, sarnanesid nad omavahel seevõrra, et raske olnuks naisi meestest eraldada. Sammudes nad pidasid kinni oma laulu järsust rütmist:

Christe eleison, Christe eleison!
Kyrie eleison, Kyrie eleison!
E-e-e-e-lei-lei-son!

Antenorile ei meeldinud Kristuse Tunnistajad, sest nad olid niisama kangekaelsed kui tema ise. Igal pool, kuhu nad hulganisti ilmusid, meenutas nende käitumine silmalappidega varustatud hobuse käitumist — tammuda määratud rada mööda. Olgugi nad raskelt mõjustatavad, heitis Antenor neile nende eneste suust võetud paraad-tervitusi: *Gloria in excelsis Deo!* Sellele vastasid tunnistajad: *Et in terra pax hominibus bonae voluntatis!* Nii oli tunnistajate osastumisele rongkäigus lausa ametlik tunnustus antud ja Antenori enda juhtiv osa silmapaistvalt rõhutatud. Rahvas taganes vabatahtlikult ja univormis jõuk tungis kiiluna summa sisse. Seal aga paisati nende read peagi segi ja nad paistsid vaid siniste täpikestena teiste hulgas silma.

Samal ajal lähenes vastassuunast uus salk rivistatud ruttajaid — kõik naised, enamikus keskealised, punasega tikandatud põllede ja tärgeldatud kraedega, juhina lõkendavalt rammus emand salga ees. Kõnnak oli neil laaberdav, read sassis. Näoilmega püüdsid härdumust teeselda, silmad aga jõlksatasid vasemalt paremale, otsides kontakti vaatajaskonnaga.

Mitte kõik õed — Maarja Põllehoidjad — polnud läbenud endid mundrisse lüüa. Osa neist oli viibinud jõekalda pesupleegitamise luhal, kui saabus sõnum Madonnat tervitama tõtata. Sealt siis jooksid, põlled-palakad-särgid käsivarrel. Nende enesetunnet see ei häirinud, sest neid painas ainult üks lahendamata küsimus: miks ei ilmunud Maarja nende juurde? Miks kõnetas ta lastesalka, unustades oma põllehoidjad?!

Lähenenud rongkäigule, koondas esiõde kireva salga enda ümber ja algatas laulu, mida põllehoidjad tavaliselt vaid omavahel laulsid:

Oo, sigitaja armu mant,
su seeme, mis meil taevast ant,
sai idanema heidetud
ja Neitsi põue peidetud.

Sõnad küll täis pühalikku tõsidust, olid põllehoidjad viisi oma hümnile ilmalikkudelt pulmalauludelt laenanud. Rutust ja hingeldusest ärevate õdede suus puudus laulul mõnu. Esinaise mehelik hääl domineeris ja vedas ka aldid ning sopranid väärhelidesse. Rahvas plaksutas lauljatele üksnes viisakusest ja naiste austamisest.

Mariol pidi põllehoidjate ilmudes pühaduse pilt käest langema, nii rabav oli ta hämmastus. Nemadki jaol — ta verivaenlased, kes teda politsei ning kohtuga olid jälitä-

nud! Ka Antenor heitis naistele põlastava pilgu, viipamata tervitust. Sammus isepäiselt edasi ja sundis käruveol takerdunud ristiõdesid kiirustama.

Rongkäik rühmas pikaks venitatud ühiskehana kallakulisel pinnal linna keskse kaubatänava poole. Märkamata, kuidas ja kelle õhutusel, heisati Antenori selja taga kõrges varrastuses lumivalge lipp, kuhu tuul oma rabelevad tiivad lõi. Ülev silmapilk ergutas rahva uutele tormilistele meeleavaldustele. Vähesed vaid panid tähele, et nende lipp ei hõljunud tavalise palakana: paisus tuule puhutusel pikerguseks palliks ning langes kohe alla, jäädes roogjalt rippuma, kuni uus puhang ta jälle kohevaks paisutas. Vist taipasid kõigepealt naised, et varda tippu oli kinnitatud siidkoeline pitspalistustega öösärk, millist omasid üksnes kõrgesse klassi kuuluvad emandad.

Tärkas üldine nurin: kuidas on see ometi võimalik? Poed on tulvil kauneid riidepalle, aga vaimulikus rännakus lehvib lipuna öösärk. Ägedamad protestihääled tõusid just naiste poolt, kuni suust suhu teatavaks sai, et asjal on otse sakramentlikult tõsine aluspõhi: ilusa särgi loovutanud Madonna ise oma pühalt ihult — asitõendiks tema maisest külastusest. Lapsed, ullikesed, ei läbenud kuulda, mis neile räägiti; panid kabuhirmunult põgenema, jättes särgi murule. Sealt koristanud selle pesunaised ja nüüd lehvib kallis ese meie kõikide rõõmuks lipuvardas. Varemalt polnud veel sellist vapustavat vaimulikku lugu juhtunud. Näod rõskusid tänupisaraist.

Kaubatänav polnud kaugeltki kitsas kanalike, ent ometi kohandamatu kallastest üle paiskunud inimvoolu vastuvõtuks. Ägedas trügimises pigistati liigsed rahvanired laohoone vahekäikudesse, kus ainult kilamiseks ruumi jätkus. Hädaohtlik kuhjumine ning pööris tekkis esimese põiktänava ristel, sest sinna ojastas siselinn omapoolseid osastujaid. Ka äritegelastel, kes kiires korras uksi sulgesid, polnud muud valikut kui sukelduda üldlainesse. Rahmeldes võitles igaüks enda eest. Lapsed nutsid, naisi kuuldi hädaldavat. Rongi südamikule — pühapildile, lipule ning kõigile Antenoriga liitunuile — murdsid jõulised eelsalga mehed tee lahti. Põiktänavale nõlvastatud inimesed pugesid läbi hoovide ja kitsaskäikude — ikka raatuse poole, moodustades selliselt keskvoolu veerepoolseid nirekesi. Need lisajoad imasid endisse rohkesti kõntsa: kutselisi luusisklejaid, uulitsapoisse, pikanäpumehi, porujommitajaid. Polnud siis imestada aknaklaaside klirinat ning lahtiste esemete hajumist. Politseiviled tirisesid peiduskelust; politseinikke endid polnud nähtaval, sest kogemus oli neid õpetanud rahva ujutusaladelt kaugele hoiduma.

Enne veel, kui raske valang raekojaplatsile jõudis, oli sinna juba inimloikusid sajutatud. Tühjas purskkaevu basseinis põletasid poisikesed tänavapõhu pühkmeid. Mario sattus lipukandjate rühmaga ning pühakupildiga suitsusädemete alla.

«Tohoo, sõgedaid, kuhu te poete?» noomis rahvas. «Sina ka, Issanda must ingel, trügid nagu pimesikk! Viige lipp ja pühapilt raatusesse. Kus on linnapea? Miks ei ole ta tulnud Madonnat austama ja rahvast tervitama? Tsirkuse avamisel käis, aga nüüd, kus kogu linn palvetab ja hõiskab, pole linnapeast õhkugi!»

Nurin muutus ähvardavalt nõudlikuks — silmapilk ilmugu linnapea ja prefekt kohale!

Raehoone laial trepil seisis salk linnavalitsuse liikmeid ning nõunikke elava kaitsemüürina suletud sissekäigu ees, olles otsustanud määratsejatele vastu panna. Nad seletasid, et linnapea viibib ametiülesannetes hoopiski mujal ega tule nii pea tagasi. Mis asja teil liiatigi? Viidagu lipp või särk või mis teil muud kaasas kloostrisse. Seal oleks selliste pühitsetud esemete jaoks õige hoiupaik.

«Sinna! Nähke sinna!» karjusid nad, osutades kätega Püha Bento müüride poole raeplatsi kõrval. «Mis te määratsete ja möllate? Linnavalitsus pole ometi jumalakoda. Näete ise, et täna pole rae istungite päev, uksedki lukustatud. Vaimulikke asju õiendavad vaimulikud. Prior kloostris ütleb teile õige jumalatarkuse sõna, mitte linnapea.»

«See on puikleminel» vastasid ässitajad meeleavaldajate trobikonnast. «Kelle oma on raekoda, kas linnarahva või paksmagude päralt? Mis õigusega tõrjute teie rahvast tagasi? Tehke uksed lahti!»

Tõeline härdunute mass — kõik need, kes usulisest innust tiivustatuina Madonna austamiseks rongkäiku olid liitunud, seisid kannatlikus ootuses, vallutanud tiheda padrikuna kogu väljaku. Mida ägedamaks arenes tüli ässitajate ning raeisandate vahel, seda tujukamad tuulepuhangud kippusid inimmetsa kahistama. Trepiastmetel tunnetati hädaohtlikkuse võimalust ning mõned raemehed

asusid ka ise sõimama ja ähvardama, pistes käed mõistaandvalt taskusse. Sellega nad aina vihastasid inimesi.

«Näidake, mis teil taskus on? Kas arvate, et rahvas teie tina kardab? Eest ära!»

Raevunud lõustad suundusid ründama. Inimpadrikust kostsid hoiatavad hüüded ja hirmukarjatused. Siis aga saabus ootamata vaikus; hulk jäi pinevalt kuulatama.

Antenor — kohmakas, turristunud, rühmeldav — tõusis raekoja trepi ülemisele astmele. Lõi mõlemad käed taevast kaisutavalt laiali, pöördunud ekstaasis inimmassi poole. Sarnanes jälle rahepilvega, ise kotkana pilves. Kõmistas tugevama häälega kui varem talt kuuldud:

«Küllalt sellest! Mitte ühtki mõtlemata tegu! Karistamine on Jumala ja taevariigi eesõigus. Meie ei kanna kaasas tulirelvi, ei võitle maapealsete kindlustega. Meile ei lähe korda ilmalikud raatused ja kohtukojad. Vabariik sõidab oma seadustega põrgupõhja. Kuningriigi võimumehed on seal juba ees. Meie ei muugi Juudase templi väravat, ei määri oma käsi Peltsebuli preestrite puudutamisega. Meie kojaks on jumalakoda. Taevariik ei tule maa peale, vaid sinna peab ise minema tulisel usuvankril. Kohtumõistmise päev on ukse ees. Värisege, variserid ja ilmalikkude seaduste laekahoidjad!»

Kuulajate eelridadest väljus küürakas mees, kummagi kaenla all kark. Hoolimata vigastest jalgadest ta komberdas kiiresti trepiastmeile, toetus seal põlvedele ja heitis kargud ristamisi enda ette. Polnud arusaadav, kas ta ähvardas või palus, aga hääl oli tal vihane.

«Kui sa prohvet oled, siis võta mu kargud ja anna mulle jalad. Rakenda mind pärast seda kas või härjavankri ette, aga anna mulle uued jalad. Kuuled sa, anna mulle jalad!»

Jutlustaja heitis tülitajale hävitava pilgu.

«Otsi oma jalgu sealt, kuhu sa nad jätsid. Miks nõuad sa neid minu käest? Ma ei ole ihuinsener. Aja oma kõver hing sirgu, siis tulevad ka jalad alla.»

«Ah sa ei anna?...» lõugas vihane küürutaja. «Kui sa ei anna, siis puudub sul võim... Siis oled sa valeprohvet!»

Antenor astus talle paar sammu lähemale ning lausus niisama vihaselt:

«Mees, ära siin mõnita! Ma ütlesin sulle: aja oma hing sirgu. Su jalad polegi nii viletsad kui sa lõugad.»

Vanamees klõbistas karkusid; ta vastus prohvetile polnud enam seossõnaline. Taotles tõusta, kuid veeres poolselili, poolkülili trepist alla. Jäi tuigerdama, üks kark kaenlas, teine alumist otsa pidi pihus. Rahvas hakkas teda eemale vedama; tõmbas ning tõukas. Suure trobikonna kisklejate vahel veeretati teda just kui püstakil õlekubu kaubatänava poole edasi. Kaugemal olijaile jäi mõistatuseks, millega lõppes prohveti ning kargukandja sõnavahetus — kas tüli, arusaamatuse või imeteoga.

«Näe, ära needis! Ei võtnud palvet kuulda, ei abistanud hädalist. Valas vastu larhvi!»

«Ja muidugi!» väitsid parastajad. «Sihukesele pidigi vastu larhvi valama. Kae maita, tema just nagu pristavi õigusega: anna mulle uued jalad! Tea, kas ise kõndidagi oskab. Ei midagi muud kui larhv laperguseks!»

«Vale!» vaidlesid teadlikud vastu. «Põlnd mingit vastu larhvi lajatamist. Kuulsime päriselt oma kõrvaga, mis öeldud sai. Aja oma hing sirgu, siis on ka jalad sirged — nii sai öeldud. Kas see on vastu larhvi valamine?»

Vanamees karkudega oli inimkeerises keereldes kaubatänava hakule jõudnud ja kohe kostis sealt poiste naer, kilamine ning võtatamine:

«Lidub! Kargud seljas — muudku lidub! Assa mu meie, küll jalgab! Laseb nigu kits. Ha-ha-haa!»

Seda kuuldes sai üks kõõrdsilmine naine ahastuskrambi.

«Mis need ullud ommetigi lärmavad!» kriiskas ta. «Issand on meile suure armu saatnud... oma sünnitaja läbi kuulutand. Aga nemad ullud lärmavad. Oh halastust, halastust!»

Vahepeal oli Kristuse Tunnistajate pealik osanud oma rühma kokku koguda ning käsutama asuda.

«Nüüd kuulutame ja tunnistame. Tunnistame ainukest õiget imet, mis maailmale antud. Tunnistame ja palume lauluga.»

Armas Jeesus, armu läbi
saada meile imevägi.
Sinu ime ilmsiks saagu,
ristipuu peal õitsma löögu.

Kõõrdsilmine naine, kes alles poiste lärmitsemise pärast ahastas, püüdis tunnistajate jutust ja laulust üheainsa sõna teadlikult kinni, tõlgendades seda omamoodi.

«Kas kuulsite, kas kuulsite? Issand on meile ime saatnud ... suure ime! Kiidame nüüd kõik: ime, ime, ime!»

Lõpuks ometi raske, tuhandeid aastaid keelel kipitav sõna hulgale varaks visatud, vaevleva hinge küdevusest kuuldavale toodud: *Milagre, milagre, milagre!* Inimhulk võpatas ... võpatas ja oistus. Väljaku äärest ääreni kahises inimpadrikus kummaline tuuletõmbus. Algul küsitleva iilina — ahvatlev, ängistav, immutav sugesõna: *milagre.* Kas tõesti? Paisus uues kahinas veenvaks võimaluseks, otse tajutavaks tõeks. Pani lehed südame ootuste ning lootuste puus lipendama. Kõigutas peagi taeva poole sirgunud ihade latvu; kandus hinge põlistüvedesse magusa värinana. Iilid umbses padrikus liitusid ühtlaseks tuuleks. Ja mets mühises.

Antenor raekoja trepil jätkas jutlustamist; raevutses üle võimete. Ta häälest ei piisanud enam rahutu inimlaane tuulevaikseks tegemiseks. Sõnad uhmasid veepallidena kärestikus — tinarasked, ründlikud sõnad. Vähesed kuulasid neid veel, sest rahva ühishing ei rahuldunud kihutamise ja kuulutamisega: oodati tegu, oodati võimatut.

«Käsuta! Näita! Juhata!»

Jutlustaja tõstis palge taeva poole ning kähistas tühjenduva hääletagavaraga:

«See saabub, see saabub! Homme, ülehomme avaneb taevas. Kõik peavad nägema Issanda suurust ja viha!»

Tundus, et ta nii ihuliselt kui hingeliselt varsti kokku variseb. Mario jättis pühakupildi teiste kanda ning ruttas väsinud prohvetit ära tooma; viipas paar musta jüngrit endale abiks. Prohvet soostus neegrite toetusel alla tulema; leppis, et teda hoolikalt talutati. Rahva meelest oli see tore ning prohveti au kohane.

Liikvele virgunud inimlaine loksus mitmes suunas. Ajaviitlased leidsid sobivaks lahkuda, rahuldanud silmade ja kõrvade uudishimu. Murdlaine latv väljakult murdles Püha Bento kloostri väravate ees. Sinna siirdus ka saatjatest piiratud Antenor.

Mungad, kes rahva heitlikkude tujudega meeleavaldust eemalt olid vaadelnud, tõmbusid kiires korras tagasi ning sulgesid värava. Õues ei jäänud neil kuulmata, kuidas neid argpüksteks, jumala viljasalve rottideks ning silmakirjateenriteks sõimati. Rämedad hääled nõudsid sisselaskmist. Osa ennististest raekoja ründajaist indles siingi.

Nende käitumine oli algusest peale meelevaldne olnud. Nüüd nad lõngutasid, tagusid, pusklesid, kuni värav hingedest raksatas. Tormati rüsinal õue. Suure summa jaoks oli sissekäik kitsas. Inimesed kuhjusid piitade vahel ähkivaks kehade ning jäsemete pundarduseks. Nooremad mehed ronisid üksteist upitades müüriharjale, hüpates sealt allolijatele kaela. Mungad nägid hämmastusega, kuidas õue taltsutamata võõraste poolt ahistati.

Antenor oma saatjaskonnaga jõudis kloostri väravasse pärast suurt rüselemist. Teda ei talutatud enam, sest ta näis toibununa. Rahvas avas talle aupaklikult tee, oodates ühtlasi, et ta oma võimu maksma paneb.

«Kus on kloostrivanem?» päris prohvet küllaltki väsinud häälega. «Miks ei ole teda siin? Miks ei ole ta alla tulnud? Ma tahan temaga kõnelda.»

«Prior on haige, prior vajab rahu,» kinnitasid mungad. «Tal on vaimus pikki kõnelusi olnud ja ta vajab puhkust. Teda ei tohi tülitada ... ta on tõsiselt haige.»

«Haigus on ihu patt ... ihu patt ja vaimu laiskus. Niisugusel päeval ei olda haige. Kristus Keetsemanis kannatas, aga jäi valvsaks. Minge! Kutsuge kohe prior alla! Ma pean teda nägema, sest rahvas nõuab tänumissat Neitsi Maarja auks.»

Tekkis sõnarohke vaidlus, millest kõik osa võtsid, ühed tagasihoidlikult, teised kurjustavalt. Kloostri väärikuse kaitsjad seletasid, et missa-teenistusel on oma kord ning ajad. Mõnel missal teenivad ainult abipaater ja diakon. Teistel avatakse pühad väravad ning tuuakse kuldkarikas välja. Eramissad tellitakse, kas või kooriga ... nii kuidas keegi. Aga teie tulete tänavalt, nõuate priorit ja missat! See pole muud kui häbematus!

Antenorile ei jäetud võimalust läbirääkimisi pidada, sest kõrvalised isikud panid endid trotslikkusega maksma.

«Ah nii! Või nii?! Kloostri rottidele ... kloostri tarakanidele peetakse palvusi! Aga kui rahvas tahab pühale ümalaemale oma tänu ja austust avaldada, siis lüüakse väravadki kinni ... siis peab kloostrisse nagu sõjakindlusse jõuga sisse murdma!»

Kitsikusse aetud kloostrivennad näisid alistuvat ja väärikaim neist läks prioriga kõnelema. Kui aga mungad arvasid, et rahvas lõhkuma ja purustama asub, siis oli see eksitus. Suured suupruukijad ning kloostri värava mahamurdjad käitusid õues vaikselt, nagu polnukski neid seal.

Mingil muile mõistmatul märguandel nad irdusid massist ja kadusid kand-kannalt tumedasse kangialusesse, mille tõusenguline kivipõrand moodustas sissekäigu kloostri kirikusse. Kiriku lahtiste uksepoolikute ees istus madalal tahupingil rambelt üksildane vanamees kloostri teenistujale omases laias vammuses, mille kaelus kukla taga turjani alla vajunud. Istuja näis maailmast võõrdumuses viibivat.

Lahked võõrad puudutasid teda õlast.

«Papi, mis sina siin konutad? Mine ära teiste manu! Seal prior ja kõik vennad koos.»

Kirik oli peaaegu pime. Kolm küünalt vaid põles: kaks neist imettegeva Jumalaema pildi ees, kolmas uksepoolsel vaskpüstandil. Võõrad ei vajanudki valgust — toimisid koduselt, asjatundlikult ning heaperemehelikult. Jumalaema nišist kostis pisut kraapimist, vist ka peitliga õiendamist. Tolle või teise käes kilksatas mingi metalline ese ja näppudes oleks kui välku löönud. Üldiselt kandis toiming korraloomise ilmet. Lõpetanud töö, kustutasid küünladki. Lahkusid siis vaikselt ning pieteetlikult. Õues polnud neil kellegagi maad jagada ega tülitseda. Väravast välja sammudes tõmbusid vagatsevalt küüru.

Õues jätkus kloostriülema ootel äge vaidlus. Antenori sobitati taas rahvale jutlustama. Seda jälgis ülemise kambri aknast prior ise. Lärmika ründamise ajal oli ta tugitoolis istunud ja must-valge-kirjut kassi süles hoidnud. Väravate purunedes hüppas kass ta sülest aknakarniisile ja sealt katusele. Priori peas välgatas blasfeemiline mõte: miks polnud Jumal tedagi neljajalgseks hüppajaks loonud? Pärast ta luuras lehvikuliste laparditega krutsifiksi tagant õues toimuvat. Kui talle sõna toodi ja talt nõu küsiti, õpetas ta pieteetlikult küürutavale vennale midagi õige salakavalat ning leidlikku. Vend taipas ning suudles ülema kuuehõlma.

Antenor loopis kummulikeeratud veeastja põhjalt, kuhu jüngrid ta tõstsid, rahvahulgale tähendussõnu. Ta ei täksinud enam kirvega tüvesid, vaid langetas iga lausega põlise puu. Juba oli ta Jumalalt käsu saanud eraldada sikud lammastest ning viia valitute kogudus taevaväravate ette. Isa istus troonil, tõrjunud Pojagi kõrvale, sest Poeg oli haletseva südamega.

«Karistus tuleb kõigile, ka sellele kloostrile, kus meid nii solvavalt koheldakse.»

Ta parem käsi — kondine toigas — oli püsti sirutatud ning jäigi püsti. Ja kuna ta vaikis, näis kogu ta rüht kivistuvat. Juuksed salknesid laubal; habeme vahelt paistsid ainult pruunid sarnad ja võõrdunud silmad. Mario teadis, et kangestuses viibimine lõpeb minestamisega; asetas seisja ümber kolm musta meest sirutavi käsi valvet pidama; ise kaisutas põlvitades oma prohvetist sõbra jalgu. Rahvas silmitses võigast gruppi ootelises ängistuses.

«Nüüd ta kuulatab... Nüüd ta näeb... Nüüd talle ilmutatakse...»

Seisja põlved ja õlad tuksatasid. Närbumise nõtrus läbistas postamendistunud ihu. Varisemisi ja vaarumisi vajus prohvet hoidvate käte vahele. Pilt oli mõjuv, sugereeriv nii vana- kui uustestamentlikult: meenutas Simpsoni jõuetust ja Jeesuse Kristuse risti pealt mahavõtmist.

Teadvuse kaotanud prohvet lamas kinnisilmi jüngrite käte vahel. Pidi ootama, kuni ta ärkab... pidi kannatlikult ootama, sest oli ju teada, et ärganuna ta kuulutab kõigile, mis talle ilmutati. Aga selleks polnud enam mahti. Uus plahvatuslik häire pani õues viibijad jälle tunglema ning tormlema.

Mungad olid vähese aja eest omavahel salatsenud ja sosistanud. Osa neist kadus prussakaliku vaistu ning hiireliku sibedusega. Kaugele jalad neid ei kandnud, aga kusagil nad olid. Väravast hüüatati hoovi: «Rutake, rutake!»

«Mis seal lahti?»

Põnevil silmnägu — mehe oma küll, kuid naiselikult hüsteeriline — tormas õue ja lajatas:

«Neitsi Maarja on tagasi tulnud!»

Hetkelisele panetumisele järgnes ristlevate häälte raju.

«Mis lora see on?!»

«Võimatu! Alles käis, nüüd jälle.»

«Kes patrab sihukest juttu?»

«Kõik teavad, kõik räägivad,» kõlises kuljusena mitmest suust. «Igalt poolt, igast kandist tulevad teated.»

«Tõsise asja üle ei heideta nalja.»

Väravas seletati veenvalt, et praegu just saabusid katedraalist inimesed, kes oma silmaga nägid Neitsi Maarjat mäkke minevat, lindude parv ümber. Lugu oli ilmne ja

päevselge. Piiskop, kes naljalt tänavale ei tule, kihutab lihtsal voorimehetroskal katedraali poole. Rutake, et veel Jumalaemale järele jõuda!

Rõõmutsemise asemel asus enamik usklikest hädatsema, et nad on pilada ja pilgata saanud: ajal, mil teised — vähem teenelised — elavale Madonnale hosianna hõiskasid, ei osastatud neile Madonnast muud kui lastele loovutatud öösärk. Kallid silmapilgud raisati raehärradega ning munkadega jageldes. Seda pakilisemalt pidid nad nüüd ruttama.

«Maha magatud, uuesti maha magatud!» halisesid pesunaised. «Õed, lähme, meldime endid!»

Hoolimata üksteisele jalgujäämisest, hoolimata kingade kaotamisest, nööpide katkemisest ja õmbluste kärisemisest tuiskasid inimesed kihupäiselt edasi, kurdid manitsemistele. Joosti hingeldades juhtuvas suunas, et aga rutem jaole jõuda.

Kui rahvas rongkäigus laia lainena ning taibukalt uuristatud veeniredena raatuseplatsile hoovas, siis volksasid ta joad nüüd juhtuvalt. Iga vull vulises omapead, iga rõõne eri renni mööda. Väheste viivude jooksul sööstis väljaku ujuvesi all-linna neelulõõridesse. Üksikud salgad vaid viivitlesid seiskunud lompidena.

Esimesed ööpalakad hämardasid linna. Paljal tänaval lonkisid tühjustundega koormatud mungad pühalasse tagasi. Neil polnud kuhugi rutata. Kloostri pinaaklis kõlksus hädine, kulunud häälega kell: till-tall, till-tall! Pühitsetud vendi kutsuti õhtusele palvusele.

XI

Laialipaiskunud salgad kulgesid — ühed otsemaid, teised kaudsemaid tänavaid mööda — katedraali poole. Kasinalt valgustatud jalgealune tundus ebasõbralikuna ja lõputuna. Ikka seal, kus polnud trotuaari ega sillutist, valitses täbaraim kanapimedus. Elatanud inimesed komistasid ja kukkusid. Read venisid pikaks ning narmendavaks.

Vähesed laternasüütajad, kes ärevusest hoolimata tuleridvaga tööle olid ilmunud, põgenesid sammude kobinat kuuldes, sest lisaks usuindlejaile olid linna tülikad korra-

rikkujate jõugud tekkinud, koosnedes kaabakatest, kivimurru kelmidest ning alevite ulaklikest noorukeist. Mis neid ühendas, ei teadnud nad isegi. Enamikule meeldis paljas suu- ja jõupruukimine; pahestunumad tundsid asjalikku huvi meeste põuetaskute ja naiste ridikülide vastu.

Peakiriku poole tõttajail tuli meelevallatutega vastikuid kokkupuuteid kogeda. Aimamata paha, peeti neidki Neitsi Maarja tervitajateks, kuni mõne naise kilamine või meeste rüsitsi minek huntide karjas viibimise avastas. Oilsad teadsid küll, et kuradi käsilased saadetakse ikka sinna, kus vaja ristirahva jalgealust poriseks tallata, ometi mõjus argielu saastane ründ usuleegitsemisele jahendavalt. Hõiskemeeleolus viibinud linn kaldus nüüd, öö ja ohtude saabudes, tavalisse tühjusse ning proosasse laskuma. Polnud enam hästi usutav, et Püha Neitsi oma õndsate taldadega kivikonarikke, rööpasongasid ning rentslite rooja puudutada suvatseks. Mine tea, kas laste vadistamisel oligi põhja. Veelgi kummalisemana tundus Neitsi tagasitulemise sõnum. Miks ei kuma katedraali kohal aupaisteline valgus? Õieti pidanuks seal inglite koor laulma ja jõulutäht sirama.

Ja siis — too hirmus habemik ... ammuli sui röökiv mees. Kes oleks ta õieti? Välimuselt küll muistsete prohvetite ürgkuju. Ka sõnu loobib ta just kui lõvikoopast. Aga välimus võib petta, sõnad varjatud mürki sisaldada. Kes tunneks tõde ja keda usaldada? Turutengeldajad ning nõiamooride kunded arvavad teda tundvat. Hiljuti nähtud veel sama meest valvurite vahel vangi- ning kohtukoja vahet tallavat. Must jünger ta kõrval olevat paras võllaroog: valgepõlle-naised kinnitanud ahastavalt, et pühapildi all kõnnib vägistaja ning varas. Ilmarahva jutt on muidugi sogane; põllehoidjad ise samuti kaksipidi kuulsusega. Kergel käel ei või midagi uskuda. Ent siiski ...

Kihvtihambased keelepeksjad hakkasid juba rongkäigus sosistama. Nüüd lõkerdasid nad avakeeli. Vastikumad nende hulgas levitasid laimu kahjurõõmutsevate ning parastavate pistetega. Tagasihoidlikumad tegid küsitleva näo, nagu nuusiksid nad ise laimajate jälgi; teadsid palju kuulnud olevat, kuid mitte seda veel uskuvat. Kõigest sellest äraseletamatust tärkas kahtlustavaid oletusi ning risti-rästi tõlgendamist. Tänav sigitas vaidlejate salku.

«Küllap see juba õige on: tapja ja tulesüütaja. Mõlemad vangist ja võllast ära karanud.»

«Nii et päriselt Barrabas?»

«Pidage, härrased, pidage! Ma pole ka tema elulugu uurinud... Oletame, et röövel ja mõrtsukas... Seda enam võib ta olla üks neist, kelle sisse valatakse vaim, kui ta tõele ärkab.»

Palavamalt kui meestel leegitses see küsimus naiste südame ääsil, ilma et neile sealt tõetungalt oleks ulatatud. Pelutatud ja mõtlemises vassingusse viidud, nad vaid kurtsid ja palusid Maarjat vabastada neid patust ning saata neile lunastus.

Muistse kroonuaida kangialuses, kust käis kõrvaline vadu kirikuteele ja asusid avalikud käimlad, kõneles Kristuse Tunnistajate kirjatark suuremale vaidlejate kogule võltside ja õigete sõlmede saladusest.

«Jumala teed on Määraja teed. Nõnda kui ratas veereb rööbast mööda, veereb inimese äramääramine Jumala tahtmist mööda. Teie mõtlete, et kui inimese käitumisel on sõlm sees, siis ei pääse ta enam ühestki kitsast silmast läbi. Aga Jumal, kelle kätte kõik eluniidid kokku jooksevad, võtab need pihku ja soeb läbi... ja ajab nad läbi Jeesuse Kristuse kannatuse. Seal siis üks niit katkeb, teine peab vastu. Vastupidavatest niitidest saab kuub, mis kõlbab ka kurjategija selga. Sest tegude kaal on väga mitmesugune ja röövligi südames võib paista Jumala päike. Üks väärsõlm põletatakse tuhaks; teist on ainult ekslikult vääraks peetud ja sellest saab naelapea usukinnitamise plaadil. Jumal üksipäini teab, keda ta ära valib ja keda ta hukka mõistab.»

«Aga miks peab Jumal röövleid ja mõrtsukaid ära valima?»

«Sellepärast, et ärapõlenud puu võib veel rohelise ladva anda; sellepärast, et sütest lõõtsutatakse kõige palavam leek; sellepärast, et Jumalal on suurem rõõm ühest ärakadunud ja jälleleitud tallekesest kui kogu muust karjast. Looja lükkas inimese meele hea ja kurja äratundmise vahel pendeldama. Kui Saulus veel paganluse teed käis, siis pendeldas tema vaimsus pimedal mõistuse poolel. Aga kui ta oli jõudnud Damaskusse, siis polnudki ta enam Saulus, vaid Paulus — kõige kangem Jeesuse Kristuse tunnistaja... sest tema süda, kiuste ilmalikule mõistusele, oli ikka olnud lahti Õnnistegija armukuulutusele.»

«Paulus polnud Sauluseks olemise ajal kurjategija, polnud röövel ega mõrtsukas,» õiendati kõrvalt.

«Ta oli hullem kui röövel, hullem kui mõrtsukas, sest ta oli elava Jumala ära salanud ja kummardas ebajumalaid. Aga Jumala äramääramine pendeldas tema südametunnistuse poolel ja juhtis tema patuselt mõistuse teelt õilsale usuteele.»

«Miks ei pendeldanud Jumala äramääramine röövmõrtsukas Barrabase südametunnistuse peal?» küsis keegi ninatarkadest mõnitaval moel.

Jutlustaja ei lasknud ennast segada ja jätkas:

«Mida teate teie Barrabase poolt või vastu tunnistada? Olgu teile meelespidamiseks, et Kristuse kummalgi käel rippus ristipuu peal üks Barrabase-taolistest. Kas ei öelnud Kristus ühele neist hukkamõistetuist: Veel täna pead sa minuga taevariigis olema. Ma annan teile mõistatuse: kui Pontius Pilatus juuda rahva viha kustutamiseks ühe teise kurjategija vabaks oleks andnud ja kui siis Barrabas oleks Õnnistegijaga ühe risti peale naelutatud — kas poleks siis ehk võimalikuks saanud, et Barrabas sealtpeale igaveses õndsuses oleks viibinud?!»

«Kus asub ta praegu teie teades?» nähvas toosama äsjane ärgitaja.

«Seal, kuhu teie lühike nägemine kaema ei küüni. Issandal ei ole tuleasemeid pühitsemata ninade tuhnida... Issanda valgus põleb aegade algusest aegade lõpuni... ja seal on kõik ära seletatud. Ega Barrabase-lugugi ole ära seletamata jäänud. Igatahes on üks meie kallitest vendadest vanade kirjade põhjal välja selgitanud, et Barrabas, pärast seda kui ta vabaks anti, põlvitas koos Maarja Magdaleenaga Jeesuse risti all... nuttis, palus ja tänas Kuningate Kuningat, sest et talle oli Jeesuse Kristuse surma hinna eest elu jäetud. Aga mis on närtsiva ihu elu igavese elu kõrval?»

«Säh sulle tarkust!» pahandas sarvprillidega isand, seinne hoolikas kuulaja. «Barrabas tal taevariigis... varsti Juudas Iskariotki pühakute kirjas! Ei see jutt ole enam mehe jutt.»

Lausus ja kõndis minema.

«Jeesus Kristus oli kõikide vastu alandlik,» ohkas jutlustaja häält väristades, «... oli kõikide vastu alandlik ja meie, tema tunnistajad, käime tema jälgedes.»

«Aga su mõistukõne oleks justku poole peal topanud?»

«Issanda tahtmisel lõpetan sellegi. Mu mõistukõne on ainult näpuga näitamine. Inimesed oma nõrga mõistusega

mõtlevad, et Jumala töö on nagu kärneri päevatöö ..., muudkui kasta ja pane rammu, ja mis ei idane, kitku välja. Ei. Jumal kasvatab ka tungalterast maisitera. Seisame siin peldikute piiril. Olen ka ise ninasõõrmeid näpitsas pidanud. Aga kui sibid selle leha haritud aiamaale laotavad, siis õitsevad roosid ja lõhnab õhk. Nii on ka lugu hingepõllu väetamisega. Kurjad keeled sosistavad ja susivad nüüd, et — nähke, mõrtsukas ja tulesüütaja! Olen ka ise seda meest halbade seltsis näinud. Aga kui ta meile nüüd kaunist jumalasõna kuulutab ja rahvast kurjuse mant usuteele õgvendab, siis pole ta enam tuleläitja, ei ka muu pahategija ... siis on ta labidas ja külimit Jumala käes.»

«Pallesi ka sõnakese ütelda ...»

Selle argliku sooviga esines kõhust ja puusadest kõverdunud naine, sülelaps paljalt käte vahel.

«On sul midagi südame peal, kallis õde?»

«Minol viil teine latsekene kodon,» kogeles läheneja. «Teine latsekene, niidagu vaglakene ... halvatu ja haige. Tahasi teäda ... et ku nemä nüüd imetegosid nakkava tegema, kas nemä siss ka mino latsekese-vaglakese ära parandava ... terves ja targas teevä?»

Nooremad inimesed ümberringi turtsatasid naeru, aga kõnemees — tunnistaja sinises mundris — tõstis silmad aimamisi taeva poole ja mõtles. Andis vastuse puhtal kirjasõna tõdemisel:

«Ihuvili võrsub Jumala seemnest. Kui see ka porduelust peaks ilmale sündima, hingab Jumala vaim selle peal. On küll kirjutatud, et vanemate patud tasutakse lastele kolmanda ja neljanda põlveni. Aga see on ihulik äratasumine. Vaimu peale ei lange see valang. Ära halise, eitl Väetid ja vigased on Jumala meelepärast, sest nemad peavad nägema Õnnistegijat palgest palgesse.»

Osal kuulajaist-nägijaist oli naisest hale meel. Leidus kaastundlikke, kes talle tillukesi nikleid pihku poetasid.

Sõnakas kõneleja tahtis veel jumalariigi saladustest mõnda avaldada, kuid puhuliselt tekkinud koosolek tuli lõpetada, sest salk rüselejaid sööstis mürtsu ning kärtsuga endale läbi kangialuse teed murdma, pühkides rahva nagu luuaga laiali. Selliseid tuulispäid tõusis nüüd igas linnaosas. Võttes alguse paarist keerlevast tujuterast, nad trehteldasid ning loopisid kõntsa kõrgele. Enamasti ei toonud see muid tagajärgi kui puru silma puistamist ja

tühist nägelemist; aga paiguti põhjustas see ka ohtlikke olukordi.

Usna linnasüdamiku piirdel tungis jõuk ulakusest haaratud noori tuntud suurniku sulgloomade kasvandusse. Seal tulistati neid püstolist, kuid hirmutamisest hoolimata õnnestus ulajail paljusid pisilinde maha nottida ja kaht laanekotkast elusalt kaasa viia. Toredatele tiivakandjatele seoti nöör jalgu, lennutades ja narritades neid naeru saatel, kuni kellelegi asjaosalistest kõhe idee tuli — saata linnud Madonna auks põlevate lendlaternatena taevasse. Hangiti pudel bensiini või polituuri, köideti immutatud paberituustikud lindudele kõhu alla ja, tuli süüdatud, lasti nad vabaks. Kotkad rabelesid meeleheitlikult üles ning alla. Üks neist langes peagi surnult tänavale; teine lendas lahtisest luugist tisleritöökoja pööningule, kust vähese aja möödudes leegid tõusid.

Nüüd ilmusid küll politseinikud peiduskelust rahvast nuuditama ning alarmeeriti kohe pritsimeeste staap, aga vägiteo sooritajad olid varakult ära kadunud. Väiksemateose korrarikkumistesse sekkumist ei peetud sündsaks. Paukpadrunite loopimist ning hüpikkonnade hüpitamist loeti iga kodaniku õiguseks, ehkki selle all paljad sääred ning naiste seelikud kannatasid. Täielikku hukkamõistu avaldati üksnes siis, kui tegemist oli rahulikele seisjaile tuha näkku loopimisega ja riiete rikkumisega habemenoa ning etsivate ainete varal.

Taltsastele pürjeritele ei meeldinud enam nende kodulinna virildunud pale. Peeti mõistlikumaks lasta sündmustel omapead edasi areneda, küsimata, kuhu sellega jõutakse, ning mindi koju. Hiljutised rongkäigus kõndijad kaotasid kurjade laimukeelte külvis usu ning enesekindluse. Oletati koguni, et kuulduse Neitsi Maarja külastusest võisid ka kelmid professionaalhuvides käiku lasta. Eriline kahtlustus langes vaimulikkude pihta, kes rahva seast midagi näisid varjavat. Miks ei öelnud paatrid ja mungad lohutavat vaimulikku sõna? Nad vaid tõrkusid ja tõrjusid rahvast tagasi.

Hoolimata kahtlusest ja üldisest meeleolu langusest rändas ikka veel usklikke katedraali poole. Piiratud peamiselt naistest, jätkasid halastajaõed käru tõukamist. Laps oli väsinud ning magas, kössis vintsutustest. Saatjatele muutus rännak samuti koormavaks. Vaim manitses neid kirikuteel püsima, aga trambitud jalad ning uimased ajud

vajasid puhkust. Vastutulijad hüüdsid neile ergutuse asemel pidurdavaid hoiatusi.

«Asjata puha, mokas kõik! Ei maksa minnagi. Katedraalis ei ole Madonna varjugi. Püha Jumalaema käis, aga ei tulnud enam tagasi. Bento mungad on häbemata sulid: luiskasid rahvale. Katedraali ei lasta kedagi. Paatrid on endile politsei appi kutsunud. Seal läheb veel lööminguks. Viige laps koju!»

Koju küll, mõlgutasid õed; aga kus on ta kodu?

«Aurora, kus sa elad? Kus asuvad su vanemad?»

Said lapse silmi avama sundida, aga taibukat vastust ei saanud. Täbarale arutelule tegi lõpu lapse ema ilmumine. Haletsetavalt kõhn ning kurnatud töölisnaine oli kogu oma sugulaskonnaga last otsinud, tormanud salgast salka, küsitlenud ja hädaldanud, kuni sattus käru vedajate jälile. Mees tammus ta kannul, ilmselt tüdinud ning vihane. Õelapsed ja nõod, kellele Aurora südamelähedane olnud, tõstsid leiule sattudes kilksa rõõmuhõiske. Naine tormas kõigist ette, viskus käpukile käru üle.

«Oh sa mu tütrekene, latsekene! Olid sa mul ikka inglikene, inglikene... Ei sa jonninud, ei kiusanud. Ikka madonnakene, madonnakene oma nukuga... Väike Maarja putukakene, putukakene. Nüüd tegidki sinust väetikesest, väetikesest Kristuse pruudi... Taevaisa tallekese. Oh mu latsekest, latsekest!»

Nuttis õlgade krambiskledes, mattunud laia triipseelikusse ja üliavarasse jakki. Polnud tal ei puusade ega piha kumerusi. Tõusis siiski tarmukalt püsti ja surus lapse oma rindadeta rinna vastu. Saatjad ei taganenud temast sammugi, hoidsid teda hõlmast ning keerlesid ta ümber — liibunud, abivalmis; kõnetasid ema ja tütart meelitusnimedega. Igaüks neist oleks lapse meelsasti sülle võtnud, lelutanud, lallitanud. Kurnatud naisele osutuski ta õnnis sülekoorem jõukohatuks. Koduteel pandi tüdruk kätest kätte hällima: kandsid omaksed kordamööda ning said lõpuks võhivõõradki teda hellitada.

Minna tuli kaugele — kehvikute rohtunud tänavatega alevisse. Jalavaeva ei peetud paljuks, sest uus meeleolu tõus peletas väsimuse. Suure usulise tormi raugedes hoiduti nüüd selle mõõnavetesse. Uus rongkäik, sedapuhku öine, moodustus noist hellunuist, kes päevastest sündmustest soojust ja leebust talletasid, püüdes kustutada mälust kärarikkust ning ohjeldamata vahejuhtumeid. Läksid

sammude sabisedes, nagu uttedę kari saju alt varju alla. Neil olnuks just kui oma Madonnagi kaasas, keda austada ja armastada. Lauldi, aga mitte rangeid kiriklikke laule, vaid lõikuspeo rõõmsat hümni.

Oi-oi-oi-oi, põld kullane,
meil lõikus kulla-kollane.
Saak hiline, oi-oi-oi-oi,
ja taevas helesinine, ohoi!
On kätte jõudnud õnnis tund,
ei laugele nüüd lasku und.
Oi-oi-oi-oi, ei lasku und,
ei laugele nüüd lasku und.

Aurora kodus tervitasid neid ootajad. Oli tuttavaid alevist enesest, enamasti siiski võõraid. Tütarlapsed ulatasid Aurorale lilli. Laps nägi ja püüdis naeratada, kuid jäi hajameelseks ning võõrikuks. Pisikeses roogkatusega majas, ilma esikuta pealegi, polnud külastajate jaoks ruumi. Halastajaõed kahekesi kammisid lapse juukseid ning korrastasid ta kleiti. Sõlmpaelake kaeluses sõlmiti uuesti; kõrvadele seoti pitsiline sall. Külastajad olid toonud küünlaid; nende valgustusel omandas maja seesmus piduliku ilme. Uudistajad seisid lävel ning vahtisid läbi lahtiste akende. Eestoas oli suur laud, määratud töötamiseks ja vist ka lõunastamiseks. Laua ümber paiknes taburette ning istepakkusid. Kõrvaltoas polnud muud kui lai voodi ja riidenagid seintel. Suletud uks viis maja laoalusesse, mida võõrastele ei näidatud.

Perenaine tõi pikerguse pesukorvi; laotas selle põhjale määrdinud vildilapaka ning kattis linaga. Sellest sai lapsele voodi, kuhu ta istuma asetati. Nüüd võisid kõik härdujad tema sõõrikuid põski, kaardelist laupa ning madala lõuaga suualust imetleda. Lapse silmad olid unevirvelised, kaugenenud maisusest; huuled ent punetasid.

«Tüdruk küll, aga just kui Jeesuslapsuke sõimes!»

Inimesed tulid ning läksid. Püsivalt jäid valvama sugulased ning nood naiste hulgast, kellele õnn oli osastunud last koduteel süles kanda. Nende algatusel korrati taas lõikuspeo laulu,

Oi-oi-oi-oi, ei ole und,
sest saabunud on õilis tund.
Kuld mullane, muld kullane —
nii tänane kui mullune.
Ja taevas sini-sinine,
rõõm rinnas hili-hiline.
Sind tervitame, ülev tund,
ei ole und, ei ole und.

Kui tüdruk magama jäi, lauldi vaikselt veel «Ave Maria».

Lapse emale toodi tervitusi, õnnitleti, anti suud. Naine ei suutnud imelikult tekkinud olukorras endale õiget osa leida. Ei teadnud, kas pidi rõõmustama või kurvastama. Kas nutta või naerda? Tegi mõlemaid kordamisi. Istus lapse voodi kõrval; tõusis sealt jälle. Eksles siia-sinna, ei unes ega ilmsi. Mõtles, et kui tema tütrekesest tõesti pühak saab, siis tuleb tal kloostrisse asuda. Jumalale oleks see meelepärane, aga ema süda jääks nukraks ning igatsevaks.

Öö möödus rohkem nutu kui rõõmutsemisega.

XII

Antenor oma saatjate hulgaga oli viimaseid Püha Bento kloostrist lahkujaid. Ta taipas otsekohe, et kuuldus Jumalaema tagasitulemisest oli munkade poolt salakavalalt lendu lastud, aga tal puudus ihuline võime ning vaimne nobedus vaheda sõnaga vastu astuda ja pettust paljastada. Minestusse langemine jättis temasse alati vaimse tühjenemise tunde. Kehaliselt mõjus see kergendavalt. Ka praegu, pärast toibumist sammus ta tarmukalt, olgu küll, et tänav kumerana tundus ning jalad tavalist kaalu ei omanud. Katedraali rühkis ta ainult sellepärast, et näha, mis seal tõeliselt toimub ja kuidas suhtub rahvas vaimulikkude häbematusse.

Tänav jälgis ruttajaid pimedate silmadega. Aknad, mille esiseil veel äsja Madonna austuseks küünlad põlesid, olid suletud ja valgustamata. Inimhingede helguse ette laskus enam ja enam varje ning usu rambivalgus ei suutnud enam ilmalikule näitepinnale võluvat valgust

heita. Antenori saatjad olid tujutud ning Antenor ise vaikis mornilt. Mustad mehed ja naised tahtsid teda toetada, aga nende ligitikkumine vaid tigestas endassetõmbunud prohvetit. Mario üksipäini mõistis, et suurvaimude vaikimine tähendab mõtiskelude sügavusse sukeldumist.

Põlevast tisleritöökojast möödumine lisandas neile uut rammu, sest rahvast oli palju koos ning tuli pragises ergutavalt. Ometi ei suutnud nad elevust sünnitada. Tulekahju imetlejad seisid nende poole seljaga, olles arukuseta vaimustusest veedeldud. Teised küll märkasid neid, aga ei tulnud kaasa. Käteplagin jäi hõredaks, tervitushüüetel puudus ulatus. Hulk silmi vahtis neid ironiseerivalt. Mario oli pühapildi hoidmisest väsinud; pildivarras ta käes paindus kord siia, kord sinna langakile. Ja kuna rahvas pühakut enam ei kummardanud, näis pühak ise rahva poole kummarduvat.

Kui nad lõpuks katedraali kõrvale lohktänavasse jõudsid, valitses seal kirev korralagedus. Rahvas salknes ja tõukles mitmesuguste suupruukijate ümber. Vähesed politseinikud viibisid nõutuses, püüdes tiheduspesadest eemale hoiduda. Katedraali künkal oli nende ametivendadel, kelle hulka ka ratsapolitseinikke kuulus, ründajatega rüselda tulnud. Nüüd tõrjuti sealt rahvast alla. Vastastikune sõimlemine küttis ka orus viibijate meeled palavaks. Siiski seisis puiestee hakul tubli sülem rahulikke kodanikke, kuulates omapärast jutumulinat.

Lalanäoline, kahvatu jume ning närbade huultega isand, tänava jaoks õige nõudlikult riietatud, oli roninud värskele mullahunnikule, mis ehitustööde algatuseks sinna kuhistatud, ning pidas sealt kannatlikele kõrvadele kõnet — ei tea, kas naljaks, mõnitamiseks või surmtõsiselt. Iga teise lause järel ta kinnitas, et kõneleb kui õigusteadlane ning kohtulik ekspert. Linna põlised kodanikud tundsid kõnelejat doktor Labiuse nime all, ja teda salliti, hoolimata alatistest arusaamatustest ta nime ümber: dr. Labius siin, dr. Labius seal, vahel kohtualune, vahel kohtumõistjate kohtunik, salajaste suhete kõikteadja — alati käepärast, ehkki kutsumata.

«Ma pean juristina, advokatuuri- ja kohtuteadlasena ütlema, et imetegudel pole ühtki seaduslikku alust ja ometi on nad legaalsed,» rõhutas kõneleja vasardava täpsusega, tõmmates lause lõpul vasema huulenurga prunti.

«Imeteod tungivad nagu kuriteodki seestpoolt väljapoole. Oma iseloomult nad jagunevad passiivseteks ja aktiivseteks imedeks. Kui päike Kiideoni orus seisma jäi, siis oli see passiivne ime. Aga kui Paabeli torni ehitajad keeltesegadusse heideti ja omavahel tülli aeti, siis oli mängus endastmõistetavalt aktiivne imetegu. Iga ime — autentse nimega *miraculum* — on oma teostumise ajal ning kohal alati ilmselt ilmne, aga vajab, ka seda ütlen ma teile kui jurist, sanktsiooni ja ratifitseerimist. Ime saab ainult pärast tunnustamist ja väljakuulutamist üldkasutatavaks. Kõik ratifitseerimata ja promulgeerimata imed kaovad käibelt just kui võltsrahad. Katoliku kirik on imede tõestamise ning väljakuulutamise Püha Tooli prerogatiiviks määranud, sest Püha Isa on rängimateski eksimustes eksimatu. Meie maal on toimunud musttuhat imet, kuid kõik nad on jäänud registreerimata.»

Nähes kuulajaid rahutuks minevat ja taibates oma targutuse raskeltmõistetavust, muutis kõneleja tooni.

«Ma hoiatan teid kõiki väärimetegude eest, sest need võrduvad kuritegudega, kui nad ründavat iseloomu kannavad. Võtke eeskuju juristidelt ja tõmmake kindel joon kuriteo ning imeteo vahele. Enne aga paar selgitavat sõna. Tänase päeva suursündmuseks on õndsa Jumalaema Neitsi Maarja külastus. Ma ei tea, kas lugeda Madonna lihalikku ilmnemist imeks või tavaliseks nähtuseks. Kuritegu pole see ühelgi juhul.»

«Tohoh, sina'p ei peaks teadma!» hüüti vahele. «Hooplesid alles, et seletad kõik paragrahvid sirgeks.»

«Seda'nd küll,» pareeris kõneleja. «Mind on isegi doktor maksimuseks nimetatud. Aga vaadake, mitte kõik seadused ja paragrahvid pole asjatundjate poolt kirja pandud. Neid on soperdatud kuningriigi ajal, soperdatakse praegu parlamendis ja soperdatakse veel edaspidigi. Aga mul on Püha Neitsi suhtes oma teooria, mida keegi pole suutnud kõigutada. Üldise veendumuse kohaselt — varsti saab see ka usudogmaks — võeti Neitsi Maarja elavalt ning ihulikult taevasse, sest tema surmast ei teata midagi ja ka tema hauda pole olemas. Ja nüüd küsin ma teilt: kui Madonna lihalikkus on väljaspool kahtlust, mis takistaks siis teda maa peal rändamast? Teie ehk vastate, et taevas asub veel teisigi lihalikke olendeid. Mooses ning Eelias viibivad seal juba paar tuhat aastat. Miks nemad ei rända? Küllap nad rändavad, aga meie ei tunne neid ära.

Või kui nad ei peaks rändama, siis sel lihtsal põhjusel, et neil puudub selleks volitus, sest nende aeg on lõplikult läbi ja neil poleks maa peal mitte midagi teha. Õnnis Neitsi Maarja aga õitseb nagu igavene roos; tema aeg ei saa kunagi täis. Minu mäletavasti on tänane õnnis külastus meie linnale juba kümnes, kui mitte paariteistkümnes, niiöelda — järjekordne rännak. Sellepärast, lugupeetud kaaspürjerid, austades kõiki teid üksikult, küsin ma teilt: miks te ärritute, miks te nii arust ära olete?»

Mitte kõik kuulajad polnud suu peale löödud, leidus vastulõugajaid.

«Kes siin õieti ärritub, kes oleks arust ära?» küsiti. «Ise te ärritute ja ärgitate ka teisi. Otsite paragrahvi nii kui koer kaotatud konti. Keegi pole öelnud, et Madonna ilmumine oleks ennekuulmatu ime. Rahvas vihastab ja on sel õigustatud põhjusel häiritud, et paatrid ja fraatrid tahavad õndsast Jumalaemast üksipäini osa saada; teised pühkigu suu puhtaks. Kloostrist aeti meid välja, peakiriku uksed löödi kinni, politseinikud peksavad rahvast. Mis kord see on? Teie ütlete — tavaline külastus, järjekordne rännak! Püüate oma paragrahvidega kõike seda sigadust õigustada!»

«Mina ei kaitse politseid, ei kaitse kirikisandaid!» prõgistas dr. Labius vihastudes. «Mina kõnelen õigusliku korra kaitseks ja hoiatan rahvast püünisepunujate eest. Saage aru: ma hoiatan, hoi-a-tan! Tumedad jõud on asunud meid väärtegudele vedama. See musta habemega jõle mees tormab meie rahva usklikku meelt ekspluateerima. Ta valmistab riigipööret ja tahab haarata võimu nõidade ja salaprohvetite kätte. Ma ei taha õiglase mehena teie eest midagi varjata ... räägin siinsamas verist tõtt. Jah! Ütlen teile täitsa avameelselt ja häbenemata, et vabanesin paari päeva eest vanglast. Jah! Tunnen toda habemikku paremini kui ükski teine meie linnas, sest tema oli üks minu kaasvangidest. Minu peale tõstsid vihavaenlased valekaebuse, mis tühja läks, aga tema löödi raudu ja heideti vangitorni tulesüütamise kuriteo pärast. Kuidas ja miks ta sealt vabaks sai, on mulle mõistatuseks.»

«Miks ei võidud tema vastu samuti valekaebust tõsta?»

«Ammugi mitte. Vale on see, mida ei saa tõestada. Tema aga tabati teo pealt — juriidiliselt ja kohtulikult *in flagranti*. Ta nabiti kinni otsemaid tulesüütamiselt ja ta tõotas veel edaspidigi läita ning põletada. Sündigu see

minugipärast! Ma olen ikka olnud rohkem kaitsja kui süüdistaja. Ma ei ütle, et vaim teda ei võiks vallutada. Võib-olla õpetab ta veel pärdikud pühakirja veerima. Aga millest ma ei saa, ei tohi vaikida, see on, et tema teod on agressiivsed ja ta ise on kardetav isik. Kohtulik arstiteadus kutsub selliseid tüüpe paranoikuteks. Ja kohtuliku eksperdina kinnitan mina, et paranoik on sedasama, mis parandamata roimar, retsidivist, esmaklassiline võllaroog.»

Viimaseid sõnu polnud enam kellelgi mahti kõrvadesse haarata, sest uustulnukate salk tormas kiiluna kuulajaskonna vahele. Dr. Labiuse mullakuhiku ette kerkis ritv Jumalaema plakatiga. Antenor, kes tema isiku pihta sihitud laimusõnu teravalt jälgis, suunas nüüd vereni vihase pilgu kõneleja näkku ja röögatas nagu lõvikoopast:

«Miks sina, hoorapoeg, mind teotad? Suu sul kui hata tagumik ja samasugused on ka sinu sõnad. Kuidas julged sina üldse Jumala nime suhu võtta? Vassid siin lorijutuga usklike meelt. Vaarao! Tule alla! Anna mõõta oma pikkust pöidlaga ja õienda oma suu õgvaks.»

Tigedad mehed Antenori saatjate hulgast haarasid sülitsi mulda ja roomasid künka külge pidi üles, kavatsusega laimajat karistada. Dr. Labius tõrjus neid jalahoopidega tagasi; kaotas tasakaalu, vääratas ning veeres muldult ratasselitsi alla. Politseinikud jooksid teda abistama. Ühelt küljelt rõhus rahvas, teiselt trügisid Antenori löömavennad. Kähmlemine toimus ahtakesel murul rusikate ja kumminuutide lahmides. Algul näis õnn politseinikke edutavat. Mitmed Antenori mehed rabati pikali. Sealt nad tabasid vastaseid valusate löökidega kubemesse ning rihmasid väätidena politseinike jalasääri. Käed nälpsasid õhku, kehad murdusid kokku. Püstijalu lööming lamastus madalaks mativõitluseks. Meestepuntrad pöörlesid jäsemete vändates. Vaatajate väest lisandus uusi kaklejaid. Inimhulga alla maetud politseinikud ei saanud kasutada relvi. Nende riided kisti puruks; revolvrid rebestati koos tupe ning rakmega.

Katedraali kõrgustikult nähti olukorra hädaohtlikkust ja ratsapolitseinikud, kolmekesi nad olidki, kihutasid ametivendadele appi. Esimene neist põrkas hoogsa hüppega vastu mullahunnikut, kisti sadulast maha ja tehti kahjutuks. Teistel tõrkusid hobused inimesi tallamast — rapslesid, perutsesid ja taandusid. Vihises kive ning kuul-

dus üksikuid pauke. Lasud tulid rahva, mitte politseinike poolt. Suurt segadust kasutasid mustlastest hobusevargad. Hetkel, mil ratsanikud perutatud ratsusid trünnisid, hüppas vasknööpidega vargapoiss omapead ulavale hobusele sadulasse ning kihutas pöörast galoppi arendades piki tänavmaanteed alevi küngaste poole. Liibus nii tihedalt looma kaela ligi, et tast muud ei paistnudki kui noolduud seljajoon. Hämmastusest juhmunud ratsapolitseinik, vaevu sadulas püsides, sihtis vargale revolvrilaskusid, hoolimata kaaslase hoiatusest: «Ära, kurat, kroonu hobust tulista!» Siis riukasid mõlemad kannuseid ja hakkasid hobusevarast taga ajama.

«Läits nigu üits välk!» rõõmutses varga sõprade paar, kaaslase reipust imetelles. «Keik oles, aga tuud ei oles, et meie Murkat kuul vetas. Kie om lännu, tuo om lännu . . . tüo tälle vai pataljon perra.»

Aga kui rõõmutsejad nägid, et rahvas hobuse röövimise hukka mõistis ning et rusikad ähvardasid nende eneste kuklal tantsima hakata, oskasid nad arusaamatul, lausa silmamoonduslikul kombel põgeneda: painutasid endid looka, täitsa kössi, ja viilisid osavalt, tagurpidi tõtates, läbi inimtiheduse, nagu olnuksid nende kannikad silmade ja kompassiga varustatud.

Doktor Labius ropsis riietelt tolmu, silitas juukseid ning esmaldus suurimas rahus: oli veendunud, et kaklejad isegi ei mäletanud ega küsinud, kelle või mille pärast nad kaklesid. Tagasi vaadates ta nägi, et ka Antenor silmitses irvitava muigega toredat materdamist. Jah, mõtles doktor: too mees on siiski väärikas vaimuinimene, mis sellest, et pätistunud. Kahju, miks ma teda vihastasin! Meie, vaimuinimesed, ei kakle. Meid ümbritseb neutraalne tara. Hullud purelevad meie ümber ja meie pole laisad, sugugi mitte kitsid neile kisklemiseks konte heitma.

Lahing lõppes kõigile osavõtjaile kasina menuga. Puudus võitjailgi rõõmuküllus, sest järsku polnud enam, keda peksta. Politseinikud vangerdusid logisedes võitlusest välja. Mõned neist olid kasutanud putukalikku kavalust: jäänud hoopide sajus liikumatult lamama. Neid lohistati nüüd jalgupidi areenilt eemale. Kombekohaselt ei kõlvanud lamajaid lüüa, aga löömahimu oli võitjail veel palav. Selle leevendamiseks nakkeldi pisut omavahel. Politseinikesse oli rahva suhtumine põlastav — mitte üksnes

sellepärast, et nad politseinikud olid, vaid peamiselt nende saamatu vastupanu pärast.

Mario hoidus kakluse ajal Antenori lähedusse. Püüdis pildiridvaga vastaseid piigitada, kuni ritv tal käest kisti ja pilt purustati. Sajad saapatallad trampisid õilsal Jumalaema näokujutisel, millest muud ei säilinud kui pilpane prügi. Sellest haarati üksteise võidu kilde — kaitseks pahade vaimude, võhla silma ning ohtude vastu üldse. Ühenduses sellega meenus ka lipp.

«Kus, kelle käes on lipp?»

Imelik, et nii väärtusliku eseme puudumist varem ei märgatud. Ja nüüd oli see kadunud.

«Oi needust ennegine!» jahmus Mario, kelle poole küsitlevad pilgud suundusid. «Agu sattus kogunigi pesunaiste näppu?!»

Üks nooremaid neegrinaisi teadis kinnitada, et ta näinud kloostrist väljumisel, kuidas valgepõlle-emand lipuvarrast kõlgutanud. Teised õed abistanud teda ja kui silmanägemine jutustajat ei petnud, siis keeranud põllehoidjad lipu kokku ning viinud kaasa.

«Oi põrgute põrgut!» ahastas Mario. «Niidagu ma arvasin — hattade näpud mängus. Mõtelge, inimeselapsed, isegine ... Vaba Harjaku libud ja kallis Jumalaema särk nende lõbumajas!»

Rängemaid sõnu ja rabavamat oletust ei saanud ollagi, sest Vabaks Harjakuks kutsuti linna avalikkude majade rajooni, kus valitses ametlikult sanktsioneeritud äri liiderlikkuse ning lihahimutsemisega — mülgas meestele ja naistele.

«Kuidas nemad siis, Maarja Põllehoidjad, libud oleksid?!» protestisid vähesed kaklusväljale jäänud naised. «See on muidu laimujutt ja rahva kuri suupruukimine.»

«Või naa, või sedasi ... kristlikud õed, vagad põllehoidjad! Aga kes vastutab nende eneste põllealuse eest? Vabalt Harjakult nad toovad pesu ... ja teadagi ... sinna lähvad nad ka isi perast päävavalgust. Neil on, täädagi, oma päälik — libeda keelega mahvel. Ammuks see õige, kui nende päälik isi Vabal Harjakul trahterdas!»

Puhkes äge sõnasadu nii põllehoidjate kaitseks kui ka kahtlustamiseks. Naiste kriiskamine oli kõrvadele valus kannatada, ilma et see küsimusse vähestki selgust oleks toonud. Ülekaalukalt pani oma hääle maksma kõrgekasvuline, kuid nurgeliste liigutustega isand, kes kakluse

ajal politseinikele seljatagant kuklahoope püüdis äiata, ise taganedes ning kõrvale põikudes. Ta hääl polnud seevõrra vali kui lõikav tämbrilt, painutatud hammaste ja huulte vahel spiraalseks.

«Jumala tõsi!» pasundas ta. «Mustal härral on õigus. Põllehoidjate põllealune pole puhas. Iga kord, kui Vaba Harjaku omasid kohtu ette kutsutakse, ruttavad põllehoidjad nende kasuks tunnistama.»

Kõneleja parem põsk oli krobeliselt tursunud, veretavalt sammaspoolne. See omistas talle vihatsevalt range ilme ja teda kuulati niisama range ning vihatseva sisemise sammaspoolega.

«Mis asja on neil ... mis asja on põllehoidjatel numbri all äritsejaid naisi kohtu ees puhtaks pesta ja jumalasõnaga üle uhta? Must süüdistaja on siin oma julge ütlemisega selle häbipaise pea pihta löönud. Vaba Harjak on ometi meie linna häbipaise ja katkupesa! Põllehoidjate esinaine ... mamsel või maadam ... on siia võõrsilt tulnud: teadupärast Saksamaalt Hamburgi linnast valgeks orjaks värvatud ja siin lõbumajades üles kasvanud ... ja ma ütleksin — rikkaks läinud. Nüüd peab ta otsemalt Vaba Harjaku sissekäigu ees kristlikkude neitsite pansioni.»

«Oho-hoo! Paras amet!» naersid kuulajad. Protestijad hääled vaikisid ning veretava sammaspoolega mees jätkas ässitamist:

«Jah, seal peab ta nüüd pansioni. Teadupärased täkud linnavalitsusest ja prefektuurist käivad seal lõbu maitsemas. Noored tüdrukud noolitakse sinna usu- ja õnnistussõnadega Vaba Harjaku nägusamaist ... ja saadetakse jälle tagasi, kui nad ära kuluvad. Kõigil on teada, et kirik ja politsei kaitseb maadamit.»

Protestijate keelepaelad pääsesid taas valla.

«Mis te kirikut sinna kisute!»

«Sellepärast, et kirik on asjaosaline, kirik on huvitatud. Vanemad inimesed mäletavad veel, et koloniaalvõimude ajal kuulus Vaba Harjak Kolmainu Jumala kogudusele. Ka praegu kasseerib kirik maarenti harjaku kasutamise eest. Linn tahtis seda küll võõrandada, aga kirik ei lase. Meie maal on kirikuvõimud veel kutsarid pukis. Kas teie olete tähele pannud, et Vaba Harjaku trepi hakul seisab üks vana majalogudik?»

«Tunneme, tunneme!» kostsid julgustavad hääled.

«No vaadake: tolles lobudikus ... küürakas kivihoones, pidas õndsa piiskopi Vicente päevil ... ja enne teda ka kogudus ise oma lustimaja, mille sissetulekud läksid nime poolest heategevuseks.»

«Lõbus heategevus!» naersid jälle taltsutamata suud.

«Pole siis palju imestada, et meie linn Vaba Harjaku häbist lahti ei saa. Vaimulikud ja ilmalikud võimud võtavad sealt matti. Kas vabausu jutlustajad ja tööliste esindajad rae peal küll pole piitsutanud seda pahet? Aga kes võtab nende sõna kuuldavaks? Kirikisandad muidu iga patukübet su silmas tuhnimas, aga kui jutt on Vabast Harjakust, jääb paatrite suu lukku. Igal ööl pussitatakse inimesi, igal tunnil võrgutatakse vanu ja noori. Vabrikunaised käivad, jalad harkis, sest mehed toovad neile harjakult kuritõbe. Kaua sallitakse veel seda mülgast? Paatrid hirmutavad meid põrgutulega ... Noh, toogu nad siis mõni pütitäis põlevat tõrva Vaba Harjaku mülka alla!»

Kuulajate meeled olid pingule kistud. Pikki aegu hõõgunud pahameel andis vihase leegi.

«Ots peale! Maatasa!»

«Tõepoolest häbiväärne lugu. Ütlesite õieti: tuli mülka alla! Kui võimud seda ei tee, siis teeb rahvas ise.»

Ürgne tung olla ja tahta ning teostada oma tahe nakatus inimesest inimesse. Kirgastav sõna — tuli —, kord lausutud, polnud enam ohjeldatav. Ässitajate hulgas oli neid, kes siirast tõetundest raevutsesid; oli ka teisi — vägivallast ahvatletuid. Sõnnisarved poksihimuliste põues kihelesid. Mõeldi toredale lustipeole ja tüdrukute vääksutamisele. Kadu mülkale!

Kahtlased tüübid korraldasid endid kähku ning rututasid ka kõhklejaid. Vhuiit! vilistasid nad ja andsid üksteisele pöidlaga märku. Punetava näoga lihunikusell, palavusest hoolimata nahkjopesse riietatud, silmitses hindavalt löömahimuliste kogunemist; leidis, et salk tuleb tubli, ning hüüdis käskivalt:

«Aitab joramisest, lähme, poisid!»

Antenor ei võtnud sõna, ehkki teda selleks ergutati. Veretava sammaspoolega isanda juttu ta oli kuulanud, kuid rännanud oma mõtetes hoopis kaugele märatsejate silmapilksest huvist. Nägi pilte ning arvas kuulvat hääli, mis tulnuksid kui maailma olemusest enesest. Nägi välkpimestavuses kõike, mida ta kogenud, mida mõelnud ja mille tõdemiseni jõudnud.

«Maailm on roojane,» ütles ta. «Pärispatt uputab ja hukutab teda. Karistus on jumalavits, mis meid lööb. Uus Soodom ja uus Komorra — nad peavad hukkuma. Puhastustuli hävitab kõlvatute karjamaa ja kiimalise karja. Tuli issanda käest, tuli, tuli! Lõpp Soodoma tallidele ja nende talitajatele!»

Nendel sõnadel polnud otsest sidet tolle päeva ja öö sündmustega. Võõrdumusse langenud prohvet lausus seda iseendale ja enda kaudu kogu maailmale. Siiski osutusid ta sõnad lõplikuks signaaliks kiheluses viibijaile.

Rammune jõuk sööstis müdinal teele. Hakatuses polnudki neid palju, aga nad tunnetasid ja toimisid hoopis eriliste ajede varal: voolasid kõikjalt kokku nagu sipelgad pesa põlemisel. Kus neid iganes leidus, kas väljasõidumaanteel või linna kitsastes tänavates, — ikka ulatus nendeni vaistlik kutse: tõtata, ühineda, jaol olla. Kadus huvi pisikelmuste ning pisilöömingute vastu, sest oli saabunud võimalus massi eneseavalduseks.

Aga ka ohustatud linnaossa toodi sõnum. Paljud hubamajade kostilised olid juba hommikul omapead kolama läinud ning vaimuliku rongkäiguga ühinenud. Nüüd tulid nad Hiiobi sõnumiga tagasi, ähmist ning hirmust peaaegu keeletud. Kogu Vaba Harjaku elanikkond lõi kihama. Uksed paukusid ja treppidel algas kolin. Majade vahele lükitud lahtritest, kus kiirkülastajaid madala taksi eest vastu võeti, tormasid lihavad neegrinaised punakirjutes särkides tänavale, padi kaenlasse haaratud. Elumajade ustel kohtusid nad treppidest alla jooksnutega. Tõugeldi ning hädaldati vastastikku. Risti üle tänava lippasid mõned alasti tüdrukud, kes oma pansionist vastasmajja tantsumürglile olid sattunud. Elatanud naised haarasid seintelt ikoone ja lubasid jumalasõnaga ründajatele vastu astuda. Neile öeldi, et palve ja pühakute appihüüdmine enam ei aita; mõistlikum on põgeneda.

Omaette kiinlejate karja moodustasid harjaku meeskülalised. Neil polnud midagi muretseda, midagi kaasa võtta — ainult minna ja mitte lähenevale hädaohule jalgu jääda. Poolikult riietatud härrad kandsid pükse ja pintsakut käsivarrel. Kaht noormeest nähti aknast välja hüppavat. Nokastanud poisid kuraasitasid:

«Mis seal ikka? Lööme larhvid segaseks, kui peaksid tulema.»

Tudiseva lõuaga pereisa kiirustas alaealist poega:

«Oh perglit! Tõin su prooviks lusti kaema... nüüd sihuke pahandus. Teeme kähku!»

Majades kareldi toast tuppa; ahmiti pesu- ja riidepalu põgenemiseks. Alastiolijad hõlmasid endid mantlisse, püüdes ühtlasi kleite ning muud vähest kaasa viia. Juba sagis kirju naispere harjakult allaviival sillutisel. Peagi täitis nende sulgjaslik parv kitsa tänava hakust hakuni. Taibukamad naised, mõned neist sülelapsega, ei läinud summaga koos künkast alla, vaid kõndisid vastuvoolu tänava ülemisse otsa, kust avanes pöörristiga suletud rada väravaks hüütud kangialusesse. Seal ei ohustanud neid keegi.

Allarutanud naisi haarasid tänavahakul esimesed jaolejõudnud ründajad. Käsitsi rüseluses rebiti riided puruks ja püüti saaki kaasa vedada. Mitte igale ihalejale ei osastunud õnn. Ühtedel löödi nägu kääridega lõhki, teised said triikrauaga vastu pead. Ägedamat jahti peeti alaealiste tütarlaste tabamiseks. Õnnestujad kiskusid oma püüki tagasi lahtritesse ning majaesikuisse. Oli naisi, kes vandudes ja tapeldes alistusid, aga ka selliseid, kes naeru lõristades meestega alpisid, et mitte vägistatuina endid vigastada lasta. Osata jäänud mehed rüselesid hulganisti üheainsa naise kallal. Suures mürglis ning pöörises pääses enamik naisi tõmbajate vahelt põgenema. Lahtisel tänaval nad sõimlesid ning kõigutasid rusikaid.

Linnast saabus hilinenud mürgeldajaid. Tunginud majadesse ning leides seal tühjad toad, asusid nad vihast pimestatuina rüüstama. Lõhuti kummuteid ja kappe ning loobiti toole tänavale. Madratsite põhk tolmutati toast tuppa, treppidest alla. Aknaruutude ja pildiklaaside kliriseses pilbastati vaheseinu ja süüdati lõkkeid. Õdusad leegid haarasid põhust ja tolmust kütteainet, tõustes suitsu ning sädemete praginal lakke, sealt akendesse. Vingu ning lõõsa lämmatuses tuli rüüstajail enestel kabukärmelt põgeneda. Väheste viivude möödudes vallutas tuli kogu harjaku. Ent ikka veel ilmus sealt üksikuid tüdrukuid põletushaavadega ning kärsanud juustega.

Linna tüütas samal ajal mitmekordne häire. Mõlemas tulekaitse valvetornis taoti kella. Prefektuuri osakondadest väljusid relvastatud komandod korda looma. Neil tekkis kokkupõrkeid juba Vaba Harjaku eeltänavatel, kus uudishimuliste vahtijate tropid neile jalgu jäid. Hädа- ja protestikisast hoolimata lahmiti kõiki ettejuhtunuid. Põle-

vate majade ees rõngastuti haaranguks ning rünnati. Sissepiiratud salkadest vastati revolvrilaskudega. Sellega sunniti ka politseinikke tulirelvi kasutama. Pliksudest-plaksudest heidutatud inimesed viskusid maoli. Neid trambiti, nende üle tuiskas käsitsivõitluse madin. Vilunud löömamehed oskasid haarajate rõngasse auke raiuda. Politseinikud püüdsid kahtlasemaid vurlesid kinni nabida, asudes neid jälitama. Lasksid selliselt oma read segamini paisata. Lahing moondus salgastunute kakluseks. Hädas ning kitsikuses tulistas vastane vastast lühimaaliste laskudega. Kumminuutide vahel välgatasid põuenoad. Lamajate vahel viskles haavatuid; kostis meeleheitlikke karjatusi ning appihüüdeid. Kümmekond vurlet suudeti vangistada ning reservmeestele saagiks heita, kus nad saapaninade ja nuutidega kohe vagaks tehti.

Lahingu lõppedes askeldati veel surnute ning haavatute ümber. Politseinikud abistasid esmajoones kannatada saanud ametivendi. Mõnele raskelt haavatud tsiviilisikule, kelles vastuhakkaja ära tunti, anti armupauke. Üldine lamestatute hulk osutus paarikümneseks. Nende koristamisega polnud ruttu. Kergelt vigastatud tuikusid ise — kuhu keegi.

Lõpuks saabus ka pritsimehi hobuveol kolisevate vankritega, punased redelid poolupakil ja vaskkiivrid kiirgamas. Neil polnud muud teha kui oodata tule vaibumist, et pääseks voolikutega lähemale. Vaba Harjaku kohal punetas taevas; põlevatest majadest levis lõõska. Kellad tuletõrjetornides tagusid ikka veel; ja just sellepärast, et nad nii visalt ja metoodiliselt tagusid, tundus linn ise olevat jäänud imevaikseks. Vähesed inimesed tänavail ei kõndinud, vaid hiilisid.

Antenor ja Mario läksid vaikides kärarikkast katedraali ümbrusest professor Cardoso kodu poole. Truud poolehoidjad tahtsid Antenori küll Vaba Harjaku teele suunata, aga Mario oskas tahtejõuetu prohveti nende vahelt ära varastada: haaras rabeleva Antenori endale peaaegu sülle ja tõmbas ta kuhugi plankudevahelisse kitsaskäiku, kust samal hoobil vihane ketikoera haukumine kostis.

«Häbemata togu!» manas Antenor. «Miks sa haugud ja miks sa mind kisud?!»

«Täädagi, et togu,» nõusus Mario. «Aga sina, kallis vaderimees, tahad oma nahka parklasse viia.»

Pärast seda oleks neid hilinenud kõrtsivendadeks võinud pidada. Antenor komistas tihti; Mario toetas teda. Nende seljataga lõõmas Vaba Harjaku häving. Suitsu- ja sädemesambad mõõtsid tühja kõrgust. Taevas punetas just kui muiste Soodoma ning Komorra kohal.

Kaks komberdajat ei vaevunud sinnapoole pilkugi heitma: nende jaoks oli too tulekahju juba kustunud. Sattunuks doktor Labius neid sel hetkel nägema, siis võinuks ta endale rahuldustundega vastu rinda lüüa: «Meie, vaimuinimesed, ei märatse. Rokane mass meie ümber pröökab, kakleb, rüüstab, põletab ja sureb ei millegi eest.»

XIII

Kui nad hommikupoolsel ööl oma rabavatelt seiklustelt tagasi jõudsid, oli professor Cardoso maja täitsa pime. Kuid professor ei maganud, pidades ootevalvet. Nad kohtusid köögiõues. Antenor istus trepile, võtmata vaevaks teretada. Mario tahtis juttu alustada, aga ei leidnud parajaid sõnu ning lausus midagi segast. Professor vaatles teda etteheitest raskunud pilguga ja küsis poolkinnise suuga:

«Miks sina siia tulid?»

Sõnalise vastuse asemel tõnkas Mario lõuaga Antenori poole: näed isegi. Professor mõistis, ilma et olukorraga leppida. Nupuka kunstimehe mõtted otsisid sobivat lahendust.

«Palava supi keetsite, sunniku sellid!»

«Ega meie midagist . . .» kogeles Mario. «Jumala näpp, nõnnagu püssitorust. Ja Antenor täädagi — rind ette . . . haaras härja sarvist. Neitsi Maarja ja tema püha tahtmine . . . eks me jäänd talle jalgu.»

Professori näo üle hõljus mitu pilvist mõttetuisku, enne kui ta kindlal sõnal kõnelema asus:

«Ärge rääkige minule Madonnast. See on teie asi ja jäägu teie hingele. Aga teie olete minu majalised, vähemalt minu palgalised, ja sellest võib ka mulle lõpmatuid raskusi tulla. Näh, Anna jooksis juba kodunt minema. Kas teie arvate, et politsei teie kannule ei jõua? Linn pööratakse pahupidi ja teie nahast ei jäeta postmargisuurustki tükki alles. Oleks veel politsei üksi . . . temaga ma

tuleksin toime. Aga kiriku ja kuberneri võim! Tulekahju tulekahju otsa . . . surnuid ja haavatuid . . . ja teie mõtlete veel hinges püsida! Vaba Harjaku peremehed üksi jahvatavad teid pulbriks. Ja võlla väärt te oletegi.»

Antenor hakkas kibelema, tõstis kätele nõjatatud pea üles ja ürahtas:

«Tulekahjudega pole meil mingit tegemist. Meid polnud sealpoolgi. Kes rüüstasid, kes põletasid — vastutagu ise.»

«Aru sul mitme mehe jaoks, aga mõtted vilistavad tuult. Või teda polnud sealpoolgi! Kuidas ja kellele sa selle selgeks teed? Ja kes seda sinu käest enam küsibki? Ise juba tulesüütamise pärast kohtust läbi aetud . . . teine kord ei hakata pikka aru pidama. Retsidivist, tuntud võllanägu. Ja pole Mariogi oma musta lõustaga mõni lasanda ingel!»

Professor kurjustas ja manas, kuid muutus varsti asjalikuks. Vestles peamiselt Marioga, sest Antenor oli tuim ja nõuvõtuta. Kaaludes mõeldavusi ta leidis, et Antenoril oleks ohtlik päisel päeval tänavale minna; jäägu ta esialgu paigale. Mario peab aga rebase vilkuse ning koera aistinguga koju hiilima, valmistama seal vajalikku kaasavõtuks ning tulema õhtul tagasi.

«Esimese pimedikuga, oisid, lasete jalga. Ära . . . linnastki ära! Ükskõik kuhu. Kas põlisesse mäestikku, nagu arvab Mario, või . . . polegi minu asi. Aga olgu teie hais siit kadunud.»

«Saab mindud!» kuraasitas Mario, kes endas juba tähtsat tegelast kujutles. «Mis plaaniks, see plaaniks . . . jätke asi minu jutitada. Pole siin jännijäämisest juttu.»

Koputas pöidlaliigesega endale vastu rinda: oma vaderimehe eest vastutab tema ise!

Antenor asetati kuuri, kust häda puhul kergem põgeneda. Professor lõngutas kuuri tagaseinas kaks petteliselt naelutatud lauda lahti, juhatades tee pagemiseks. Teadku võrukael ise, kuidas aedadest aeda lipata.

«Suur varbaviskaja ta pole . . .» arvas Mario. «Aga kui tuli hänna all, küll ta juba siuhkab!»

Ei võivat milleski kindel olla, hädatses professor. Polekski imestada, kui hagijad juba täna jälgipidi siia satuksid. Köögiemandale ta küll öelnud, et pidagu suu ja mingu sinna tagasi, kuhu õhtul imelapsukest valvama oli saatunud. Sealt ta toob ka ehk uudiseid. Nüüd olgu silmad ja kuulmine lahti.

«Kust teie võtsite tolle tüdruku — Aurora ... või mis õndsa nimega teda nüüd hüütavat?»

«Ei me teda marjaks pidanud,» kinnitas Mario. «Sääl ta oli ja naiste tropiga ta säält minema vehkis. Pole salata: nägus lapsuke.»

«Ah, lollid ja mõgased lood! Milleks see kõik?»

Päev saabus igavalt ja tüütult, jäädeski vastikuseni poolikuks. Antenor lamas kuuripõrandale laotatud palakal, silmad küll kinni, aga mõtted ja enesetunne pilukil. Ta ihu omanuks kui kaht erinevat tahtekeskust: üks neist oli raske ja litsus teda vastu põrandat; teine hoidis teda ärevil ja tahtis kuhugi tormata. Põgenemise mõte tundus talle vastumeelsena, aga ka linna ei tahtnud ta jääda. Hetketi näis talle, nagu oleks ta juba olematuks muutunud. Keegi küll lamas ja liigutas end, aga too polnud enam tema ise, vaid üks kahestatud kerega ning mitmestatud hingega loidam. Eilsed elamused paistsid nüüd raamita tühjusest. Oli olnud suur hingeline palang, ent varisenud kokku ning tuhastunud. Linn oli vastik, inimesed vastikud. Jumala lõõsk ergutas küll nende väliseid meeli, kuid ei haaranud nende hingi. Taevariigi sõdurite värbamiseks on inimmasside loendamatus tühi kõrvemaa. Milleks külvata sinna elava sõna seemet? Jumala tahtmine maa peal ei teostu kunagi hulkade lunastamise varal, vaid valitud hingede rünnaku tulemusena. Ja siis ei jäägi enam maapealsust.

Ta soovis nüüd üksi olla, jääda iseendaga; kaduda kuhugi inimestest ja elust mahajäetusse — purjekateta ning laevniketa randa. Ta meelte ja mõtete seis vajas tasakaalustamist, vajas ühtlustamist, sest seal puudus nidusus ja kindlus. Sinna oli tekkinud kahtluste mürki ning rahulolematust iseendagi vastu.

Professor Cardoso käis aeg-ajalt teda kõnetamas; tõi kuuldusi ja uudiseid. Linn olevat kuberneri korraldusel sõjaväelise valve alla võetud; pealinna saadetud pikk raport. Nüüd, mil kõik vaikne, peavad sõdurite patrullid korda. Sadakond inimest on pigistatud politsei pöidla alla. Teadupärased kaabakad, keda Püha Bento kloostri riisumises kahtlustatakse, viibivad ülekuulamisel. Rahvast kutsutakse avaldama andmeid habemikust ässitaja ning tema neegrist abilise isiku ja peiduskelu kohta. Kirikuvõimud pole oma sõna veel lausunud; piiskop pidavat kanooniku ja kloostriülematega nõu. Rahvas trügib «pisi-

kese Maarja» kodu ümber — nii hüütavat nüüd rongkäigus viibinud tütarlast.

«Sinu ja Mario isik on politseile juba eilsest saadik pihupealt selge,» väitis ta. «Aga nuhid peavad asja omateada, et hiljem, kui neile kasulik, suure avastusega kella lüüa. Minu suhteid teiega pole nende nina veel nuusutanud; igatahes pole mulle hoiatust saadetud ja nähtavasti jätavad nad täna mu elamu tuhnimata.»

Silmitses muigavalt Antenori ning jätkas:

«Sa võid endaga rahul olla: hüppasid nii kõrgele, et alt enam vaatamagi ei ulata. Linnas räägitakse sinu imetegudest: nõidunud kargumehele jalad alla ... ja tea mis veel. Kui sa ometi märatsejatele oleksid südilt vastu hakanud ja Vaba Harjaku litadele oma õnnistuse saatnud, võiksid sa praegu turuplatsil imede sooritamist jätkata. Jah, jah, Antenor ... ära pasandasid hea võimaluse.»

Antenor kuulas professori uudiseid sellise ükskõiksusega, nagu ei puutunukski küsimus temasse. Vahepeal oli ka Anna tagasi tulnud; kolistas köögis ning tuli omakorda teda tülitama. Kükitas laia seeliku kahisedes — ise niisama lai — ta kõrvale ja maheles mesimagusalt:

«Anteniki, kuule ... tõin sulle natike pruukosti kinnituseks. Ae, Anteni-isandake! Sai vahel halba suud pruugitud ... või ma's teadsin! Ega sa ometi, Anten-isandake, minu peale pahanda? Ma loll naine ... arvasin, et sa sämune ilmalik lell nigu me professorihärragi. Võisin ma's arvata! Nüüd seal kõik Aurorat latsekest lututamas. Ega seal muust juttugi, kui sinust ... et omete Jumal meile oma prohveti läkitand. Antenike, ae! ... Antenor, kuula ometi! A-a-antenor!»

Antenor oleks mehkeldava köögiemanda meelsasti eemale lükanud ja toidukandami kummuli löönud, kuid laisem pool ta kahestunud isikust manitses teda leplikkusele. Sõnagi lausumata heitis ta põlgliku pilgu ja keeras emanda poole selja. Emand nuuksatas põlle; laskis kuuldavale oma tavalise mmõh! Tõusis ning läks.

Õhtul, kui videvik oli tihenenud, tuli Mario; tõmbas lahtised lauad kuuriseinas poolekile ja pistis pea nende vahele.

«Kas õhk puhas?»

«Nuusuta ise!» vastas Antenor.

Ajaviiduks ei raisatud enam kalleid viivusid. Antenorile löödi professori nokats pähe ja seoti sall kaela. Habe

kõhuni, kampsunivarrukad lahmakil, sääred karvased, jalas karvapealistega sandaalid — nii sarnanes ta moonutatud ahviga.

«Äsja, kui käisid, kas nähti või tunti sind ära?» päris professor Mariolt.

«Ei mina tsuska saba ukse vahele!»

«Kallist õnne siis ja head teed!»

Anna seisis köögilävel, nutust ja pahameelest punane. Lahkujad ei änganud talle kätt.

Aedvilja maalapikesed, kustkaudu nad hiilisid, olid põua ajaks pererahva poolt maha jäetud. Kasvas mandiookat ja näljaseid banaanipuid. Kellelgi polnud sinna asja. Ka aedadega piirduvad hoovid olid inimtühjad. Ometi manitses Mario:

«Nüüd mokk maas ja suu kinni! Kui küsitakse — ma vastan.»

Hoiatusel puudus mõte, sest Antenor vaikis niigi. Sammult takjane, paelutasid ta jalgu mandiookavarred. Pidas takuse kana kombeist põgenemiselgi kinni.

«Anna koibadele säru!» kähistas kaaslane. «Kõnni toekamalt!»

Aiamaade lõpul, kus polnud laternaid ega korralikke maju, nad peatusid hetkeks põõsastes. Nende ees mustendas ehitatava raudtee muldkeha. Tehaste rajoonis puristas üks korsten sädemeid ja lõõskavat suitsu. Hilinenud mullatööliste kamp sammus vesteldes linna poole. Pimeduses ei olnud kogusid näha; neid reetis üksnes jutuvadin ja müdisev kõnnak. Veendunud täielikus ohutuses, läksid põgenejad kähku üle muldkeha. Seal tuli neil veel pisikestest hüttidest mööduda ning nad jõudsid jõeäärsele ühiskarjamaale, võib-olla samasse paika, kus Püha Neitsi äsja lapsi kõnetas.

Ümbrusés valitses tühjus ja pilkane öö. Jõge palistavast bambusevöötmest kostis vaikne sagin ning nukker täristamine, justkui asuksid seal päkapikkused valmud, kelle erksalt kodune vestlus ei vaikinud kunagi. Veevulin bambuste taga rahustas neid oma muutumatusega.

Antenoril tuli jääda viivukeseks üksipäini. Mario müdistas paha vaimuna bambuse heatahtlike vaimude vahel. Kuivad kõrred krabisesid, oksi läbis rüsin. Kui ta sealt saaki lohistades tagasi tuli, oli tal kaks pampu kaasas. Suurema neist ta oli valmistanud topeltvooderdusega

riisikotist. Tolle ta kinnitas õlapaeltega endale selga. Kotisuust paistis käsisaag ja kerkis kõvera pidemega labidavars. Antenorile määratud pamp oli pisem, hõlmatud nahkpõlle; sisaldas vist mõningaid käsitöötarbeid ja toiduaineid. Kuid tolle lisaks sai Antenor endale veel terava otsaga kangi, millega ta pambu õlale võttis: tema harjumuseks oli ikka raskust õlal kanda, hoolimata ebamugavusest.

«Kuhu sa mu nüüd viid?» küsis Antenor.

«Pole sa mulle veelgi ütelnd, kuhupoole su süda rohkem lustib . . . kas inimeste või puude poole.»

«Hooplesid ometi Cardoso ees, et paik sul juba teadupärast . . .»

«Ise sa vaikisid, aga kõrvad sul kikkis! Noh, nutitame siis veelgi seda asja.»

Mario arvamused osutusid igati paikapidavateks; endiselt koplipoisilt poleks võinud küpsemat kaalutlemist nõudagi. Meil pole muud vaja, väitis ta, kui kaduda ajutiselt inimeste silmist. Peame endile aega aegumiseks varuma. Kroonu on ju kutsika kommetega: kui kutsikas konti ei jaksa ära närida, siis matab ta selle maha . . . ning sinna see jääbki. Nii ka kroonu oma asutistega. Praegu pureksid politsei ja kohtud meid vaeseomaks, sest kont on alles värske, magusa leememaiguga. Aga mõne aja möödudes kaob selle mahl ning mekk. Siis peame ise hoolitsema, et meie mulla alla kõdunema ei jääks. Siis võib ka linna tagasi minna, ilma et meie vastu seal enam huvi tuntaks.

«Saagu Soodomale Soodoma lõpp!» lausus Antenor raskemeelselt. «Ma ei tõsta oma jalga enam linnatänavale. Kui inimeste hinged veel kusagil tuld võtavad . . . nõus on karmist puhastustulest läbi minema, siis küll väljaspool pahestunud linnu. Vana Aadam põõnab maalgi inimeste südames, aga ma heidan talle tulise tuki kontidesse. Enne ma pean aga — —»

Lause lõpu ta neelas endale habemesse. Jäi suletuks, nii et Mariol ta kõrval kõhe hakkas. Kuid ärkas taas. Seisatas. Tõstis pea püsti ning haaras Mario oma mustade silmade usutlevasse vaatesse.

«Mäletad sa veel meie kõnelust, kui sa laususid, et ega ma pole jutlustaja?»

«Mäletan . . . miks ei mäleta! Meeles veelgi, mis vangimajas räägitud sai. Ja teine kord ma ütlesin sulle, et

Antenor, vaderimees, et kui sulle ealgi hääd hagijat vaja on, siis ei leia sa virksamat kui seesamane Mario.»

«Õige jah!» möönis Antenor. «Aga vaata mind nüüd! kas on mul mõõtu jutlustaja jaoks?! Kas sul on minu jaoks sinepiiva? Kas sul on usku minusse? Kas sa usaldad mind? Kui suur on su sinepiiva?»

Mario kohkus.

«Antenor, nii nagu ma siin seisan ... ära vannuta! Kallis vaderimees, ära vannuta! Vaata enne ... sa näed isi. Enne kui rahvas röökima pistis ... enne kui keegi seda oleks ütelnud, ristisin ma sinu oma meeles prohvetiks. Vaata ennegine ... ära vannuta! Ma olen must nii nagu seesama öö ... aga Jumala nägemine on valguse nägemine ja mu süda on kristlase süda.»

Antenor hakkas jälle maha vahtima. Ta hääl taandus tavalisse mõrkjusse ning kõredusse. Vestlemist jätkas vaikselt.

«Unustame ära eilse või üleeilse päeva. Sellest päevast sai tahtmata suur proovipäev. Aga ta ei läinud looja Issanda valguses, vaid saatana öös. See päev oli nagu minu enda senine elu ... hea ja kurja vahel heitlemine. Jumala valgus paistis mu hingekeldrisse kitsast pilust. Kõik mu päevad raiskusid saastas ja püretuses. Aga lõpuks ma aimasin Jumala paistust ja olen nüüd pime. Pean ära minema, nii et mu jäljed mulle enam järele ei jõua. Pean palju mõtlema ja kannatama ... pean iseenda ära võitma. Sina, Mario, oled lihtsameelse aruga, aga truu südamest. Kui me nüüd ära kaome, et meil enam inimestega jagelemist pole ... kui me nüüd endile truuks jääme, siis saadab Jumal meile oma kutsumise ... ja inimestel läheb meid vaja.»

Jätkuvalt ilmnes, et neeger oma tundliku hingega oli Antenori õieti mõistnud, teda püsivalt silmas pidanud.

«Su näos paistsid su vaevad ...» ütles ta. «Su ihupooled ei klappinud teineteisega. Sa olid nõnnagu mõni lihav leht: üks pool sile, tõine karvane. See oli juba vangimajas näha, pärastpoole veel nähtavam. Oma rahu pead sa saama ja minu abiga võid sa rehkendada. Kerge seal ei tule ... plindrisse me ka ei jää. Sina lepid iga puudusega ... mina pole ka sosku otsas kinni.»

Keskustelles sammusid nad algul kõrvujooneti jõega, aga kui jõgi järsku vasemale pöördus, hakkasid nemad kaaritamisi paremale hoiduma. Linn ei võinud neist veel

kaugel olla, kuid mingeid märke sealt enam ei paistnud. Haihtus ära õhetuski, mida linnatuled udusse olid immutanud. Kuivkamarane pind nende jalgade all ei kõmisenud, küll aga murdusid kõrred praginal, nagu oleks neid neljajalgne loom tallanud. Vahel plaksatas murumugul surves. Lohkudes ulatus lõikrohi kõndijail vööni. Põuakuivatus oli triikrauana kõikjalt üle uisutanud. Ei kohanud ühtki öölindu; ei siuksunud kusagil putukaid.

Koidikul viibisid mehed laudtasaste väljade vahel. Päike tõusis veretava kettana, nagu oleks tedagi kuuma rauaga triigitud. Valgus levis märkamatult ning tumehall maa värvus pisut ruskeks. Rohujuurte ja mullakamakate ümber tekkis kahtlane liikumine. Liivaterakesed läksid erevaks, iga kõrreke kibeles. Tõusenguga seltsinud iilid kompasid väljade pinda. Pidanud salanõu, nad liitusid omavahel madalaks lainetuseks. Kõndijad tundsid, kuidas sõmerane kihk nende paljaid sääri nõelas; peagi tekkis samasugune tikkimine kõrvade ümber. Lainetavad iilid paisusid hoogtuuleks. Maapõuest oleks kui tolmuniidikesi kistud, mis spiraalseina õhku tõusid ja lehtrikuliseks moondusid. Tuul litsus neid maha ja riisus neilt jõu, kuid viis kaasa kobrutatud tolmu ning säsi. Avarus kõndijate ümber muutus tuisuseks, küllastus pahnast. Antenor kissitas silmi, krimpsutas nägu. Mario hoidis käsi suu ees. Eemalt paistsid mõned majade kühmud. Mehed teadsid, et seal oli maantee, ja sinna nad suundusid.

«Kondid oleks nüüd puhkusega päri,» nentis Mario. «Otsime varise paiga, lööme lesima. Õhtu paiku lööb tuul kõrvad lonti.»

«Kas arvad, et meid taga ei aeta?»

«Ega küll. Me sandarmid, tead isi, ei lahku linnast muidu kui saaki saama. Meie paljas hing särgi all neid ei tõmba.»

Maantee oli laiaks, muhklikuks ja tümaks sõtkutud. Paiguti ta erines nõmmest ainult valkjashalli värvingu poolest. Tuisk sõidutas sellel punast liiva, takjavarsi ja lahtist rohtu. Vastutulijad, enamikus jalamehed, püüdsid pintsakuhõlmaga nägu kaitsta. Ratsanikel olid valged kitlid üll ja tuisutorbad peas. Hobused painutasid kaelu, hoides päid tuule päri. Möödus suurem salk maamehi, kes ikaldusohu jälgituna linna rändasid tööd ja peatoidust muretsema. Nad naersid ja tõgasid, kui Mario seletas, et nemad kahekesi, peene ameti meistrid, just vastupidj

maale lähevad, lootes teenistusele ja rammusamale lobile.

«Kuid mine tea seda . . .» möönsid nad tõsinedes. «Agu parunihärral lähebki järsku vaja peentöö sellisid. Tal tänavu jälle kohendused ja kobistamised käsil. Labidaheitjaid ta küll ei tarvita.»

Sellega viidati raske võimumehe Epaminondes Nepomuno valdustele, kus muiste sajad orjad peremehele rikkust ning kuulsust tagasid. Nepomunod polnud üksnes suurimad orjamajanduse kandjad, vaid ka võimsad orjaturu omanikud. Nende laevad kündsid merd ning tõid Mustalt mandrilt vajalikku tööjõudu feodaalide majapidamistesse. Esimesele Nepomunole keiserlikust kaardiväest annetati mõis ja omistati võõrapärane aadlitiitel — parun. Tema järglased ei irdunud trooni lähedusest: värbasid majesteedile sõdureid ning moonastasid sõjaväge. Vabariigi saabudes oskasid Nepomunod vastsetele võimudele hõlma alla pugeda, toetades nii valitsust kui ka selle vastasrinda.

Praegune mõjuvõimsaim mees Nepomunodest — Epaminondes — oli oma ettevõtlikkusega suure provintsilinna naabrusse paigastunud. Ta maavalduste täpseid piire ei tundnud keegi, sest surve ja ähvarduste ees puudus piiripostidel püsi. Muistse orjaturu asemel valitseti sealt nüüd lahtisi ja kinnisi kanaleid mööda mitmeti hargnenud relvakaubandust. Loeti varjamata saladuseks, et võistlevate erakondade rünnakurühmad hankisid oma varustuse Epaminondes Nepomuno vahendusel; aga ka röövlipealikutele maal sõõratas sama udar püsse ning püstoleid.

«Tskae, matsid pidasid meid salakauba semudeks . . .» lausus Mario lõbusalt. «Arvasid, et lähme tellimisega paruni poole. Hea oleks küll tukk tasku lüüa . . . aga mõisas me nägu ei näita. Pole ta meile teeveernegi.»

Antenori aim maal valitsevatest oludest oli puudulik. Veriseid kokkupõrkeid võimutaotlejate vahel ta parastas, nähes neis aja lõpumärke. Jutte röövsalkade vägitegudest pidas ta liialdatuiks. Mariole aga soovitas vestlustes võõrastega ettevaatlik olla.

Elamud, millest nad möödusid, olid asetatud savionnide sagaraina kauges eraldumuses üksteisest. Neid ei ehitatudki, sest nad tärkasid ise nagu seened pärast sadu. Kuhu üks perekond juhtumisi peatuma jäi, sinna sigis teisi juurde. Paiga valik olenes veesaagist. Piisas linnule noka

kastmiseks — pidi piisama ka inimesele. Keegi ei kaunistanud kodu ümbrust, ei istutanud haljast oksagi.

Tee näis lohku suunduvat; silmaga polnud see mõõdetav, aga kergenenud samm lubas seda aimata. Peagi kõmises jalgade all paekivine kiht — lausik jõepõhi, vihmade puhul savipunase vee uhetud, millest teekäijad sukeldamisi läbi mulistasid. Nüüd nõrises kaldanõlvaku all hädine oja. Mehed panid pambud maha; pesid käsi, loputasid kuiva suud. Taamal seisis roovikutega tarastatud laoalune; olgugi paruni ääremaade karjadele määratud, polnud seal loomi. Teelistele sobis see puhkamiseks.

Nutuvingune neegrinaine oli Mariole lahkumishärduses maitsvaid riisiküpsiseid ja hakklihakooke kaasa andnud. Mehed sõid ja mõnulesid. Antenor näppis küll ainult pudedat riisi, aga Mario mehkas mõlemat toitu vaheldumisi. Pärast seda nad magasid, pambud pea all. Väljas lõõtsutas tuul põualõõtsa ja äestas kaarest kaareni ulatuva äkkega põuamandrit. Meeste uni oli rammus orikauni. Antenor krigistas liivateraseid hambaid. Mario haugatas nina ummistumisel. Ärgates olid mõlemad punase tolmukihiga üle külvatud. Raputades habet raputas Antenor meeli ning mõtteidki. Ikka oli ta hing harkis ja ihu kahel kaalul.

«Tühja sa habemest ropsid!» arvas Mario. «Mul kaltsadki liiva täis, annaks kühveldada. Thäh! . . . Tuul tõi, tuul viib.»

Ja rännak jätkus; nüüd juba tuulevaikuses.

Hilja öösi jõudsid nad omapärasesse asulasse. Nelinurkse platsi äärtel seisid pikad kivihooned, enamik neist elumajadele omaste akende ja treppidega, teised plankpaljaste seintega, kummaski otsas vaid raudvõredega värav. Seda paika olid külastanud kolme sajandi jooksul ainult aegade kurjuse ja inimarmetuse kujud, sest siin peeti Nepomunode perekonnale kuuluvaid orjalaatu. Juba nelikümmend aastat enne orjade lõplikku vabastamist lakkasid turu avalikud toimingud. Raudväravatega hooned, milledes transporditavat inimsaaki kinni peeti, seisid kasutamata. Vabale rahvale, kaubameestele ning teenistujaile määratud majadesse hakati hiljem mõisamoonakaid ja pooleterakaid paigutama. Ka midagi külakõrtsi ja öömaja taolist pidi seal asuma.

Ei paistnud ühtki valgustatud akent. Taevas kottpimedas öös oli purunenud ja kokku varisenud. Ent ometi näis

rändajaile, et nende pea kohal midagi hääletut virvendab. Võib-olla oli see taevast maha pühitud tähtede tolm; võib-olla kujutelmadele esinev viirastus.

Vaevu jõudsid Antenor ja Mario asula viimasest hoonenurgast mööduda, kui nende seljataga järskusega rabav püssipauk lajatas. Kare hääl kamandas: «Seisa!» Mario põlved nõksatasid, sest ta juuksetutti riivas imelik säde.

«Mis sa paugutad! Tule lagedale!» hüüdis Antenor, kelle muistne isiksus pimeduse, teadmatuse ning ootamatuse tõukel taas püsti sirgus, käitudes noorpõlvise ruiskega. «Ära varitse, astu näo ette!»

«Mitu nägu sul on?»

«Sinu jaoks jätkub ühestki. Tule vastakuti!»

Seina varjust eraldus ebamäärane tomp; ühekarvaline ööga, omas ta vaid liikumise ähmas aimatavat kuju. Tulnud aegamisi lähemale, joonistus ta poolenisti kummargil kõndivaks meheks laskevalmis püssiga käes. Kõhkles, usaldamata vist iseennastki. Tahtis teada, mitmekesi seal ollakse.

«Tohoo hullu, kelleks sa meid pead!» rahustas teda Antenor.

Kui ta juba päris ligidale oli jõudnud, ajas ta enda sirgu ja langetas püssitoru. Osutus keskmist kasvu sõdurlikuks tüübiks, palja peaga, kuid mundrilõikega kuub seljas. Võis olla ajateenistusest vabapalgalisele kohale siirdunud rühmlane. Äpardumisest, vahest ka näokaotuse tundest kohmetunud, luges ta vajalikuks vabandusi lausuda:

«Andestage, auväärilised ... Pauk polnud teile määratud. Põrutasin mööda ... pime oli. Heagi, et ei tabanud. Kui küsida tohin, kas tulete mõisast või lähete saeveskisse?»

Jutujärg läks Mario kätte.

«Pole meil pistmist mõisaga ega tema saeveskiga. Pole meil pistmist sarvilise kuradigagi. Meil omad käigud käia ja asjad settida. Aga sina, auväärilline ... nagu isi meidki mainisid ... ära pauguta huupi! Ja jällegine, kui lähed luurama, pane kaks paari prille pähä. Isi sa, kõrge auväärsus, täitsa mees ... aga räpakas ja ettevaatamata. Kõmmutad nii sõbramehele kuuli ... kes seda enam tagasi tirib. Püss pole puss!»

Noomitus sattus püssimehele enesetunde pistongi pihta. Püüdes rõhutada oma mehisust ja tahtetulva, ta hakkas praalima:

«Pole ta, sunnik, mu käest veel pääsenud. Luuran teda juba kolmandat puhku. Kõverad ja kavalad käigud tal, saatanal. Aga küll ma ta naha veel vardasse võtan!»

«Sihker see!» kinnitas Mario, laskudes osavalt praalijaga ühist tooni pidama. «Ei näpakas pääse mehe näpust. Ei võta kuul, näkkab noa otsa. Kui lubad küsida, kas oled oma käe peal väljas või püüad põtra tellimise peale?»

«Ohoh!» kihvas püssimees. «Oled ise ka ehk seda matti vennas?»

«Kõik saab oldud, kui asi nõuab.»

Mis nad veel kõnelesid, jäi Antenoril kuulmata, sest ta pidas paremaks tasapisi edasi sammuda. Aga näis, nagu mõistaksid vestlejad teineteist ülihästi. Jõudnud taas Antenori kannule, needis Mario ängistusest kähiseval häälel:

«No küll on verekihv! Küll on kaakide kaak! Sihukesega olgu oskust hända hööritada ... nigu uss. Muidu tuuskab tera ribidesse. Ja pole vähe sihukesi Issanda ilmas!»

«Mjah,» surus Antenor läbi hammaste. «Jumal lõi inimese, aga naine ja kurat sigitasid Kaini.»

Mario teadvuses puudus Kaini lool teadlik asetus, ehkki seda lugu talle mitmes teisendis oli jutustatud. Jäi tumedaks, miks üks suits vajus, teine tõusis. Miks saatis Jumal kahesuguse tuule? Oleks võtnud ometi mõlemad suitsud endale heaks! Aga pühakirjas oli muidki mõistatamatusi, samuti kui selles öös, samuti kui inimese elus. Lohutav oli vaid usk, et pimedusest valgusse jõutakse ... et ka nende eneste praegune tee oli lootuste tee. See kinnitas nende jõudu ja takistas neid väsimast. Nii nad sammusid, sammusid, sammusid.

Kolmanda rännupäeva pärastlõunal nägid nad endi ees õhu madalkihi määratlemata kauguses tumedaid lappe ja siksakilisi vööte. Selliselt esines neile mäestik, mille ette nad olid jõudnud. Ilmastikule saabus pööre. Tuul lakkas juba varasel lõunal: peatus ilma nähtava põhjuseta nagu peru hobune, keerutas tõrkjalt oma mitmeharalist tolmusaba ega liikunud enam paigast. Õhtu lähenedes lõi loodekaar purpurselt õhetama; kiirte tunglemine surus sinna hõbedase sõõri, millest väljus hele päikeseketas. Väljadele laskus ühtlane värvitoonideta valgus, paljastades kaugused. Sädeles kivikillukesi, aga põuavirveid ei tantsisklenud enam. Mäestiku kühmud ning konarikud oman-

dasid reaalse ilme. Kõrgtippude ümber helbendas narmaspilvi; hallid udutombud sobitasid endid nende alla ööbima.

«Sajuks läheb,» sedastas Mario.

«Mina küll seda ei näe,» kahtles Antenor.

«Anna aega, küll siis näed. Vehkame mägedesse, seal varjusem.»

Tee polnud enam maanteene: venis ebakindlalt katkestuva rööbastikuna, paiguti tuiskliivarõõnetesse mattunud, paiguti klibukuhikutele tõustes. Elamuid ei paistnud kuski; selle asemel küürutas väljadel rambeid raudkive.

Jõudnud mägedesse, tuli neil ööbimisele mõelda. Lõhestunud kaljudest laskus jahedust ja udu. Rõskus puudutas meeste päevitunud palgeid näpits-teravalt, nagu noppinuks sealt pisikesi okkaid. Sõnajalapalmi kaarduvate lehtede all, kuhu saabujad algul oma kompsud panid, lehkas kopitusest.

Mäestik ei alanud eelmägedega, vaid ründas madalikku vahenditult. Kiviseinad moodustasid oma pragunenud rinnaga järsu raami kõrveilmelisele lauskmaale. Väljadelt kulgev tee haarati kaljude klambrisse. Rohelust esines väheste kaktuste, väätkasvude ning kidurate lehtpuude näol.

Orjamajanduse õitsengul kavatseti siia kivimurrutööstust asutada, mis aga tulutuks osutus. Mõttetust katsetusest olid säilinud vaid kaljude küljest murtud kivikandikud ning tahutud lava ühe rippuva rahnu all, kus mõeldavasti töölised öid veetsid. Sinna asusid ka Antenor ning Mario öömajale, süüdates esmakordselt tubli lõkke. Ehkki kaljud higistasid, oli kõlbuliku vee hankimine niisama raske kui kummipuutüvedest mahla nõristamine. Mario tõi seda kusagilt keedupotiga — ainukese suurema nõuga, mis neil kaasas. Siis keedeti kuivatatud lihast ja mustadest ubadest suupärane roog.

Vahepeal võttis öö mäestiku üle masendava võimu; mattis enda alla nähtavuse ning summutas iga elava häälegi. Aimuses kohisesid kusagil veed, kõnnisklesid mingisugused loomad, helisesid kaljud. Tõeluses vihisesid vaid nahkhiirte tiivad tulekuma kohal. Sööstes rahnu alla, sooritasid lendpeletised äkilisi siksakke, pea õlgade vahele tõmbunud, tiivad lapiti. Antenor otsis nende hirmutamiseks parajat kivi, aga Mario takistas teda selles, sest polevat metsikumat atakeerijat ja hirmsamat hammustajat kui

raevunud nahkhiir. Kui lasta neid rahulikult uudistada, hoiduvat nad ise eemale.

Mäestikus maadlesid välgukumad öö pimepäisusega. Aeg-ajalt paljastusid harjad pilkasest suletusest: äike kergitas neilt katet ning kattis neid jälle. Kõu mõmises ja tõreles kauguses. Siis joonistas sirgasorgaline tulejuga ägeda sööstu ülevalt alla. Vali kärgatus purustas öö. Järgnes hoog rabedat vihma. Kõuerullid hargnesid üksteisest, saavutades vastukaja kuristikes. Väsinud teekondlased kuulasid seda unne ummistunud meeltega. Nende ihud olid rasked, aga teadvus mõnules, sest valang ei puudutanud neid.

Sealtpeale muutusid ööd vihmaöödeks, rännak ülbelt nuhtlevaks. Mehed külmetasid märgunud põõsastes. Tuletegemine osutus võimatuks. Päeval valitses lõukaline kuumus vahelduvate rahepuhangutega. Kiirte köetud taevasse tekkis ei millestki õhukesi pilverõõneid. Üheainsa kõuekärgatuse saatel paiskus sealt külma märga. Vahelduseks oli see kümblusena mõnuski, kuid halvas jõudu.

Järjest kõrgemale kulgevat teed hõlmas nüüd tihedalt põõsastunud mets, sest mäeveerud olid siin lauged ning mullastunud. Ühtlasi algas mäestikus elu. Nad nägid mitmesuguseid loomi üle tee hüppavat; kohtasid värskeid jälgi. Öösi oli kari metssigu nende teel kõndinud. Üksikult polnud siga kardetav, aga kui neid sajapealine salk rändas, ei andnud nad kellelegi teed. Siis võis inimest üksnes õnnestuv puu otsa ronimine purustavatest kihvadest päästa. Metskasse nad ei kartnud, aga kahe leopardi nägemine sisendas kõhedust.

XIV

Viimane osa teest tõusis jälle äkiliselt üles. Siis jõudsid nad avarale platoole, mis üht külge pidi liitus ürgilmelise künka või mäega. Platoo teist külge palistas mets, laskudes sügavasse orgu. Mehed tulid läänest ja sattusid mäe lõunapoolsele jalale; nägid, kuidas selle poolpaljas pind kerkis astmeliselt kõrgele, omades teravat tippu. Mis mäe taga asus, see ei paistnud neile silma. Aga nad ei eksinud, et platoo idapoolses osas, mille vastas nad seisid, laskus maantee taas, ületanud harjaku. Küngas ise oli

seal lamaskile vajunud, just kui puusavalus kõverdunud ning lampjalale toetunud. Toda vigast rühmitust lõhestas sügav pragu, mille põhjast kostis sajuvee ruigamine. Üldiselt omas paik mahajäetuse ning päratuse ilmet.

«Justku sinu jaoks loodud!» kiitis Mario, osutades poogendava käeliigutusega ümbritsevale panoraamile. «Tahtsid inimestest ära ... siin see on. Näh, sinna haukapessa, suhkrupea otsa pane oma padjad pleekima. Haudu nii palju mõtteid kui kulub. Pista mullegi uued taibud pähe. Nälga ma sind ei jäta.»

Antenor vaatles kaua. Vaatles ja vaikis ja jäi rahule.

«Ole meheks, Mario! Näita nüüd, kus su kiidetud koobas asub ... kas mahumegi sinna hulganisti?»

«Mis, mis sa ütled?» jahmus Mario. «Hulganisti? Kahekesi olemegi ... ja koobas on suur, suur.»

«Ei või nii kindel olla ... kui mulle külalisi hakkab saabuma.»

«Ää kollita, Antenor! Külalised on siin neljajalgsed ... noile paneme rõnga jalasäärde.»

Omaette ei saanud Mario hämmastumata olla: vaderimehel ikka kriukajutud!

Nad hakkasid mäe põdural poolel lõhestikukülge mööda üles ronima. Vaev polnud kerge. Mario käis käpukil ning aitas Antenoril tihnikutes paremaid pugemispaiku valida. Lõhestiku põhjas uhmas vesi kaskaadina. Selle purunenud külgedel kasvas metsistunud banaanipuid ja söödavaid putki. Eriti lopsakalt võrsus laialehelisi inhame-põõsaid. See rõõmustas Mariot, sest inhame juurestikus kasvasid kaalikataolised mügarad, mida rahvas njamnjammiks hüüdis. Keedetult ja küpsetatult omandas njamnjamm kartuli mureduse ning oli toitev.

«Etskae, Antenor, Nepomuno parunitelgi pole sihukest aiamaad! Nuuma kas või orikaid.»

«Siin on varem inimesi asunud?» märkis Antenor.

«Sihker mis sihker ... ikka inimesi. Kas ma küll pole jutustanud! Sina ei kuule teiste juttu ... Sul kõrvade ees mõtete tabad. On siin enne meid jumalamehi elanud, elab pärastki.»

Aga ta ei avaldanud Antenorile täielikku tõde: ei öelnud, et too jumal, kelle vaim siin paigamehi õilistas, polnud kristlaste jumal. Ise arvas, et miks ei võiks seista musta rahva prohvet, Kuiaku, ühel astmel Piibli prohvetitega. Muidugi polnud Kuiaku õige pühak ning asjata

oleks tema poole palves pöörduda; võib-olla paneks püha Hieronymus koguni pahaks, et tema kaitsealune pagana eest põlvitab. Aga prohvetiks jääb Kuiaku ikkagi.

Alles siis, kui nad pärast hingeni higist ronimist mäetippu jõudsid, avanes neile ümbritseva maastiku metsikult jõuline kogupilt. Paik, kus nad viibisid, oli kõrge, ent ometi madal ülihiiglaste keskel. Mägi polnudki iseseisev, nagu nemad arvasid, vaid mäestiku selgroost ripakile vajunud lüli armide ja liigliha koormuses. Sellest sõltus ka tema näiline põdurus ning lampjalgsus. Mäestiku keskne ahelik piiras teda põhja poolt tohutute graniidivirnade müürina, moodustades rahnulisi harju, teravaid tippe ning mustavaid kurusid. Kogu too jõuline voor venis kõverduvalt läände, kus ta seinastik ürgkuristiku nähtamatusse langes. Tema vastamik lõunakaarel, mäestiku teine harjade voor, oli samaselt vana ja fantastiline, kuid palju madalam. Mehed mõistsid nüüd, et nende kuue-ööpäevane teekond oli kulgenud ürgorgude vahelist voort mööda ning et nende oma mägi oli vaid püstand kuristikuseinas.

Mario heitis pintsaku ja pluusi maha ning hakkas kohe tööle, et veel enne õhtust sadu varjula korda seada. Koobas ei asunud künka ladvas, vaid paar vagu sellest madalamal. Mario rookis sealt prügi välja ning tasandas labidaga selle põrandat. Raius metsameeste mõõgataolise noaga võsastikus rohelisi oksi ning banaanipuu lehti. Kandis ja kohmitses; valmistas ööbimiseks pehme aseme. Lõplik korrastamine tõotas talle mitmeks päevaks tööd anda, sest ka koopa suu tuli katta ning moondada, ehitada keedulõugas ja rohkesti muudki, mis hiljem pähe satub.

Antenor ei suvatsenud tööst osa võtta. Vaadanud pisut ringi, ta oleks oma mõtiskeludele just kui vöö vööle kinnitanud. Istus ohtlikule kuristikupervele ja hakkas kaugust vahtima: vaikiv ronk kaljude üksinduses. Ta hing aga tulvitses. Mario nägi, kuidas istuja oma pea aegamisi püsti ajas, palge taeva vastu tõstis, mõlemad käed palveliselt rinna vastu surus ja nii liikumatuks jäi. Ei sarnanenud enam rongaga, pigem palvetavaks kiviks muutunud viirastusega. Mario meelest läbistas õhku janunev valu. Maailmatusse tühjusse joonistus ta kadunud ema varjupilt. Ja siis ei osanud härdunud mees teha muud kui katkestada töö ning viskuda põlvili, sirutada käed ja paluda

armu emalt — et ema taevaski veel roosikrantsi asemel ahvipeaga nukukese pihku pigistaks ja Neitsi Maarja ees oma maa peal eksleva poja pärast pisara valaks. Mario enda nägu oli nutust märg.

Härdusse sukeldumine ei lähendanud mehi omavahel, pigem võõrutas neid. Nad ei saanud juttu alustada; hoidusid teineteisest eemale. Antenor märkas Mario nutuseid silmi ja lennutas nendesse tulesädemena põletava pilgu. Ta oma silmad läikisid kuiv-palavalt.

Päike vajus sumpjalt mägede varju. Taevas sõõnatas ning tõmbus nahkjaks. Vihm ei tulnud eemalt, ei lähenenud nähtavalt, ei saatnud endast teadet, vaid purskus siitsamast — pea kohal rippuvast taevast. Sajurabina sekka lõi pikker välgusõlmi ja põristas kõuetrummi. Samuti paiskus ka öö: vaatas hetkeks läbi uduste prillide ning laskus pimeda vakana üle looduse. Välguvalguses helenesid koopaseinad, nagu keerataks neid aeg-ajalt pahupidi määratu kiirguse paistele.

Antenor ei sisenenud koopasüvendusse: seisis ava ees, vahtis ja kuulatas ööd.

«Tulekeeled taevast . . .» pomises ta. «Issanda tahtmine ja võim. Sündigu sinu sõna ja tegu nagu Siinai mäel. Mario, ära maga! Käsk ülevalt: olge valvsad! Otsige elavat Jumalat päevast ja ööst, siis avaneb teile taevas. Ärge kummardage kuldvasikat, ärge põlvitage Paali ees! Ärge austage kirikuvanemaid, austage kirikut! Ärge andestage pattu, sest selleks puudub teil võim! Liituge vaimus elava Jumala templiks, oodake tundi ja päeva! Mario, ära maga! Sina, Antenor, mine ja risti vaimuga! Ära asuta endale kogudust; ärata neid, kes peavad Jumalat palgest palgesse nägema! Mario, ära maga! Ole nagu jaaniuss: hoia oma tulukest, et see ei kustuks!»

Mario roomaskles kobamisi; tahtis kombata Antenori liikmeid ja veenduda nende maisuses, sest talle näis, et valguse üürikestes välgatustes ei seisnud koopaaval mitte lihalik inimene, vaid selle vari või vaim.

«Kallis Antenor, ma'i maga. Olekski ma unine . . . magama ma'i jää. Pikne ja puha ja sina ka . . . et hoidku! Antenor, palu minu eest . . . palu patuste ja endagi eest! Ma'i maga. Loe kõik suupalved aameniga otsa!»

Juba nad põlvitasid teineteise kõrval. Antenor luges Meieisa, litaneia ohkeid ja muid palvusi, mis talle kanoonilistest harjutustest meelde olid jäänud. Janunevatele

hingedele sellest ei piisanud. Põlved ise paindusid palveks. Vaim oli võtnud palveränduri mantli ja alandunud põrmuks. Kumbki mees palvetas omaette. Kummalgi oli oma palve; ind vaid ühine. Hommikul kandsid nad valvsuse tasuks suurt kergendust ja rõõmu südames. Antenori ilmesse oli tekkinud eilse pinge asemel vaikne lahedus ja Mario neegrilikus hinges vulisesid hõbeselged allikad. Järgnevatel aegadel innustasid neid ikka ühispalvused.

Esimene ööpäev selliselt niidi otsa kinnitatud, polnud neil aimu, kui pikaks võiks niidistuda sel mäel nende helmeste rida. Antenori helgus ja rahu oli üürikese kestvusega. Hoiakult tasakaalustunud, sageli äärmuseni passiivne, lõõmas ta seesmus tulekahjuliselt. Tolle palangu vastuhelk paistis ta silmades ning miimikaski, ilmnes ta ölgade kärsituses.

Hommikuti ta tõusis varasel öö hahkumisel; vahel ei maganud üldse. Rüübanud plekktassist suutäie mandiookarokka või söönud paar banaani, ta kõndis koopast eemale. Oli meelepärastanud endale paiga, kuhu paistis kogu ümbruse panoraam mägede, orgude ja kuristikkudega. Istus seal poolte päevade kaupa palaval kiviplaadistusel, jalad idamaiselt ristis, selg sirge, vasem käsi rüpes, parema käe küünarnukk põlvele toetatud, käsivars aga toikana püsti. Ei liigutanud end, ei vastanud Mario kõnetustele. Oli mõistlikum mitte talle läheneda ega omistada talle osavõttu, sest tülitamisele ta vastas etteheitva ning noomiva pilguga. Võib-olla polnudki ta alati ärkvel, nähes avasilmi unesid. Mario lootis, et istuja ära väsib ning piinavast poosist küljeli vajub. Ent seda ei juhtunud. Võigas lihaste ja luude kangestumine hoidis teda paigal.

Mario sundis teda sööma, aga ta ei lasknud ennast mõjustada; vettki jõi kananoka piiskadega. Nende toidutagavara oli niikuinii kasin, kaugel nuumamollist: ainult rull kuivatatud loomaliha, pisike kotitäis mandiookajahu, natuke riisi, natuke ube ja soola — hädavaevu neljakssviieks nädalaks. Antenor keeldus tollestki piskust, hülgas liha täielikult. Mario lõikas siiski rullist õhukesi lihasõõre ning hautas selle leemes njamnjammimügalaid. Antenorile suupärastus rohkem sütel küpsetatud njamnjamm soolakastmes. See ehk hoidiski teda kokkuvarisemisest.

Nende aedviljaroheluse ala lõhestikukülgedel polnud ometi parun Nepomuno aednikele kadestamiseks. Banaanipuud omasid seal küll raugastumisest jämedaid tüvesid,

aga nende lehed olid kärbitud ning längus, tuule vassitud ning päikese kõrvetatud. Nende all rippus harvakult viljakäpikuid, needki lahjad kui lestad. Mario korjas neid hoolega Antenori jaoks. Kõredate kaljude vahel ja sammaldunud kividel kasvas metsikuid artišokke ning okkalise nahaga kurke, toiduks kõlbmatuid. Platoo orupoolsel küljel seisis salk valkjaid palme. Mario vähkres ahvina nende ladvas ja tõi kaasa seljatäie lihavaid malku. Ka need, tavaliselt maitsvad, osutusid pärast hautamist puistunuiks. Antenor näris neid oma hammaste ja lõuapärade karistuseks.

Öised sajud kestsid kolm nädalat. Siis muutus taevas leplikumaks. Pilvi ja vihmahooge rändas juhtuvalt. Päevane palavus kaotas teravuse. Loojakul oli päike punane, tõusul — apelsinkollasega taevast värviv. Puudes kahises heitlikkude suundadega tuul. Mäekurudes kiunusid igihädise häälega määrkassid. Raugetel õhtupoolikutel tilistas lakkamatult, lõpmatult üks väsimatu lind — ei tea, kas pisikest trianglit või mahedakõlalist kuljust. Too tilin ei lähenenud ega kaugenenud, ent kostis ometi vaheldumisi mitmest padrikupesast, kurb ning lohutav ühtaegu. Öised häälitsused koosnesid karjatustest ja kisast. Polnud alati arusaadav, kas räuskas lind või loom. Paaril juhul ulgus ning haukus šaakal. Mario sattus sellest ärevusse ja hakkas kiunuma. Leopardi saagivalt kuiv ürin ei häirinud teda.

Kui viimne liharullilõik patta oli heidetud, muutus Mario mõtlikuks; hakkas nagu karjast pagendatud elevant puid ja põõsaid ragistades hulkuma. Meisterdas lingusid ja muid püüniseid. Paar saagiks langenud röövlindu haisesid, pannes juba keeduauruga südame läikima. Alles kestva vaeva tulemusena loovutas mets talle rammusa uluki — veidra sõrglooma, kerelt nuumpõrsasse, kärsalt londilise. Õnnelik kütt nautis värsket liha küll püstijalu, küll istudes ning pikutades. Soolas ja suitsutas ülejääki. Antenor ei pannud seda talle pahaks, sest Jumal oli määranud igale loodule vastava toidulava.

Hoolimata ajutisest kõhu küllastumisest mõtles Mario linnaelu mõnudele ja meenutas kostiemanda maitsvaid kooke, rammusat kanasuppi ning rupskikeedist, millele lisandus ikka tass magusat kohvi. Magades ta uneles mugavast hurtsikust ja neegritari palavast põuest. Ärganuna tegi endale etteheiteid: ei miski muu kui kuradi

kiusatus. Pean Antenorilt eeskuju võtma ja taltsutama patust lihalikkust.

Vahepeal olid esimesed kaubavoorid liikvele pääsenud ning platool ööbinud. Mario jälgis voorilisi põõsastest, seal need olid linnaminejad, kellega polnud veel soovitav kohtuda. Kasulik olnuks kõnetada linnast tulnuid, pärida uudiseid.

Siis kostsid ühel õhtul nende mäejalalt harmoonikaning flöödihelid. Mario ei kahelnud hetkegi: kadus kukerpallitades põõsastikku, jäädes kogu ööks ulale. Kui ta lõpuks häbeliku ilmega tagasi tuli, oli tal huultel suupill ning kimbuke käe otsas.

«Mis tobedust sa teed?» noomis Antenor.

«Tead sa ... vahvad vennad! Täisverd semud igast kandist ... mängivad ja laulavad. Lähevad nüüd maalaatadele matse lõbustama.»

«Siitkaudu — läbi mägede?!»

«Tõsi mis tõsi. Tsirkuserahvas muidugi ... seal tüli ja ütlemist ja võta kinni, mis osad veel. Kelmid vennad teadagi. Eks neid suitsetatud linnast tulema nagu meidki. Ma näitasin neile oma kuntsi ... haukusin ja purelesin. Sain hea noosi suupoolist ja muud.»

Kimp sisaldas kohvi, suhkrut, kitsejuustu, marmelaadi. Erilise uhkustundega rullis neeger mingi pikerguse paki lahti ning ulatas Antenorile.

«See sinule, kallis vaderimees. Kaebasid ikka — oh oleks ometi pliiatsijupi karmani pistnud ... ja raasike paberit. Siin on sulle paras kantselei. Kirjuta, Antenor! Pane mõtted paprile. Saadame ka professorile tähekese ... et elus ja terved ja mu sääred puha marraskil.»

Rullist vabanesid puhtad kaustikud kasutamata noodipaberit ja kaks teritatud pliiatsit. Antenor võttis kingituse tänuga vastu, kuid pahaseks jäi ta ikkagi. Neegri ulakas käitumine ei pidanud karistuseta jääma. Kirjavara omamisest tekkis huvitav idee: Mariol tuleb meeleparanduseks lugemine ära õppida. Polnud sugugi loota, et neegri mitmeti materdatud mõistus veel suudaks kirjatähti mällu süüvitada. Antenor kavatses teda ainult kiusata ja taltsutada. Kookis püksi tagataskust litaneia palvuse ning värsikeste raamatu — ainsa kirjasõna, mida ta kaasas kandis. Ulatas selle Mariole suudlemiseks.

«Kuula nüüd, mis ma sulle ütlen. Kui sa tähed ja lugemise ära õpid, siis andestab püha Hieronymus sulle tuhat

pattu ja Jumal annab sulle valgustatud meele. Su ema taevas paneb käed kokku ja saadab sulle Neitsi Maarjalt õnnistuse. Vaata, esimene täht on — a. Silmitse teda hästi. Silmitse väikesi ja suuri. Pane tähele iga konksu ja kõverikku. Vahi nii kaua, kuni sa muud enam ei näegi. Põleta selle putuka kuju endale silmateradesse. Aga kui sa mitte ei õpi, siis neab Jumal su ära ja su ema taevas peab poja pärast nutma.»

Vaesele Mariole langes ahastus näkku; priske mees näis väheste minutite vältel lausa raugastuvat. Läks tuigerdades lähema puhma varju, raamat näpus, ning hakkas üksisilmi palveraamatu lehekülge vahtima. Antenor ise asus künka tippu, mille ta endale mõtiskelude lavaks oli valinud. Istus, kivinenud vaevarikkasse poosi: jalad ristamisi, selg kange, parem käsivars püsti.

Õhtul nad palvetasid ühiselt. Mario pöördus sosinal Hieronymuse poole: aita! Kui sa ise kirjaoskaja peaksid olema, siis pane ka mulle kõik tähed ja märgid mällu. Teed sa selle heateo, siis jätan ma kõik halvad kombed ja koera moodi haukumisegi maha.

Kui Antenor ta hiljem käsile võttis, pärides, et kas on ta nüüd a kätte õppinud, kas tunneb ta tolle putuka iga koiba ning nükikest, vastas neeger kõhkluseta:

«Ma usun küll. Ta istub mul nigu tiine kirp silmateras. Panin ta Meieisa lugema. Teistel viguritel pole sihukest magu, pole sihukest nokatsit üle kulmu.»

«Passime peale, teeme eksami,» valjutses Antenor, andes neegrile pliiatsi. «Otsi nüüd kõik a-tähed leheküljelt ja märgi nende alla punkt.»

Lahendatud testist nähtus, et Mario polnud üksnes esimese leheküljе a-d hoolikalt üles tuhninud, vaid lisaks veel teisteltki lehekülgedelt. Nüüd pani Antenor oma õpilase niisama teravalt ja kiindunult b-tähte silmitsema. Ja kui toogi märk neegri silmateradesse oli süüvitatud ning leheküljelt üles nopitud, õpetas ta talle silbi moodustamise saladuse alge:

«Olgu sulle nüüd jäädavalt mällu pandud: kus a ja b kõrvu seisavad, seljad vastakuti, seal ütled sa — ab.»

Sel pimestavalt piinaval viisil pidi Mario kõik tähed järgemööda tangidesse pigistama ja raamatust välja noppima. Lootuseta katsetus andis rabavalt siira tulemuse. Lodev Mario tõmbus raudkõiena pingule, kiindus kirglikult õpingusse. Polnuks see palavik, olnuks ime. Ta ei vajanud enam toitu, ei arvestanud aega. Kõhnenes päevpäevalt, askeetlikum Antenorist enesest. Ta seesmuses pidi lõhkeainete ladu asuma, kust lennutati indu. Antenor piitsutas teda tagant, sest tulekahju neegri vaimsuses võis kustuda niisama ruttu kui oli süttinud. Mida arvukamalt neeger märke omandas, seda vähema tõrksusega liitus iga järgmine neist eelnenute ritta. Ei möödunud korralikku kolme nädalatki, kui palveraamatu teksti lugemine Mariole enam raskuseks polnud. Pärast seda langes ta täielikku apaatsusse. Polnud enam võimalust sundida teda kätteõpitud tähti paberile joonistama.

Antenori enda päevi tabas välk. Ta vaimne ilmastik oli jõudnud järjekordsete tormide perioodi, kus ta enesetunde vrakid lainete tujust olenevalt hõljusid. Keegi häiris teda, keegi kõnetas, ilma et oma isikut ilmutada. Mingisugused ähvardused mürgistasid õhku. Palve ja mõtiskelude lavalgi ei antud talle rahu. Tülitajad kiskusid teda vestlusse. Sageli pidi ta nendega vaidlema, esitades väiteid ja vastuväiteid. Antenor küsitles ja vastas ise — nii näis see Mariole. Tüli ent arenes alati põhjustatult. Keskustelu aineks oli jumala olemus ja jumala suhe inimestega. Kas andestamine või karistus? Antenor ei tunnustanud halastust. Maailma hukkumine ja selle tähtpäev põhjustas ägedaid lahkarvamusi. Miks varjasid end, miks peidusklesid ta keskustelude asjaomased? Nähtamatus ei esinenud ühesainsas isikus, vaid moondus kujudelt ning olemuste arvult. Kõrvalised kõnelusse sekkujad laususid lubamatusi ning rääkisid tundmatut keelt, olgugi arusaadavat. Nad rööbastasid vaidluste voori kõlbmatule teele. Antenor manas ja ähvardas neid. Neelas oma sõnad endale habemesse, nii et neid ei kuuldudki. Siiski ta ütles ometi, ta ometi sajatas neid. Kõik kiskus teda ärevusse. Soovinuks istuda, mõtiskella; sammastuda paigal ja kuuluda iseendale. See osutus võimatuks. Pidi tõusma ning jälitama tülitajaid. Sattus nägema Mariot, kes roheluse alalt tulles banaanide käpikut käes kandis. Jooksis tulijale vastu, pakil põnevusest.

«Nägid sa neid?!»

«Keda?» imestas Mario.

«Ikka noid neetuid! Miks sa ei haugu nende peale?»

«Jumala nimel, Antenor, sa jampsid. Peale meie pole elavat hingegi siin.»

«Või nii, või nii ... mitte ühtki elavat! Kas siirdud ise ka nende kilda? Kas müüd mu nüüd ära? Kas oledki mu ära müünud ... ütle, mitme hõbeseekli eest?!»

Mario püüdis teda rahustada.

«Issanda arm, Antenor ... kõik pühakud, miks sa mind siunad?! Oled sa põrund ... aru nikastand? Kallis veli ja vaderimees, sa märatsed! Sa märatsed ... nõnna, et ei taha seda üteldagi.»

Antenor tungles kuhugi, suutmata astuda sammu. Tahtis Mariost kinni haarata, kuid langes maha. Ta õlad virildusid, näolihased tuksatasid. Puusadest jooksis värin jalgadesse. Huuled värvusid pisut valgeks. Ent sealsamas ta juba magaski, nagu oleks ikka maganud. Lõdvenes, sarnanedes värske laibaga. Masendav jõuetus laskus kattena ta üle.

Mario lõi endale näo ja rinna ette ristimärke; tõi koopast palveraamatu ja luges lamajale — vahest ka iseendale — litaneia lühikesi sententse. Läks siis Antenori palveplatsile ja vaatles mägesid. Unelev helbendus, ei pilved ega udu, rippus mäetippude kohal. Ilmastik oli jälle seniselt teelt sammu võrra kõrvale sattunud. Rambe liikumatus ummistas orge ning mäestiku madalaid astmeid. Päike ei loojunud, vaid kustus purpurpunas. Kui ta viimsedki kiired maastikult tagasi tõmbusid, hakkasid kõrgmägede piirded just kui põlema. Iga harja ning kühmu veert mööda veeti tuline kriips, mille leegitsemisest punuti pärg kõigile kontuuridele. Pimediku pealetungil kustus see ning taevas lõi tähtedes valvsalt sirelema.

Mario ei mallanud Antenori murule jätta. Et äratamiskatsed tulemuseta lõppesid, kandis ta magaja nende koobaselamusse. Ühispalvus jäi tol õhtul pidamata ning Mario süda valutas. Une puudusel ta väljus varakult, mitte häirides Antenori rahu, ning sattus kohutava nähtuse tunnistajaks: orud ja kuristikud ümberringi olid ääreni vett täis. Nende pind läikles sinkjaks klaasistununa ja mäed heitsid sinna tumedaid varje. Mario ehmus keeletuks; pidi karjatama, aga ta hääl oli suletud. Tormas, meeletuseni vapustatud, koopasse tagasi ja rabas Antenori põrandalt istukile.

«Uputus! Tõuse! Uus hirmus uputus. Vaata ometi, inime! Tule! Maailm upub, sina põõnad! Ilmatu, maailmatu veeuputus.»

Antenor ei tahtnud midagi teada; tõusis pahuralt, uimi-

semisi. Torises ja tõrkus vastu. Mario vedas ta vägisi koopast välja.

«Näe! Vaata, inimhing!»

Vesi oli veelgi tõusnud, samas kobrutama löönud. Lained turjastusid, ilma et rulluda. Hallide kühmude vahel kõlkusid jääpurikatega sarnanevad lühtrid; sulasid ning keerdusid auruks. Kerge iil liigutas udunarmaid ja muljus pehmeid lummupatju. Aurusesse sompa tekkisid mõrad ning hauad, millede vahelt paistsid kuristike mornid urud ja kaljude sinkjad seinalapid. Tohutu mass halla ja viirastust varises kokku, haihtus päikesekiirte käes eimiskiks.

«Oled ikka va hädavares,» häbistas Antenor neegrit. «Ära torma, anna endale aru! Hea siiski, et sa mu üles äratasid. Tead ju küll, et mul pole und; aga kui ma kord magama jään, siis ei keera ma enam teist külge.»

Ta eilsete tujude heitlusest polnud säilinud jälgegi. Seisis taas tasakaalustunud mehena, ehkki hoiakult habras ning väsinud. Midagi raugalikku aeglustas ta liigutusi. Kõnniskles, seisis, vaatles. Käis ka oma mõtiskelude istekivil. Viivitles seal vähekese, kuid ei kangestunud sinna ega ajanud käsivart püsti. Oli nähtavasti mingile tulemusele jõudnud ja kaalus ning hindas seda. Varsti ta avaldab oma tõdemuse, mõtles Mario ega eksinud selles.

«Kuule, sina, vaderimees ... olgu pealegi sulle see nimi, mida sa mulle pakud,» alustas Antenor, seisatades nägu näo vastu neegriga. «Ütle, Mario, kas ei leia sinagi, et aeg siin, Tabori mäel, on meil juba üle pea kasvanud? Lendas päevi ja lendas pilvi; nende arvu ei suuda keegi lugeda, sest neid järgneb üksteisele lõpmatuseni. Aga inimeses saab nende mõõt täis. Kaua meie siin konutame? Ihu on laisk, aga tegu tuleb teha. Ma olen kuulanud, mõelnud, talletanud ja otsustanud: tuleb minna. Mario — lähme!»

«Läki, läki pealegi ...» kaalutles Mario. «Ennegine ... kas ja ... Oled sa nüüd peris sihker, et huupi ei hüppaks? Minna võib, võib. Aga kui lubad ütelda ... Toona ma vaatasin va võsavillemit — hunti. Sellesama kurukäänu all tal pesa ja oma olemine. Ise ka tubli emane volask ... huntsakas metsamammi. Korraks läks ära. Hulkus, lõhverdas nädalipäevad — tea kus. Kuuled sa, tagasi tuli. Täna on haisust juba tunda, et emand jälle pesa peal.»

«Ega meiegi,» vastas Antenor. «Ega meiegi tolmu jalga-

delt ei raputa. Nii upsakad me ei ole. Tänu kõige eest, mis olnud. Võib-olla tuleme veel siia tagasi. Midagi selletaolist mulle ilmutati. Aga nüüd on mulle mu tee teada. Ma ei hüppa huupi.»

«Sündigu su tahtmine, Antenor. Mulle pole ka kammitsat sääremarja sokutatud. Millal õite? Millal sa mõtled, et võtame jalad selga?»

«Kas või homme.»

Kõnelus ei suupärastunud neile pikaks vestluseks: mis otsustatud, sellega jäägu. Mario asus kohe ettevalmistusi tegema, ilma et olnukski, mida valmistada. Otsustas võtta kaasa kirve, labida ja teised tööriistad; varustada keedupada uue vanguga ja siduda see endale vöö külge. Antenorile ainult mõned njamnjammimugulad pampu toppida; kui ta soovib, võtku ka oma kang. Siis asugu Jumal ise neile kaaslaseks. Linn ei sobinud neile enam, aga maa ääretus ulatuses oli neile lahti.

Uus hommik oli jälle orud ning kuristikud klaasiläikelist lummu kuhjaga täis valanud. Päike paistis värvitult — alasti valge, ent ohtlikult kuum. Ähvardas saabuda põletav päev ning mehed otsustasid teeleminekuga seni viivitada, kuni lõõsk õhtu eel alaneb. Selle kavatsuse purustas ootamatute ülijõudude vallandumine.

Lõuna paiku sigis kõrgmägede kohale kerge pilvitus. Selle mõlemad tiivad — üks läänes, teine idas — tihenesid sinisteks, hiljem mustendavateks kangasteks, kriimulised vihmarõõneist. Välke polnud näha, aga kauge kõuekõmin kostis lakkamatult. Pilvituse keskne osa valendas läbipaistvalt. Seal nagu polnudki taeval katet; kirmendas vaid suitsuseks tõmbuv kelmeloor. Too võigas moodustis hakkas järsku üles-alla tantsisklema ning lähenes kiiresti, suundudes otse nende mäe peale. Kummalgi pool seda valkjat peletist, pilvituse mustade tiibade all, paindusid rõõned längu: seal sadas juba. Kõuevõrinate vahelt kostis saju müdisemine.

Mehed paostusid koopasse; jäid põnevil ootama. Ümbruses valitses vaikus. Siis järsku nagu oleksid rongid kokku põrganud. Plahvatus tabas kaljuseina ja viskus murdlainena üle mäe. Spiraalsed õhusööstid undasid, aietasid. Saastane tuulekeeris ummistas koopasuu, paiskudes äkiliste puhangutena koopassegi. Rasked löögid põrasid õhus. Sajus virbeldasid puuoksad ning mättapesad segamini poripalakatega. Tuul rammis maad; põrkas vesipüksina tagasi ning tormas huilates räsukeeriseisse. Künkakülgedel lainetas, lagises, laksus. Jämedad rahemunad paukusid ja purunesid kivipaljastikel. Koopaava ees rullus savipunane laviin uhtmeid, kiskudes kaasa kiviklibu ja juurikaid. Põõsad paindusid, madaldusid maani; puud murdusid, langesid ristirästi. Tormitõuked hüpitasid kände, karussellitasid rampeid. Lõhestiku haljasalalt kostis ragin ning riuhkamine: seal laastas maru tihnikut, rüüstas banaanipuid, nuhtles maapinda ennast. Mägi oli muutunud ülivõimude märatsemise tandriks.

Mehed hoidusid koopa tagapõhja. Uputuslikud vihmavalangud polnud neile tundmata, kuid sellist taltsutamata möllu nägid nad esmakordselt. Mario hambad lõgisesid, kui ta surutud häälel lausus:

«Pilv langes maha.»

«Jumala käes on kõik võimalik,» targutas Antenor. «Aga inimene ei tohi seda paljuks pidada, sest kõik, mis meile ülevalt karistuseks saadetakse, on tuhandevõrra ära teenitud.»

Vali möll ja räusang valitses vaid lühikest aega. Sellele järgnes mattev sadu, kestes kogu öö. Künkakallakut mööda laskus vesi ühtlase kattena; uuristas juuri ning õõnestas kivialuseid. Mullapangad ja liikvele kistud raskused veeresid veega kaasa. Ehkki maru lakkas, jätkus hävitustöö halastamatult.

Kui mehed lõpuks saju ning uputuse vangist vabanesid, paistis taas ilmetult alasti päike, aga mägi polnud enam endine: jumala vits oli metsa murdunud puude rägastikuks peksnud, põõsad mudasse tallanud ja maa sisse mülkad kaevanud. Lõhestiku kurgukanal ei suutnud niipalju mahutada, kui pilvist ja mägedest juurde voolas. Vesi oli tunginud üle kallaste, uputanud künka madalamad veerud, riisunud paljaks kogu haljasala ja murdnud risti läbi maantee sügava kraavi.

Mäest laskudes tuli meestel tõkete vahel sipelda, ronida murrukihtides, roomata lamavate puude all, libastuda lausakuil. Hoog lõhestiku kurus ruigas ikka veel ning vahutas kaskaadina. Platoo lamas lödise kate all. Teele tõttajad nägid hämmastuseks, et vooride laagriväljal oli toimunud kurbmäng. Kivipankade vahel vedelesid veokaariku rusud: rautatud ratas, tiislipuu ja mõni muu kinnikiilutud vankriosa. Veoki lampkast oli paiskunud kummuli ning jäänud kaljurünka ette lamama. Inimesi

polnud näha; ka mitte ühtki veolooma. Muidugi — maru oli nad orgu uhtnud.

Polnud enam kedagi, kes abi vajanuks. Antenor silmitses üksikasjaliselt tormi loovutatud esemeid, pomises lühikese hingepalve tundmatuile hukkunuile, lõi käega ja kavatses minna. Mario imetles kaubakasti tugevust, selle küljeplankude paksust ja rautatud kante.

«Maksaks vaadata, mis asja sihukesega veeti.»

Mõte polnud Antenorigi meelest tühine ja nad asusid ühisel jõul kasti lõngutama. Tiislipuud kangina kasutades läks neil korda rasket salvikut küljele keerata. Kauba pealmised kihid sisaldasid poriseid paberirulle ja vettinud kirjavara — raamatukesi, brošüüre ja lendlehti, kõik vaimuliku sisuga. Põhilaua-poolne osa ootamatust kaubast oli tormiohus vähe kannatanud. Sealt tuli välja trükivärvis pühakupilte ja puu- ning vaskraamis ikoone.

«See on saak!» hüüatas Mario.

«Ära räägi rõvedusi!» kurjustas Antenor. «Pikse ja tormi saagist ei pea inimene midagi omastama. Mis Jumal hukkumisele on määranud, see ongi juba hukkunud. Ainult neetud käed võivad Jumala tagant varastada.»

Mario püüdis teda ometi veenda, et paar pühakut võiks kumbki neist kaasa võtta — mitte varaks, mitte saagiks, vaid palvetamiseks. Nad polnud veel midagi lõplikult otsustada jõudnud, kui nende tähelepanu paelus haledahääleline lamba määgimine. Too pidi kostma siitsamast, künkanõlvakult. Issand Jumal! hüüatas Mario, sest talle näis, et toda hoopis iseäralikku määgimist oli ta juba kuulnud — pealegi kohtusaalis. Taevased võimud, olen ma hulluks läinud?

Antenor suhtus lamba hädatsemisse rahulikult, mõistmata neegri ärevust. Teritanud kuulmist ning veendunud, et määgimine on ilmne, läksid nad kimbatusse sattunud looma otsima. Komberdasid ligast kallakut mööda üles; trampisid längunud põõsaid. Seal avanes neile võigas armetuse pilt: üleni vettinud naine sorakil kleidikeses, juuksed mudased ja käed ning jalad verireigades, kükitas poriaugu kõrval — kükitas, määgis. Nad ei näinud ta nägu, aga käkerdunud ihu ning meeletu käitumine tõestas, et määgija pidi olema hullunud. August paistsid kellegi nöörkingades jalad.

Antenor ütles midagi. Naine nägi neid, heitis hirmunud pilgu ja põgenes. Raod rebisid ta juukseid, väädid piitsu-

tasid sääri. Lehtede vassingus vilksatasid käed, paistis korraks virildunud nägu. Kleit jäi kännu taha kinni ja kärises, naine aga jooksis kabuhirmunu jooksu. Libises, liugles mudas. Jõudnud lagedale, sööstis vooretee hakule, põgenes linna poole. Komistas ja langes käpuli. Jooksis ikka allalaskuvalt, kuni kadus silmist. — —

Mülkas lamav mees oli purustatud silmnäoga ning sissesurutud rinnakorviga. Sinise kitli ja nahkvöö põhjal nad määrasid ta kuuluvuse: pidi olema Kristuse Tunnistajate koguduse rändjutlustaja. Antenor ütles, et selle mehe matame auga maha. Viime ta mäkke; viime ka tema pühapildid ning raamid sinna. Teeme oma koopast talle kabeli. Küünlaid ja küünlajalgu meil ei ole, aga risti püstitame talle. Kõik pildid ja kujud riputame koopaseintele. Palvusega toome valguse taevast alla. Jumal saadab talle igavese armu, sest ta langes sõdurina Issanda võitlusväljal.

Ja nii nad toimisidki. Nägid lõpmatut vaeva laiba mäkke vedamisega. Töötasid näljaseina tapvate kiirte käes. Rändasid künka laastatud kallakut mööda alla ning üles. Kaevasid maad, kandsid ja müürisid kive. Ehitasid koopa kaitseks müürtara. Olid unetud ja närvetusest väsinud. Ei asunud enne teele, kui maetud mehe kalmule risti olid püstitanud ja kabeli korda seadnud.

Siis nad põlvitasid ja palvetasid ja neil oli tunne, et lahkudes sellelt mäelt nad viivad kaasa saatuslikkude kannatuste koorma eelolevale rännuteele.

Teine osa

HINGED TULES

I

Püha Jumalaema külastus ei toonud linnale õnne.

Pärast hulkade tormilist meeleolu vallandumist usulises protsessioonis, mille kõrval- ja järellainetusena toimusid ohjeldamata teod ekstaasi sattunud inimeste poolt, kelle õilist indu kasutasid kuritahtlased oma huvides, ärkas linn õisest karmust pohmelustundega. Oli piinlik näha oma palet argipäeva peeglis — mitte enam pühalikus helguses.

Uudishimuliste pidev vool koondas arvukaid hulki Vaba Harjaku ümbrusse. Vähesed pääsesid sinna ligi ja vähe oligi seal näha. Tulekaitsemehed töötasid rututa ja ükskõikselt: suunasid voolikutest vett susisevatele tulepesadele ja kiskusid ohtlikult ripnevaid palke pootshaakidega alla. Põlevate rusude alt leiti söestunud laipu; abijõud vedasid need eraldatud maalapile. Kui Harjaku endised kostilised uudistajate hulgas poleks kriiskavalt häält tõstnud, valitsenuks peaaegu vaikus.

Peavarjuta jäänud naiste sõimule ja hädatsemisele oli rahva suhtumine lahkheline. Kaastundlikke südameid avanes elatanud inimeste põues. Tunnustati, et oht jääb ohuks, ükskõik kellele see osaks satub. Vagatsejad laususid lohutussõnu. Jumal ei jäta kedagi maha, kui teda tões ja vaimus appi hüütakse. Asjalikku juhatust peavarju leidmiseks andsid linna priiöömaja ning lahkusuliste hoolekandetegelased. Valgepõlle-naised askeldasid noorte tütarlaste ümber, kutsudes neid oma kogudusse astuma.

Hädaldajad ise polnudki liigselt hädised. Neid huvitas enam trots ja lõõpimine, süüdistuste ja mõnituste lausumine; leevendavat nõu edaspidise korraldamiseks oli neil omastki käest. Hetkel kahetsesid nad peamiselt hävinud

riidehilpe, topsikesi ja tupsukesi, austajate mälestusesemeid ning pidamata jäänud aastapäevapidu.

«Rõõmu teil nigu tõrva. Me olime kõlvatud. Eks minge koju ... Seal teil naised ja tütred nigu inglid ... nigu kitsa kaelaga pudelid. Mis te siin vahite?»

Selliseid ja hullemaid sajatusi loopisid üksikud kahjukannatajad märatsemishoos. Teised olid juba leppinud, meenutades möödunud hirmuööd kui oma elu põrutavaimat seiklust. Vabrikutest saabus töölisnaisi, lapsed käekõrval. Nad leidsid pesadest peletatute seas sugulasi ja sõbratare; sobitasid vestlust ja kutsusid ulualuse vajajaid endiga kaasa. Lõuna ajal, mil linnavalitsuse ja kinnisvaraameti esindajad kohale ilmusid, trügis rahvas küll tulekahjutandri ümber, aga Harjaku kostineiud ja -naised olid juba lahkunud.

«Kannavad nüüd patu linna pidi laiali,» kuuldi lausutavat. «Lähvad nüüd nagu rotid, katk hõlma all.»

«Mis tähendab — kannavad laiali? Pattu jätkub igal pool. Tolm tuisatas tuulde ... ei kuhjata kokku, nigu oli kuhjatud siin Harjaku peal.»

«Nii et teie arvates muudku anna säru! Olgu tikud ikke käepärast. Põleta ja topi tuustikut räästasse?»

«See on kõver kiusujutt. Mitte keegi ei kiida vägivalda, aga kui see justament parajal paigal juhtub, pole asja kahjatseda. Mitte ükski võim ei astunud Harjakule hänna peale. Nüüd ometi on see sündind ... ja tänu taevale.»

Parastavad sõnad sisaldasid linnaelanike enamiku arvamust. Hukka mõisteti üksnes Bento kloostrile sündinud ülekohut; sedagi mitte kaastundest kloostrivendadele, vaid teo jumalateotusliku loomu pärast.

Restorani- ja hotelliomanike ühingu juhatuses kaaluti küsimuse majanduslikku külge. Kahjud olid suured ja meeste meel mõru. Aga pärast kindlustuspoliiside täpset arvelevõtmist ning tule alt vabanenud ehituskruntide umbkaudset hindamist hakkas lugu asjaomastele heledamas valguses paistma. Nupukad ajud kalkuleerisid, et kui asjast arukalt kinni haarata, võiks Harjaku varemetest parajat profiiti lüüa. Olgu pealinn eeskujuks. Olemegi kultuurist ja tsivilisatsioonist maha jäänud. Kes keelab meid kasiinot asutamast ja intiimseid kabinette käiku panemast? Elu ei sammu tagurpidi, vaid ikka suurema progressi ja noblessi poole.

Ühingu esimees sattus temale omasesse vaimustusse.

Pendeldas peentel jalgadel just kui kanavarvastel oma ümmargust ülakeha ja arendas ängistusest piuksuval häälel tulevikukava. Ägeduse ning vaimukülluse hetkil painas teda ikka õhupuudus.

«Hi-hii, mu härrased ... ma ütlen teile, see on geniaalne plaan. Kasiino ja mängupõrgu, nagu Monte Carlos. Hi-hii, hasart ja igale taskule jõukohane panuste laud. Mu jumal! Ja kabinetid — eh, ma ütlen ... punase plüüšiga, kristalliga. Kus pole šampanjat, seal pole ka õiget kultuuri. Ja preilid ja mamslid toome välja — oh mu, hi-hii — nagu targad neitsid, kelle lambis ei lõpe õli. Katusele värviline pall keerlema — hi-hii! — nagu Petlemma täht.»

Kavade üldsuund reastatud ja uue koosoleku tähtpäev kindlaks määratud, lõpetati istung tubli toidu ning keelekastega. Koju mindi ülevas meeleolus. Taevas polnud enam tulekahjune, vaid lilla. Imestati — mis asja jõllitavad politseinikud tänavanurkadel? Milleks sõdurite valvepostid?

Prefektuuris valitses samal ajal äge sagimine. Vahistatuid oli palju ja nende eritlemine tülikas. Juhuslikke haardesse tõmmatuid küsitleti paarisõnaliselt; osa neist registreeriti tunnistajaiks. Kahtlasi isikuid pinniti põhjalikult. Vahi alla jäetavate paigutamiseks paluti sõjaväevõimude abi, sest politseikongid tulvasid inimrohkusest.

Pealinnas pälvis sündmus erakorralist tähelepanu. Puudulike, kuid äärmuseni liialdatud teadete põhjal näis keskvõimu kandjaile vabariigi toekaimas provintsis revolutsioon puhkenud olevat. Sise- ja kohtuministeeriumist saabusid kubernerile karmid käskkorraldused: nõuti energiliste abinõude käsitamist, süüaluste karistamist ja täpset aruannet sündmuse üksikasjust ning ulatusest. Valitsuse eeskirjadele toetudes määras kuberner politsei- ja kohtuvõimude töö tõhustamiseks erikomisjoni kõrgemaist ametnikest provintsi peaprokuröri juhtimisel.

Liigse agaruse tõttu toimus juurdlus hüppeliselt. Hangiti ülearuseid andmeid ja äiati hoope sinna, kus löödavaid põhjudki. Juurdlusse tekkisid lüngad ning umbsõlmed. Erikomisjon ei piiranud oma ülesannet juurdlevate võimude suunamise ja kontrollimisega, asudes ise kahtlustatavaid ja tunnistajaid üle kuulama.

Piisav selgus saavutati vaid Püha Bento kiriku rüüstamise vaheloos. Esimesed tabatud võtsid politseis pärast

vähest nuuditamist süü omaks ning reetsid ka ülejäänud teoosalised. Kokku oli neid kaheksa hästi tuntud retsidivisti. Tunginud kloostri õuest kirikusse, nad röövisid altari väärisesemed ning imettegeva Jumalaema kallisehted. Osa neist sööstis baptisteeriumi, käitudes seal vandaalidena. Lisaks purustati tabernaakel ning loobiti pühitsetud esemed, sool ja õli, põrandale. Olgugi nende teo motiiviks saagihimu, ilmnes ühtlasi jumalavallatuslik tahe täiendada kurjust kurjusega.

Juurdlejaid huvitas Antenori ja Mario süüosa jõleduste lavastamises. Oletati endastmõistetavalt, et prohveti osasse asunud tulesüütaja ning tema must kannupoiss, mõlemad alles väheste kuude eest vanglast vabanenud, ässitasid rahva tahtlikult vägivaldseile tegudele. Võibolla oli Neitsi Maarja ilmnemise lugu nende eneste poolt välja mõeldud. Küllap nad kollitasid jõetaguses, ajades lapsed hirmukrampidesse. Sealt nakatus palavik pesunaistesse. Olid ometi hüsteerilised eided peamised hullujad.

Tunnistajaina komisjoni ette kutsutud isikutele jäi mulje, et kuberner oli määranud kõlbmata isikud sündmust uurima. Kohtu alal ehk asjatundlikud, ei küündinud nende ilmalik meel maiste nähtuste tajumisest kaugemale. Usuliste sügavuste loodimiseks puudus neil vaist ja vaimne viledus. Tärkas kahtlus, kas nad oma lühinägeluses imedesse uskusidki ... kas nad Neitsi Maarja ilmnemist üldse tunnustasid.

Komisjon töötas kohtukoja ruumides kinniste uste taga. Süüaluseid sinna ei tassitud, sest nende ülekuulamine toimus vangimajas. Tunnistajaid lasti tundide kaupa vastumeelsetes ruumides oodata. Kui nad sealt väljusid, võis nende näost tüdimust ja vihastumist lugeda. Ägedaloomulised manasid avalikult:

«Mõga! Kõik see on mõga!»

Rahvas tõukles kohtukoja ukse ees. Siseneda lasti neid, kes ametlikult õigustatud. Naised nõudsid tungivalt, enamasti nutuselt, et rongkäigu juht, õiglane jumalasõna mees, samuti tema truu kaaslane viibimata vabaks antaks. Kui nendele kinnitati, et kumbki nõutavaist pole vangistatud, et ei tunta nende asukohtagi ja et ametivõimud oleksid tänulikud, kui mainitud isikud ise aru andma ilmuksid, ei usutud seda juttu.

«Teie valetate! Teie tahate nende üle Pilatuse kohut

mõista. Meie ei luba, et politseis neid pekstaks ja piinataks. Tooge nad meile näha! Tulgu nad ise ja kõnelgu rahvaga!»

Politseinikud olid sunnitud meelevaldseid kohtukotta pürgijaid jõuga eemaldama. Lõpuks tuli sõjaväepatrull ning puhastas platsi kõigist üleliigseist. Komisjon jätkas juurdlust ja aruande koostamist.

Mida mahukamaks paisusid juurdluse kaustad, seda varjulisemasse kaugusse taandusid komisjoni liikmete üllatuseks Antenori ja Mario süütunnused. Tunnistajate seletustest ei saanud järeldada nende suhtes otseselt inkrimineerivaid tõiku. Antenor oli aina jutlustanud ja jutlustanud; piitsutanud pärispattu inimeses, ähvardanud jumalavastaseid põrgupiinaga ning kuulutanud Soodoma ja Komorra saatust kõigile pahepesadele. Sedasama tehti ju ka kirikutes. Neeger oli kandnud vaikides mingisugust pühalikku kujutist — vist mõne lammutatud kabeli seinaplaati. Selle eseme omavolilise omandamise vastu ei tõstetud kuski kaebust — ju see kuulus talle seaduspäraselt.

Raehärrad kinnitasid veenvalt, et üksnes rongkäigu prohvetliku rühiga juhi mehine vastuseis päästis raehoone rüüstajate sissetungist ja — kes teab — ehk nende eneste elugi määratsejate käest. Püha Bento mungad laitsid habemiku jultunud käitumist, kes kõrgilt ja käskivalt prioriga kokkusaamist nõudnud. Aga ka nemad ei eitanud, et too kohtlane tüüp hoidus igast ähvardusest ning vägivallast. Kui prior temaga kohtumast keeldus, hakanud ta võhiklikult jumalasõna kuulutama. Pudranud taeva ja maa kokku, langedes lõpuks minestusse. Kloostrist lahkunud ta koos oma kannupoisiga viimaste ruttajate hulgas. Vennaskond ei süüdista neid kuriteos, kuid hoiatab usklikke väärprohvetite eest. Et kumbki neist veidrikest Vaba Harjaku tulekahjutamises osalised polnud, oli juba varem politsei andmete põhjal pihupealselt selge. Nii pidi peaprokurörgi möönma, et süüdistused kahe silmapaistvama kahtlusaluse vastu juurdluse käigus paljalt avaliku korra solvamise osas tõestatud on.

«Aga,» lisandas ta, «formaaljuriidilistel põhjustel ei saa meie süüdistust kustutada. Nende asi tuleb protsessist eraldada ja peatada — *ad Kalendas Graecas*, kuni nad ise päevavalgele ilmuvad.»

Komisjoni eest mööda voorinud tunnistajate hulka kuulusid ka omapäraselt ilmekad härrad — doktor Labius

ning professor Cardoso. Tollest peale algas nende vahel pidev tutvus ja huvialaline suhtlemine. Spiritistlikel seanssidel olid nad varemgi kohtunud, kuid mitte vajalikuks pidanud teineteist kõnetada. Nüüd, kohtukoja igavuses tekkis nende vahel sõnapallide mäng.

«Komisjoni härrad maadlevad igavese tõetundmise matil,» ütles Labius. «Uurimise aineks on vormitu mass — *sine nomine vulgus*. Härrad ähvardavad kõigesse lõpliku selguse tuua. Kuidas oleks see võimalik ja kes küll huvituks sellest? Destilleeritud vesi on küll selge, aga täitsa ilma maitseta. Õigusteaduse ülesandeks on maksva korra võõpamine, mitte ühiskondliku solgi kurnamine. Seda peaks teadma iga tark inimene.»

«Keda nimetate teie targaks?» uudistas professor.

«Ehk vastate teie ise sellele osatamisele.»

«Ma ei tunnusta tarka inimest,» tõrjus professor. «Teadmised võivad inimese targaks teha, aga siis on ta seda, mis teie destilleeritud veeks nimetate. Hindan üksnes osavust, sest osav inimene poeb filtristki lipsti läbi.»

Doktor Labius kõõritas silmi ja prunditas suunurka.

«Hehee, köietantsija on osav küll, aga murrab lõpptulemusena oma kaela.»

«Ei. Köietantsija pole osav, pigem vilunud. Ta omab ainult elukutse oskust.»

«Vabandust! Kui teie osavust mainisite, tekkis minu kujutelmas ahv.»

«On teil nende loomadega lähemaid kokkupuuteid?»

«Jurisprudentsi alal mitte. Aga kui ma enda isikule ja oma esivanematele retrospektiivselt lähenen, siis tekib tahtmine puu otsa ronida.»

Selliselt lobisedes nad leidsid, et kumbki neist on huvitav inimene; otsustasid teineteist mitte enam silmast lasta.

Komisjoni ees targutas doktor Labius niisama sõnavarakalt kui muilgi juhtudel. Mainis, et ta võiks eksperdina teeneid osutada, mitte tunnistajana. Sündmused olevat möödunud temast tähelepandamatult, sest ta ei omistanud neile mingit kaalu. Aga kui talt päriti, kas tunneb ta Antenor Virgilio Cabrali nimelist isikut, siis kostis ta rõhutatult:

«Tunnen teda lähemalt ja rohkem kui tarvis.»

«Mis arvate teie tema käitumisest ja tegüviisist?»

Doktor koondas näkku sügavuste sondeerija ilme ja kompas küsimust ettevaatlikult:

«Inimese käitumine koosneb loendamatuist asjust. Enamasti on motiiv mõõtuandev, mitte tegu ise. Tegu läheb inimese käes sageli viltu, aga motiiv püsib. Teid, austatud härrad, huvitab muidugi küsimus: millistel motiividel asus antud isik juhina rahvahulga ette. Seda tahaksin minagi teada, aga kahjuks seisame kõik kinniste uste ees. Komisjoni töö jääb paratamatult piiratuks, sest teie ei saa kaht peatunnistajat üle kuulata: üks neist ei reageeriks kutsele, teist koblate teie ainult linnulennult.»

«Missugustest tunnistajaist teie kõnelete?» päriti hämmastuses.

«Eeskätt muidugi Pühast Neitsist enesest. Meie ei tea, milliste kavatsustega ta meie linna külastas. Samuti ei tea meie, millise osa etendamine oli sel puhul tollele või teisele isikule määratud.»

Komisjoni esimees suunas targutajale noomiva pilgu.

«Tunnistaja — kõneldakse, et teie olevat jurist?»

«Seda ei kõnelda, vaid siin ma seisan.»

«Seda enam peaks teil teada olema, et meie riigi kohtuvõim on ilmalik võim. Meie ei tegele müstikaga. Gnostitsismil pole meie seadusenormides asu. Palun teid tunnistajana konkreetsuse pinnal püsida, mitte opereerida mõistetega, mis on meie teadvusele võõrad.»

«Tänan teid hoiatuse ja lahke juhatuse eest ja rõõmustan ühtlasi, et meie auväärne piiskop siin ei viibi. Juristina pole mul kombeks keelupiiridest üle astuda ja ma ei puuduta enam Püha Neitsi isikut. Aga jääb veel teine salapärane jõureserv, täitsa maine ja reaalne; see haarab endasse meie linna ja kogu meie riigi elanikkonna. Millised impulsid valitsevad seal, millised sugestioonid emaneeruvad sealt ja millistel motiividel toimuvad selle hetekliitse massi ühisliigutused — kui me seda teaksime, siis ei võõristaks meid enam teatud nähtuste plahvatuslik iseloom. Inimmass ei saa suude rohkuse tõttu ühishäält tõsta. Ta vajab kedagi, kes tema eest kõneleb. Ma vaatan toonasele rahva usulise meeleavalduse suurkujule kui megafonile, millesse massi ühishing oma kisenduse kisendas. Kahtlen, kas teda isiksusena olemaski oli. Tema välimus ja esinemisviis võõristasid meid. Aga kui meie rahvamassile ühise nimetaja leiaksime ja kõik indiviidid summaks liidaksime, kas too monstrum ei võõristaks meid veelgi enam? Sõnad pudenevad kõneleja suust maha, kui neil vastukõla puudub. Ka hüüdja hääl kõr-

ves ei tule hüüdjalt, vaid nendelt, kes seda häält kuulevad.»

Doktor Labiuse sõnavalang ei heidutanud komisjoni härrasid. Teda kuulati isegi nähtava huviga, sest esinedes klounilikult, ta hõlmas oma mõtted pseudofilosoofia toogasse.

«Ennäe inimest!» sedastas prokurör, kui härrad omavahele olid jäänud.

«Ega ta rumal ole,» väitsid kohtutegelased, kes kõmulist doktorit ammugi tundsid. «Pea on tal õigel paigal, aga kelmus vahib igast tema poorist. Nuuskurina on see inimene ületamatu. Pole selliseid jälgi, mida tema üles ei leiaks.»

Kohtu-uurija noteeris viimase märkuse endale mällu, kavatsedes kentsakat meest tulevikus kasutada.

Komisjoni jutule kippujate hulk oli arvult rikkalik, tüübilt kirev, mentaalselt segavereline. Paljud nõudsid, et neid sündmuste jälgijaina üle kuulataks. Üks kindrali lesk — igavene leinaja, riietuselt üleni must — kinnitas, et tal on suur saladus avaldada, mida tal õigust pole endaga hauda viia. Kõheldi tõsiselt, kuid otsustati salapäratseja ometi jutule võtta.

Daam tolmutas saalilävel endale puudrit näkku ja värvis huuli. Sisenes saali rühikalt, ent ikka nagu piiludes.

«Ma ei tea ... ma ei tea, kas tohib seda avaldada. Aga kui härrad vaikida tõotavad, siis ma räägin ... ainult teile teadmiseks.»

Ta omas kindlaid andmeid sellest, kuidas Vabal Harjakul tulekahju tekkis, milline maja esimesena põlema läks ja kes selle süütas. Olgugi neil paljastavail andmeil menetluse huvides suur väärtus, tundsid komisjoni liikmed oma ihul pakase kristallist kaisutust. Daam kinnitas kõigutamata tões, et tulesüütajaks oli Neitsi Maarja ise. Jah, püha Jumalaema lihas, veres ja vaimus.

«Kuidas, kuidas teie seda mõtlete?» imestas esimees. «Kuidas seda mõista ja kuidas te seda tõestate?»

«Ma räägin seda, mida ma tean ja oma silmaga nägin. Ma nägin, kuidas ta oma õilsate kätega tõrviku võttis, seda tuule käes õõtsutas ja selle majatrepi alla toppis ... põlvitas ja vahtis ja valgus langes talle näkku. Esimese maja süütamine oli aegaviitev. Teisele majale pistis taevalik olend tule räästasse ... tõusis varvastele ja upitas oma sihvakat kogu selle lõpmatus pikkuses. Too maja

haaras tule üheainsa neelatamisega ... põles nagu püssirohuladu, mille tules mu õnnis mees surma sai. Ja kohe, teate isegi, ei paistnud Harjakust muud kui leekide meri. Seda kõike ma vahtisin oma ilmsi ihusilmadega ... võin kinnitada seda vande all ja tunnistan seda ka elava Jumala ees, kui taevas minu ära kutsub sinna, kus mu õnnis mees mind ammugi ootab. Olen kaardiväekindrali lesk ja tunnen seaduslikku põhja igas astumises ja olemises.»

«Armuline proua, Vaba Harjaku tulekahju süttis südaöösel suure mürgli ajal ... aastapäevapidu ja muud, mis seal toimus. Mis asja oli teil, kindrali lesel, riigipensionäril, nii hilisel tunnil seal viibida ja sinna minna?»

Daam pahandas, et teda otsekui kahtlustatakse, ning vastas solvatud naise ägedusega:

«Arusaadavalt ja endastmõistetavalt polnud mul seal armuasju ajada ... polnud mul seal mingisuguseid seiklusi ega suhteid. Kergemeelsuse vastu kaitseb mind juba mu leinariie. Aga mul olid seal mõned hoolealused, keda ma ikka külastan ... viisin neile «Äratajat» ja «Taevariigi Teejuhti» ja pidin nendega ka suusõnal kõnelema.»

«Imelik siiski, et teie seda just öösi pidite tegema ... ajal, mil seal külastajate vastuvõtmine käib!»

«Ma ei karda alasti patule otseselt näkku vaadata! ... — Aga, mu härrad, mis ma järeldama pean: teie näite Vaba Harjaku kommete ja eluviisiga hästi kodused olevat!»

Ülemprokurör sattus enesetunde kahe vastandliku pooluse — naerukõdi ning solvumise — vahele; näppis närveldes pliiatsit ja otsustas vestluse lõpetada.

«Proua kindral, kõik, mis teie siin avaldasite, oli ülimalt huvitav ning juurdluse huvides. Pidage saladus enda teada. Ma tänan teid komisjoni nimel lahke külastuse eest ja soovin teile edaspidiseks öömisjoni tööks palju edu.»

Mitte kõigil jutulekippujail polnud nii sügavaid saladusi avaldada. Enamasti kihutas neid kehkjus ja uudishimu. Tõmsed püüdlejad olid kannatlikud; seisid ja ootasid. Kivimurrust tuli puujalaga vanamees. Mangus mitu päeva järgemisi, veetes öid postihoone trepil, kuni ta peale halastati, nõustudes teda jututama. Komisjoni toas kuuldi kargu klõbinat enne veel kui see välisuksest sisenes. Kunagise sõdurina arvas vanamees teadvat, kuidas

härrade ette ilmuda: punnitas rinna valveseisanguliseks ja tõstis käe tervituseks kõrva äärde.

«Noh, mis siis sina nõuad?»

«Mis mul, vigasel kroonuruunal, nõuda või kust karmanist õigust võtta! Tulen poja pärast paluma, et andke poiss priiks. Näh, mul poiss kinni nabitud... asja ees, teist taga. Põle tal sihukest nägugi, et — tsuskame tule! Kae, nemad läksid porujommis peaga tüdrukuid katsatama, aga tüdrukud vastu: ei saa, ei anna — maksa raha. Põlnd seal muud midagi kui tüli tüdrukutega ja nemad jäid mäest allatulemisega hiliseks. Nii et, härrased, paluks poisi priiks anda ja koju saata.»

Jutt oli tõsine ja asjalik, aga politseis oleks vanamehele selle eest härjakara pakutud. Lahked komisjoni saksad lasksid talle ainult lahkumiseks ust näidata.

Kurblikest lugudest liigutas agulirahva südant ühe pesunaise ja tema tütre lugu. Elu laabus neil üht äärt pidi päris hästi, teine serv narmendas. Asusid jõeluhal oma hurtsikus — kolm sobivat hinge: ema lapsesest tütrega toas, kits esikus. Ruumi kõigile küllaselt. Tütre viieteistkümneseks saades hakati talle teenistust otsima. Aga laps oli kerge hõlbueluga harjunud, ei võtnud vedu. Narritas üht, narritas teist kohta: igal pool raske. Lõi siis südame rindu ja läks Vabale Harjakule. Heaks lapseks jäi edaspidigi; külastas tihti ema ja kitse, tuues ikka kosti kaasa — kuni, kuni tuli too hirmus löök.

«Mokas nüüd Harjaku lustielu,» nentisid naabernaised.

«Mokas neh. Ja tütar ka mokas. Pakuvad mulle nüüd võõrast preilit tütreks.»

Kui rahvas pärast hirmsat ööd Harjaku suitsukütist käis imetlemas, läks sinna ka eit luhapealsest hurtsikust. Teda ei huvitanud tuletõrje töö, ei ka muu askeldus. Sattus üksisilmi põlenud laipu vahtima ja arvas ühes söepuntras oma tütre ära tundvat. Karjatas, vankus ning jäi meeleli põdema. Oh mu last, mu ainukest last! Eks põletagu Jumal nüüd ka mu enda koos hurtsikuga. Kuidas ta koju tuli, ei mäletanud enam une võrragi.

Päev hiljem tuli nägus preili; kõrvarõngad läikivast metallist, punane vöö klaasipuruga kaunistatud. Silitas kitse ja astus tuppa just kui oma inimene. Lausus pealegi: Tere, ema! Naine vaatles teda hämmastusega: kust küll säärane jultunud pärit oleks?!

«Keda sa otsid siit? Ma ei tunne sind ja ma pole su ema.»

Ängistavas arusaamatuses ei suutnud nad teineteisele ühtki taibukat sõna lausuda. Vihastusid ja tülitsesid. Preili ahastas ja nuttis. Tülitsemist kuuldes tulid naabrid asja õiendama. Selle asemel et preili minema kihutada, asusid eide kallal hulganisti kaagutama. Soovitasid aru pähe võtta ja silmad avada. Eide vastupanu ei lugenud midagi. Solvasid teda ja nimetasid ta juttu hullujutuks. Ometi ei lasknud eit ennast tões kõigutada.

«Maja on minu oma ja kits on minu oma, aga see häbemata jõllitaja ei ole minu tütar. Koristage ta siit või ma uputan enda. Mu tütar on hukkunud, ei tule enam kunagi tagasi.»

Nii selge kui olukord oligi, jäi ülekohus majja. Võõras preili ei lahkunud. Solvatud naine otsis politseivõimudelt kaitset; käis pritsimajas ning kasarmuteski kaebamas. Talt päriti:

«Naine, mida sa õieti nõudled?»

«Oma õigust! Ainult õigust Jumala ja inimeste ees. Nad on mu tütre ära vahetanud ja ma nõuan kahjutasu.»

«Aga sa kinnitad ise, et su tütar on surnud?»

«Muidugi surnud. Sellepärast nad vahetasidki tema ära ja tahavad mulle nüüd võõrast tüdrukut majja toppida.»

Kõik, kes ta ahastamist kuulsid ja kellele ta oma häda kaebas, nägid küll, et naise hing oli õilis ning puhas omakasupüüdmisest, kuid mitte keegi ei suutnud teda abistada. Erikomisjoni istungil ütles komisjoni esimees:

«Kahju küll, lugupeetud kolleegid, meie rahvas on hoopis rohkem vaevatud hingega, kui varem seda aimasime.»

II

Imesteldava tütarlapse — Aurora — kodust oli vinge tuul läbi puhunud, kuid põhjustanud õhupuhastuse asemel raskemeelsuse. Varem valitses selles kehvikute peres lahe läbisaamine ning ladus omavaheline vestlus, nüüd — sõnakehv endassetõmbumine. Täiskasvanud poeg ei tulnud üldse enam vanemaid vaatama ning ka sugulaste külastused jäid päev-päevalt hõredamaks.

Tütarlapse isa, suhkruvabriku hoovimeister, oli asjalik

katoliiklane; külastas missasid, suhtudes pieteetlikult kõigesse usust tulenevasse. Liialdused ei ahvatlenud teda, sest ta süda oli suurtest pattudest puhas; väikestesse eksimustesse suhtus kirik ise leplikult ega nõudnud valjult nende pihtimistki. Imedesse uskus seevõrra kuivõrra valmulik ülemus neid tunnustas.

Tänu sellele kohtlaselt argipäevasele ellusuhtumisele ei suutnud ta mõista, mis äkitselt juhtunud oli. Miks sattus just tema tütar, kellele siitsaadik põhjust polnud liigset tähelepanu omistada, rahvahulkade põnevuse keskusse — just kui vahendajaks usurõõgitsejate ning Jumalaema vahel? Selles võis peituda saatuslik eksitus, mille tagajärjed on arvestamatud. Astuda leegitsevatele meeleoludele karmusega vastu ning sulgeda tüdruk koduraamidesse, tundus talle väljakutsena mõistatusliku suurvõimu vastu. Sobivam oli alistuda, tõmbudes ootlikku vaatlemisse.

Ka tütarlapse ema oli hea katoliiklane, kuid kiindunud äärmuslikult usukohustuste täitmisse; ei puudunud üheltki koidueelselt missalt, käis tihti armulaual ja põlvitas pihitooli ava ees kauem kui sünnis. Tume süütunne painas teda juba abiellumisele eelnenud ajast saadik. Naisena langes ta südamele raske, ehkki tahtmatu patt: oli oma sülelapse, kolmanda sünnitatute arvust, pliidile istuma unustanud, kust laps keevaveekatlasse roomas ning surma sai. Tollest peale ei leidnud ta hing enam vajalikku rahu. Õnnetu naine pihtis oma süüd kõigile pühakuile, sooritas palverännakuid vastavatesse kirikutesse ning palvetas lahkusupalvelaiski. Järjest halvenevat tervist arstis salatohtrite juures. Sünnitas siiski, põdurusest hoolimata, veel ühe lapse, kellele pani tõotusrikka nime — Aurora. Keegi nagu lausunuks talle, et vastsündinu läbi pälvib ta jälle rahu ning lohutuse.

Kas oli nüüd too lunastav tund saabunud? Naine püüdis sellesse uskuda, kuid oli nõder. Mees ei kinnitanud tema usku; ja poeg — too lõi pahaselt käega ning võõrdus. Poja naine, keda emale ei näidatudki, kuuldus hoopis protestantide perekonnast kositud olevat: pagan paganana. Nukrustaja tundis end mahajäetuna ning abituna. Laps, tema südamevalu, kuulus nüüd rohkem võõrastele kui emale. Varem leebuv ja hellitusi manguv, taganes ta nüüd kuhugi temale ainuomandlikku ruumi. Ei sallinud hoolitsemist, närvitses ja heitis emale võhlaid pilke. Imetajad olid talle palvehelmeid toonud; noid ta keerutas endale kaela ja käerandmeisse. Istus voodipeatsis, ilme kinnine. Ootas lõunatundi, mil tema armastatud tuvide paar aknalauale terakesi tuli nokkima. See oli lapsele teelemineku märgiks, sest samal ajal pidi Neitsi Maarja jõeäärsete bambuste poole sammuma.

Maja ees ootasid tüdrukut enamasti ühed ja samad inimesed, raugastunud mehed ja naised ning salgake lapsi. Tüdruk vaatas vaevu nende poole; hülgas sõltuvuse emastki, kõndides üksipäini saatjaskonna ees. Jõe ääres ootas teda uus salk härdunuid ja imeihalisi tõbiseid. Tüdruk käsutas kõik teised eemale; asus üksi bambuste alla ning põlvitas. Palvesõnu polnud kuulda, aga nähti, kuidas ta aeg-ajalt kummardas ja kellegagi sõrmede abil tummade keeli kõneles. Laskus näoli maha, kahanedes roosaks mütukeseks. Salapärane kõnetaja sosistas talle midagi nähtamatusest. Võib-olla avaldas ta nüüd päeva ja tunni, mil ta arm maailma laskub, kõigile ilmsiks saab ja oodatud imeteod kaasa toob.

Tütarlaps tõusis, viibates käega jumalagajättu. Tulles ootajate juurde tagasi olid ta silmad väsinud ilmega, näosõõr kahvatu. Küsitlejaile vastas igavaks kulunud sõnadega:

«Madonna tuli ... tuli ja tõotas. Lubas jälle tulla. Oli valge ... ja oli kurb. Mind kaasa ei võtnud ... võtab teine kord. Käskis palvetada ... käskis kõiki palvetada. Toob kaasa suure kiriku ... toob kiriku. Haiged saavad terveks ... saavad terveks ja sünnib suur ime.»

Algul oli ootajate ning kaasakõndijate summ kirev ja tõtlev olnud. Päevade möödudes ning oodatud ime viibides nürines huvi ja aeglustus astujate samm. Vaimne ebakindlus närvutas ihulikku erksust. Väljunud ülevate loootustega kodunt, asus teel nagu rammetus jalgadesse. Nähtamatu kammits, mõjustus ebamäärasusest, pidurdas liikumist. Paljud luhale tõttajad väsisid ja pöördusid tagasi, sattunud vastuollu iseenda parima arusaamaga.

Usklike inimeste meelekaaludele mõjus ametliku kiriku vaikimine lasakaalutust lisandavalt. Paatrid tõrkusid kindlat sõna ütlemast. Nad ei tahtnud kõigutada rahva usku Jumalaema külastusse, aga ei söandanud ka möönda, et rahva mölluilmelise usupuhangu oleks vallandanud Neitsi Maarja maise ilmnemise tõelisus. Paatreile oli sobivaim küsimusest mööda hiilida, anda puiklevaid ning poolikuid

vastuseid. Jutlustes nad ei puudutanud seda hella usutilgutit. Kiriku kõrgemad talitajad olid ise soovitanud neile äärmist ettevaatlikkust.

Vabrikutel oli oma kirikuhoone, fassaadiga vastu veovoorimeeste seisuplatsi. Tagaküljelt hõlmas seda tolmune aed, kust viis uks sakristiasse. Harva kõndis seal inimesi, sest linnas ei mäletatudki seda vana jumalakoda, mille kellatornist rabises rohkem tolmu kui helinat. Samasugune kulunud oli ka kiriku talitajaskond. Paater, kes sinna kunagistel aegadel koguduse vaimulikuks oli määratud, ununeski sinna. Aga vabrikuinimesed pidasid temast lugu; nägid teda kühmuvajunult sakristias alati midagi otsivat ja lugesid juba ta näost, et ta on osa neist enestest. Pühapäeviti abistas paatrit üks vabriku noorukeist, kellele seks puhuks valge kittel selga tõmmati. Kui ta altariteenistuse ajal kord paatri paremal, kord vasakul küljel põlvitas, selg rahva poole pööratud, paistsid ta kitli alt lapitud paikadega kingatallad. Seda silmitsedes ei saanud saapaparandaja mõlgutamata olla: kuidas ja kuhu peaks ta noile taldadele uued paigad tihvtitama? Kuid just tolles iganenud jumalakojas kuulsid vabrikurahvad südamlikke sõnu.

«Jumala tahtmine ilmneb meile nii, kuidas me ise suutelised oleme seda mõistma ja omaks pidama. Alles nüüdsama raputas meid äge torm. Südamed rõõmutsesid ja hõiskasid, aga pidid ka suurt kurbust kandma. Samuti jagati magusat ja kibedat jüngritelegi, kui nad veel Õnnistegija seltsis viibisid, sest Jumala kaalud kõiguvad üles ja alla, aga Jumal ise on tasakaal. Kui ta meile oma poja kaudu lunastuse saatis, siis manitses ta meid küll üksteist armastama, kuid jättis meile ka käsu sõdurlikus valmiduses ja truuduses vahipostil seista. Iga kirstlane on jumalariigi sõdur. Jumalal on niipalju väeosasid ja niipalju relvakandjaid, et inimene nende arvugi ei suuda üles lugeda, saadik siis nende nime tunda. Üks kannab mõõka, teine piiki, kolmas piitsutab sõnaga. Kui nüüd rahva südames suur torm tõsteti, siis ei sündinud see Jumala teadmata. Olgu küll, et ka üks pühadest usukodadest kannatada sai; olgu küll, et vägivald usklikule südamele valus kanda on, vabanes linn ometi tollest häbi ja kurjuse mülkast, mis meie laste, naiste ja meeste silmanägemist trotsis. Jumala karistav käsi tabab süüdlasi ainult hoiatuseks; oma helduses ja pikas meeles jätab Jumal võimaluse, et

inimesed oma kõverad teed ise sirgeks ajaksid; ehkki nad seejuures mõne sammu valele poolele astuvad. Ärgem heitkem kivi kellegi peale, sest kes meist süütu oleks? Mu armsad, ärgem olgem ka ülekohtused nende tütarlaste ja naiste vastu, keda lihalik patt mülkasse oli eksitanud. Vaim ületab liha. Mitte kõik terad viljavedaja koormast ei jõua salve; mõni neist pudeneb teele. Aga ka kadunud terad on Jumala külvist. Kui inimesed neid ise üles ei korja, siis tulevad linnud taeva alt, kasutavad ja tänavad Loojat iga iva eest. Nii on lugu ka inimlaste väärtusega, sest Jumala vaim inimeses ei hääbu kunagi. Ja mis ma veel pidin teile ütlema kinnituseks ja lohutuseks. Mitmed teie hulgas küsivad kõhklevalt: kas käiski püha Neitsi Maarja meid tõeliselt külastamas? Kuidas tohime selles kahelda? Kindlasti ta käis ning tuleb jälle, sest ta on alati meie juures, ta ei lahku meist kunagi. Ta on meie ema ja armastab meid kõiki. Ka patus püherdajatele ulatab ta oma käe, kui meie aga märkame tema käest kinni haarata. Jumala silmis on kõik inimesed ühevääärilised, sest ta hõi nad oma palge järgi ja määras nendele igavese elu. Ükski patt ei ole lunastamatu, ükski süütegu ei jää tegijale jäädavaks koormaks. Seal, kus täna inetab rooste, voolab homme puhta vee allikas. Aga ärge nõudke nähtavat imet, mida kätega kombatakse. See on patune mõtlemisviis, kuigi Jumal seda lihtsameelsetele süüks ei pane. Iga ime on Jumala suur müsteerium. Seda ei peagi lihalikkude silmadega nägema. Iga päev meie ümber on jumalik imetegu ja osasaamine Jumalast. Olgu see mõistmine ja teadmine alati meiega. Kõndige rahulikult, mu armsad, oma kodudesse; nad ei ole küllased maisest varast, aga kui neis asub leplik meel ja jumalakartlikkus, siis on nad väärt rohkem kui kõik hiilgavad paleed ühtekokku.»

Vabrikurahva elusse juurdunud paater ei jätnud Aurora kodu külastamata. Ilmus sinna varahommikul, mil polnud karta kohtumist teiste külastajatega. Oli varemgi sinna järjekordseid visiite teinud; õnnistanud soola ja leiba ja raputanud seintele pühitsetud vett. Sedapuhku kõneles ta majaemandaga nelja silma all ning jutu sisu jäi ainult nende eneste teada. Lahkudes kõnetas ta ka Aurorat, lausudes lapsele leebelt noomivaid sõnu.

«Armas tüdruk, sina ära kiusa enam iseennast ja õnnist lumalaema. Sa oled veel liiga väike ja su süda väsib ära, kui sa teda ülearu koormad. Püha Neitsi teab ise, mida

linnarahvale öelda ja millal seda öelda. Sinu vahendust pole selleks tarvis. Sa ei saa veel kõigest arugi, mida sa kuuled; samuti on su silmanägemine alles lapse oma. Kassipojuke mõtleb ka, et ta näeb; aga kui ta silmad päriselt avanevad, siis on kõik teisiti, kui ta arvanud oli. Madonna ei pea üht last teistest paremaks; nad on kõik tema armsad. Ära mine enam jõekaldale; püsi oma vanemate hoole all ja oota, kuni sa suureks kasvad. Siis sosistab Madonna sulle oma tahtmise südamesse.»

Laps suhtus noomijasse vaenulikult; vaatas kõõrdi altkulmu. Ometi jättis ta tol päeval luhale minemata, teeseldes peavalu. Tuvid tulid truult terakesi nokkima, kuid aknalaud oli tühi. Tüdruk oli teki üle pea tõmmanud ja nuttis. Jätkates murelikult majatalitusi olid ka ema silmad pisarais.

Hoopis erinevalt raugastunud paatrist käitus üks politsei peavalitsuse ametnikke, kes teadmata kelle korraldusel hoovimeistrit hurjutama ilmus. Laskis kutsuda töömehe vabriku kontorisse ja solvas teda kõrvaliste kuulajate juuresolekul. Kõneles kõrgilt kõkutades just kui pühapäeva kukk.

«Mis tembutusi su tütar tembutab? Mängib häbemata kometit ja ajab rahvale kärbseid pähe. Juba tuleb kaebusi, et rahvas kistakse töö juurest jõe äärde jorutama. Sellele tuleb lõpp teha.»

Töömees ei tahtnud ametnikuga jagelda. Vastas kuivkibedalt:

«Lõpp? Minugi pärast. Minge ja tehke!»

Ta oli üldse napisõnaline. Kannatas tütre imelikkuse pärast rohkem, kui oleks näidanud. Aga ta ei sallinud, et ilmalik võim tungib alale, mis tema teadule ei kuulu. Varsti vaibus ta meelepaine iseendast. Kui tütarlaps tõdes, et imetlejad loiud olid teda saatma, haigestus ta järjest sagedamini ning lõpetas oma kohtumised Neitsi Maarjaga, kuid mullune meeleolu sulavus hoovimeistri perekonnas ei taastunud enam.

Päevad venisid tuimuse vooris. Rõõm oli usklikeski südameis tahmane. Taevas näis tahtlikult inimlapsi kiusavat. Mägedes, kus seda vaja polnud, rändasid ägedad piksevihma hood. Hiljuti olevat seal laastav raju möllanud. Ka naaberprovintsides polnud enam põuda. Aga linna ja tema ümbruse üle rippus kuiv kate umbsust hõõgutava palavusega. Kaua pidi see veel kestma?

Vastuse andis kirik. Kantslitest kuulutati, et rahva patune meelsus tõkestab sadude hooaja saabumist. Vihm ei tule iseendast, vaid teda peab palvusega taevast alla manama. Kuivast kõuest ja tolmusegusest piiskamisest vintsutatud inimesed kutsuti pühalikku rongkäiku, millest kõigi vaimulikkude organisatsioonide liikmed kohustuslikult pidid osa võtma. Mariannad ja muud heldinud õed tulid sinna valgetes rüüdes, üksnes peakatted mustad. Tühitunud kolmekaupa protsessiooniahelikku, venisid nad pika palvehelmetusena läbi tänavate, hoides käes põlevaid küünlaid. Naiste kannul venis samasuguse täpsusega reastatud meeste voor. Igal salgal oli oma juht, kelle eestvõttel algatati laul, kui orkestrid ei mänginud. Organiseerimata rahvas müdistas parvena rongkäigu lõpus.

Rõhutades talituse erandlikku tähtsust, olid pühakodadest vanad lipud ja imettegevad kujud protsessiooni toodud. Neid kanti kõige ees, värvilistest laternatest moodustatud spaleeride vahel. Siis alles sammus piiskop ise, üksi ja suveräänselt, nagu vääriline kõrgele vaimulikule juhile, kulla ja hõbedaga kirjatud kandiline kübar peas, hulk kiriklikke rõivaid ülestikku. Näis, nagu oleks taevas osaliselt maa peale laskunud. Paremas käes kandis ülimuslik rändaja sädelevat risti, millega viibutas rahva poole õnnistavaid märke, ilma et ta käsivars oleks liikunud, — sümboliseerides vaid liikumist.

Rongkäik kattis suurema osa samast teest, mida mööda Antenor oma rahvamurruga oli trüginud. Rõkkavate hõiskete asemel valitses aga tõsidus ja kord. Meeleolu lained ei murrelnud kaljukärestike vahel, ei paiskunud vahutavana üles, vaid voolasid hingestunud rahus. Küünalde virvendamine valas nägudele ja majaseintele varjude helke. Mariannade laul tõusis südamete helinaina taevasse ja taevas ei jäänud see kuulmata: tuli vihm, tihe vihm, ja vihma kaasas lohutus loodusele.

Aga inimhingede pakitsemine ei lakanud. Madonna jälgede otsimine jätkus. Tormiliste sündmuste pildid mälus tuhmenesid, kuid meel püsis ikkagi nende juures. Kuhu olid jäänud võimas prohvet ning tema saatja? Miks lahkus Madonna nende juurest? Kas läks ta jäädavalt ära või tuleb ta veel tagasi?

Katedraalis asus taevariigi postiosakond. Kes seda hoolnud, polnud teada, aga kirjakast seisis asendit vahetamata kõigile käepärast, pitserdatud vaimuliku templiga. Vähese

tasu eest, mille võis õiendada raha heitmisega klaaspooli-kuga laadikusse, läkitati kirjad taevasse. Tähitud saadetisi ei võetud vastu, sest vahetalitus pidi niigi täpne olema. Saadetavate kirjade hulk polnud kunagi suur ja neid ei adresseeritud kunagi Kolmainsusele: ikka eelistatud pühakutele ja Neitsi Maarjale. Nüüdsetel pinevatel hingevaakumise aegadel tuli postitalitusele erakordne koormus. Kirjakast, mis hommikuti tühi oli, topiti päeva jooksul pungistuseni täis. Kuulu järgi ei suvatsenud Madonna kellelegi vastata; niisama kitsid usklikke rahuldama olid ka pühakud. Pärides katedraali teenistujailt või mõnelt juhuslikult kohatavalt preestrilt lähemat seletust, saadi lohutuseta vastus: meie ei tohi tunda ühegi kirja sisu, ammugi mitte pühakute suhtumist kirjade saatjaisse. Olge kannatlikud ja oodake!

Tedretäheline poiss, kellele sakristia lävel alaline istepaik oli antud ja kes harja ning lapiga iga siseneja kingad tolmust puhtaks lõi, hooples ülemeelikult:

«Ei minule ole ükski kiri vastamata jäänud. Mõni vastaja on sihuke, et — kirjuta veelgi ja saada seitungeid ja pane turuhinnad ilusti kirja.»

«Sina pea mokk maas!» hurjutati teda. «Ise kui roti lõunaroog, aga lällutab. Laku seal, kus kitsed veel lakkunud pole.»

Tõsiste usklike kinnituseks selgus peagi, et õnnis Madonna polnud neid ometi lõplikult maha jätnud. Erinevaist paigust saadi ligikaudu samaaegseid sõnumeid taevaliku rändaja vastsetest armutegudest.

Umbes kahepäevase ratsutee kaugusel linnast elas päratul raiesmikul, mida kolmest küljest piiras mets, tõrvapõletaja perekond, koosnedes abieluliste paarist ja nende kahest lapsest. Kuna neil iga töövõimeline käsi töökoormust pidi kandma, siis kasutati lapsigi jõukohasteks ülesanneteks. Nii saadeti lapsed — vend ja õde — hilja õhtul vett tooma. Kaev polnud hurtsikust kaugel, kuid pealetunginud võsu varjutas seda. Hetkel, mil poisike koogu abil vett hankis, ründas tütarlast marrunud rebane. Vend jooksis õde abistama, aga seal atakeeris hullunud loom teda ennast: hammustas ta käsivarred veriseks ning püüdis haarata teda kõrist. Laste seisukord oli traagiline, sest nad ei läbenud ega suutnud karjatadagi. Kuid äkitselt ilmus võsastikust üleni valge naine, pea lootoslillena õitsev, ning tungis laste ja kiskja looma vahele. Kui hädaohust päästetud lapsed kõnelemisvõime tagasi said ja abistajat tänada tahtsid, oli valge ilmutis juba kadunud.

Hulgaliselt kostis liigutavaid lugusid naaberprovintsidest.

Seal abistas Püha Neitsi ürgmetsa eksinuid, juhatas janunejaile puhta vee allikaid ning toitis emaliku rinnaga karude poolt võsastikesse veetud lapsi. Teda nähti valge hirvena kuupaistel mänglevat ning võimsa kotkana rahepilvi lammutavat.

Aga ajamärgid polnud kunagi püsivad, liikudes koos ajaga. Nii oli see ka nüüd. Ahvatlevas unenäolisuses viirastusid tumedad varjud. Nende tõus oli udutaoline, kuni nad kuju ning ilmet hakkasid omandama. Algul ei võetud neid tõsiselt, sest neid peeti kiusu nähtusteks. Kui ühel linna maarentnikul noor sälg vanaks eesliks moondus, ei tahetud seda uskuda, vaid meest hakati napakaks pidama. Niisama kergelt suhtuti raekoja tornikella äpardusse: kell oli paugutanud, paugutanud ja kokku varisenud. Rahvale seletati, et laiskelajas olevat mässinud enda kellakettidesse ning tulnud sealt koos kellavärgiga robinal alla. Naljahambad vestsid koguni, et polnudki laiskelajas, vaid linnaarhivaar, kelle naine parajasti ühe noore preestriga Jeruusalemma palverännule põgenenud. Häbistatud abielumees roninud torni ennast pooma. Tollest see süü omistamine laiskelajale.

Pahameeleving tõusis tundmatu naise vastu, kellest kõneldi, et ta olevat lapse asemel põrsaste kaksikud sünnitanud. Et endistel aegadel nõianaised sageli põrsaid ilmale tõid, peeti kuulujuttu usutavaks. Nõuti põrsaste ema avastamist ja kiriklikule patukahetsemisele saatmist. Päris tõsine võpatus läbistas linnarahva teadvuse paar nädalat hiljem.

Töölemineku ajal, mil südalinn veel uniseid silmi hõõrus, sattusid töölised elava tõkkelindi ette. Musttuhat ilget rotti olid moodustanud rongkäigu, venides kihiseva kangana tehaste õuedest ja suhkrurooladudest agulitänavaid mööda suurele kaubateele, kust keerdusid taas jõe suunas edasi rühkima, ilmse kavatsusega linnast päriselt lahkuda. Rammusad isarotid tõstsid aeg-ajalt teravaid koonusid, just kui nuusutades õhku, ja nükkisid endid kiirustavalt seiroomajate summa vahele. Emarottidel tolknesid kaelakarvades roosavärvilised imikud, keda vanad rotid seisakuhetkil maiuseks püüdsid lõmpsata. Ülekäigukohtades

kuhjusid roomajad üksteise otsa. Kostis hädist piuksumist ja rühklevate lõustade purelemist. Kuhu nende tülgastav voor lõpuks välja jõudis, jäi linnarahvale poolenisti arusaamatuks. Varased pesunaised ja parvetajad nägid mustakarvaseid mütakaid voolu soodustatüina pärivett hõljuvat. Loendamatu summ saabus neid mulisevate nahksildadena jõetagusele luhale. Seal hargnesid nad mitmeks vooriks ning valgusid oletatavasti väljadele ning põldudele. Ülejäänuid nähti veel keskpäeval bambuseokstes karglevat.

Miks põgenesid rotid? Oli selge, et head see ei ennustanud. Sipelgad rändasid pikkade paeltena peamiselt siis, kui nende eluruumi kas tule- või uputusoht ähvardas. Rottideränd oli mitmesugust laadi ja võimaldas mitutpidi tõlgendamist. Nende rünnak elumajadesse tõi katku. Kui nad ühest hoovist teise jooksid ja kisasid, tähendas see peatset sõja puhkemist. Vanade inimeste mäletavasti järgnes rottide massilisele põgenemisele ahastav näljaaeg. Praegu puudus nähtav põhjus nälga karta. Igatahes olid rottide eneste kõhud rasvumiseni nuumatud ja suhkru- ning alkoholitehaste laod näritavat ainet täis.

Aeg ei lasknud kaua oodata. Uued sündmused surusid endid peale ja tõelisus ületas karmuse poolest iga aimuse. Neil heitlikel aegadel oli ka tuul vihmahoogude vahel heitlik. Öösiti rapslesid tormikeerised tänavatel, peamiselt koidu eel. Nende vingumist kuulati ärevusega ning mõeldi rusuvaid mõtteid. Ja eks hakanudki ühel säärasel maru paiskumisel tulekahjukellad kõlama. Ehmunud inimesed nägid, kuidas vabrikute kohal kiiskavad leegid üksteist taga ajasid ja kuidas sealt tuletuustikud keereldes kaugele kandusid. Pritsimehed pääsesid üksnes tuulepoolselt küljelt põlevatele hoonetele ligi. Tuule all süttis maja majast ning katus katusest. Vabrikute oma tuletõrjekuur haarati leekidesse enne veel, kui seal hobuseid oleks jõutud vankrite ette rakendada. Tööliste perekonnad põgenesid kabuhirmu kantud ahastusega. Suurem osa vabrikualevist põles maha ja palju loomi ning inimesi sai tules hukka.

Imeväel jäi vana kirik püsima. Hirmsaimal leekide vehklemise ajal, mil pritsimehedki aru olid kaotanud, asus raugastunud paater meelekindlalt kirikutrepile, tabernaaklivarad süles ja rist pea kohal. Olles otsustanud hukkuda koos pühakojaga, kui see Jumala tahtmine

peaks olema, seadis ta enda julgelt tule ning tuule vastu. Tuul rabas, ründas, tahtnuks kui trotsijat trepilt maha pühkida — ent oli sunnitud järsku uut suunda võtma. Leegid tõusid längpaindest otseselt püsti ja kaardusid kahele poole, vältides kiriku. Kõik, kes seda nägema juhtusid, tänasid kirikupatrooni — Püha Joosepit. Kohusetruule paatrile ennustati pikka iga ja õilsat lõppu.

Alevi tööliskonna heitis tule ülemeelikus viletsuse söödaks. Peavarjuta jäänud pered vaevlesid linna poolt loovutatud kuurides ning sugulaste hoovialustes. Tööpuudus pigistas näljavööna töörahva kõhtu. Tehaste taastamine paistis vaid aastate tagant. Ometi suhtusid inimesed majanduslikku viletsusse leppivalt, sest hoolimata Jumalaema maa peal viibimisest saabus traagiliselt karm ajastik, kus hingelised vapustused sordiinistasid ainelise viletsuse hädapilli.

III

Maalt tuli mees, kelle juttu raske oli uskuda. Esimesest politseivalitsuse osakonnast, kuhu ta sattus, kihutati ta välja — et mingu ja ärgu jampsigu. Rahvas tänaval rõngastus ta ümber, pidades teda vaimukiusatuks. Mehe taibukas nägu ja hoidumine liialdatud hädaldamisest aga veensid, et polnud tegemist hulluga. Abivalmis inimesed viisid ta prefektuuri.

Seal seletas väsimusest ja vapustustest vankuv mees, et ta tuleb kaugest maakogukonnast, peaaegu provintsi äärepiirilt. Lood olevat võimatuseni kuritegelikud ja vägivald halastamatu. Tõendiks näitas põletushaavades käsi ning sinivorbiliseks pekstud õlgu. Nende elamute rajoon, hüütud Taga-Hauaks, asuvat kroonumõisa maa-alal, täielikus eraldumuses teistest asulatest. Mõne kuu eest ilmunud sinna võõras usukuulutaja, sortsi- ning võlumees. Ajanud rahvale hirmuskorpionid põue ja märatseb ennenähtamatult. Igal pool pesitsevad kuradid, kõige enam lastes. Pahavaimude peletamiseks pekstakse ja piinatakse kahtlustatavaid, kuni nad piinajate käes surevad. Tema enda poeg olnud üks viimaseid ohvreid; ja mis kõige hirmsam — lapse ema ise ergutanud ja ässitanud mõrvareid kuriteo kordasaatmisel. Keegi ei julge piina-

tavate kaitseks sõna lausuda, sest sellega satub ta ise kahtluse alla. Ta tahtnud oma poega mõrtsukate käest ära kiskuda. Selle eest pekstud teda, seotud kinni ja mõistetud surma. Kuni määratsejad ulgumise ja palvetamisega tema poja laipa põletasid, õnnestunud tal köidikutest lahti rabelda ja metsa joosta. Suutnud suure vaevaga linna tulla ja palub nüüd Jumala ning kõigi pühakute nimel kõrgetelt kroonuhärradelt abi. Tuldagu ometi ja nähtagu, mis neil toimub.

Prefektuuris oli Taga-Haua asula tundmata, kuid mainitud mõisa tunti. Kaebaja ise jättis meeldiva mulje. Oli üks noid kaledusega tahutud maamehi, kes oma elukoha alalt naljalt ei liigu, aga kelle pilk algeliste olude piiratusestki küünib pisut kaugemale kaema. Vastas ristküsitlustele segadusse sattumata ning esitas andmeid, mille tõeluses polnud kahelda.

Peksu abil pahavaimude peletamine oli ammuseid rahvakombeid. Selle vastu võideldi ja viimastel aegadel esines neid juhte harvade üksiknähtudena. Nüüd aga näis massihaardeline meeletus puhkenud olevat. Ametivõimud leidsid, et asja selgitamine tuleb anda vilunud isikute kätte, ning tegid selleks korralduse peaprokurörist sõltuvale kohtu-uurijale. Viimane oli just enne seda doktor Labiuse endale eriülesannetega lisajõuks võtnud. Kuna uus ametnik oma esimeste sammudega ebatavalist nupukust osutas ja leidlike võtetega tähelepanu pälvis, määras uurija ta koos vanema skribendiga võigaste sündmuste kohapealseks juurdlejaks. Julgestuse huvides anti neile saatjateks neli politseinikku ja kaheksa jalaväemeest kaprali juhtimisel. Kaebusi esitanud maamees võeti teejuhiks kaasa.

Nii asus kogukas ratsasalk teele. Päike polnud veel tõusnud, kui nad linna maha jätsid. Doktor Labius oskas juhtimise kindlalt pihku ohjastada ning seletas kaaslastele ülesande tähtsust.

«Esimene juhtnöör: valvsus ja täpsus. Midagi ei pea silmapaari vahele jääma. Pidage meeles, et meil tuleb sooritada kõigiti keeruline psühhokontroversiliste nähtuste test inimlikkude lolluste alal, kuid avastada ühtlasi erapooletult füüsiliste isikute *delicto* ning *alibi*. Lootke minu peale ja pidage mu näpunäiteid silmas, siis pole äpardumist karta.»

Sõit laabus mõnusat maastikku mööda — künkast üles, künkast alla. Kusagil roogiti põlist maakamarat vastseks külvimaaks. Kooritud nõlvakud punetasid nagu nülitud loomakered. Luhtades lokkas rohelus. Rendimaapidajad ning pooleterakad polnud sugugi nii vaesed, nagu onnide viletsuse põhjal arvata võinuks. Kõikjal kõnniskles lehmi, kitsi ja lambaid. Koerad olid tigedad; karglesid hammaste välkudes hobuste nina ees, kaotanud ägetsemishoos haukumisvõime. Rahval oli palju aega. Mehed pikutasid räästa vilus ega tõstnud peadki, kui ratsanikud neist mööda tolmutasid.

Imelik küll, arutles doktor omaette: miks mässib meie vaba ning muretu rahvas oma mõtlemise neetud probleemide võrku? Mees tukub enamiku oma elust; ärkab järsku ja tahab kangelane olla. Tormab peaga vastu seina või pussitab esimest ettejuhtujat. Kujutlematuks läheb trall siis, kui keegi iseennast ja teisi hakkab puhastustulest läbi ajama. Olgu näiteks toosama Antenor: haridust ja oskust tal küllalt. Võinuks kas või minu moodi kroonu hobusel ratsutada. Aga ei! Toodagu talle taevas alla!

Doktor polnud ratsutaja Jumala armust, pigem oma kannikate suuremeelsusest. Mäkke tõusmisel näis talle, et hobune kaob tal alt; mäest laskudes kartis langeda hobuse jalgade ette. Ebamugavusest hoolimata tuli hoida ülimuslikku rühti, mitte näidata, et sadulas istub pühapäevarüütel. Soovitas pidada tihedamini puhkust, sest ratsudki väärivad töökaitset.

Talumees teejuhina kinnitas, et ruttamiseks pole põhjust. Kui nad ühtjärge ratsutaksid, võiksid jõuda õhtuks mõisa, mis on koguni soovimatu. Valitsejat pole niikuinii mõisas, ta ju teadupärast rahvasaadik ja veedab suurema osa ajast pealinnas. Või kui olekski — mis kasu sellest? Mõisarahva keskel leidub lurjuseid, kes usuhulludele sõna viiksid. Teadlikud sõdurite saabumisest, paneksid määratsejad kohe pakku. Neid peab ründama koidikul.

«Kus su küla õieti asub?»

«Nagu öeldud, mõisamaa sopis. Seal prisna elu. Põle seal kroonulgi pistmist.»

«Mõis on ometi kroonu oma?»

«On ja põle kah,» kiitis mees. «Tänavu kolmkümmend suve põle me änam mõisale renti maksnud. Teopäivi tehku, kel lusti.»

«Kas teopäevade tegemine pole rent?»

«Ei maigustki! Teopäevad käivad moona ette. Renti meie rahvas ei kahata.»

Lause-lauselt meest küsitledes selgus, et mõisale kuulub maid sadade asulate jaoks. Valitseja olevat riigivaras, tema abi kahtlane sahkerdaja. Kui nad Taga-Haua omadelt tuleksid mõisale mõisa õigust nõudma, oleks neil puss varstigi ribides.

Õhtu eel kohtus Labiuse salk ootamatult pisikese sõdurpoiste salgaga. Üllatus oli mõlemapoolne: kust ja kuhu? Noorsõdurid sobitasid ööbimist. Neid saadetud kuulsusrikka pealiku röövjõuku taga ajama. Sattunud siis teistest lahku. Asjata vaev ja ajaraisk: otsi hunti rebase sabast! Hea oligi, et nende jälile ei sattunud, sest selliste meestega lahingut lüües olgu ikka hingepalve peetud.

«Röövleil pole meie kanti muud asja kui et haavatuid nuumale tuua,» itsitas teejuht. «Praegugi pidavat kolm sõnni mõisas oma haavu lakkuma. Röövlid ennem toovad kui viivad mõisast.»

«Mis jutt see on?»

«Jutt sihuke, et kus põrsast, seal rasva. Valitsejahärra isegi tiada — rahvasaadik. Abiliseks temal oma väimees. Eks mõis maksa röövleile kontriputsjooni ja röövlid oma väest kaitsevad mõisa. Näituseks öeldud: uued valimised. Röövlid käsivad hääletada härra poolt. Kus seda ei tehta, seal elugi upakil: tuli katusesse, naisterahvil undrukud kaela.»

«Nojah, näha kohe, et kord on teil eeskujulik,» nentis Labius.

Sõdureil oli huvitavaid teateid. Nad käinud Taga-Haua suunas uuditsemas; tulnud aga kohe tagasi, sest pole nende ülesandeks usuhulludega jannata. Lasknud katseks paar pauku ja kuulnud vastupaugutamist. Kui nüüd kroonu poolt korraldus on antud too hullude pesa hävitada, siis võiksid nemadki kaasa aidata. Aga juhtimine ja vastutus peab jääma nende kanda, kes selleks volitatud.

«Minu garantii ja mehe ausõna,» pakkus doktor Labius.

Sõdurpoiste kamraadlikkus, kergemeelsus ja seiklusvalmidus valmistasid kõigile rõõmu. Poisid polnud tollest ajast alates, mil neile kroonumunder selga löödi, korrakski endid vabadena tundnud, aga röövleid jälitades oli kapral sunnitud olnud rühma kaheks jagama ning just neid — kõige nooremaid — omapead jätma. Nüüd pidasid noorukid endid täismeesteks, ulades üleliiagi. Keegi ei

maganud. Üksnes talumees põõnas palja maa peal õnnist und, just kui polekski ta poeg tapetud ja tema ise tümaks pekstud.

Koldik oli alles öise kassi karvaline, kui nad retkele asusid. Maantee tuli maha jätta ning siirduda raiesmikule, mis polnud päriselt lage, ei ka päriselt metsane. Suured puud salgastusid lappide kaupa. Võsa vahel viiraskles fosforiläikelisi kände. Teeradadest olid mõned laiaks tallatud, teised kitsaks kraavistunud; omavahel nad paiguti ristlesid, teisal venisid kõrvuti. Sadula jalaraudu ja ratsutajate sääri kraapasid lõikrohu tihedusest okastaimede haagid.

Labius, kapral ja teejuhist talunik sõitsid kõige ees. Neile järgnesid garnisoni sõdurid ja politseinikud. Siis alles müdistasid noorsõdurid jalgsi. Püüti liikuda vaikselt, et nende lähenemist ei aimataks. Juba kergitas hommik esimesi kiirte tulimõõku. Ilm näis taas põuale käänduvat.

Kui esiratsutajad ühe tiheda võsastiku ette olid jõudnud, hüpati sadulast maha ja peeti nõu. Teejuht seletas, et siinsamas mõnesaja sammu taga asub nende küla. Praegu peaks rahvas hommikupalvel ning vaimukastmisel viibima.

«Palve on püha ja puutumatu toiming,» sedastas doktor Labius. «Meie ei pea seda prõginaga-praginaga häirima. Läheneme rahulikult ja asjalikult, mitte ähvardamisi. Enne tuleb vaadata, kus ja kes nad on . . . siis otsustame.»

Talunik tahtis midagi hoiatuseks lausuda, kuid doktor ei andnud temale selleks mahti; tegi kiirkorralduse: kapral, kaks vanasõdurit, samuti teejuht tulgu kaasa. Teised järgnegu parajas kauguses. Noorsõdurid palus ketistuda ning piirata võsastik sisse.

«Seiske valvuritena, hoiak lahinguline. Püüdke põgenejad kinni! Häda korral andke tuld. Kui lagedal madinaks peaks minema, sammuge lähemale, aga ikka ketistunult. Olge meile katteks!»

Valitud meeskond puges kitsast rada mööda padrikust läbi. Lagendik, mis neile avanes, jättis põletatud maa ilme, ehkki seal kasvas üksikuid puid ning venis rõõneti kõrgroniuvööte. Luurajate ees, eraldatud neist tulepesalise vahemaaga, kiheles ja tuskles puna-mustsegune kangas, mida ei saadud pidada loomakarjaks ega inimeste laadatsemiseks. Jõudnud lähedale, nad nägid, kuidas madalas savimülgastuses keerles, hüples ja tantsiskles sadakond alasti meest, naist ja last, kõik üleni mudased. Selle

taga seisid foonina ja raamina silmita savihurtsikud, koondatud lagendiku keskossa. Silmapiiri hõlmas mets.

Niipea kui mülkas võõraid märgati, eraldus sealt kaks üleni mudast meest. Esimene neist, pikakasvuline neeger, lähenes mänglevate puusaliigutustega, meenutades pea ning kaela hoiakuga kaelkirjakut. Teisest ei saadud aru, kas kuulus temagi mustatõuliste peresse või kattis ta ihu savikorra all valge nahk. Kõndis raskelt ning kohmakalt, omades pakse reisi ja lihavat puusastikku.

Sõdurid pigistasid püssilaed küünarnuki ja puusa vahele, jäädes kaitseseisangusse. Alasti mehed tulid kõheldes, viibutasid käsi ja manitsesid:

«Mis teil asja? Seiske! Pakume rahu. Meil parajasti palvepuhastus. Tambime kuradeid põrmuks. Oodake! Pakume rahu.»

Jõudnud päriselt ligi, nad kummardusid kahtlaselt alla.

«Hoia!» röögatas talumees. «Ärge ligi laske! Nemad kägistavad . . . nemad tapavad.»

Sõdurid kaotasid enesevalitsemise: tulistasid lausa püssiraua ulatuselt, üks doktor Labiuse vasemalt, teine paremalt küljelt. Poriaugu saadikud varisesid kokku. Paksukehaline vaarus ning langes matsatades. Kaelkirjakuline püüdis lamavanagi veel pead tõsta. Sõdurid ängasid neile lisalaenguid.

Liikumine poriväljakul lakkas. Inimesed seisid ülestõstetud kätega. Hetkelisele tardumisele järgnes naiste kriiskav karjumine. Mehed vandusid, kõigutasid rusikaid. Tüdrukud ja lapsed lamasid hirmunud loomadena, püüdes pori sisse peituda. Mitte keegi ei põgenenud.

Ilgete kõhtudega naised, saastajuuksed õlgadel, porinired rindade ja puusade üle, näod meeletuks muutunud, tulid samm-sammult lähemale.

«Timukad! Kuradi sulased! Tapke meid kõiki! Tõmmake, tõmmake! Lööge meid maha, saatana kutsarid!»

Märatsejate hulgas viibis ka Labiuse teejuhi naine, kelle poeg äsja tapetud. Meest nähes ta hülgas tollegi vähese, mis tas inimlikku oli. Oleks soovinud oma mehe, nende kõikide reetja maa alla trampida, hävitada, ära needa. Longates paremast puusast, nisad vettinud kottidena ripakil, nägu raevunud, ta vaid kähises:

«Hääh! Said jalga lasta. Soetasid mu lapsele kuradi naha vahele, isi evehkasid minema. Ussinägu! Ole siis õnnis saatana sulastega!»

Kuulnud paugutamist, tõttasid valvele jäetud retkelased kaaslastele appi. Tulirelvade ees muutus märatsev hulk vaikseks.

«Püsige paigal!» karjusid politseinikud.

Labius astus teiste ette ja nõudis, et mülkakoguduse juht ta jutule tuleks. Kohe ilmuski noorepoolne neeger, täitsa taltsa välimusega, mustas nahkpoogis Piibel näpus. Teeskles lugemist ja kogu möllust eemalviibimist. Vastandina kaasusklikele ta polnud pürgitusest osa võtnud; alasti küll, aga ülakehalt kuiv. Oma nägu hoidis ta raamatu varju.

«Mida sa seal pomised?» küsis doktor.

«Ma ei pomise, ma kuulutan usutõde . . . Ja siis pöördus Jumal nende poole . . . ja ütles neile needsinatsed sõnad . . . Mina olen Issand, sinu Jumal, kes vabastab sinu vangipõlvest. Ärgu olgu sinul teist jumalat minu kõrval.»

«Kes sa oled?» nõudis doktor Labius.

«Mu nimi on Milton. Ma tulin ja lähen jälle.»

«Ei lähe sa enam kuhugi. Sa oled vangistatud. Pead andma aru oma kuritegevusest.»

Nüüd langetas mees käed ja vaatas relvakandjatele näkku. Oli neeger, kuid ta ovaalsest palgest ei paistnud muud neegrilikku, kui sinkjasmust nahavärv. Kulmud olid kõrged, lõug terav ja ülemisel huulel lühikeseks nuditud vurrud. Oma kräsupea oli ta lasknud ühtlaseks pügada ja laugude alla valkjad varjud pintseldada. Vist kattis ta näo pinda kerge puudrikord. Vaade äratas jäikust, sest vasema silmatera asemel täitis silmakoobast valkjas võõraine. Mehe kõnemood ja kehahoiak taotlesid väärikust.

«Ma ei tea, mis kuritegudest kõneleb kroonuhärra . . . seda te vist olete, ehkki ei kanna mundrit. Siin on Adventistlik Ootajate Kogudus ja mina täidan siin abijutlustaja kohuseid.»

«Kus on peapreester ise?»

«Meie kallis vend Sebastian ei viibi meie keskel. Ta tuleb kaugelt, külastab meid . . . kuulutab usku ja läheb jälle. Praegu viibib ta pikal palveteekonnal.»

«Palju on siin juba inimesi hukatud? Kui palju lapsi olete ära tapnud?»

«Meie ei tapa kedagi . . . nad surevad ise. Praegu tapeti kaks vaga venda . . . Ma ei tea, miks nad tapeti, aga see on kuritegu. Meie nuhtleme ainult kuradit. Kui kurjast

kiusatu peksule vastu ei pea, siis istub kurat sügaval. Mis peab siis tegema, kui kurat välja ei tule?»

Salga vahel hädaldas ja vaugles noor naine:

«Ei tule, ei tule välja! Minu tütrekesest ka ei tule. Peksime, peksime ja pidime tema tulle viskama. Ai, ai, seda kiusatust! Oi, meie häda!»

«Mis sa, va emane, ulud!» prõõgatas keegi meestest. «Ise ei mõista last õigel ajal nuhelda, nüüd näub närakat taga.»

«Pidage lõuad!» käratas seersant. «Pole siin suud laiutada ja omavahel lõuata. Kui küsitakse, siis vastate.»

«Te pole enam inimesed,» noomis ka Labius. «Peaksite ometi teadma, et tapmine on raske kuritegu.»

«Jumala tahtmine ei saa olla kuritegu,» õiendas süldise silmakoopaga esikõneleja. «Jumala tahtmine peab sündima. Eks ole kirja pandud ja kuulutatud, et kui su vasem käsi sind pahandab, siis raiu ta maha.»

Doktor Labius asus käsutama ning korda looma. Naised eraldati meestest. Kõik pidid maha istuma ja vaikima. Võsast hakkasid noorsõdurid jaole jõudma; tulid üksikult ning paarikesi, püssid laskevalmis. Neid nähes püüdsid mõned plikad ja naised põgeneda. Sõdurid tulistasid, sundides neid tagasi tulema. Aegaviitev korra loomine põhjustas rohkesti sõimu, ähvardamist ja hädakisa.

Lõpuks jäeti mõlemad eraldatud salgad noorsõdurite valve alla. Doktor Labius siirdus koos teiste ametikandjatega elamuid tuhnima, kus ei asunud hingelisi peale kahe lällutava rinnalapse. Verivaestes hüttides vedeles kasinalt põrandapõhku. Nurkadesse olid heidetud tööriistad: labidad, kirved, kõplad. Mööbel puudus; küll aga leiti jahipüsse. Toiduainete piskust võis järeldada, et leibkonnad elatusid vaid juhuslikust saagist. Siin ning seal ripnes naiste aluspesu ja seelikuid. Mehed nähtavasti ei omanud muid rõivaid, kui alaliselt seljaskantavaid. Majadest eemal volksatas kabuhirmunud koeri ja jooksis harkjalgne must siga.

Põhjalik kobrutamine ja tohveldamine teostati tulepesades, mis sisaldasid nii vanu kui värskeid mõrvajäätmeid. Priskelt pragiseval tuleriidal, kuhu hommikul vist uut kütet oli lisatud, küpses umbes kümneaastase tütarlapse laip. Selle nägu ja käed olid juba söestunud, aga keha alaosa särises alles ning varvaste otsas kõverdusid küüned.

«Kelle laps see on?» päris Labius.

Keelust hoolimata krapsas valgetõuline naine sõduri jalgade kõrvalt püsti ning kurtis nutukrambise häälega:

«See ju minu tütreke, keda nad põletavad. Põrgulised tapsid minu lapse. Minu tütrel olid soolmed, aga nemad ütlesid, et saatan. Kohtuhärrakesed, kallid härrakesed, ei ole saatan ... soolmed olid. Nemad kõik petavad. Milton ise — too pea-saatan! Temal kuradi piibel ... seda tema kuulutab, isi kirjaoskamata ja pime nigu siga.»

Kogu naispere lõi protestiks kihama:

«Ah sina, põrgukiitsakas! Nüüd Milton temal pureda. Endal laps nagu sarviliste vakk!»

Labius manitses lärmitsejaid rahule; lubas selgitada tõe ja vale. Kohus mõistab kõigile õiguse. Aga põletatava lapse ema ei lakanud süüdistamast:

«Vaadake isi, auline kohtuhärra. Vaadake isi, kas sel tüdrukul ... sel mustal murjanil, on inimeselapse nägu peal või kuradi koorus. Tema muudku näpuga näitamas — siin saatan, seal saatan! Minu lapsel ka saatan. Tema tusimise järgi tapeti ja põletati ... isi Miltoni hoor.»

Tütarlaps, keda selliselt süüdistati, vaatas süüdistajale avameelselt näkku ning näis halvustavalt muigavat, pea parema kõrva poole viltu.

Pikapeale vaikus taastatud, jätkati tulepesade tohlutamist. Suurest tuha ja tukkide lademest kändude vahel kisti välja poolenisti põlenud käe- ning jalaluid, laostuvaid kolpi, rinnaribisid ja veres küpsenud lihakäkke. Tuhnijad polnud asjatundjad, kuid püüdsid jäänuste põhjal ohvrite arvu kindlaks määrata. Arvestati, et saak pidi kuuluma seitsmele lapsele ja ühele täiskasvanule. Lisaks kisti samast süvikust nelja kassi ja kahe koera söestunud raiped. Pahad vaimud polnud üksnes inimestesse pugenud, vaid ka loomadesse.

Ülejäänud tulepesad sisaldasid vähe jäänuseid. Mõnedest kontidest ei saadud aru, kas olid need inimese või looma omad. Usklikkude reetjaks saanud talunik tuli rutates doktor Labiusele imelikku avastust näitama:

«Vaadake, härrad, sain oma poja kätte. Rohkem tast põlegi ... niisama paljuke.»

Kandis kätel inimkuju meenutavat söestust. Pundar püsis kuidagi koos ja vastas suuruselt nelja-viieaastase lapse kogule. Säilinud osaks puntras oli laperguseks põlenud kolp lõualuukõverikuga.

«Kust sa tead, et see sinu poeg on?»
«Miks ma'i tea . . . vaadake ise.»
Mees surus pöidla kolba otsmikule.
«Nähke, härrad, seda mulku . . . nii kui puuripesa!»
Kui piinajad ta last küll juba olid nuhelnud, peksnud väätide ja keppidega, haaranud nad ta jalgadest kinni ning põrutanud peaga vastu puud. Siis võtnud ta murule heidetud poja laiba viimast korda veel sülle ja raiunud talle silmade vahele sügava pussiaugu. Ja seal too auk oligi, laubast kuklani.

Jumalale tänu, õhkas mees raskemeelselt, Jumalale tänu, et teie täna siia jõudsite, sest järgmiseks päevaks olevat usumõrvarid kavandanud suurt tapmist ning ohverdamist. Homme on ju suur reede, mida nad plaanitsenud Kristuse ristisurma mälestuseks kannatajate vere valamisega pühitseda. Nüüd meenus ka linnameestele, et oli kannatusnädala neljapäev.

«Ja meie peame siin mõrvavingus läkastama . . .» kahetses kaasasolev kohtuskribent.

Aegaviitvas jandamises oli suurem osa päevast kaduma läinud. Ees seisis veel vahistatute äraviimine. Hurtsikutest saadi nööre ja köisi. Vangid jagati kümnelisteks salkadeks ning reastati köite vahele. Meeste käed nööriti selja taha kinni. Naistele öeldi ainult, et nad nööri vahelt välja ei tohi tulla. Lapsed jooksid vabalt nagu varsad emamärade kõrval; peagi hakkasid nad rõõmutsema ja hullama, sest seni ängistas neid tuleriidale sattumise hirm.

Mõisa oli juba varakult palve saadetud, et vahialuste jaoks ruume tühjendataks. Mindi sirget metsavahelist sihti mööda, kus mättad ja kännud takistuseks. Naistele oli häbi katteks onnidest riidepalu toodud; mehed kõndisid jõhkras alastiolekus. Pikk voor komberdavaid inimpeletisi nagu polnukski tõeluse maailmast, vaid tulnuks kui ürgkoobastest ja läinuks kui monstrumite laadale.

Mõisast saabus neile uuditsejaid vastu.

«Mis te nurjatutega jandate!» hüüti sõdureile. «Lööge võllaroad paigapealt mättasse!»

Et paastujatele ja pihtijatele mitte liiga teha, olid mõisa tööd juba lõuna ajal seisatatud. Kõigist elamutest kogunesid inimesed vahistatute saabumist ootama. Kõmu ots ulatus kaugemalegi ning talud puistasid uudistajatele omapoolset lisa. Valitsejaabi poolt, kes ise neist askeldustest eemale hoidus, oli korraldus antud mõisa sõidu-

hobuste tall ja piimalehmade laut vahialuste paigutamiseks tühjendada.

«Käsk tuleb täita,» urises tallimees. «Aga kõik nad, noored ja vanad, tuleks orgi otsa ajada ja kuradile kurku toppida.»

Ometi näpistas ta hinge sapipõit ootamatu halemeelsuse pintsett: mees läks ning tõi sületäie põhku põranda virtsalombi katteks.

IV

Kui esimene trobikond vahistatuid mõisaõue jõudis, nõudis rahvas nende väljaandmist. Naised kilasid hüsteeriliselt; mehed püüdsid sõdurite vahele tungida ja vangidel silmnägusid lõhki lüüa. Valvurid olid sunnitud omavolitsejaid püssipäradega tagasi tõrjuma. Mida enam vange kohale jõudis, seda tihedamaks kasvas rahvahulk nende ümber. Talutajad ning talutatavad pigistati ründajate vahel mühakusse.

Doktor Labius, kes juba metsateel korrahoidmisega vaeva oli näinud, ajas hobuse rüselejate vahele ning karjus ülemuslikult noomiva häälega:

«Sõbrad, kaaskristlased, kodanikud! Taevas astub vahele, taevas keelab. Neitsi Maarja ei luba vägivalda. Käed küljest! Just praegu astub Jeesus Kristus Kolgata poole. Kas tema sõimab Pilatuse sulaseid? Kas tema nõuab karistamist ja kättemaksu? Tuletage meelde, mis päev on täna. Kristus valab verepisaraid ja palub meie kõigi eest: Isa, anna neile andeks, sest nemad ei tea, mis nemad teevad. Karistus ei jää tulemata. Mina olen vastutaja ja kohtuvõim paiga peal. Vangide hulgas on süütuid ja lapsi. Kui meie nende vastu vägivalda tarvitame, siis langeme ise karistuse alla. Talitame nii, kuidas Jeesuse Kristuse kaudu ristipuult ilmutatud ja Püha isa poolt Roomas iga päev ja tund katoliiklikule maailmale kuulutatud. Paigutame vangid valve alla ja alustame nende ülekuulamist.»

Noomitussõnad mõjustasid kõige enam naisi, kes mehi rahustama ja kõrvale kiskuma hakkasid. Vahistatute voor võis edasi liikuda. Omakohtu taotlejad kõndisid vimmase meelega kaasa, olles sunnitud endid taltsutama, kuid lep-

pimatud, et suupärane kont nende hammaste vahelt ära kisti.

Tööõue lõpus ähvardas taas rahva ja korrakaitsejate vahel tüli tõusta. Verre viidud hammastega urisejad oleksid meeleldi tahtnud vangidele kallale tungida. Politseinikud rõhusid neid tagasi. Doktor Labius rututas sõdureid vahistatute ulualla toimetamisel. Naised ja lapsed paigutati lauta, mehed talli. Nendele, kes oma käed juba lahti olid kiskunud, öeldi, et nad võivad ka kaaslased köidikuist vabastada. Suletud väravate ette jäid noorsõdurid valvet pidama. Saabus suhteline vaikus.

Doktor nühkis higi näolt ja kuulutas:

«Riikliku võimu käsul ja seaduste jõul palun korda ja rahu. Korrarikkujaid karistatakse. Minu ülesandeks on süüalused seadusliku kohtu ette viia. Sõdurid ja politseinikud abistavad mind. Enne aga pean ma mõned vahialused üle kuulama ja kõigest täpse aruande koostama. Kes seda toimingut soovib pealt vaadata ja tunnistajaks olla, võib seda teha, aga ametlikku talitusse sekkumine on valjult keelatud.»

Keegi ei lahkunud. Häärberist toodi kaks lauda ja vajalik arv toole. Ametiisikud võtsit istet. Doktor Labius presideeris, skribent pani uurimise kirja. Esimeseks ülekuulatavaks kutsuti ühesilmane märatsejate juht. Tal polnud suurt sellele lisandada, mis iseendastki teada oli. Kinnitas, et kõiges on süüdi kurat, kes usklikke rahule ei jäta ning loomadeski pesapaika peab.

Protokollija ulatas talle mustade kaantega raamatu.

«Kas see on sinu piibel?»

«Jah, see on mu igapäevane leib ja hingekinnitus.»

«Kuradi piibel!» mainiti ametimeeste seljataga.

«Loe meile sealt midagi!»

Ülekuulatav surus oma ainsa silma peaaegu raamatu lehekülje vastu ning luges:

«Ja siis ütles Jumal inimesteks looduile: Saagu teid palju, nagu liiva mere ääres, ja saatis nad palgehigis põldu harima. Aga Vana Aadam oli inimeste hinges istepaiga võtnud ja valitses sealt nagu troonilt. Selle kroonimata kuninga vastu läkitas Jumal oma poja Jeesuse Kristuse. Ja Kristus manas kuradi sigadesse. Aga kurat ei jäänud sinna: hiilis vargsi tagasi ja asus pehmele pesapaigale inimeste maos ja sooltes. Ristirahva kohuseks on kurat pakku peletada ja solvata teda igati solvamisega.»

Doktor Labius võttis raamatu enda kätte. Leheküljele, millel usukuulutaja arvas oma sõnad maha lugenud olevat, oli maalitud punase tindiga kolmeharuline puu; selle oksteo madu, ripendamas peaga allapidi. Kummalised olid raamatu teisedki osad: iga Vana ja Uue Testamendi peatüki algust kaunistas mingi kuju või kabalistlik märk.

«Kust sa said selle raamatu?»

«Mulle anti see pealinnast kaasa. See on meie vennaskonna, Adventistliku Ootajate Koguduse pärisvara aegade algusest aegade lõpuni.»

«Mis asja otsisid sina pealinnas?»

«Ma olen seal sündinud, kasvanud ja kuulutanud. Seal juhatati mind pühakirja saladustesse ja vend Sebastian on mu hingevanem. Nüüd kuulutan ma siin. Aga kui ma teie vangipõlvest ja orjaööst vabanen, siis lähen ma edasi ja kuulutan mujal.»

«Millal ja kuidas kaotasid sa oma silma?»

«Silma näris mu peakoopast kurat ise, kui ma veel usupimeduses viibisin ja puhastustulest midagi ei teadnud. Aga kurat aimas, et minust saab kuulutaja, ja tahtis mind pimedusega lüüa.»

Jätkuval usutlemisel selgus, et mees oli täielikult kirjaoskamatu. Omades fenomenaalset mälu, kordas ta üksisõnu kõike, mis kunagi kuuldud ja talle õpetatud. Oli talletanud ajusse sadu imetaolisi tekste — segu Vana ja Uue Testamendi lugudest, mõistukõnedest, ilmutustest ning ennustustest. Igale raamatus leiduvale pildile ja märgile oli kohandatud groteskne kirjasõna või jutlus. Ta ei sattunud kunagi kimbatusse, olles veendunud, et loeb täpselt ning täht-tähelt seda, mis sisaldab raamat.

«Petis, võllaroog!» manasid kuulajad. Noomituse mõju oli haihtunud ning ülekuulamist jätkati lärmis.

Ametlikust lauast möödusid erinevad tüübid, ent siiski hämmastavalt sarnased. Vastused tulid kui ühisest suust — napisõnalised, tõrksad, salavihased, haavunud. Peksmisi, piinamisi ja tuleriidatamist ei eitatud, kuid vabandati seda paratamatusega. Mehed käitusid meelekindlalt; rõhutasid usuõigust ja usuvajadust. Miltonit kaitsesid kõik. Et kuradit peab peletama, selles ei kaheldud. Naiste hulgas olid üksikud ometi kõhklema löönud: väitsid oma jõuetust ja leinasid lapsi. Kaeblikud ja tigestunud emad kadestasid õnnelikumaid, kelle lapsed tuleriidast õgimata jäänud. Kui õigus, siis kõigile! Kui minu

laps surma tuli saata, siis pidid teised sama teed käima. Kurat rändas kord tolles, kord teises; ega ta paigal püsinud.

Vahialuseid oli palju, kõikide ülekuulamine lootusetu asi. Inimroiskusega laetud tallist ja laudast tulvas läpastavaid lõhnu. Paljud nööride vahel veetavad olid juba vooris kõhuvaludes kõverdunud. Topitud virtsasesse ühisruumi, nad läkastasid ja oksendasid, längudes külg küljes ning lõõtsutades kuumusest. Nõrgemad vajusid vastupidavatele jalgade alla. Nende peale ropendati igati, sest ärevuses ja lämbuses avanesid ihude lüüsid iseendast. Ulakad mõisa noored ronisid katusele, kangutasid kattekive servakile ja ropendasid omakorda uimitsejatele kaela.

Kesköö oli ammugi möödunud. Ülekuulajate kõrvad huugasid sogastest ning meeletutest seletustest. Väsimus ja tülgastus painas erksamaidki. Skribent viskas sulepea lootusetult lauale:

«Peame lõpetama. Sellest ei tule enam tolku. Kuulatagu ja pinnitagu neid linnas. Meie vaev on ülearune.»

Teised noogutasid nõustuvalt pead, kuid doktor Labius tahtis veel toda tütarlast näha, kelle näpunäidetel avastati kuradeid. Ta pidi olema kolmeteistkümneaastane ja teda peeti Miltoni pruudiks. Laudast väljalükatuna ta vaarus jalul ja hõõrus silmi, ent toibus ootamata ruttu. Viskas väljakutsuva pilgu ametimeestele, just kui küsides — mis te minust tahate? Kasvult ja ihuvormidelt alles lapsene, kõrvad hiirelikult erevil, paistis ta laubalt ja lõua alt vananemise kipru. Hübriidne päritolu lähendas teda juuste ja huulte poolest neegreile, aga silmad olid tal suured ja ümmargused, nahavärv pleekjas-pruun.

«Kuidas su nimi on?»

«Nelsa.»

«Kas sina, Nelsa, olid peksjatele abiks? Kas sina näitasid näpuga, keda nuhelda ja tulle heita?»

«Ei. Ma tegin ainult seda, mis minult nõuti. Vanu inimesi ma ei vaadanudki. Ma luurasin lapsi. Näitasin näpuga nende peale, kelle sisse saatan oli pugenud. Muu polnud sugugi minu asi.»

Vastused ta suust tulid kaalutult ja kindlalt. Hääl oli lapsene, kuid põlastava ja trotsiva alatooniga.

«Kust sa teadsid, et saatan on selle . . . on teise sees?»

«Ma nägin neid läbi.»

«Kes õpetas sulle läbinägemist? Kas Milton?»

«Ei, läbinägemise tarkus on mulle Jumala antud.»

«Kas sina, Nelsa, ei kartnud ka, et saatan asub sinusse endasse?»

Tüdruk sattus pisut kimbatusse; mõtles ja otsis vastamiseks sobivaid sõnu. Kogeles:

«Ei . . . jah . . . vahel ma mõtlesin, et kui see juhtuks. Aga see oli rumal mõte. Ma teadsin, et niikaua, kui Milton mind armastab, ei saa seda juhtuda.»

«Kas sa nüüd kahetsed oma tegu?»

Tüdruk lõi pea püsti; solvas küsitlejat naeruvääristava pilguga.

«Mina?! Miks peaksin ma kahetsema? Nad olid kuradi kiusatud. Nende sees asus saatan. Miks ei aidanud nad ise kaasa kuradi peletamisele? Nad karjusid ja hoidsid kuradist kinni.»

«Või-või-võih!» jahmuti ümberringi. «Noh, kuula ometi siugu! Nõiatüdruk tulle heita!»

Labius palus rahu ja esitas uusi pärimisi.

«Kas sina, Nelsa, oskad lugeda?»

«Oskan. Kui mu ema veel elas, käisin linnas kirikukoolis. Õppisin kolm aastat ja oskan ka kirjutada.»

Kuulajaskond koosnes kirjaoskamatuist. Tütarlapse avaldus osutus neile üllatuseks. Kõik teravnesid kuulama.

«Kas oled sa Miltoni piiblit lugenud?»

«Katsusin lugeda, aga ei loe. See, mis mulle sealt loetav, on vale piibel. Õige piiblilugu on kirjutatud tähtede ja paberi alla. Milton loeb salakirja.»

«Aga Milton ei tunne ju kirjatarkust?»

«Küll ta tunneb. Ilmaliku kirja lugemiseks on Milton pime, aga vaimulikus kirjas on ta oskaja. Kui kurat nägi, et Miltonil on vaimusilmad, siis näris ta temal ühe silma ära. Teine silm jäi alles. Oma ühe silmaga loeb Milton puhast jumalasõna.»

«Oleks kulunud tal teinegi silm sisse soolata,» urises rahvas.

Juba eelmiste ülekuulatute süngetest avaldustest ilmnes, et kogu kurjast kiusatute loo algajed väljusid sõnakuulutaja Miltonist, kelle mõjustusel sooritati meeletused ning kuriteod. Doktor Labius laskis tütarlapse lähemale tõmmata ja küsis karmi järskusega:

«Mis osa on sinul Miltonist? Kes on Milton sinu jaoks? Kas Milton on sinu peigmees? Kas oled sa tema pruut?»

«Milton ja mina oleme üks. Tema on minu hingeisand, aga mina olen tema kaitseingel. Päriselt on tema ülem kui mina.»

«Mispoolest on tema sinust ülem?»

«Selle poolest, et ma olen tema ori ja ümmardaja. Milton ütleb, et tema on nagu Jumal-Isa ja mina nagu Pühavaim.»

«Kas sa magad Miltoniga? Kas jagad sa temaga voodit?»

«Meil ei ole voodit, aga kõik näevad, et ma temaga magan.»

«Kas ta kasutab sind lihalikult kui naist?»

«Ma olen rohkem kui naine. Kui ta mind armastab, siis valab ta minusse jumalavaimu ... sest mina olen tema jaoks usulaegas ... olen usulaegas, kuhu kurat ligi ei pääse.»

Puhkes torm. Rahval oli palju nägusid, aga kõigil ühine tahe ja ühine arusaam. Põnevus murdus mitmeks pilbastuva plaadi praginaks. Tüdruku sõnadest oli kostnud jultumus, toorus ja jumalateotus. Hämmastatud kuulajad karjusid läbisegamini hukkamõistu, meelekibedust ja ähvardusi. Oli neid, kes pea ulgudes käte vahele haarasid; oli naerma puhkejaid; oli rüsinal esiletungijaid. Oli suur virvarr ja meeleolude pööris.

«Nõid, nõid, häbematu hoopleja!»

«Endal nisad kui nööbikesed ... Pole naist olemaski — ei, aga kurjust täis nagu tõrs!»

«Maha lüüa, siinsamas ära tappa!»

«Mõlemad tulle, nüüdsama tulle! Hoi, poisid, koguge hagu!»

Tüdruk jõudis lauta põgeneda ja sõdurid sulgesid ukse. Ülekuulajate laua ümber jageles kokkusurutud inimsumm. Nõuti süüdlaste silmapilkset karistamist. Doktor Labiuse viiped kohtulikule õigusemõistmisele ei mahtunud vihastunute arusaamasse. Mis on kohtud, küsiti. Venitavad asju viimsepäevani. Mõned lastakse kautsjonile, teised vabastatakse tingimisi. Uurida pole midagi, süüteod on päevast päisemad.

Ootamatut oskust rahva kohtlemises ilmutasid sõjaväe politseinikud. Nad ei hakanud vaidlema; tegid õnnetu näo ja mängisid kroonu poolt määratud ohvrite haletsemisväärset osa. Pekske meid, lööge meid, — meie täidame ainult riiklikku ülesannet. Mõistame, mõistame ülihästi, mis teil südames, aga palume: mõistetagu ka meid.

Skribent sosistas Labiusele, et rahvale peab osaltki vastu tulema, andma solvunuile mingisuguse rahulduse. Arevusse sattunud noorsõdurid ruttasid kinnitama, et kui loomaks läheb, lahkuvad nemad otsemaid. Nad ei taha ega suuda rahva vastu lurjuste kaitseks vägivalda tarvitada. Neid on mõistmatu mängu sisse kistud; nad pole kohustatud selles osa etendama.

Doktor Labius suutis rajutsejad läbirääkimisse õngestada. Kavaldades ning meelitades — vastupanus karmõsine, järeleandmistes klounilik — pani ta karistusenõudjad mitme valiku ette; kuid mitte tapmist, mitte lintšimist: mõnd malgutada, mõnele kannikate säru; vahel ka altaisa ja mängitamisi. Oh sa heldeke, ega's me pole vaaraod või Paali preestrid!

Kestvas tinglemises heideti tilgakaupa nalja või jõuti lõpuks kokkuleppele: esimene keretäis antakse murjanist piiblitargale Miltonile; teine plaaster põletatakse plikale parajatesse pooltesse. Mis edasi, seda ei saa täpselt kindlaks määrata: ikka järgemisi ja teenete kohaselt. Kuid tingimuseks jäi, et nuhtlejateks peavad olema naised; neil painduv käsi ja piprane hing. Peksmine peab toimuma pillirookeppidega, millest ehitatakse päikesevarjendeid taimelavadele ja mille kood ligunevad parajasti mõisatiigis.

Kusagilt kuurist hangiti kaheplanguline treipink ning asetati talli ette. Toojad naljatasid, et on treitud tarbepuid, eks või treida ka pehmemat materjali.

«Ho-hoi, naispere!» hüüdis doktor Labius. «Kes soovib kuradi piibli kuulutajale õiged piibli vorbid naha peale trükkida? Iga süüalust nuhtleb uus paar naisi. Tehke tubli särul Kes asub esimesse paari?»

Veiderdades ja meestega tingeldes oli doktor endamisi mõelnud, et ehk ei leidugi naiste hulgas vabatahtlikke. Sealsamas aga ilmus salga seast kerekas neegritar, kes suure jagelemise ajal rahulikult piipu oli popsutanud; raputas kahatäie tulist tuhka murule, pistis piibu põlletaskusse ja hüüatas:

«Pole siin kaht kutsumist! Mina ise esimene platsis.»

Hulk suid pahvatas naerma.

«Teadagi, teadagi ... ikki sina, Malvina! Asjatundja nigu pauk taivast. Eks sa ole oma elutäis kulte ja oinaid rapsinud ... Kas tahad nüüd meeste asjandust noaterale võtta?»

Teiseks kepitajaks pakkus end roheliste põskedega vanatüdruk, moonakate laudatalitaja. Teda tunti hästi, kuid silmitseti kõõrdi ning põlastavalt.

«Praht ikke vee peal!» sõnas keegi sülitades.

Vanapiiga kiheles kärsitusest ja nuhtlemise naudingu eelmaitsmisest. Kõigutas jõumehelikke käsivarsi ja valis keppide koost sitkemaid nüblakuid. Tõrjudes laubale langenud juukseid tagasi, ei tõstnud ta kellegi poole pilku, kuid näitas vasakust suunurgast meestele keeleotsa. Ta laud pigistusid nii kitsaks, et näis, nagu polekski ta rohekas näos silmi. Politseinikud rõõmutsesid, sest peksutoiming tõotas jandiks minna.

Miltoni väljatoomine osutus noorsõdureile ägedaks mati- ja ringivõitluseks. Lödise silmakoopaga usu-kükloop oli rammult niisama kange kui vaimult. Pani meeletult vastu, ähkides ning puseldes. Sõdurid ripnesid kobaras ta jalgade ja käte küljes. Lamastatud peksulavale, litsuti ta pea ühe, jalad teise planguserva üle längu. Naised, kumbki isepoolel, alustasid karistamist. Neegrimoor ladus hoope kannatliku järjekindlusega: kannikatest toll-tolliit piha poole. Aga malkade kimp ta pihus tõusis ainult poole käsivarreni ning sopsas kohe alla. Rahvas naeris ja õhutas teda tõhusamale tööle.

«Dona Malvina, sul nigu põlekski jaksu. Nälpsa näkkajamalt!»

Moor ei lasknud ennast eksitada; vastas õtsitajaile laia näo sõõriku muhelusega. Laudapiiga oli hambad risti surunud ja nüpeldas ägetsemishoos umbropsu. Iga tema liigutust saatis taltsutamatu kirg ja viha. Nuheldava ihu hüples üles ning alla, ilma et ta suust ühtki karjatust või oleks kostnud. Tinaraske vaikimine ajas lõbusa neegritarigi vihale.

«Keerake ta, mait, kõhuga väljapoole!»

Pekstav oligi rabeldes küljeasendisse sattunud, kust ta nagu hea mehe poolest seljatati. Naistelt hakkas mehe palja kõhu pihta lööke sadama. Vanapiiga norsatas tigeda loomana ja näris vist huuli. Nüüd ei suutnud ka nuhtlusealune enam häält pidurdada. Kostis ürgelajalik karje ning huilgamine.

«Ahaa, täkumagu! Sain su pasuna puhuma!» parastas piiga, ise hingeldav ja näost virildunud.

Paljudele meestele läks naiste toorus läilaks. Nõuti häbitu lavastuse lõpetamist.

«Tõmmake lauda lirvale endale üle naha!»

Sõdurid lasksid nuheldava lahti. Selle asemel et tõusta ja põgeneda, tõmbus mees kerra ning surus mõlemad käed kubemesse. Soovijad oleksid võinud teda nüüd haarata ja oma käsitusse võtta, kuid ennististel kurjustajatel polnud selleks enam isu. Pikkamisi toibunud, läks mees tuigerdades talli tagasi, ihu vermetest ning vorpidest kirju.

Samal ajal jõudsid vaimulikud vennad kahekesi sündmuskohale — abipaatrid ühest ning samast diötseesist, kuid erinevatest kogudustest. Kohe, kui laste tapmise jutt teatavaks sai, saadetud neid kirikuvõimudele õigeid andmeid hankima ja usumäratsejaid manitsema. Nad hulkunud logiseval kaarikul poolteist päeva mõisa ümbruskonnas, kuni õnnestus õigeile jälile sattuda. Mõisarahvas tundis neid, sest nad olid seal puhuti välimissasid pidanud, lapsi ristinud ja soovijaid pihile võtnud.

Paljas vaimulikkude nägemine tõi meeleoludesse kainenemise ja tasakaalu. Paatrid avasid kirikliku usuvaka ja süütasid sõnaküünalde valguse. See on tõesti hirmus, mis teil siin juhtus, möönsid nad. Aga ilmalikkude abinõudega ja süüdlaste karistamisega ei saa põrguvürsti kavatsuse vastu võidelda. Jäägu see riigivõimule ajaviiteks. Kuradil oli kerge oma seemet seal idanema ajada, kus sajandite jooksul on tulnud jumalasõna otsekui hõlma alt kuulutada. Riik võttis võimu vägisi enda varale. Kasarmutes õpetatakse tapmist, koolides jumalavallatust. Püha katoliku kirik on kui põrandavaip, mida riik lahti ja kinni rullib. Jumala igavesed tõed asendati enne keisririigi, nüüd vabariigi seaduste võltsi ja valskusega. Noorsoole lavastatakse riigilipu kummardamise näitemängu; lugemiseks topitakse koolilastele loriraamatuid ja sõdade ajalugu. Katehhisatsiooni sallitakse ainult paar tunnikest päevas; kirikukoolidele vaadatakse kõõrdi. Vaimulikkudele õpetajatele tasutakse mõru võileivaga: nad saavad sama palka, mis makstakse ühele lütseumist tulnud poisijõmpsikale. *Quo vadis*, ristirahvas, poliitikameeste juhtimise all? Kirik on alandliku meelega, aga on sunnitud siiski küsima: miks ei ole meie maal enam kindlat usuõiguse alust? Miks kiskus riik enda kätte administratsiooni ja majanduse vaimulikkude poolt asutatud ja jumalakartuses kasvatatud provintsides, kus põlduhariv rahvas õgvendas oma vaod Pauluse ja Peetruse jalajäl-

gede järele, kus rahvas oli leplik ja sõnakuulelik, rahuldudes piskuga? Kuhu on jäänud esimesed sõnakuulutajad sel maal? Miks on meie usu teenelise ordu — jesuiitidest vendade — vaevaga loodud asundused ilmalikuks kõrveks muudetud? Miks peletati need truud jumalasõna sulased maalt pakku? Kui nüüd ilmaliku meelega märgistatud inimesed hea ja kurja vahel ei oska vahet teha, siis on see toimunud väärtegude paratamatu tulemus. Iga nurga peal väänatakse ja solgitakse jumalasõna. Protestandi pastorid löövad endile ka valge lipsu kurgu alla ja ütlevad, et nemad kuulutavad usku. Ikka põrgu poole, ikka põrgu poole!

Alles siis, kui nad oma kibeduse ja hukkamõistu ilmalikkude liialduste vastu olid kuulajate ette puistanud, asusid paatrid usklikke päevasündmuste ulatuses noomima. Miks sattus teie jalg just sel kõige pühamal ja vaiksemal ööl nii kõverale lärmitsemise teele? pärisid nad. Teie hing oli vapustatud nendest jõledatest nähtustest, mis leidsid maad teie eneste silma all. Aga kus olid teie silmad enne seda ja miks olid teie kõrvad kurdid? Teie nõudsite süüdlaste karistamist ja haudusite omakohut, aga unustasite ära, et karistaja käsi peab olema valitud ning valitsetud käsi. Kui Jumal samuti umbropsu asuks inimesi nuhtlema, kui paljukesed teie hulgast seisaksid täna veel püsti jalul?! Sel ööl, mil Jeesus Kristus ära anti, luusib ka kurat tavalisest julgemalt. Ta oskas heita teie südamesse mürgiseemne ja nii muutsite teie vaikse palvetamise öö jõledaks mürgli ja vihavallandamise ööks. See on suur patt Jumala vastu ja raske eksimine püha katoliku kiriku seadmiste ees. Teie mõis kuulub küll riigile, aga isegi ilmalik administratsioon on lasknud teie jaoks kabeli ehitada. Me näeme, et kellegi jumalakartlikud ja hoolitsejad käed on kabelis küünlad põlema süüdanud. Lähme nüüd kõik palvetama. Tulge kõik, tõstame silmad Ketsemani aia poole, kus Tema praegu verepisaraid valab ja end raske ristisurma vastu valmistab.

Siis nad läksid norus päi ja süütundega südames. — —

Doktor Labius jälgis rahuldusega rahva tormitsemise madaldumist lahedaks iiliks. Vastik jagelemise vajadus oli võetud ta õlgadelt ning riputatud varna. Aga paatrite ilmalikku võimu naaskeldavad sõnad tungisid ta teadvusse otsekui kirbud koera karvadesse. Juristina ta ei tahtnud mustakuuemeestele vastust võlgu jääda; pidi siiski mugavuse huvides ennast taltsutama. Liiatigi meenus talle, kuidas ta ise märatsejate jõugule taevalikkude võimude kilbi kaitseks ette lõi. Elu on tobe liuväli, kus tarkki inimene kukerpallitamata ei saa olla!

Jäi otsustada vahialuste küsimus. Ühiselt nõu pidades ei leitud muud lahendust, kui jätta nad sinna, kus higistavad ja ähivad kinniste väravate taga. Küüditamisest tuli loobuda, kuni linnast abivägesid saadetakse.

Doktor läks häärberi rõdule; istus punutud korvtooli ja tundis end järsku puruväsinuna. Öö oli oma sallivuse ja sallimatusega tüüpiliselt öine. Üksikud moonanaised, kes hiljuti veel salaja Taga-Hauas olid käinud ning seal kuradi peletamisest nõu ja jõuga osa võtnud, seisid nukrail vaikseina talli ja lauda taga ... seisid ning ohkasid, otsenagu Maarjad-Magdaleenad Kristuse haual. Ühesilmaline usukuulutaja oli nendele ikka veel Jumala läkitatud prohvet. Ta polnud veel surnud ja sellepärast polnud ka tema ülestõusu niipea oodata.

Katustelt kostis jõlkur-poiste krabistamine. Nad kangutasid kattekive, et näha, mis pimedas ruumis toimub. Kui nad paarikesi sealt alla tulid, lausus üks neist:

«Saaks tolle plika-murjani kätte ... küll teeks talle trilli.»

V

Tülpimuseni väsinud doktor lahkus veel samal ööl mõisast, jättes vahistatud kohtuskribendi ja sõjaväelasest kaprali vastutusele. Sõitis härrasmehelikult, kutsar pukis, mõisast palgatud hobutroskal. Ta enesetunne oli tasakaalutu, mõtted laokil. Kodus ei suutnud ta muud ette võtta, kui viskus voodisse ja magas kogu suurreedese päeva. Kuulis läbi une, kuidas lähema kiriku kell nukralt ja ühetooniliselt kõlksus. Tahtis tõusta, kuid ei raatsinud silmi avada.

Laupäeval asus ta prokuröri ja kohtu-uurija jaoks möödunud tegevuse aruannet koostama. Sündmused seisid elavalt ta silma ees, aga nende paberile panemine edenes tõrksalt. Harjunud maailma palagani alaväärsustesse üksköikselt suhtuma, ehkki ta ise neis tihti klounina kaasa mängis, kippus talle nüüd võõrastav raskemeelsus varaks.

Viimaste päevade elamused ei langenud ta seniste kogemuste kihile rikastusena, vaid ülearuse koormisena. Võõras kõigile maailmaparandamise-ideedele, näis talle nüüd, võib-olla liigsete vintsutuste mõjul, et igale inimesele kuulub ühiskondlikus elus kaasvastutaja paik.

Õhtul külastas teda lahuselav poeg, Püha Ursula nimelise kooli õpilane. Moodsa inimesena pidas doktor kooselu eaka naisega endale ebasündsaks. Et aga seadused abielulahutamist ei võimaldanud, kolis ta oma kirjavaraga poissmehelikku korterisse, olles sobitanud hüljatud naisega sõbraliku kokkuleppe: vastutasuna ümmarguse toetussumma eest soostus naine nende ainukesele pojale vabaduse jätma külastada isa millal tahtes.

Poiss oli omandanud isalt aktiivse ning sügavusi sondeeriva iseloomu. Astunud tuppa, ta tuhnis laua all ja kõigis avatud sahtleis, sõrmitses põhjalikult paberikorvi sisu, urgitses toanurkades ja lausus alles pärast uudishimu rahuldamist tere.

«Sa tongid ikka tähti paberile. Aga kuule: su matsid on sealt, kus sa käisid, otsaga juba linnas. Lõikavad kõrisid nii mis latsub.»

«Ära pudruta, ära sega mind!»

«Kuula raasike . . . kas sa ei kuule! Plinn ja tinn.»

Doktor avas akna, kuid sulges selle taas, sest akna taga tingeldas elu veiderduste näitelava, mida ta täna põlastas. Keegi jooksis laterna eest mööda, sarnanedes käte vehklemise poolest tuuleveskiga. Lähemast tänavast kostis rahva käratsemine.

«Ei saa nad Õnnistegija ülestõusmise ööl ka rahu.»

«Lugu on kahtlane,» möönis poeg. Nende koolis olevat olnud täna suurpäev, kuid lõppenud halvasti. Paatrid ja fraatrid võtnud aktusest osa. Enne lavastatud õpilastele Õnnistegija hauaseadeldis, pärast ilmunud ülestõusnud Kristus ise nõialaterna linale. Aga kui peo lõppedes esimene salk õpilasi kojuminekut sobitas, jooksnud osa neist ahastusliku karjumisega tagasi, olnud arust ära ja kinnitanud, et tundmatu loom — võib-olla karu, võib-olla leopard — haaranud pisema kaaslase nende hulgast ning vedanud jalgupidi kooli töötarvete kuuri, kus murrab ja õgib oma saaki. Arvati küll, et lapsed jampsivad, aga õue jooksnult pidid õpetajadki röögatama. Läbi lahtise värava võidud näha, kuidas kuuris kellegi küüruline selg ülesalla hüples ja kuidas selle all lapse käed ning jalad rabelesid. Metslast peletatud ühiskarjumisega ja siis ta põgenenud . . . läinud laaberdades tänavale, sarvenukid peas ja suu verine. Poisike lamanud minestanult põrandal, puremishaav kaelas.

«Nägid sa ise?» küsis doktor.

«Polnd õnneks . . . ma lahkusin varakult. Teised, kes järele jõudsid, nägid ja jutustasid.»

«Lora puha! Totrad nägid viirastust. Tead sa, poiss: mine nüüd magama! Koju ma sind täna ei saada; linn näib tõepoolest rahutu olevat. Hullud näevad hullu und.»

Ta ise kavatses veel kirjutada. Istus laua ette, närvitses. Sulg ta käes kündnuks kui külmunud maad; krabises ja pildus tindipritsmeid. Rahutus oli tänavalt tuppa tunginud. Tobedus on nakkushaigus, pahandas doktor. Hullude uim hirmutab oma kärbsed ka kaine inimese pähe. Mis puutuvad minusse tänava tujud, aga näe — töötada ei saa. Tõusis ja kustutas lambi.

Tõeliselt polnudki tänav nii meeletu, nagu tundus doktor Labiusele. Rahva ärevusel oli põhjus. Juba pimediku laskumisest saadik seisis linn võika arusaamatuse ees. Midagi iseäralikku polnud näha: valmistudes Õnnistegija ülestõusmist pühitsema, lakkas töö ja äritsemine linnas enne tavalisi tunde. Liiklemine peaaegu puudus. Ent ometi tekkisid siin või seal rahvapöörised kilavate kisendustega, kedagi taga ajades, kellegi põgenedes. Suust suhu sai teatavaks, et lapsed viibivad surmaohus. Mägedest olevat vist muinasjutulised inimahvid, kellest ammu enam midagi kuulda polnud, alla tulnud. Peavad nüüd laste peale jahti, haaravad ja purevad neid. Igast ilupõõsast, igast vahekäigust võivat peletis välja karata ja ettejuhtuva lapse ära viia.

Kuidas võigas lugu algas, seda sattusid juhuslikult Bento kloostri mungad nägema, kes pärast pikka paastumist ja eelnenud öö uneta valvelviibimist kloostrivärava ees lõdvendustundi pidasid, ka üks noviits nende hulgas. Nad ei mõelnud midagi, imetlesid vaid üht veidrat noormeest, kes tänava vastaspoolsel trotuaaril neid lõbustas. Mungad olid toda tembutajat, tema pikakoivalist kõhna kogu ja kollast kaelasidet paljal rinnal sageli näinud. Ta ei teinud kellelegi kurja, imiteerides tänavatel rahvale tuntud tegelasi ning igat liiki koduloomi. Tol puhul ta karikeeris linnapead ennast ja ratsutas vahelduseks kepi seljas. Oli osav nii hobust kui ka džokit järele aimama.

«Ei tea, miks Jumal teda mõistuse poolest nii on karistanud?» lausus noviits.

«Noor mees alles,» sedastas vastuseks üks vanemaid vendi. «Tea, kas tal ongi isiklikku pattu. Võib-olla kannatab vanemate pattude pärast.»

«Sellisel juhul . . .» arvas õiglusmeelne noviits, «sellisel juhul peaks Jumal talle kahjutasu maksma.»

«Ära räägi rumalusi, süvene rohkem pühakirja mõistmisse. Jumal ei pea kindlustuskassat. Jumal määrab igavese elu ja õndsuse enda äravalimise järgi.»

Tembutaja trotuaaril pingutas valjastega ratsu suuraudu ja valmistus tõkkelasingust üle hüppama. Tardus aga järsku paigale; vaatas ehmunult õla taha ja põgenes kabuhirmunud looma väledusega. Ka mungad tõmbusid põnevile.

Kloostri küljemüüri tagant tormasid tänavale jõledate maskidega mehed, eriti hirmsad selle poolest, et neil polnudki maski. Iga nägu oli moonutatud — kellel nina, kellel huuled näritud, kes laubalt ja põskedelt lapiline. Algul tuli neid ainult kolm jõumeest, käed harkidena laiali. Sõrkisid lõõtsutades raekoja poole, kust laskusid allaviivaisse kitsaskäikudesse. Kohe järgnesid neile teised, samavõrdselt jubestavad. Kõik ei suutnudki päriselt joosta, vändates jalgu, just kui ripuksid nende küljes pommid. Mõni varjas oma nägu rätikuga, mõni oli endale teki pihale tõmmanud.

«Püha taevane Isa, õnnis Neitsi Maarja, need on ju pidalitõbised!» imestasid mungad. «Mis nad ometi põgenevad? Kas tulekahju lahti?»

Pidalitõbiste interneerimise asutis — rühm kuuritaolisi telliskivimüüriga ümbritsetud maju — oli ehitatud kloostri aiamaa taha, kuhu ei suundunud linnatänavaid. Sinna paigutati neid viletsaid, kelle püherdunud välimust tänavapildis taluda ei suudetud. Kloostrivõimudele kuulusid asutises mitut laadi hooldusülesanded ja kloostri nimipühak oli ka haigete kaitsepühakuks. Eales ei valmistanud interneeritud kloostrile tõsist pahandust; nad nurisesid ainult, et neid ülekohtuselt kinni peetakse, kuna kümned sajad sama tõvega vabalt ümber hulguvad.

Ootamatusega häiritud vennad viisid teate hooldatute põgenemisest kloostri eestseisjale. Ülem suhtus loosse rahu ning asjalikkusega.

«On kaks asja, mida peab lahus hoidma. Iseasi on hoolduse, iseasi järelevalve. Kui me näiteks vangidele — varastele ja röövleile — Jumala valgust ja kristlikku kõlblust kuulutame, siis ei võta me sellega nende süüd endi kanda ega vastuta nende käitumise eest. Valvepidamiseks on tunni- ja võtmemehed. Tehku linna- ja maavalitsus, mis talle kohane. Meisse see asi ei puutu. Meil seisab pikk palvuste öö ees. Peame pühendama oma isiku ilma ülejäägita Jumalale ja tema seadmistele. Ilmalikud asjad ei lähe meile praegu korda.»

Vesteldes sageli haigetega ning trööstides neid, polnud vagadele vendadele pidalitõbiste usu- ja ebausuveendumused tundmata. Vaesed vaevlejad teadsid, et nad kannatavad Piibli päevadest saadik variseride ning sadusefide pattude pärast; teadsid, et neid põlatakse ja et nende jaoks pole muud väravat kui surmavärav. Aga nad teadsid ka, et kui neil õnnestuks elava lapse verd imeda, siis saaksid nad veel terveks. Taga-Haua lastetapmise lugu äratas neid kaastunde asemel verejanule. Haiged ei varjanud munkade eest oma rahutust; irvitasid vaikselt, kui kloostrivennad neile mõrvareid ootavast põgupiinast jutustasid. Fanaatilisemad haiged olevat omavahel toorelt räusanud:

«Neh, neh, on prisked poisid, neh! Saaks ka lõuatäie laste verd, kaoks tõbi kui vaht.»

Kõik see meenus munkadele, kui all-linnast rajupuhangud hakkasid kostma. Jõledad lõustad atakeerisid seal lapsi. Rutates ei jäänud nendel mahti haaratuid kaugele vedada. Saak suruti samas tänavasopis või esikus, kus ta nende kätte oli sattunud, kägarasse ning kägistamise asendisse. Hambad olid haigetel nürid, paljudel polnudki neid. Verele puremine õnnestus harva. Kui üks lastest piinaja käes ometi suri, siis mitte verekaotusest, vaid hirmust.

Appiruttajad peletasid monstrumeid taskunugadega, kividega, kaigastega. Siin-seal plaksatasid revolvrid. Politseinikud väljusid ratsa ning jalgsi. Kesköö ühinesid politseinikega relvastatud kodanike salgad. Jaht marrunuile toimus kõigis urklikes tänavais, laiudes kesklinnast aguleisse. Harva satuti õige kuritegelase jälile. Huupi paugutamisest kannatasid üksikud hilinenud jalakäijad.

Hommikuks taastati rahu. Põgenenud tõbistest pöördusid pooled ise barakkidesse tagasi, hiilides ning roomates pimedaid seinaaluseid mööda. Kolm lastepainajat tapeti.

Jõulised mehed, keda kõige enam kartma pidi, olid jäljetult kadunud. Neile korraldati sõjaväe ning politsei poolt ühishaarang linna ümbruskonna aladel. Heidutati süütuid inimesi, ilma et otsitavaid oleks leitud. Tõenäoselt õnnestus neil mägedesse põgeneda.

Aga linna jäi rahutus ning leevendamata kibestumise tunne. Solvunud kodanik leidis, et teda vintsutatakse ja tallatakse. Liiga palju oli lühikese aja kestel uhetud teda õnnetuste, alanduste ja trotsiga. Tulekahjud neelasid varandusi; märatsejad roojastasid ta päeva ja öö; mõrvarlikud usuhullud istutasid hirmu ning haigusliku tusa lastega perekondadesse. Nüüd riisuti kodanikult toogi vähene, mida ta veel omaks oli pidanud, — pühade õilsus. Solvatud vaimsus ei suutnud sellega enam leppida. Mõistus protestis ja tahtis nagu ülekohtuselt piitsutatav hobune piitsutamisele kabjahoopidega vastata.

Südikad mehed ütlesid: kui Jumal meid ei kaitse, siis peame ise endid kaitsema. Tõotati mitte enam lubada, et metsikuks mandunud värdjad kaasinimesi terroriseerik-sid. Küttide klubi ja heakorrakomitee algatusel organiseeriti karistussalk löömahimulistest noortest. Esimese tervendava teona otsustati Taga-Haua usuhullud maha tappa. Maantee hakule saadeti luurajad, kes vahistatute transpordi, kui see saabub, kinni peaksid. Tagavaramehed paotasid endid lähikonna trahtereisse ja vandenõusse pühendatud majaperemeeste hoovidesse.

Ametivõimudele ei jäänud hakkajate meeste kavatsus teadmata. Linnapea ja prefekt kaalusid lähemate kaastöölistega küsimust, kuidas vältida verevalamine selliselt, et korravalvsad kodanikud ei kannataks ning et hiljem vaja poleks kedagi kohtulikult jälitada. Vahistatute voor saadeti pühade möödudes mõisast linnateele. Vastutus lasus kapralil ja kohtuskribendil, nii nagu see doktor Labiuse lahkudes oli jäänud. Lisaks läkitatud sõdurid täitsid vaid käsku, omamata isiklikku initsiatiivi.

Liiguti üsna kõlbulikku teed mööda, kuni virgats linnast käsu tõi — jätta maantee maha, siirduda olematuile külatänavaile ja tuua vangid linna asemel sõdurite väljaõppelaagrisse, kust väeosa juba nädalate eest linna kasarmutesse oli paigutatud. Ränd pooltühjadel väljadel ning küngastevahelistes lohkudes muutus raskeks. Kurnatud inimeste samm oli lühike ja aeglane. Lapsed ja raugad istusid tasakaalutult kolmel plaanvankril. Mehed komberdasid kinniseotud kätega, näod salavihast veretamas. Ühesilmaline preester sarnanes sõgedaga, kes alatasa komistab, pea kuklasse heidetud ning lõug erevil. Naised teesklesid sobival juhul minestamist; istusid maha ja hingeldasid. Vankrid jäid sageli takistuste vahel kimbatusse; hobused keerutasid kiuslikult sabarootsu, tõrkudes vedamast. Koormate kallusklede tõstsid lapsed hädakisa. Vaen ja tülpimus täitsid südameid.

Neljanda rännupäeva hämardudes jõudis voor siiski linnatagusele militaaralale. Seal seisid kolm plankudest ehitatud hoonet reastikku, kõik nad üheainsa suure väravaga ja pikerguste akendega kummalgi väravaküljel. Hoonete tagaseinad ja otsad olid kinnised. Kogu toda ala piiras okastraataed, mille ava ees seisis veel neljaski hoone — üpris lobudik, mõeldud peavarjuks vahtkonnale.

Vangid mahutati kõige lähemasse hoonesse, jättes nende eneste asjaks, kuidas seal muganduda. Narisid pidi jätkuma kõigile või kui mitte, siis võis lamada ka naride all. Sõdurid asusid ise osalt vahtkonnaruumi, osalt kõrvalmajja. Vahialuste akende alla pandi ainult kaks püssimeest valvama. Arvati, et pärast vintsutavat teekonda peaks uni kõigile sulavalt sülle vajuma.

Vandekambamehed, kes maantee hakul Taga-Haua kuritegelaste tulekut asjata olid luuranud, taipasid peagi, et ametivõimud on neid odava tüssanguga ninast vedanud. Hiline askeldamine tühjade kasarmuhoonete juures oli juhuslike möödujate tähelepanu ning imestust äratanud. Nende käest ulatus uudis vandeseltslaste kõrva, kes oma luhtunud rünnakuplaani ümber kavandasid.

Kasutades pimedikku, seadsid tasuhimulised mehed, tulirelvad hõlma alla maetud, kiirsammul silmnäotsi üle söödamaade väljaõppelaagrit piirama. Nad ei tahtnud piiskagi ülearust verd valada, aga ka mitte võllaroastunud usumäratsejaid tapmata jätta.

Lähenedes ettevaatlikult, kisti paras pala traataeda laokile. Käskjad poisid hiilisid hoonete varju ning atakeerisid vahipostil seisjaid tiigriliku hüppega, haarates nad sülitsisse. Lühikeses rabeluses tehti mõlemad valvurid ohutuks, kes alistusid pealegi muheleva meelega, kui neile selgeks sai, et ründajateks polnud vangide poolehoidjad. Samal hoobil kangutasid uued jaolejõudjad

hoone ukse lahti ning tulistasid pimedat ruumi. Vange polnud näha, aga nende karjatused käristasid õhku.

Olgu küll et kõik oli sündinud hetkelise kiirusega, jõudis kapral meeskonna jalule käsutada. Unised sõdurid hakkasid paugutama, oletades vangide põgenemist. Tuleandmist ei suunatud otse vahistatute hoone värava pihta, kus teati viibivat ka kaks vahisõdurit, vaid üles ja kõrvale. Kuulid panid hoone katusepleki tärisema. Katusekaarte all rabeles inimhulk pundardudes ning kisades. Ründajad karjusid sõduritele, et ärgu neid tulistatagu, nad pole vangid; ise nad aga tulistasid vahtkonna lobudikku. Risti-rästi paugutamises polnud kellelgi olukorrast õiget taipu. Vangid trügisid väljapääsu poole. Osa ründajaist taganes juba, süüdistades ning kirudes sõdureid. Teised püüdsid vange noa otsa haarata, sest püsse ei saadud kitsikuses laadida. Vahtkonnahoonest aga paugutati lakkamatult ning seisukord oli kõigile ohtlik. Vandevennad nägid, et nende rünnak umbus segaduses; siirdusid kõik trüginast välja ning paugutasid kaugusest — ükskõik, keda kuulid oleksid tabanud.

Kapral ja skribent kutsusid sõdureid korrale, olles mõistnud, et rünnak ei tulnud vangidelt, vaid väljastpoolt. Taibukat käsutamist takistasid pimedus ja segipaisatud olustik. Alles siis, kui vangide tumedaid kogusid nähti vahtkonnahoonest mööduvat, hakati neile tuld andma ja neid jälitama. Relvade haugatused hõrenesid ja siirdusid kaugemale. Puhangulised paugutused kostsid väljaku külgedelt, kus mõned sõdurid ikka veel põgenikke haistsid.

Läks rohkesti aega, kuni suudeti hankida vajalikke valgustamisvahendeid — laternaid ja tõrvikuid. Siis selgus ka lahingu üksikasjade kurblooline naeruväärsus. Värava ees lamas surmasaanud vahisõdur. Tema kõrval vingerdasid haavatud vangid kahekesi. Barakis olid naised ja lapsed naride alla pugenud, kartes pead tõsta. Vanakesed põlvitasid ja anusid armu:

«Vennad Kristuses, meilgi on hing sees. Kurat kiusas ... pureles hinge peal. Ärge tapke, jätke ristiveri valamata!»

Kasarmust väljuval mururajal vedeles laipu; mitte palju, kolm või neli siiski. Politseinikud keerasid nad kummuliasendist seljakile. Kahe juures tekkis kahtlus, kas nad olidki surnud; nende alla oli nõrgunud vereloik,

aga nende lihased tuiklesid ja kostnuks kui korin. Seal hüüatas üks sõdureid:

«Ah sina hoorapoeg! See oli sulle paras. Siin sa, kurat, lamad ... plika ka kõrval.»

Kummargil mehed lähendasid laterna lamaja näole; tõstsid laiba istuma. Taga-Haua usukuulutaja näis irvitavat. Kõverdunud huulte tagant paistis rida kollakaid hambaid. Kuul oli talle kuklast pähe tunginud ja väljunud usumehe ainsast silmast, rebestades kaasa kulmu ning kühmja osa ninast. Verisesse haavaauku nõrgus valkjat ajumassi. Kolp oli tal siiski kõva, just kui rauast valatud.

Tulid teisedki sõdurid, kes seni oma kaaslase laiba kallal olid askeldanud; toppisid pea laternahoidjate vahele ja vahtisid jälestusega surnu nägu.

«Loe nüüd, tõbras, veel oma piiblit!»

Kõikide hämmastuseks väänas tüdruk, keda samuti surnuks oli peetud, enda upakile ja põimis mõlemad käed laiba ümber. Näugus hundi hammastesse haaratud kassina!

«Milton, Milton, nad on su ära tapnud!»

Keegi lõi teda saapaninaga.

«Kaege põrgulist! Nõiatüdruk polegi surnud!»

Lai, mügarlike sõrmekontidega käsi võttis ta juuksed pihku ja tõstis näuguja näo laternavalguse ette. Vihane sõdur tahtis talle revolvri rauaotsa suhu pista, kuid politseinik lõi sõduri käe kõrvale ja hoiatas:

«Tappa võid, aga nii, et laiba lahkamisel loramist ei tuleks.»

Siis venitati ta jalgupidi ristakile. Tüdruku küüned olid veelgi tapetud sõbra hilpudes kinni. Sõdur hüppas üle usukuulutaja laiba ning ängas armunud vauglejale kaks lasku — otse riiete põletamise kaugusest, nagu lausuti nende maa keeles. Üks kuulidest tungis plikale labaluude vahele, teine umbes neerude kohta.

Nii sai ka plikast värske laip. — —

Mürgliloo ametlikule juurdlusele esinesid seigad samas vassingus, kui olid olnud lahingu käiguski. Ründajate vandenõu hõljus kusagil, kuid polnud tõestatav. Sõduritele sisendati parajad sõnad suhu. Esialgselt vahistatud noormehed vabastati pärast ülekuulamist, kui selgus, et nad veriste sündmuste kohale vaid juhuslikult olid satunud, tulles öiselt jahiretkelt. Nende osavõtt paugutamisest piirdunud põgenejate tagaajamisega. Möllu põhjusta-

jaiks näisid olevat vangid ise, kes uniste valvemeeste märkamata baraki ukse lahti murdsid. Seda tõika kinnitasid peale muu ka kägistamistunnused surnud sõduri kaelas, ehkki surm oli järgnenud kuulihaavast.

Mõrvausulistest hukkusid tapluses neli meest ja kuri-kuulsusega tütarlaps Nelsa. Kaks meest surid hiljem haavadesse. Pakku pääsesid kardetavad metsarüütlid, arvult kakskümmend kolm. Nood võisid nüüd mägedes ulavate pidalitõbistega liituda ning vooridele ohtliku röövbande moodustada.

Kuberneri ja prefekti autoriteedile osutus vahistatute põgenemine häbistavaks löögiks. Süü püüti doktor Labiusele omistada, kes kohtu-uurija poolt antud juhistest lõpuni kinni ei pidanud. Küsiti: miks lahkus ta mõisast, jättes mõrvarite transportimise saamatute abiliste hooleks?

Doktor vastas süüdistajaile temale omase ägedusega:

«Ma olen jurist, vilunud kohtu- ja advokatuuritegelane. Politseinik ja konvoisõdur pole ma ealeski olnud ega hakkagi selleks. Pole minu asi sõdureile ja teistele juhmidele lapsehoidjaks olla. Kui kubermangu- ja linnavõimud oma saamatuses ööpotilt ei jaksa üles tõusta ja rahva julgeoleku eest vastutada, siis parem ärgu olgugi neid.»

Pärast säärast praalimist, liiatigi avalikul koosolekul, ei jäänud prokuröril ja uurijal muud üle kui vabastada sõnakas doktor ametist.

VI

Ametivõimud arvasid, et relvastuseta ja varustuseta jooksikud sunnitud on vabatahtlikult päevavalgele ilmuma, kui nad mägedes hukkuda ei soovi. Aga kaubainimesed ütlesid, et nemad küll ei tahaks sama teed teist kordselt jalge alla võtta, sest mägedes kummitavat. Laagriväljaku külgedel vilkuvat öösiti salapäraseid tulesid. Tühjuses, kus keegi ei peaks asuma, nähakse paosklevaid varje. Vooripoisid olevat juba korduvalt nägema sattunud, kuidas imelikud koletised koormate nuuskimiselt metsa põgenevad. Kahtlemata on nad inimesed, ent sarnanevad ka ahvidega.

Hilisemad saabujad kinnitasid kõhklemata, et mäestik

kubiseb röövleist. Mitmes teeosas ilmunud näljased mehed mangudes ning ähvardades toitu nõudma. Nad on juttunuks läinud ja tahavad toidulisaks ka naisi saada. Näib, et nad ühe leierkastimehe, tema naise ja tütre metsa vedasid. Too poolkerjuslik perekond kõndinud voori taga — kord silmanähtaval, kord voorist maha jäädes. Viimasel õhtul jäänud nad ilmumata, ehk küll olid palunud endile koormate vahel ööbimiseks varju varuda.

«Praegu on need kaabakad veel püssita ja pussita,» arvas voorirahvas. «Aga kauaks seda? Nägime oma silmaga, kuidas linnakelmid nendega juba mehkeldavad. Varsti ei jäägi enam vahet mägede ja linna vahele. Olgu kõigil silmad pärani, et teile karmauhti kaela ei karataks.»

Röövlite viimane sõna linnarahvale olnud, et saadetagu neile metsahakule naisi ja moona. Kui seda mitte ei sünni — ähvardanud nad —, siis teadku pürjerite naised, tütred ja mamslid, mis neid ootab. Enne kui meid maha lüüakse, peab linn veel sada imet nägema.

Kuna naaberprovintsis röövbandede aktiivsus just tol ajal vilkaks oli muutunud, kalduti mägihulkurite ähvardust tõsiselt võtma. Iga eri sektor linnas suhtus ähvardusse omal viisil. Lõõpijad vastasid sellele lõõpimisega:

«Sirge jutt ... jäägu sellega. Linn on täis ulajaid naisi. Saadame metsa haaremitäie iludusi. Olgu ka röövlitel üks mõnus päev.»

Tõsikristlased loendasid ajamärke. Neid oli aga nii palju, et arvud segi läksid ... ja nende tähendust ei suudetud mõista. Jäi üle paluda ja panna lootus Jumalale.

Tavaline argiinimene laskis käed lõdvaks: tulgu mis tahes, ei temast olene midagi. Oma passiivsusega ta soodustas linna laostunud tüüpide agarust. Kõik pahatahtlike kalduvustega ajaraiskajad, huligaanid ja õigusliku korra hoovitaguste tallajad tundsid endid ohjeldamatuina. Paraja juhuse meelepäraseks eneseavaldamiseks pakkus neile Vaba Harjaku tulekahju aastapäeva saabumine. Varem ei pühitsenud keegi seda päeva. Nüüd, kas kogemata või sihilikult, määras restorani- ja hotelliomanike ühing tulevase kasiinohoone nurgakivi panemise just sellele päevale.

Ehitajate poolt oli vaimuliku talituse pidamiseks piiskopile palve saadetud. Üllas vaimulik andiski nõustumise, kui ühingu esimees talle kirikukassa jaoks tasukohase

pangatšeki ulatas, aga jättis mingipärast lubaduse täitmata. Nurgakivipanek toimus ilmalikkude kõnedega linnapea ja ühingu esindajate poolt. Ei keegi visanud piiska pühitsetud vett.

Piiskopi hoolimatus vihastas Harjaku muistset kaardiväge. Lõbusa meelelahutuspaiga hävides olid selle truud austajad leinavateks leskedeks jäänud, valades ühiseid pisaraid Harjaku endiste kasvandike ning kostilistega. Innukaimate töinajate eestvõttel otsustati piiskopile solvuse eest kätte tasuda. Harjaku tulemaal, nüüd juba rohtunul, lavastati mõnituslik usutalitus, mille asjaomased kolmeteistkümnenda kalendrikuu missaks ristisid. Irvitavate nägudega mehed tõid väljakule altaritaolise seadeldise, asetades sellele vasktrumli armulauakarikaks ja tinapaberiga paelutatud kärbise kroonlühtriks.

Paarisajane hulk naljatles ja lõbutses. Ülistati Harjaku omaaegset voorust ja kuulutati tulevasele kasiinole hiilgavat kordaminekut. Kuulsat maadamit, kes harjakul esimese süütute neitsite pansioni oli asutanud, mälestati naljaviluse hingepalvusega. Piiskopile loovutati suuremeelne andestus ja paluti Jumalat, et see pimeduses viibivaile kirikuisandaile oma vaimuvalguse lähetaks. Korrakaitseks saadetud politseinikud vahtisid rahva tembutamist muiates pealt, sest kodanikkude vabadus oli solvamatu.

Äkitselt ilmus kusagilt salk pätte või pätiks moondriietatud härrasmehi; tõid kaasa tupese lambanaha, mida asjata püüdsid õhku täis puhuda. Neil oli oma väärtlaul — senikuulmatu ning -imetlematu — ja nad laulsid seda suure vaimustusega:

Ära plikat nõnna pinni,
võta lammas sabast kinni.
Oige mehe paik on põõsas,
seal, kus emis ennist põõnas.

Nad polnud purjus, kuid lubasid endile vägisõnalist lausumist, nurusid viina ja norisid tüli. Sõnelemisest sai käsitsi kokkuminek ning räme kaklus. Politseinikud olid sunnitud vahele astuma. Heakorra huvides aeti nii pätid kui missalised laiali. Areteerimisi polnud, küll aga palju lärmi ning sõimlemist.

Linn oli harjunud mõistetavaks pidama, et iga usulahk omas oma tõde ja et iga jutlustaja kuulutas temale tuntud

teed lunastusele. Jumala palgel võis olla hulk ilmeid, igaüks neist austatav. Usklik rahvas hindas iga kutsumist ning kuulutust, mis tuli hingestatud tahtest ohverdada oma terake ülima võimu altarile. Aga linn ei suutnud mõista mõnitamist ja vaimulikkuse toorest teotamist.

Meelevallatu missa vastu tõusis tume nurin. Mõlemad päevalehed võtsid sõna, nõudes ulakate elementide taltsutamist. Vaimulikud võimud nägid selles rahva meeleolu värbamist kiriku kahasse. Moment tundus soodsana erakorraliseks pahede ründamiseks. Katoliku kirik avas misjonināda1a, ilma et seda avalikult oleks välja kuulutatud. Paatreile anti juhtnöör võtta nii avalik kui perekondlik elu valju piitsutamise alla.

Juhtiva sõna ütles piiskop ise eellõunasel erimissal. Kindla ja tabava rõhuga ta meenutas usklikele, et kanooniliste ettekirjutuste kohaselt on ainsateks usuelu juhtideks kõrgemad kirikuvõimukandjad Püha isa määramisel. Kõik teised õpetused, tulgu nad ilmalikult poolelt või vöör- ja lahkusu kogudustest, on hukatuslikud väärõpetused. Loidumus ja apostliku kiriku teelt kõrvalekaldumine kannab juba nähtavaid tagajärgi, avaldudes toorestes tegudes ja lihalikule kurjusele andumises. Ärgu unustagu, et juba meie usu põhimisi sambaid, püha Aquino Toomas, jättis meile iganemata tõeteadmise, et lihalikkude meelte taltsutamatus viib vaimu roiskumisele.

Pilt, mille piiskop moraali laostumisest kirikulistele maalis, vapustas iga õiglast usklikku. Inimeste südamed, ütles ta, ei avane enam selleks, et sinna igavene usuvalgus paistaks, vaid argipäeva saast tolmab südamete kohal. Kirikus käiakse vaid moepärast ja pihitooli ees tunnistatakse üksnes sääraseid pattusid, mis pihtija oma mõistuse proovikivil enne siledaks on lihvinud. Kodudes ning avalikus elus lokkavad pahelisus, moraalne lõtvus ja hedonism. Abielu pole paljudele enam püha. Mehed peavad armukesi ning hooldavad sohilapsi. Neitsitele on sakramentlik abielusõlmimine enamasti vaid keeluläve ületamiseks, mille taga algab lihalikkude himude taltsutamata rahuldamine. Pole siis imestada, kui tulevad nood kõige julmemad ja jultunumad ning kallavad meie peale oma saasta; pole imestada, et Jumal meid vee- ja tuleohuga karistab, meile häbi ja leina saadab ning meid hirmuärevuse all hoiab.

Piiskopi eeskujul asuti kõigis kantsleis patupesasid pal-

jastama. Vilunud paatrid tegid seda targu ning mõõdukalt, et meeleparanduse künd liiga sügavaid vagusid ajades ka haljast orast mullaga ei mataks. Noorte jutlustajate hulgas esines tulipäid, kelle agarus ületas mõõdu ning tasakaalu. Ühes linna keskses koguduses paugutas vikaarpaater kirikuliste kõrvad kurdiks. Mõistes hukka lodeva noorsoo, ta väitis mõeldamatu agarusega, et nende linnas ei leidu enam mõrsjat, kes neitsilikult altari ette võiks astuda, ega ühtki põllekandmiseni kasvanud tütarlast, kes keelatud vilja poleks maitsenud. Hiljem omistati need vägisõnad piiskopile enesele ning kanti kirikliku tõekspidamisena linnas laiali. Tõusis uputuslik hämmastuslaine.

«Eks paatrid tea seda omast käest ... Just nagu Piibli pealt,» laususid kurjad keeled. «Ise nad naiseta ja perekonnata ... pole neil mujal munedagi, kui võõrastes pesades.»

Lahk- ja vabausu palvelais valitses parastamistuju. Jutlustajad ei peitnud oma mõtteid lillekimbu varju. Kui ametliku kiriku hädaldamine liialdatud pole, siis süüdistatagu nüüd iseendid. Kas upsakad kirikuisandad pole küllaldaselt kõiki teisi halvustanud? Kas nad pole vaba jumalasõna kuulutamise keelustamist nõudnud? Nüüd kõnnivad nende teod nende kannul. Ärgu otsitagu pindu rahva silmast, vaid roogitagu välja palgid katoliikluse enese pimedast peast.

Ülekohtuselt häirituks tuli linna noorrahvas. Valgus, mis talle näkku juhiti, oli pimestavalt terav. Noormehed hõõrusid ehmunult silmi. Olid meil kaunid ja armastusväärsed tütarlapsed — nüüd kõik kahtlase üsaga. Olid elurõõmsad, südamlikud pruudid — nüüd nagu muistse Harjaku kostilised. Neiud kõndisid mahalöödud pilguga, kartes solvamist ning küsitlemist. Umbusaldus mürgistas meeli ning kõverdas vahekordi. Põlistes patriitside peredes põdesid pereemad ja peretütred kinnist nõletõbe. Pojad silmitsesid kahtlustavalt isa ja heitsid küsitlevaid pilke õdedele.

Suurim meelehäire tabas kihlatud noormehi, sest kaalul seisis nende mehelik uhkus ja au. Kuidas riskida noorikut koju tuua, kelle voorus kiriklikku häbiposti löödud! Sajandite jooksul oli ülikute perekondades tütarde kasvatamine usaldatud nunnade hoolele. Nüüd kuulutab vaimulikkond ise, et valvsus neitsite järele seisis lõplikult kõlb-

matutes kätes. See tõdemus torkis peigmeeste teadvust kui ohakas silmatera. Algas kihluste tühistamine ning sellega kaasuv vaen.

Kehvikud hindasid olukorda realistlikult, sõnades: «Pole me kunagi eputanud ega eputa ka nüüd. Tüdrukud on meil prisked ja poisid täismehe kuraasiga. Pruute pole me pales läbi kadalipu ajanud ja mammatütreid meie alev ei kasvata.» Kui mõni upsakas ja endasse armunud noormees põdeski südamekurna, siis lahendati küsimus otsemalt omavahel.

«Kuule, Amasia, löö nüüd kaardid lahtiselt lauale! Vootrust sul pole, aga kord peab valitsema. Kui mõni kehkats sulle liiga ligi litsub, siis viipa mind sõrmega. Tapma ma teda ei hakka, aga sihverplaadi õiendan tal siledaks.»

Ülemkihi kodudes märkis tujukuse termomeeter palaviku pidevat tõusu. Kirikuregistreisse kantud kihlusaktide massiline tühistamine põhjustas auhaavamist, suhete lõhkumist ja kättemaksuähvardusi. Noori prouasid peeti teravalt silmas. Mehed tahtsid teada, kus nende naine tol või teisel ebamäärasel ajal viibinud oli, kes ta abikaasat tänaval teretas ja silmadega jälgis. Miks on naise silmaalused sinised ja nägu tusane? Mõrsjailt nõuti süütuse ning puutumatuse tõendite esitamist. Abiellumisealiste tütarde emad rändasid sõbratari juurest sõbratari juurde, just kui olnuks neil ühine supipada üle keemas.

Kaarditarkade, hiromantide ja imearstide vastuvõtule ilmus arglikke patsiente, kes tulles ja minnes oma nägu varjasid ning kahtlustavalt tänavat piilusid. Ka professor Cardoso eritundidele hiilisid ebatavalised naispatsiendid, keda raske oli rahustada, veelgi raskem rahuldada. Küsimuste sõlmine kera ei piirdunud arstliku alaga, vaid tõstatas ühenduses neitsilikkuse tõendite looga keerulisi juriidilisi kaalutlusi. Seaduste tundmises ei lugenud professor ennast kõikteadjaks ning arvas vajalikuks pidada nõu doktor Labiusega, kellest vahepeal ta lähem sõber oli saanud.

«Probleem pole mulle enam uus,» sedastas Labius. «Mind on sellega juba tülitatud. Aga kas te võiksite mulle öelda, mis asi on neitsilikkus — *virginitas?*»

Professor pahvatas naerma.

«Selle raskelt lahendatava mõiste peame küll pühavaimu ja mõne vilunud naistearsti lahendada jätma.»

«Tuvitav oleks siiski autentset definitsiooni omada —

kas neitsilikkus on asjalik või abstraktne mõiste. Kui neitsilikkuse tunnuseks lugeda tühist viigilehekest, millele loodus täpset kujugi pole andnud, siis poeme küll meelega rappa. Õrn libleke paradiisiväraval ei suuda tõkestada maiseid tunge. Paokil aken paugub tuule käes, aga kinnisest aknast hiilib varas nii vaikselt sisse, et valvsaimgi koer seda ei märka. Peaks aga neitsilikkuse mõiste abstraktsete mõistete valda kuuluma, siis ei vääri selle ümber nii ägedat lahingut lüüa.»

«Ma ei nõustu teiega,» vaidles professor Cardoso. «Just abstraktsed mõisted valdavad ja valitsevad maailma. Aineline käärimine katkestub teatud kanguskraadil, aga ideede pärast tormavad rahvad sõtta. Ma olen hulle näinud, kes teavad, et nad on hullud, kuid ei nõustu enam normaalsust omaks võtma. Absurdsed kujutelmad moodustavad inimühiskonnas kõige tugevama tõukejõu.»

«Teatud eeldustel — jah!» soostus doktor imearsti väiteid tunnustama. «Vaimne dünaamika ei toetu rautatud saapataldadele. Seda tõendab ka meie linna praegune meelteseis. Teie, lugupeetud sõber, uurite luubi all teatud inimtüüpe; mina vaatlen üldsust. Teie ei tea, mis linnas sünnib. Juba on surve vastutungi esile kutsunud. Naised, nii vanad kui noored, ei halise enam, ei jookse peata ringi, vaid valmistuvad ründama. Kui vaist mind ei peta, siis kogeme juba lähematel päevadel midagi naistemässu taolist.»

«Ohoo, see on huvitav!»

«Kõige huvitavam on aga see, et protest tuleb sealt, kust ikka ja alati,» jätkas doktor Labius. «Mitte mammatütardelt, mitte patriitside kodudest, vaid proletaarlikest aleveist. Pööblile ei lähe härrasrahva jamps kuigivõrd korda, aga pööbel täidab oma ajaloolist ülesannet — mässab ja möllab. See tähendab: ta ei mässa veel, kuid on leiutanud parooli ja astub sellega esile. Protestimeeleolu näib puhkevat nagu toonane tulekahju. Mind on juba naiste koosolekutele kõnelema palutud.»

«Mis teil sellega asja?»

«Teie teate ometi, et ma ei saa istuda, käed rüpes. Pealegi seisan ma juristina alati õigel poolel. Mul pole sümpaatiat preilikeste ja prouakeste jaoks ... aga mulle meeldivad pööbli ürgsed jõuavaldused ja ma ei jaksa sealt eemale jääda, kus tamme lõhutakse.»

Järgnevail päevil laadatses doktor Labius juba lärmi-

küllastel naiste miitingutel. Seal ei peenutsenud ta enam pseudofilosoofilise manna tolmutamisega, vaid külvas sõredat rahet.

«Teid tahetakse orjastada, sulgeda idamaiselt haaremeisse. Neiud istugu pupedena kupli all. Pruudid ärgu tõstku võõraste meeste ees silmigi üles. Naised sünnitagu ainult lapsi ja ümmardagu meest. Ajaviitmiseks kuulugu teile palvehelmed. Mehed peavad endid teie ihu ja hinge isandaiks. Nüüd nõutakse teilt neitsilikkuse tõendeid, aga meestel enestel pole selle vastu muud pakkuda kui ligaseid pükse. Neitsilikkust ei heisata ometi lipuvardasse ega viida rongkäiku. Kui mõni neitsi seda teeks, siis oleks ta kui kirevate kannikatega paavian. Kirik heitis teie näkku ilge süüdistuse — toosama kirik, kes mõne sajandi eest naiseks sündinuid inimestekski ei tahtnud pidada. Kas tohib selline olukord veelgi kesta? Ma näen, teie ei lepi sellega enam. Olgu see ärkamistund teile võidutunniks.»

Naiste eneste hulgas ei leidunud vilunud sõnapruukijaid; seda suuremad ovatsioonid langesid doktor Labiusele varaks. Kuna voorirahvas mägismetsateelt viimastel päevadel röövlite suust uusi ähvardusi linna oli toonud, tuli ka see küsimus käsiteldavaks. Ootamatult osutus naiste huvi röövlite vastu põnevaks. Kostis naeru, närvilist kõhatamist ning julgustavaid hüüatusi. Üks vabrikurajooni emandaid, rinnaka rühi ja väljakutsuva käitumisega, keerutas enda summa seast esile, asudes ärevusest pakitseva häälega kõnelema:

«Doktor Labius rääkis tõtt. Au temale ja kiitus pealegi. Aga tema ei ütelnud kõike, mis mul ütelda oleks. Seesamune röövlite nõudmine ... On ju päevselge, et linnahärrad neile naisi saatma ei hakka, moona samuti. Aga ma ütlen teile, naised ja sõsarad, et kui ärgitamist meie kaelast ei võeta, siis me ise läheme ja toome röövlid neile naha vahele. Kaua me armupalukesi nosime? Kaua me nutame vabrikurusude juures? Lähme! Mis meil röövleid peljata? Mis moraali kirikhärrad meile loevad? Mis moraali läheb näljasele naisele vaja? Pidagu rikaste liiad nõraal enestele. Meie tahame elada. Lähme! Vabriku omad heidavad nõusse. Vaatame, kus maailm lahti ja mis mürtsud seal käivad.»

Osa miitingust rõkkas naisele kiitvalt kaasa. Häbenejategi silmad avanesid pärani, just kui näinuksid nad hiigelhunti põõsast välja kargavat. Põnevus nakatas kõiki.

Samasugune mitmekeeruline ja mitmeti hargnev meeleolu valitses ka uutel päevast päeva peetavatel koosolekutel: vihane protestituju, tahe solvata ja hukka mõista, tormata kuhugi ning vabaneda iseenda isikustki. Hämmastunud linn nägi, kuidas tuulepesastunud naiste kogumid tänavatel keerlema lõid. Tärganud spontaanselt ilma ühiskorralduseta ning ilma ettemääratud suunata, tunglesid nad siselinna poole, haihtudes iseendast mõnel risttänaval või ametiasutise ees. Tavaliselt kargles salga ees keskealine naine, kes niisama hästi oleks võinud kodus pesu pesta ning lapsi karjatada. Tänaval valdas teda joobumus mõnitada mehi ja olla ise mõnitatud. Teised, samasugused protestimiitingutel üles piitsutatud, järgnesid talle käsi ning jalgu hõljutades. Mõni salk püüdis ühist rütmi tabada, jälgides esiveiderdaja taktilöömist. Kui keegi skandeerimiseks lausete paari leiutas, korrati seda hulgasuuliselt.

Me ei taha süütud olla,
pooge voorus võlla alla.

Kõigi seniste mõistete ja tõekspidamiste trotsimisega rõhutati oma isiku sõltumatust koduse elu ohjeldusest ning seltskondlikust sündsustavast. Mõnuleti, et neid üleannetuiks ja häbituiks peetakse. Noored ning nägusad tundsid endid imesteldavaina julget avalikku etendust andvat; tahtnuks tormata vitriinile ja turnida seal, kuid lüüa ka vitriin puruks. Kiriku manitsev hääl ei ulatunud nendeni; liiatigi oli kiriku enda autoriteeti teenimatult raske hoop tabanud.

Vanim naiskloostreist — Püha Jenoveva varjula —, mis kunagi üksildasele künkaharjale oli rajatud, kuid jäänud linna kasvades alevitänavate vahele, võeti saatanlikkude võimude poolt kiusatuse alla. Mäletatavaist aegadest saadik oli tolles pühalas valitsenud valjem kord kui üheski teises kloostris. Tema kasvandikeks värvati üksnes lumipuhtaid neitsisid, kes pärast õnnistamist ja pügamist ei tohtinud oma jalga ealeski kloostrimüüride vahelt välja tõsta. Kasvatus oli range ja nõudlik. Nunnade elu möödus palvustes ning ihu võõrutamises kõigest maisest.

Ent just tollesse pühalasse oskas Kiusaja müüride ning uste vahelt sisse hiilida. Vagad neitsid haigestusid ihult ja vaimult; langesid palvetades minestusse, tõusid lühipala-

leks jagatud öötundidel oma voodist ja kõndisid tuigerdades kuutõbise alateadvusega. Abtissi karmile usutlemisele andsid nad puiklevaid ning segaseid vastuseid, kuni lõpuks ahastavaina üles tunnistasid, et kurat ei anna neile rahu — tungib nende uneuimasse ja meelitab neid patusele suhtlemisele.

Koguduste ja kloostrite kõrgeim juhtkond mõistis, et valjuse ja karistamisega ei saa kloostris enam endist õilsat korda taastada. Abtiss saadeti pealinna Maarja Aiastajate puhkekodusse närve parandama. Klooster löödi vaigi kinnisemaks; keelustati isegi nunnade emadele nende ülereedene tütarde külastamine. Võõrad vaimulikud härrad pidasid neitsitega pikki kõnelusi. Vahel sõitis kloostrisse ka piiskop.

Võhikud ei saanud teada, kuidas ja millisel mõjustuse ning juurdluse astmel avanes vaimulikkudele isadele kohutav tõde nunnade võigastava käitumise põhjusest. Tõik ise vapustas kõige rohkem kiriklikke võime, kuid päris ka ilmalikkudes ringides heleda vastukaja. Teati imbkaudu, et kloostrite sala-annaalidesse oli aegade vältel nii mõndagi valgustkartvat talletatud, aga sellist lugu veel mitte: üks neitsilikkusele pühendatud õilsatest õdedest osutus priskeks noormeheks.

Kaheksa suve ja kaheksa talve oli möödunud, mil ta argliku ning alandliku tütarlapsena kloostrisse oli võetud. Hiljuti sai viis aastat täis, kui ta nunnaks pühitseti. Siiamaani ei märgatud teda millegi poolest teistest õdedest erinevat. Oli sõnakuulelik ja jumalakartlikkuses laitmatu. Kandis ranget kloostrikorda õnneskleva ilmega. Kaasõdedesse oli ta suhtumine helbelt hoolitsev, alati andestav ning südamlik olnud. Ja ometi seisis ta nüüd Jumala ning vaimulikkude isade tõdemises hoopis moondunult — mees mehena, välimuselt Kristuse armsaima jüngri Johannesega sarnanev.

Ootamata avastusest rabatud, astusid kiriku võimukandjad traditsioonidevastase sammu ja teatasid loost kubernerile ning linnapeale, esitades ühtlasi kaebuse meesterahvaks lummunud nunna seaduslikule vastutusele võtmiseks. Ehkki juurdlust intiimselt taheti ajada, uuristasid peaprokuröri kaustikusse kantud faktid endile tee ajalehtedesse, kus reastusid päevauudiste veergudel kõditavaks kõmuaineks.

Riigi ja kiriku lahutamisest saadik valitses vaimuliku ja

ilmaliku võimu vahel animositeet ning põrandaalune sissisõda. Kardeti, et riik sobivat juhust klerikaalide vastasrinnale hoobi andmiseks kasutamata ei jäta. Kaine mõistus dikteeris riigijuhtidele siiski hea tahte ja mõõdukuse. Kuna kehtivad seadused avaliku sõna ohjeldamist sundvahenditega ei võimaldanud, kasutas kuberner sõbraliku nõuandmise ja manitsemise teed, lastes kutsuda peatoimetajad isiklikule audientsile. Sellega suudeti läilamaigulise sündmuse õhupallitamine pidurdada. Imeliku meesnunna ülekuulamise andmeist avaldati üksnes asjalikku informatsiooni, sedagi napilt. Kuid kõigis usklikes kodudes valitses hämmastus.

Tänavail jätkus tuulispesastunud naiste salkade keerlemine. Osavõtjate arv sellest ei kasvanud ega kahanenud, sest väsinute asemele astusid värsked trallitajad. Hoogne jalgade loopimine ja seelikute kergitamine andis õige aimu nende tujust — et kui juba kloostrites ihude ja sugude vahekorrad paigal ei püsi, siis ei jää vabadel naistel muud ülegi kui tantsida, tallata ja traavida.

Linna naiskonna üldine pere püsis, nagu ikka oli püsinud, koduste murede ning talituste juures, aga midagi Püha Jenoveva varjula hingehaiguse härmast oli sinnagi laskunud. Agulitänavail, kus naised jõudeajal armastasid rinnutsi aknalauale kummarduda ja majast majja juttu puhuda, kõneldi nüüd rohkem meeleolutsemise kui sõnade varal. Pärastlõunail istuti loidunult ja raugelt kas ukselävel või pingikesel, käed rüpes, pea vastu seina toetatud. Kuigi neid mitmekesi ühise müüri kõrvale sagardus, puudus tavaline jutuvadin. Vahiti unistavalt mägede poole, kus midagi näha polnud. Üksnes rõsketel õhtutel, mil loojenev päike kõrgpilvi punama läitis, võis aimata pilvekiudude taga ka harjastiku kontuure. Unelejaile näis, nagu hõljuks seal miski ja nagu küünitaks hõljutatav kutsuvaid käsi. See äratas ahvatlusi, kuid sisendas ka hirmu.

Eakate naiste ja rõõskade noorikute vahele mugandasid endid ühistunnetust jagama ka kasvujõulised plikad. Nood — kõige nooremad — kuulusid sinna just kui lennutahtelised pesapõlgajad vanade lindude hulka. Nende pilk suundus samuti mägede poole, sest nad olid kuulnud imejuttu röövlitest ja aimanud, et kui lend peaks tulema, siis viib see mägedesse. Suust suhu sosistati, et hakkajad naised olevatki juba mägedesse läinud.

Mehed suhtusid naiste imevääritsemisse arusaamatusega.

Meeleolude puhangud nende maal olid sageli võtnud taudi iseloomu. Rahvapärimustest teati, kuidas terved alevid ja külakonnad tantsuhulluses ja ulamises hukkusid. Ka nüüd kalduti tänavatel kemplejaid algul kiusatuteks pidama, kuid taibati varsti, et tegemist oli omapärase protestiliikumisega, mille osavõtjaskond piirdus alaväärilistе naisolenditega ning töötutega. Koosolekutele kogunes küll igat liiki pahandatuid, aga just mürgeltantsu harrastajad puudusid seal; või kui nad tulidki sinna, siis aina tõsiste miitinguliste pahanduseks.

Ka lõugavad emalõvid, kes kaasõdesid röövlitega suhtlema olid õhutanud, ei avaldanud koosolekute vastu endist huvi. Võib-olla polnudki neid enam linnas. Doktor Labiuse kõnesid kuulati arukusega; võeti vastu asjaliku ilmega resolutsioone, milles nõuti naiste primaati perekondlikus elus ja naiste võrdõiguslust meeste ja avaliku elu juhtimisel. Otsustati asutada ülelinnaline naisõigusliste ühing.

Üks sääraseid tasakaalukaid miitinguid toimus raekojaplatsil. Sealt oli doktor Labiusele jalalähine astuda linnaarhivaari jutule, keda ta koolipõlve sõpruse põhjal veelgi enda sõbraks luges. Teretades patsutasid nad teineteise pihta, nagu oli siitmaa meeste südamlikuks kombeks.

«Sa oled tõesti vahva võitleja,» kiitis arhivaar. «Ma kuulasin su kõnet läbi akna. Kui ma poleks õnnetuseks mees, siis tahaksin ma sinu juhtimisel hobuselakaga amatsoon olla.»

«Inimesel, kes vaimset relva kannab, seisab elumõte võitluses.»

«Seda kahtlemata; seda kinnitab iga sinu samm. Aga sa eksid väga, kui sa arvad, et meie naiselement on utetalene abitu loomake, kes kaitset vajab. Ma annaksin naistele piitsa ja urvaplaastrit. Meie naised seisavad seltskondliku poolehoiu ja kiriku kaitse all. Kui mu naine ära põgenes — räägitakse, et oma pihiisaga Jeruusalemma — siis, siis — — jah, ei langenud hukkamõist põgeneja pihta, vaid linn irvitab mu mahajäetuse üle. Hakkaksin ma naise seaduslikku jälitamist nõudma, siis karjuksid kõik lõuad, et ma olen usu- ja kirikuvastane.»

«Kallis sõber, ma mõistan sinu kibestumist,» manitses Labius. «Aga jätame isiklikud pettumused mängust välja. Kõik pillid, mis tulevad saatuse apteegist, on neelamiseks mõrud. Oleme objektiivsed ja katsume vaadelda nähtusi

nende algelementide primitivismis. Naist peetakse juba pattulangemisest saadik võrgutajaks. Ometi olid Sabiini naiste röövijaiks mehed. Võib-olla on mehed võrgutajaina saamatud, sest nad on ahistajad ja orjastajad. Kõigis sõdades, Džingis-khaanist Napoleonini ja hunnidest ülemeremaade koloniseerijateni, vägistati naisi ja tõmmati sõjasaagiks. Kõik vägevad isandad pidasid orjatarisid endil ümmardajaiks ning liignaisteks. See mentaliteet kestab tänaseni. Isegi hulkurpõgenikud mägedes nõuavad, et saadetagu neile naisi.»

«Sellest nähtub ainult, kuivõrd ahvatlevaid vahendeid omavad naised meeste võrgutamiseks ja pimestamiseks.»

Doktor Labius veendus, et oleks asjatu vaev püüda värvata arhivaari naisõiguslaste liikumise toetajaks, ning väänas jutuladva teisale.

«Kui ma sind tervitama ja tülitama tulin, siis oli mul selleks mõjuv põhjus. Sa tunned linna ajalugu paremini kui keegi teine. Sa võiksid lahkesti öelda, kas see lahing, mis toimub praegu hüümeni ümber, on meie linnade esmakordseks nähtuseks või on varemgi sellist mürglit peetud. Kas Püha Jenoveva varjula kummituste lugu läheb meie linna ajalukku tuliuue tõigana või sisaldavad vanad ürikud teisigi samalaadilisi imelugusid?»

Arhivaar oli roosa palgega noorepoolne vanahärra, kelle pealael helbendasid pleekinud juuksed. Vesteldes ta silitas neid pihuga, aga nii imeõrnalt, nagu kartnuks ta julgema puudutusega oma sõrmi ära põletada. Vastamiseks mõtteid keskendades silmitses ta meenutavalt tolmuhieroglüüfe arhiiviruumi võlvlaes.

«Linna ajalugu on tulvil drastilisi sündmusi,» alustas ta siis. «Ma ei julge väita, et oleksin suutnud süveneda küllaldase põhjalikkusega mineviku vaatlusse — *ab urbe condita*. Aga naiste truuduse ja neitsite süütuse klaasmaja on olnud ikka tolleks marfiintorniks, mida ühed ründavad, teised kaitsevad. Sapööride urgitsemine abielukantside all pole kunagi lakanud ning hüümeni rüütlitel on tulnud sageli Gordiuse sõlmi purustada. Üksikud juhtumid meie lähemas minevikus kandsid üpris pikantset kuube, kuid peideti avalikkuse eest kulisside taha. Põrandaaluseid laenguid ei lastud kunagi pinnapealseks plahvatuseks areneda.»

«Kelle teenete tõttu peamiselt?» uudistas doktor.

«Teeneid polnudki, aga oli üldine heatahtlus. Aeg ise kandis kinnist suukorvi. Võiks mainida näitena paari juhust. *Anno Domini* 17** käsutati kõik meie diötseesi nunnad, noored ja vanad, vaimuliku kohtu ette. Süüdistus seisis selles, et naiskloostrites peetavat orgiaid ja hävitatavat süütõendite kõrvaldamiseks vastsündinud lapsukesi. See võiski nii olla; võis ka mitte olla. Üks süüalustest nunnadest tõusnud püsti ja teatanud, et — aulik kohus, mul pole toda esetki, mille väärkasutamises mind kahtlustatakse. Ja tõesti tal polnud, mõelge mistahes. Nii seisab must valgel kirja pandud. Teised, kellel vajalik ese ei pandunud, leiti keelatud suhtlemises süüdi olevat. Aga kuna nende suhtlemine piirdus kõrgete kiriku aukandjatega ja naaberkloostrite munkadega, siis vabastati süütegu patust. Hoiatuseks ning edaspidiste üleannetuste vältimiseks kinnitati kõigi nunnade külge voorusevöö, mille võti usaldati erilise järelevalvaja hoolde.»

«Mis lausus selle kohta avalik arvamine?»

«Milline avalik arvamine?! Nagu ma juba mainisin, oli ajavaim heasoovlik ja suukorv absoluutne. Keegi ei viiksatanud ülearust sõna, kuigi ehk mõni kõrv kahtlast kobinat juhtus kuulma. Linna elus ei tekitanud see sündmus nõrkagi virvendust.»

«Sellest võib järeldada vaid üht,» ei mallanud doktor Labius filosofeerimata olla. «Ainult seda, et sündmustel pole iseendast mingisugust tähtsust, ei kaalu ega mahtu. Sündmus on see, mis temast tehakse. Kui maakera homme hukkuks, ilma et universumis keegi seda märkaks ja selle vastu huvi tunneks, siis polekski hukkumist.»

«Sedapuhku olen ma sinuga ühel nõul. Rohkem veel: ma arvan, et universum on täis sündmuseta sündmusi.»

«Aga sina pidid vist veel ühe loo jutustama?» insisteeris doktor.

«Tollel lool, mis mul meenub ja mis sind võiks huvitada, on küll avalikkuses püsiv paik, aga tal puudub ühendus vooruse termomeetriga. Samal 17** aastal anti raekojast käsk kõigi punajuukseliste naiste pead habemenoaga paljaks ajada. Punakate juuste kandjaid loeti uuskristlaste järglasteks. Too mürgitõug sigis meie maale, teate isegi, koloniseerimise algaastail, siis, kui Moosese ja Taalomoni rahvas Pürenee poolsaarelt pakku lennutati. Rahvas ei usaldanud uuskristlaste siirust, oletades, et nad hahapäästmise huvides ristiusu silmakirjalikult omaks võtsid. Kuid siin nad olid ja põhikristlased ei sallinud

neid. Kainelt hinnates polnud ju pea paljakskaapimine mingi nuhtlus. Ent ometi tõusis suur ahastus ja ulgumine, Pisaraid valati rohkem kui nutumüüri kõrval.»

«Noh, noh?» kiirustas doktor.

«Siis, nähke, ilmus kusagilt peiduurkast üks vana ja paadunud rabi — *à la* Aaron — ja pakkus oma pea vastutasuks punajuuste eest. Ütles: «Võtke mu nupp, kuid jätke naistele juuksed.» Tema tahtmine teostati: pea raiuti maha. Kuid too ohver ei osutunud lunastusohvriks: ulguvad naised pügasid nüüd vabatahtlikult oma pead nudiks. Eks ole huvitav näide inimloomu tujukusest!»

«Kas punajuukselisi mehi ei kiusatud taga?»

«Küll juba. Neid taheti kastreerida. Nii kaugele siiski ei jõutud, sest nad põgenesid nagu öölinnud enne päikesetõusu. Tollest ajast lugedes käibib meie maatõu hulgas punakaid päid. Linnas ei omistata sellele tähelepanu, aga rahvas peab punakat pead Kaini peaks.»

Doktor Labiuse selgroogu mööda kõndisid külmavärina putukad, sest ta oli märganud, et ka tema juuksed kippusid aastate kuhjudes punakat tooni omandama. Doktor tundis nimekate perekondade arenguahela lülisid, kuid oma perekonna sugupuu asemel vaatles ta meelsamini metsa. Arhivaari nägu tundus talle pärdiku irveldusena. Ta vaatas uuri ja lõpetas jutu. Muidu ikka ülekeevalt vitaalne, ohkas ta nüüd raskemeelselt:

«Kui äraandlikku osa etendab inimeste elus ja rahvaste saatuses üksainus juuksekarv!»

VII

Noil aegadel, mil pärast kestvat põuda tujuti vihmahood hakkasid käima ja mägedest laastav torm üle läks, ilmus parun Epaminondes Nepomuno mõisa armas lammas-inimene. Kust ta tuli ja kuhu minna tahtis, polnud võimalik selgitada, sest ta vastas pärimisele vaid määgimisega. Südaööl esmakordselt ta häält kuuldes mõtles mõisarahvas, et hoonete vahel luusib võõras lammas. Kui aga lamba asemel inimene avastati, sai sellest kõigile hale meel. Oli piinlik näha vanaldast naist pori- ja vereseguste plekkidega kaltsudes.

Määgija otsis midagi, vist lambalauta. Aga et mõisas

lambaid ei kasvatatud, puges ta lõõvi vasikate vahele. Sinna viidi talle kibuga sooja piima, mida lammastunud inimene tänulikult maitsema asus. Nüüd nähti, et ta kaelas rippusid peenikese keti küljes vaskristikesed ning tema pisike krutsifiks. Sellest järeldati lamba suhtes kõike mõeldavat head; tõdeti, et tegemist oli õilsa kristlasega, kes mitte trotsiks ei eelistanud loomana käituda, vaid alandlikust ja vagast meelest.

Härrasrahvast polnud kedagi kodus; juba põua ajal nad kolisid pealinna. Valitseja ning tema abiline uudistasid imelikku külalist sama heatahtlusega kui muugi mõisa elanikkond. Otsustati vaesele olendile käitumisvabadus jätta, mitte teda hirmutada ega peletada.

Teisendunuid ja loomaks pöördunuid salliti meelsasti, sest nad oli tavaliselt õilsa loomuga. Vihati, kardeti ja jälitati üksnes libahunte, kuldistunuid ja metskassistunuid. Nende hävitamiseks pidasid kütid pühapäeviti isegi jahti.

Hiljuti veel, tosin aastaid tagasi, imetleti mõisas lustliku meelega flamingot — endist aedniku õpipoissi. Juba lapsest peast ta oli harjunud tiigipervedel ja lompides kolama, vahtides vette. Kui ta ema arusaamatul kombel ära kadus — mõned moonanaised olevat näinud teda taevasse lendavat —, hakkas vaeslapsest nooruk kätega lennuliigutusi harjutama. Võttis omaks hulga linnu kombeid; õngitses toitu pöidla ja nimetissõrme varal, käsi kurekaelana loogas. Kui aga aednik nägema juhtus, kuidas tema õpilane elavaid konni neelas, valati talle valus keretäis. Veel muudegi koeruste eest sai poiss vitsu, kuni võõrdus inetuste tegemisest. Naised panid ta köögis risu koristama ja tuld hinges hoidma. Tõsist töömeest temast ei saanud. Jõude olles ta seisis vasema jala toel, nagu ehtne flamingo kunagi, parema jala kand istmiku alla tõmmatud, pea külje poole viltu. Õhtul toimus tema etendus. Selleks kogunes noorrahvas pargitagusele murule. Flamingo tantsis neile, sooritades kõrg- ning madaljooksu. Oma artistliku võimega ta võlus töövaimude südamed. Härrasrahvale muutus see pikapeale ometi tüütavaks ja lemmiklind viidi kuhugi ära.

Vastsaabunud lammas-naisega polnud mingisuguseid pahandusi, sest ta kombed võinuksid kellele tahtes eeskujuks olla. Oma soovid ja tujud painutas lammas nüansirikkasse määgimisse, kõigile kergelt mõistetavasse. Aru

oli tal õigel paigal ning peagi avastas ta ise, kuidas mõisale kasulik olla.

Mõisa söötidel sõi mitmesajaline kari sarvloomi. Tollest küllusest valiti mõisa härrandliku rahva jaoks, kelle hulka loeti meistermeeste perekondigi, taltsamad loomad lüpsilehmadeks. Moonakad ja ajateenistujad pidid ise udarasemaid lehmi kinni püüdma ning taltsutama. Vastavalt seisuslikele vaheseintele tõmmati ka piimaloomade paigutamisele kindel vahe: härraskarjal oli laut ja tara, kehvikute karjadel vaid laoalused väljakuil. Loomade hooldamine ja lüpsmine seisis vilunud talitajate käes.

Lehmad olid targad, isepäised ja kitsiduseni kokkuhoidlikud: sõõratasid piima ainult vasikatele. Ehkki nende jalad kinni seoti, oli kardetav neile lüpsilännikuga läheneda. Parimaks peibutajaks lehma ja lüpsja vahel oli elava vasika asendajana kunstlik vasikas, valmistatud noore mullika täistopitud nahast. Toda ebavasikat sõidutati käsivankril tarast tarasse ning kanti iga lüpstava lehma kõrvale. Hiljem avastati, et piisas pukk-jalastki, mille üle laotati vasikanahk, karvapoolega ülespidi. Kuid jandamine pukiga rahutute loomade vahel oli küllaltki tülikas.

Lammas-inimene hoidus vaistlikult loomade poole ja rändas koos karjatalitajatega tarast tarasse. Vaadelnud aegaviitvat puki käsitsemist, ta haaras naha ning puges ise sellesse. Polnud ta küll ehtne vasikas, ent ometi elus olend, kes komberdas lehmast lehmani. Surunud enda looma külje vastu, ergutas ta oma ihusoojusega ning rahulikkude liigutustega lehma emalikke instinkte. Piimasaak tõhustus ja karjatalitajad leidsid, et Jumal ise oli läkitanud neile õige abilise.

Vaimset sidet Jumala ja lammas-inimese vahel polnud võimalik eitada. Naine pöördus igal õhtul härdalt taeva poole. Läks eukalüptide alleed mööda maanteele; luusis kraavikallastel, nagu näsiks rohtu. Arvates kõhu täis söönud olevat, pani käed kokku; tänas ja palvetas. Vahel määgis haledalt, oodates ja kutsudes kedagi.

Linnas sai mõisa lammas-naise lugu teatavaks. Maarja põllehoidjad taipasid otsekohe, et määgija ei ole keegi muu kui nende oma vägistamises kannatanud ning kohtulaua ees solvatud kaasõde. Midagi väga halba pidi temaga juhtunud olema, sest muidu poleks ta jumalavallatuks peetud paruni karjamaadele sattunud. Polnud kuigi

aimnu, mil kaasõed ta ühe Kristuse tunnistajatest jutlustajaga abiellu pühendasid — mitte voodite ühendamiseks, vaid sõsarlik-vendlikuks kooseluks. Nad läksid rändmisjoni teele jumalariigi jaoks hingi värbama. Mõistatuslikul kombel polnud neist hiljem midagi kuulda.

Oed pidasid esinaise pool aru ja otsustasid oma kaaslase mõisast ära tuua. Aeg selleks oli erandlikult sobiv, sest põllehoidjate tegevusala laienes ning mitmekesistus. Pealinnas oli nende liikumine uue rühmaga rikastunud, mis Maarja Lammaste nime kandis. Tolle liikmed rändasid määgides majast majja ning korjasid vallaslaste varjulate asutamiseks andisid. Samasuguste rühmade asutamist õhutati ka provintsides.

«Eks tule meile kadunud kaasõe leidmine suureks rõõmuks ja kasuks,» ütles esinaine. «Temast saab meie lammaste pere emalammas.»

Mõisarahva meel jäi vagatseva lamba kaotusest nuktaks. Lahkujale ning tema viijatele anti rikkalikult kingitusi kaasa. Lammas ise hoidus õnnesklevalt kaasõdede ligi, toppis nina nende põlle alla ja ögises tallekese kombel.

Vahepeal oli põllehoidjate koondisse kaks iseäralikku tüdrukut vastu võetud. Tulid ise ja pakkusid endid, omamata soovitajaid. Esinaine kuulas nad üle ning soostus mõlemate soovi rahuldama. Olid õeksed, nähtavasti jõukast perekonnast. Mitte veel vanapiigad, aga ikkagi eakad. Üht neist hüüti Primariaks, teist Sekundariaks. Tööinimesed nad polnud; seda järeldas esinaine nende lakitud küünitest. Veel muudelgi põhjustel kiindus emanda pilk tüdrukute kätesse. Tõmbiotsalised, peaaegu lihavad sõrmed olid liikmetest mügarased, sisekülgedel rohkete tüüpastega. Käelabad jätsid närbuva kapsalehe mulje. Emand arvas teadvat, et selliseid käsi omavad iseendaga vastuollu sattunud vallalised naised. Aga tüdrukute pelglik hoiak ning ebakindel kõneviis meeldisid talle. Emand lootis kasvatada neist vananevaist lastest endale truud abilised.

Tüdrukud külastasid korralikult õilisõdede koosviibimisi, õppisid laulma, õmblesid endile nägusad põlled ja võtsid ka koduseks ajaviiteks õmblustöid kaasa. Ometi polnud too sobivus ja soojus, mis oleks võimaldanud neid hingestatud kaasõdedeks pidada. Nad ei jaganud teiste põllehoidjatega südamlikkust, ei laskunud usaldusvahe-

kordadesse ega kõnelnud kunagi oma salamuredest. Seltsisid aina omavahel, jäädes võõrteradeks vakas. Esinaine, kes küllalt patutsejaid oli näinud ning ka ise mitte just roosina Jumala aias õitsenud, kaldus arvama, et nende kaksikute lihalisus peab olema nagu liigselt väetatud peenar, kus kasvavad rammust riknenud taimed.

Kui Maarja Lammaste rühma loomine tõsiselt käsile tuli, päris esinaine õestelt, kas nad nõustuvad astuma selle liikmeiks ja rändama määgides tänavatel. Õeksed ehmusid; tahtsid vastata, kuid jäid nõutuks. Emand taipas, et tüdrukud seda mõeldavust juba olid kaalunud, kuid hirmuga selle eest taandunud. Nad ei teadnud isegi, mida otsustada ja kuidas sellest silmusest lahti rabelda.

«Teie sarnanete teineteisega just kui kaks veetilka,» tigenes emand neid noomima. «Teie seesmus on vigane, teie hingelätted on ummistunud. Olete teinud endist kinnise karbi ja asute selle sees nagu limukad oma kojas. Öelge mulle vähemalt, kas te pihil käite ja kas pihtimine teid kutsub?»

Õeksed jaatasid.

«Kas räägite pihiisale täielikku tõtt? Kas olete tunnistanud temale kõik patused teod ja mõtlemised? Kas avate talle oma hingesaladused? . . . Ärge vaikige! Vastake! Ma nõuan tõtt.»

«Ei ole . . .» sosistas üks kitsikusse aetuist; teine kinnitas seda pealiigutusega: ei ole.

«Nii ma arvasingi,» võidutses emand. «Teie pole üksnes minu ees salatsenud, vaid ka Jumala ja tema seatute ees. Häbi — suur patt. Miks ei pane te oma südant avapoolele? Miks ei näita te näpuga paisete peale?»

«Ei saa . . . seda ei jaksa.»

«Ma peaksin teid kohe põllehoidjate perest välja heitma,» lausus emand. «Aga mis teist saab? Kuhu te lähete oma kinnise südamega, raiskunud tüdrukud? Kas üheksa või üksteistkümmend pattu — aga teie peate meelt parandama ja puhtalt tagasi tulema. Minge!»

Tänaval hakkas Primaria läkastama ja öökima. Sekundaria köhis oma kurgukrambi taskurätikusse. Rutates ja kõndides kõrvu näisid nad ühesarnase kehahoiu tõttu teineteisesse liitunud olevat. Mõtted olid neil samuti ühised — määgivatest lammastest, kes nagu kõndisid nende ees ja taga.

Kodu polnud nendele ei puhkekoduks ega vaimuravilaks. Nad vaid asusid seal; kasutasid seinu ja katust. Olid jäänud sinna perekonna pärandusena kestvateks kostilisteks. Teenijad — kaks asjalikku neegritari ja hooviseidane — täitsid oma kohustusi harjumuslikult; ei tülitanud kedagi ega vajanud käskimist. Vend, kes vanemate surma ja vanema venna lahkumise järel savitööstust korras hoidis, suhtus õdedesse ükskõikselt. Tavaliselt ei pannud nad üksteist tähelegi: tõusid, väljusid, sõid ja heitsid puhkama eri aegadel, nii kuidas kellelegi harjumuseks. Maja oli kolme inimese jaoks liiga suur. Puudus ruum, kuhu mahutada ruumiküllust. Võinuks valida ja sisustada tube. Ometi asusid õeksed samas väheldases nurgatoas, mis neile lapsepõlves määrati. Lasksid paigutada sinna kahe pisikese voodi asendamiseks ühe suure. Tahtsid viibida teineteisele emaihulikus läheduses. Tuba polnudki neile toaks, vaid lahutamata osaks neist enestest — sama igavuse ja tüdimusega, samade pahedega.

Välised tuuletõmbed läbistasid harva nende elu. Ema surm ja vanema venna majast lahkumine osutusid esimeseks puhanguiks, mis nende oleskelu pinna virvendama tõid. Vastandina tavalistele noortele suhtusid nad ema kaotusse peaaegu ilma pisarata, sest ema veidrad tujud ei jätnud talle mahti lapsi omaks pidada ega nende eest hoolitseda. Hoopis sügavama mõlalöögina rabas õeste seiskunud igapäevsust Antenorist venna põlglik kodumaja hülgamine. Õeksed arvasid, et nad oma alaväärsusega perekondlikke ebasobivusi lõkkel aitasid hoida. Kas polnud Antenor õigustatud kõiki perekonnaliikmeid ligaseiks ja pahestunuiks pidama, olgu ta ise ehk pahestunumgi . . . Ta võis seda, sest ta oli tugev.

See enesealandamise ja süütunnetamise pesa kiindus püsivalt õeste meelesulgudesse, pärast seda kui nende kadunud ema kodukäijaks hakkas. Miks ema rahulikult hauas ei püsinud, oleksid tütred soovinud emalt eneselt küsida. Aga ema tuli alati salaja; ning kui nad kuulsidki ta samme või kõledat tuuletõmmet avatud uksest, siis kiskusid nad endile teki üle pea. Ema koristas nende tagant laokilejäetud esemeid, pühkis toapõranda puhtaks ja süütas Jeesuse Kristuse seinakuju ees küünla põlema. Kui õeksed mõned intiimsed lapid ligunema viisid — ikka juhtus see nendega üheaegselt —, siis pesi ema need puhtaks ja viis kuuri taha kuivama. Tütarde iluravivahendite

peale oli ema vihane; sageli viskas ta huulepulgad ja mandliveepudeli paberikorvi.

Vend juhtus õdedelt möödaminevalt küsima:

«Jälle te kolasite öösel... Kas poleks kohasem tuba päeval koristada ja pesupesemine teenijate asjaks jätta?»

Õeksed ei vastanud talle, olles otsustanud perekonnasaladuse eneste teadul hoida. Mõeldavasti oli see ka ema sooviks, sest kodukäijana suhtles ema üksnes tütardega. Kõik oma ülemised ütles ta ainult neile: manitses ja tegi etteheiteid. Kurjustas, et tütarde eluviis olevat paheline; nende ihud kõlvatusse vääratanud. Lapsena nad tohtisid küll teineteist suudelda ning kallistada; nüüd ei kõlbavat see enam. Kas tüdrukud ise ei märka, et maailm käitub kõikjal teisiti? Aeg oleks nendelgi endale mees leida ja perekond asutada. Ei peaks see mingipärast võimalik olema, siis saagu nad vähemalt iseseisvaiks isikuiks.

Antenorist ei lausunud ema kunagi halba; nimetas teda oma armsaks pojaks, kelle isa oma mõtlemata tujudega majast välja oli peletanud. Ja ega teiegi, kahetses ta, polo süüst puhtad: ei osanud hinnata venda, läilastasite ta elu. Soovitas tütardele vend üles otsida ja paluda temalt andestust.

Aga kus oli Antenor? Nad viisid talle vangimajja parimad palad koduselt toidulaualt; vend ei võtnud neid vastu, ei nõustunud õdedega kokkugi saama. Tundes venna suhteid professor Cardosoga, nad olid piilunud teda professori maja läheduses. Sattusid venda nägemagi, aga ei julgenud talle vastu astuda, kätt pakkuda. Viimati imetlesid nad teda Madonna auks korraldatud rongkäigus. Seal ta esines väepealikuna ja kaptenina tormitseval merel. Rahvatiheduses ei pääsenud nad talle ligi ja vend ei vaadanud õdede poole. Pärast seda kadus ta jäljetult. Nüüd käivad kuuldused tema rännust kuski ebamäärasuses. Ta õpetavat rahvast ja sooritavat imetegusid.

Mitte asjata ei kinnita ema neile unetaolistes ilmnemistes, et olgu Antenor neile eeskujuks. Õilsuse tee kulgeb ihu vabadusest hinge puhtusele. Palvetage ja purgige oma meelsus patusest uimast. Lunastus on kõigile käepärast.

Õeksed teadsid seda niigi. Valmistusid külastama esimesi varajasi missasid, kuid jäid ikka hiljaks, sest öösiti oli nende uni palavikuline ja hommikutel ei jaksanud nad roidunud ihu voodist välja vedada. Higised riided põrandale loobitud, silmitsesid nad teineteist; avastasid võlusid, kuid ka tülgastust. Hakkasid vastastikku viigu otsima ja etteheiteid leiutama. Kasvatasid endis ohakaid, mille okkad pöördusid nende eneste vastu.

«Armas õde, see käib üle meie mõistuse!» hüüatasid nad just kui ühest suust. «Nii pole enam võimalik elada. Meil pole isiklikku pattu... meil on ühine patt. Kahekesi ei saa me sellest kunagi lahti. Õde, armas õde, olgu kord otsustatud. Lähme lahku, lähme otsekohe lahku.»

Esimese eneseteostamise sammuna otsustasid kumbki omaette tuppa elama asuda. Valisid selleks külgnevad toad. Vedasid ning tõstsid mööbleid. Vaheukse ette paigutasid riidekapi. Lukuaugud toppisid kinni. Nende silmad punetasid ja häbelesid. Toimitsemine oli aeglane ja ebakindel. Näis, et nad oma töö otstarbekuses kahtlevad. Askeldamine pakkus neile siiski meelelahutust ja aitas eisustada ajatühjust. Õhtul läks kumbki oma tuppa.

Akende pimenedes tekkis neisse hirm. Lambivalgus oli kahvatu, kuid heitis põrandale varjudesegust kuma. Kui nüüd ema peaks tulema, mis lausub ta nende ettevõtlikkusest ja kumba neist ta külastab esimesena? Maja vaikis, aga rahu polnud. Roidumus painas silmalaugusid, ilma et sinna und suruda. Aknast möödusid vargsed sammud; köögiuks avanes vist.

Sekundaria karjatas ning viskus voodist välja. Raputas, lõngutas ust. Põrkas saalis toolide vastu. Hüüdis õde appi. Primaria tõmbas ta oma tuppa. Seal langesid nad teineteise kaela. Olid mõlemad ehmunud; laususid vastastikku rahustavaid, andestavaid ja paluvaid sõnu. Vabanesid hirmust ja hingeldamisest alles voodis, kus mattusid linadesse. Hoidusid kramplikult kokku ja nutsid.

Hakkasid venima taas hingenärimise päevad. Õeksed ei puudunud üheltki pärastlõunaselt missalt. Lahkudes oma koguduse kirikust, külastasid nad veel teisigi kirikuid. Põlvitasid peamiselt Neitsi Maarja ees. Tänavatel sattusid nad määgimist kuulma ning mõistsid, et Maarja Lambad olid juba majast majja rändamas. Õeste südamesse langes piinav kahetsusekivi. Määgimine ei meenutanud neile üksnes nende viimast väärikuseta kõnelust põllehoidjate esinaisega, vaid nilpis külmutava ilakeelega mingisugust osa nende sisemuses.

Koduväravas nad märkasid, kuidas neile taamalt kätt viibutati, ja nii oli see sündinud juba mõnda korda. Nad tundsid toda inimest, kes neile teretamistega läheneda

püüdis. Kui õeksed alles haljad plikad olid, veeres hommikuti nende elamu taguselt künkalt kolmerattaline käru kolisedes alla. Igal roosataval päikesetõusul äratas too kolin neid unest. Õeksed teadsid, et tolle käsivankri juhiks oli aednikust naabri kasvuealine poeg, kes selliselt aedvilja turule sõidutas. Poiss oli osav; lamas kõhuli oma kolmratta päral ja juhtis seda jalgade maad mööda lohisedes mäest alla, samuti kui juhib mõlamees paadiahtrist paati. Vahel oli ta koorma täienduseks endale veel banaanikobara turjale mugandanud. Varsataoliselt pikki jalgu omades, põsedki varsalikult lamedad, valmistas too nooruk vankril turnides plikadele nalja.

Siis kadus korraga too pikakoivaline poiss; jäi aastateks teadmata kuhu. Hiljuti suri ta isa. Matusele poeg ei ilmunud, aga pärast matuseid askeldas ta juba aias. Juhtudes õekseid nägema, viipas ta neile, olgu kaugelt või lähedalt, tuttavlikult käega. Tuli väravasse, püüdis vestelda. Leiutas ettekäändeid nende õue külastamiseks. Sattus tihti õeste teele — seal, kus see kuidagi põhjendatud polnud.

«Tea, kumba ta meist peaks noolima?!» arutlesid tüdrukud. «Katsume ta proovile võtta.»

Õestel puudus vajadus oma sisimaid mõtteid sõnadesse valada. Abiellumise võimalus esines neile kummitusena võimatuste maailmast. Olles kohandanud oma mõtte- ja tundevara paratamatule tõdemisele, et nad teineteisest loobuda ei suuda, soovisid nad vähemalt välise käitumise poolest omaealiste neiude joonel püsida. Kui innukas jälitaja taas nende teele ilmus, ei põikunud õeksed kõrvale, vaid laskusid heanaaberlikku vestlusse. Ei märganud, kuidas jutt sõnavarakaks muutus. Lahkudes jätsid nad isegi kättpidi jumalaga ning lubasid jälle kohtuda.

Esmakordselt vilksatas õeste näos pärast pikka suletust midagi intrigeeriva naeratuse taolist. Noormees sattus neile meelepäraseks. Nad leiutasid talle ka hüüdnime — Aabel. Lehitsedes piibliloo kaunistatud väljaannet, hämmastas neid naabermehe kummaline sarnasus Kaini tapetud venna Aabeliga: samasugused pikad jalad kui surnult lamaval Aabelil, sama turris sõõrmetega nina, ahtakeselt kuhistatud laup ning sügavaks kraavistatud huulte lõige. Võinuks tapetud Aabel oma suu ümbrusse samasuguse kibestunud naeratuse võluda, kui omas seda elav Aabel, polnuks identsuses enam kahtlust. Õeksed järeldasid selgest, et nende austaja pidi traagilise saatusega isik olema.

Pühapäeval nad läksid ehitusel oleva kiriku näitemüügi ning korjanduse laadale. Tellingute vahele oli riputatud värvilisi paberlaternaid; nende vahel venisid ja lipendasid kirevad serpentiinilindid. Poolvalmis kupli all laulis mariannade koor. Müügi- ja oksjonilavad asetsesid ehitise kummalgi küljel. Rahvas näis ajamured unustanud olevat, võttes laada tingeltanglist vilkalt osa.

Ka õeksed oma saatjaga sukeldusid rahvasaginasse. Aabel ostis limonaadi ja präänikuid ning kinkis neile pronksripatsi. Osutus kõnniskledes huvitavaks lobisejaks.

«Ma näen, teil on tublisti käsnatanud käed,» ta ütles.

«Mis sellest siis?»

«Ega paha ole sellest vähematki. Ilupuude küljes kasvavad ka käsnad, aga neid kutsutakse kuidagi teisiti. Mu kadunud ema ütles, et halbade inimeste käsnad kasvavad sissepoole, heade inimeste omad väljapoole. Teil on välised käsnad ja nad meeldivad mulle väga.»

Õeksed ei vastanud, sest jutt kõhestas neid. Aabel aga jätkas samal usaldust koplaval toonil:

«Kellel pole käsni, sellel pole ka hella südant. Pahestunud inimesel on käsnane süda. Aga vahel juhtub nii, et südamekäsnad pistavad nina naha alt välja. Siis peab neid hirmutamisega peletama. Mul endal olid ka käsnad, kui ma veel poissmees olin. Pärast läksid mu käsnad naise kaenla alla ja sealt tema hinge peale, sest mu naisel oli väga kiusune hing.»

«Teie olete siis naisemees?» hämmastusid õeksed.

«Olen ja ei ole kah ... õigem siiski, et ei ole. Mu naine jooksis minema. Kui ma tahtsin tuua teda politsei ja kohtuga jälle tagasi, siis öeldi mulle, et mul pole naise peale mingisugust õigust ... ja et mul polegi naist.»

«Väga segane jutt, austatud härra,» üles Primaria ning Sekundaria kordas seda just kui libisev iil: «Väga, väga segane.»

«See ainult näib nii, sest maailmas ei ole puhtaveeallikaid. Teid, kallid preilid, paneksin ma küll kas või Eedeni aeda kristallveeallikaks ... ja kui sinna veel kuldkalakesi panna, siis jooks sellest isegi mõni õnnis ingel.»

Õeksed muutusid rahutuks. Aabel jagas neile küll kiitust — aga ta sõnadest kostsid jumalavallatuse toonid. Ilelõige piinas õekseid siiski Aabeli abielu mõistatus: kas ta on või pole naisemees?

«Jumala ees ma olin küll, aga maailma ees mitte. Vaadake, preilid, meid laulatas paari üks püha . . . väga püha mees. Üks pühak!»

«Just kui meie vend!»

Uudishimutsemise järg siirdus Aabeli kätte:

«Kas teie vend . . . kas härra Antenor on tõesti pühak?»

«Meie usume seda küll,» kinnitasid preilid.

«On mullegi sellest jutustatud. Kui Jumalaema külas käis, olin ma pealinnas; jäin suurest õndsusest ilma. Antenori tundsin ma kaugelt ja lähedalt. Ta oli poisikesest peast kuri rusikamees. Eks ta kakle nüüd paharetti dega . . . enda ja teiste eest . . . ja eks lange teilegi osa tema pühadusest. Nojah, auväärilised preilid, näete — üks sihuke pühak laulatas mu paari. Aga meie ülipüha katoliku kirik tunnustab ainult sakramentlikult kindlat laulatust. Nii pühiti mu suu puhtaks. Ma olin ja jäin poissmeheks. Kui nüüd üks halastaja neitsi mind kaissu ei võta, kasvavad mu ihu peale käsnad.»

«Miks te, austatud härra, nii palju käsnadest räägite?»

«Sellepärast, et mu süda januneb ja põleb. Ütelge mulle, kaunid õeksed, kas teie ihu peal ka käsnasid kasvab?»

«Nii uudishimulik ei olda.»

«Ma pole uudishimulik, ma ajan ainult täpsust taga. Ma tahan tõde teada. Teie näete ometi, et ma olen oma südame teie külge poonud. Teie olete, nagu pikuti ja põiki . . . kahe peale kokku, nagu ristipuu. Ja mina ripun selle küljes oma valudega. Kui ma teie käsni näeksin . . . siis näeksin ma ka teie ihu . . . ja see oleks mulle nagu hea- ja kurjatundmise puu paradiisiaias.»

Nad olid laadalt juba lahkunud ning seisid pooltühjal tänaval. Õeksed vahtisid häbelikult maha, sest neile tundus, et sellist rõvedat juttu ei peaks tütarlastele aetama. Aga mis tütarlapsed nad enam oleksidki! Kas ei soovi nad ise, et neid teiste täisealiste neiudega kogemustelt ühevääreseiks peetaks?

«Auväärilise härra,» kostis Primaria ka Sekundaria eest. «Niisugused mõtlemised ja ütlemised pidage endale. Vastasel korral me pöörame teile selja ega kohtu teiega enam eluilmaski.»

Aabeli näoilme peegeldas ahastust.

«Jumala pärast, õeksed, ärge solvake mind! Ma pole

poole sõna võrragi lubamatut lausunud. Avaldan ainult oma tundeid, mida peita ei jaksa. Teie olete ometi ise aru saanud, et ma teid armastan . . . armastan rohkem kui maa peal ja taevas armastusväärset leida. Ma ei suudaks ilma teieta elada, oleksin kadunud hing. Vaadake mulle ainult otsa. Mida te näete seal? Isa sõimas mind vihatujul Kainiks. Aga kui juba, siis pole ma Kain, vaid tema tapetud vend Aabel. Mind painab surmatud venna saatus . . . olen määratud hukkumisele. Kui teie mind oma sülega ei lunasta, siis polegi minu jaoks enam lunastust. Ma pean teiega abielluma, võtma teid naiseks.»

Haliseva mehe näost ja sõnadest langes õeste tundeläätsedesse helgiheiteline valgus: nad polnud eksinud — nende ees seisis Aabel, elav, ehkki pidanuks olema surnud.

«Aga . . . aga . . .» kogelesid õeksed. «Teie armastate . . . tahate abielluda. Aga kumba meist te siis armastate? Kellega tahaksite abiellu astuda? Meid on kaks.»

«Mõlematega, teie kahega, nagu seisate praegu siin!» kinnitas mees. «Armastan teid mõlemaid. Südamel on ometi kaks poolt. Kuidas saaksin ma armastada pooliku südamega? Tulge mulle naiseks, tulge mõlemad!»

«See on võimatu! See on hullu jutt!»

«Kui ma hull olen, siis olete ka teie hullud, sest minu hullus tuleb teist. Miks oleks meie abielu võimatu? Kas looduses ei ole kõik kobaras koos? Miks ei võiks meil olla ühine armastus ja ühine voodi? Vaadake kauna: ta pigistab oma vilja kahe kestapoole vahele. Tühi kaun ei kanna vilja. Ma tahan teie vahel ainult viljaivakeseks olla. Mõelge ja saage aru. Ma olen teie ees oma hinge paljastanud; teil tuleb ainult ihu paljastada.»

Agedushoo haaratud mees žestikuleeris ja kõneles veenvalt; tõi näiteid Piibli suurkujude naitumislugudest ja mainis Jumalat ennast, kes on ometi kolmik. Oli kindel oma tões ja selle teostamises. Ei märganud, et teda ei kuulatud enam — et nood, kelle jaoks ta kõnet masindas, olid ära põgenenud. — —

Koju jõudnuina oli õestel raske otsustada, kas neid pilgati või puistas kummaline mees oma südame vassitud sisu ausas tõetundmises nende jalgade ette. Ta peab meid Noa tütardeks, mõtlesid õeksed. Aga ta ise ei ulatu Noa habemenigi. Kõneleb nagu hukkuja, ja hukkuja ta ongi. Kas ei siple ta samuti saatuse püünistes nagu meie ise?

Kindlasti on ta õnnetu, aga meie ei saa olla tema päästjaiks.

Aabelist hakkasid õeksed eemale hoiduma; ei võimaldanud talle kohtumist, ei võtnud vastu ta tervitusi. Põgenesid, kui ta nende teele sattus. Aga Aabel ei lakanud neid jälitamast. Ta kõndis öösiti otsekui tunnimees müüri taga nende akna all. Nad kuulsid ta samme, raskeid saatuslikke samme. Vaikuses kostsid need üksikult loetavaina nagu Noa sammud laevalael. Vahel need mütsud vaikisid; siis teadsid õeksed, et mees seisab ja vahib nende akna poole. Peljutav kuumus ning ärevus läbis kuulatlejate ihu. Miks ta meid kiusab ja hirmutab? Miks tungib ta vägisi meie ellu ja püüab meid ahistada? Ent ei: ta kinnitas ometi, et ta pole ahistaja — et ta tahaks vaid viljastavaks ivakeseks olla kaunakestade vahel. Kuidas see küll tunduks, kui ta tõeliselt meie vahele oleks pigistatud? Kumba meist ta embaks esimesena ja mis tunneks teine sel puhul?

Mitte kunagi varem — esmakordselt näis nüüd õestele, et nad pelgavad teineteist.

«Ma ei kannataks seda . . .» tunnistas Primaria avameelselt. «Ma ei suudaks taluda, kui ma näeksin ja kuuleksin, kuidas sa temaga ihaled. Ma tapaksin ta ära.»

«Väga imelik sinust . . .» sedastas õde. «Väga kahtlane avameelsus. Mulle näib, et sa oled temasse armunud.»

«Ma hammustan sind, siis sa mõistad, kellesse ma armunud olen,» kähistas Primaria.

Ei tulnud enam öid, mil kõnniskleja nende akna all poleks kõnnisklenud. Õeksed hoidsid teineteisest kinni, püüdes tasandada südame ennatlikke lööke. Nende und tallasid võikad sammud ka siis, kui samme polnudki.

Tuleks ometi ema ja peletaks kõndija minema! Kuid ema ei tulnud. Vist tõkestas elav surnu seiklejat surnut.

VIII

Sõduritele, kes kaubavooride julgeoleku kaitseks määstikku olid saadetud, anti käsk tõrjuda tagasi linnast saabuvad ulajad naised ja mitte võimaldada neile kohtumist röövjõuguks koondunud põgenikega. Kuidas seda korraldust täita, pidid nad ise oludele vastavalt otsustama; instruktsioon ei sisaldanud selleks täpsustusi.

Mäestik oli igivana ja ruineerunud, sõdurid noored ja rohelised alles. Seistes vastakuti, nad ei saanud olla sõbrad.

Maanteelt sai vaid tükati raugastunud kõrgharjadele pilku heita. Metsa vahele surusid endid siin ja seal sünged kaljud. Nende vahelt paistsid just kui taevasest koopasuust sakiliste tippude hambad — enamasti kontsud kunagisest hammastikust. Nood purdlõuased koopad näisid igal paljastumisel irvitavat ning ähvardavat, ka siis, kui sinna tõusva või loojeneva päikese kiiri langes. Oli parem mitte näha noid lõustu, sest nende ilme sisendas kohmetust.

Ka mets polnud sõbralikuks hõlmajaks. Üksikud hiigelpuud, kaljude jalal metuusalateks igandunud, laiutasid jämedaid oksi sasise võsa üle. Lehtede asemel katsid neid kammimata juustena ning pulstunud habemena pikad samblanarmendused. Hallid ja elutud, nad võistlesid raugastumiselt mäeharjade puri-, kihv- ja lõikehammaste tüügastega. Rohelised parasiitkasvude pesad — orhideed ja muud varjuõielised — paosklesid okste vahel, lisandamata puuraukadele elulist värskust. Teekülgi palistav padrik oli väät- ja putkkasvudega ning krobelise rohuga tihedaks punutud. Sõdureile tundus, nagu varitseks neid tollest läbitungimatusest nimetute ohtude leegion.

Raske päike langetas metsaladvastikule kuumust oma kiiri näitamata. Alaline hämarus oli ometi helkiv. Silmade ette sugenes teesklevaid virvendusi. Kivid punakal teejoonel toppisid endid kõndijale jalgade ette. Kui kõrgendati sammu, et neist üle astuda, polnudki neid tõeliselt; paar astet kaugemal panid nad kõndija komistama.

Sõdurid olid värvatud linnast ja provintsi enam asustatud aladelt. Kaugele kroonu hõik ei kostnud; polnud selleks vajadustki, sest vabatahtlike arv oli sundmobiliseeritute omast alati suurem. Nekrutite väljaõpe oli näiliselt pingeline, ent ei ulatunud marssimisest ja püssi palgesse tõstmisest palju kaugemale. Mäestikuolud olid neile võõrad.

Garnisoniülem saatis kuberneri ettepanekul ainult kuuskümmend jalameest röövleid silmas pidama, määrates neile teist aega teenistuva seersandi ja kaks kapralit juhtideks. Kolonni taga logisesid veokoormad ning suitses plekk-korstnaga välisköök. Metsa jõudnult laagerduti esimesel avaral vahelikul, sealsamas, kus muiste kivimurd

oli asunud. Peeti aru, kuidas jaotada mehed nii, et vahemaad valveüksuste vahel liiga suured ei tuleks, kuid ikkagi kogu tõusutee kataksid. Seersant keerutas ülemuslikult vurrusid ja lahendas probleemi kolmemeheliste kobarate alusel, lootes mehitada selliselt kogu maanteekallaku kuni vooreharjani. Tegelikult piisas meestest vaid abilaagri ja selle tiivakatte korrastamiseks.

Järgnevail öil pidasid kolmikud hirmusegust valvet. Tuliputukad lendlesid põõsastes, muutes pimediku tuhandesilmiseks varitsejaks. Koidikul rabistasid tuulepuhangud põgenevate peletiste lakku ning vihisevaid sabasid. Päeval küürutasid kaljude ja murdunud puude all ürgelukate kivistunud turjad. Teekõverikel muutsid kivid ja põõsad nii oma asendit kui kuju, lähenedes ning kaugenedes vaheldumisi. Sõdurid ei söandanud tukkuda, hoolimata silmade kibelemisest. Tulistades viirastuslikke kogusid, lõhkes laeng otsekui nende eneste kõrvus. Pauk ei kostnud kaugele; kuul kadus kuhugi olematusse. Vastukajana tilistas mäestikumets ennekuulmata kellukesi. Sõdurid ei usaldanud oma kuulmis- ja nägemismeelt. Mõjus lohutusena, kui mõni tuntud loom, kas või leopard, lummutusliku hääle asemel võltsist vaba häält tõstis.

Kolmikute süsteem otsustati lõpetada. Mehed jagati kampivateks salkadeks lõkketule ja ühistelgi kasutamise mõnudega. See tõhustas nende julgeolekutunnet, kuid ei vabastanud neid viirastustest. Valvepostil seisjad hoidsid sõrme püssipäästikul, kuulatades iga tuksatust. Röövlid oleksid viibinud kui siinsamas. Mõõkputkede paindumine nagu teritas terast. Jäik ärevusejuga kõditas valvajate seesmust.

Teised, kes telgis unetusega maadlesid, kartsid madusid ja muid mürgiseid roomajaid. Päeval nähtud moondkujud segunesid unevirveisse.

Selles pinges ei jäänud muud üle, kui paluda seersanti, et ta ülemust informeeriks, taotledes asendajate saatmist ning puhkust vintsutatud meestele. Enne aga, kui seersant selle hädasammuga oleks nõustunud, juhtus midagi, mis uimasuspilved hajutas. Esikampingu mehed, kes ühel hommikul jaheda vee rätikutega ihult öövimma maha hõõrusid, kuulsid üllatuseks lõbusat jutuvadinat ja naeru lähenevat.

«Halloo, kamraadid!» hüüti neile. «Kas olete alles ja ikka siin? Tulime teid lohutama ja teile seltsi pakkuma.

Kuidas käsi käib? Kas ootasite meid? Jäime küll hiljaks, kuid oleme nüüd siin.»

Naised ja neiud kirevates seelikutes, lahtiste juuste hõljudes, priskelt päevitunud, viipasid sõdureile tervitust ja lehvitasid rätikuid.

«Rõõm ja rahu kõigile! Oleme sõbrad ja heasoovlased. Alistume ilma võitluseta. Heitsime linnamured maha ja tulime ilutsema. Tere, noorus!»

Nad ise polnud silmapaistvalt noored, kuid käitusid albilt. Tuul oli neid tuuseldanud, tolm tohlutanud; nende näod punetasid vasekarvaliselt ja säärtel sinetas rännuraskus. Aga nad polnud väsinud. Sammusid hoogsalt, kuraasikalt, ilmes üleannetus ning lust.

«Teame küll, et kasarmust on teile käsk antud meid vaenuga vastu võtta. See pole rohkem ega vähem kui vanade kindralite ja kolonelide kadedus, kes ise enam ei kõlba tegevasse väkke. Teil on teine mahl ja teised arusaamad. Liidame kõik relvaliigid ühiseks võiduks. Kamraadid lahingus, kamraadid vennastuses. Kadugu võikus ja võõrastus!»

Juba rippusid nad liibunult sõdurite kaelas, lobisesid naljasui, kuidas neid linnas hoiatatud ja hirmutatud. Kristlikud õed kõndinud nendega kaasa ja kiskunud neid hõlmapidi tagasi. Aga nendele jäänud mulje, et vagad õed ise oleksid meelsasti kampa löönud; üksnes arg veri ja saamatus takistanud neid selles.

«Ja millise laimujutu nad meie peale lahti lasksid!» seletasid nad õhinal. «Trotsisid, et meie minevat röövlite ja lastetapjatega pillerkaari pidama, just kui oleksime meie mõned Vaba Harjaku litad.»

Laskuti paarikaupa murule ja sobitati sõprust. Seersant lahtis keelavalt vahele astuda, aga ta vurrud muhelesid ja käsi sattus kogemata ladusa mustlanna pihta patsutama. Elatanud kroonuonu võitles ränka kohusetunde võitlust. Otsustas olla karm ja nõudlik, kuid arvestada ka sõjaolustiku paratamatust. Nõustus naisi laagrisse jätma — üheks ööks, üheksainsaks ööks! Täna, mitte enam homme, võivad naised sõduritele suppi keeta ja ka ise rännuväsimusest välja puhata. Aga homme tuleb neil linna tagasi minna.

Reetlikult libitsev mustlanna, kuljused kaelas ja kriiskavkollane rätik puusadel, hoidis seersanti õlast. Kui seersant talle käe piha ümber pani, paindus mustlanna

kassina alla. Näitas seersandile punast keeleotsa ning õrritas:

«Ma annaksin sulle musu küll, aga laku enne huuled tubakast puhtaks. Kui sa, papi, teaksid, mis marjad mu pluuse all kasvavad ... Sihuksed kobarad, et — uff, uff, uff!»

Seersant mõistis, et relvad olid ta käest maha löödud, püüdis veelgi magusa mängu juures mõru nägu teha.

Sõnum suurest õnnest kanti kiiresti postist postini. Õhtuks tulid mehed alla ning liitusid ekspeditsiooni südamikuga. Kõikjalt toodi lõbus tuju kaasa; valmistuti pidutsemiseks. Sõprussidemed sõlmusid kolm- ja nelinurkselt, sest mehi oli rohkem kui naisi. Söödi naiste keedetud suppi. Siis tantsiti rahvuslikke tantse vaheldumisi aafrikaliku hüplemisega. Moodustati suur ringmängu karussell, kuhu seersantki kaasa tõmmati. Naised laulsid:

Ju sõdurpoiss läks sõtta,
vunts alles piimane.
Võiks pruudi kaasa võtta —
ta mõte viimane.
Vallatu, mallatu, võta mõistus pähe!
Vallatu, mallatu, ranits sulle lähem.

Plimm-pii! käib sõjamelu
just nagu marupill.
Nüüd mokas armuelu,
hing hirmust pinevil.
Kulla poiss, kulla poiss, ära nõnda kaeba!
Kulla poiss, kulla poiss, oota õnnelaeva!

Siis pruudid võtsid hoogu,
tõid välja seelikväe,
lõid takistused loogu
ja andsid armsail käe.
Kakakuu, kakaduu, papagoile paariks.
Kakaduu, kakaduu, asjad olgu klaarid.

Nüüd leerielu rikas,
ei enam hädapaoks.
Ja sõdurpoiss kui kikas,
pruut iga sõrme jaoks.
Kikirii, kikirii, pükstel puudub pannal.
Kikirii, kikirii, plika sul kui kannel.

Öösi hõljutasid leeritulede leegid varjelevat pimedikku. Halli habemega puuhiiglased ja rohelised võsud nende ümber kergitasid kui kübaraid valguskumade tõustes ja vajudes. Taevas oli kaotanud kõik oma silmad, sest pärast palavat päeva hingas mägismaa rõsketest kopsudest udusust. Kuu kupeldav pale läks looja. Telkides hõõgus huultepalavik ja küdesid suudluste ääsid. Pelu- ja nukruspenid lasksid sabad sorgu ning põgenesid sinna, kust nad tulnud olid — kurudesse ja koobastesse. Põõsastikes peidusklesid vaid haldjad; maanteel kõndisid üksikud unetute armastajate paarid.

Tollest pöördelisest ööst peale algas mägismaal tõsine jaht röövlitele. Kammiti läbi kõik ohtlikud tõusu- ning käänukohad maantee kõrval. Erilist tähelepanu omistati kaljulõhestikele, kust hõlbus olnuks voore rünnata. Sõdurid tungisid kartmatult haudlikesse pragudesse ning simsidena kaarduvate rahnude alla. Jälil kaasakõndinud naised julgustasid neid, jagades osavatele ronijatele kiitust.

Kahtlasi tunnuseid leiti vähe ning noodki vähesed kaotasid lähemal vaatlusel tähtsuse. Kuski oli paar siniseid pükse okstesse rippuma jäänud — polnud usutav, et need röövlite jalast sinna oleksid sattunud. Teisal vedelesid katkised kingad, näisid aga naiste, mitte meeste omad olevat. Päris kahtlaseks peeti värsket tuleaset, ent ometi võis toogi vahisõdurite eneste poolt sinna tekitatud olla. Kindlasti paoskles lähikonnas mõrvarlikke olendeid. Aga kuidas sattuda nende peidukohtadele?

«Iga röövloom tuleb sööda peale,» arvasid naised. «Teate, poisid, meie oleme valmis endid ohverdama: paneme sööda välja. Teadupärast käivad röövlite neelud naiste järele, kõige enam Taga-Haua omadel. Teeme lõksu. Minge teie — ühed alla-, teised ülespoole. Peitke endid hästi ära. Me jääme siia lullitama. Hoidke aga kõrvad kikkis. Kui kuulete jagelemist, olge kähku kohal. Iga me pole neile jänesepojukesteks, ajame hambad vastu. Aga ettevaatust paugutamisega: oleme teile marjaks, mitte märklauaks.»

Sõdurid läksid. Maanteele jäetud naised mugandusid päevakõeralikult mõnulema: väherdasid küljelt küljele, sirutasid sääri ja haigutasid. Ikka oli rammestavalt palav. Tegid pluusiesised lahti ja lehvitasid üksteisele jahedust põue. Aimasid, et sõdurid, olgugi peidustunud, neid vahtimast ei lakka. Tahtsid näha, kaua suudavad noormehed

kiusatusele vastu panna. Aga aeg venis. Haigud ja igavus kippusid varaks. Läks tüütuks olla peibutussöödaks — võib-olla täissöönuile. Häbemata poisid: ei tee meist väljagi.

«Kaua siin töllerdada! Auuh, kavalerid, röövlid, tulge juba!»

Sõdurid ei jäänud kutse kordumist ootama. Tulid, kaelad längakil, püssid roikaina pihus. Varitsemine umbpalavais põõsais, rohkem veelgi naiste intiimse olesklemise vahtimine, oli neid loiduseni küllastanud. Löödi siiski pead uuesti püsti ning püüti esineda mehiste meestena.

«On aga meil kavalerid!» aasisid naised. «Jätsid oma südamedaamid röövlite söödaks, ise tukkusid tea kus. Teil pole aimugi, kuidas me siin metsmeestega lulli lõime. Ärge norutage, lõbustage meid! Näidake, kuidas te meid armastate!»

Ehkki sõdurite lobisemiskunst ei võrdunud naiste omaga, päästeti jutulõng sõlmest. Mustlanna, veetlev lainetavate lokkide ning kumera rinna poolest, viipas ühele häbelikule noormehele — tulgu lähemale.

«Sa ei tunne mind äragi ... isi heitsid öösi mu kaissu. Tiad sa, te kindral või seersant või mis ta oleks tahtis mind endale kaabata. Ptruu, vanapoiss! Mul omalgi poiss niigu musumari. Eks ole, sa armastad ju mind? Anna käsi siia: ma vaatan, mis meile kuulutatakse.»

Ennustamise vastu ei suutnud keegi tuim olla. Pead lõid mustlanna ümber kokku ja igaüks oleks soovinud oma kätt esimesena vaagimiseks ulatada.

«Oi, oi, oi, pulmad tulevad. Aga ... sul kaks ühepikkust pruuti ja tee läheb lahku. Mis see tähendab? Ega sa ometi mind maha ei jäta?»

Halba saatust ei omistanud mustlanna kellelegi. Mõned rajad käisid küll risti-rästi, kuid õgvenesid taas. Pikka iga pälvima olid kõik maiad; rikkus meeldis veelgi enam.

Äkki jäi ennustaja suu lukku. Sattunud pilgu kõrvale suunama, tõmbus ta nägu hirmukrambiseks. Noormees ta kõrval hüppas püsti, sest tedagi haaras põnevus. Hulk suid röögatas üheaegselt. Ja siis nad nägid, kuidas kaks inimpeletist madudena roomates neile olid lähenenud. Enne kui sõdurid roomajatele vastu jõudsid tormata, sai kumbki neist murult püssi haarata ja põgeneda — mitte enam madudena loogeldes, vaid madalalt küürus just kui lühijalgsed metssead.

Nähtavasti ei osanud nad kroonurelva käsitseda: lõngutasid püssilaadi ja puresid hammastega päästikurõngast. Muutusid ilmelt ahastavateks ahvideks. Sõdurid tulistasid neid hoogsalt. Lähem pagejatest püüdis tihnikusse pugeda, kuid ei pääsenud okste võrgust läbi, jäädes jaanalinnuna ukerdama — pea põõsas, reba upakil. Tabatud mitmest kuulist, jäi ta rahulikult lamama.

Teine mees, kes veidi kaugemale oli suutnud põgeneda, kaotas püssi, jäi seisma ja tõstis käed üles. Hetk hiljem hakkas ta vajuma: ikka madalamale, järjest madalamale; siis istunuks kui maha, ent kaotas tollegi hädise tasakaalu.

Sõdurid vedasid mõlemad teelagedale. Too kuulitatuist, kes käed alistumiseks üles oli tõstnud, elas veel; kähistas nõrkuse summutatud häälega:

«Tapke nüüd ... tapke aga!»

Pussitamise asemel hakkasid sõdurid teda toibutama. Pruuni nahavärvi, vermetes käerandmete ja rinnale tätoveeritud ristikuju põhjal tuli teda Taga-Haua lastemõrvajate salga liikmeks pidada.

«Mina oskan ka tätoveerida!» rõõmutses mustlanna. «Kes laseb, kes tahab minu kuntsi proovida?»

Keegi ei kuulanud ta lobisemist; kõiki huvitas jahisaak. Paugutamisest erutatud, jõudis seersant uute meestega sündmuspaigale; hakkas kohe kiitma ja käsutama.

«See on tubli! Selle saagi saadame linna ... las näevad! Tõstke see kõkerdaja jalule, tal veel tublisti hinge sees. Kuule, kus su sõbrad on? Räägi, lurjus, püstol sul nina all!»

Verest tühjenev mees ei suutnud sõnu lauseiks liita. Juhatas mõistaandmisi, et ikka edasi — sama teed kõrgemale.

«Palju teid seal on?»

«Kõik ...»

«Kas metsas või lagedal? Kas koopas?»

«Mäe peal ... Kabel ... mägi ... kõik.»

Rohkem ei saadud temalt kuulda, sest mees varises lõplikult kokku.

«Mis mäest, mis kabelist ta rääkis?» arutles seersant.

«Kabelit ma ei tea,» vastas kapral. «Aga mägi ... mis mägi see muud oleks kui toosama vooriraha mägi.»

«Sina pidid seal abilaagri tegema. Kas sul silmi oli, nägid sa midagi? Kas mäe otsas käisid?»

«Mäkke ma ei saanud. Platsi peal valvasime ja tegime tuld. Mägi on rägastik . . . sinna ei pääsegi.»

«Olete kõik memmepojad!» manas seersant. «Aga, poisid, nüüd läheb lahti.»

Naistele ütles, et mingu nad nüüd alla ja leidku endile seal ajaviide; siin olevat nad tõsisele ettevõttele ainult tüliks.

«Kapral, sina tuled kaasa ja veel kolm meest. Rohkem pole tarvis. Vaatame pisut, mis jalgadel too mägi seisab.»

Sammuti kiira-käära looklevat teed mööda vooreharja poole. Ikka sama tihnik kummalgi pool, ikka lõõskav päike puulatvade kohal, samad murenenud kaljunukid ja haudkuristikud. Aga kui nad õhtu eel juba vooreplatoole oleksid pidanud jõudma, kostis nende kõrva jäik lõugamine. Röökijaks võis olla kas tõbrastunud inimene või inimkurguga tõbras. Hääl tuli nagu maa alt, aga liikus neile vastu. Jubeduseni raskemeelsed karjed, tämbrilt tina- ning vasesegused, lähenesid aegamisi, ilma et tooni teisendada. Mehed tõmbusid teelt kõrvale ja jäid ootama. Jõle pasunapuhuja pidi juba hoopis lähedal viibima. Siis sai ka tajutavaks, et ta pikk ruigamine koosnes ometi inimlikult hääldatavast, kuid ühtlaseks jorinaks venitatud sõnast:

«Kolgata-a-kolgata-a . . .»

Kõhnusest luukerene, pikakasvuline mees sammus aeglaselt omaette ja lõugas, suunanud pilgu taevasse. Ta ihu kattis ainult kollane särk, mille alt paistsid sinimuhklikud põlved ja kõverad sääred. Hõredad narmasjuuksed langesid talle näkku, ripnedes kestendavate põsesarnade ning nösinina ees. Ta jäigastav välimus oli nähtavaks võrdkujuks ta ulgumisele.

«Kolgata-a-a!»

Sõdurid astusid teele. Neid nähes peatas mees kõndimise ning hoiatas inimhääli:

«Ärge puutuge minusse, ma olen neetud! Ma olen pidalitõbine ja ripun ristipuul. Kolgata-a-a!»

«Kuhu sa nüüd lähed?»

«Ei lähe, ei lähe . . . Ma ei saa minna. Mind ei lasta risti pealt lahti. Ma pean kõlkuma, igavesti kõlkuma. Isa ei taha, et ma suren. Isa tahab, et ma igavesti elan. Mu jaoks pole otsa, sest muidu jääks rist tühjaks . . . aga rist ei tohi tühi olla. Kolgata!»

Sõdurid piilusid küsitlevalt seersanti: mis teha? Kas seome ta kinni? Seersant kehitas õlgu; kõhkles viivu ning vastas:

«Ärge puutuge teda; ta pole kahjulik. Ta on hull.»

«Ei ole hull!» protestis mees. «Hullud, hullud . . . kus nad on? Ühed läksid taevasse, teised põrgusse. Mina ei saa minna . . . ma olen ristipuu peale naelutatud. Kas te ei näe? Kolgata-a-a!»

«Kas sina oled Jeesus Kristus?» päriti talt.

«Ei ole. Ma olin Jeesus Kristus, aga ei ole enam. Isa jättis mu maha. Isa valis endale teise poja. Mina sündisin Neitsi Maarjast, aga teine poeg on Isast enesest. Ta pole mu vend, aga ta lunastab. Mina ei jaksanud lunastada ja Isa unustas mu risti peale.»

«Hea küll, hea küll . . .» lausus seersant rahustavalt ning asus ise küsitlema. «Kus on su rist ja kus kohal sa asud?»

«Mina, mina . . . ma asun Kolgata mäel. Kas sa ei näe? Ja rist — see on mu igavene vara, näed ise. Vaata ometi mu risti!»

«Küllap juba, küllap. Näen ja mõistan. Aga ütle mulle: kas su Kolgatal teisi inimesi ka on?»

«Inimesi ei ole, aga röövleid on. Kui Barrabas lahti lasti, sigis palju röövleid . . . nüüd mitu tosinat. Muud rahvast ei ole.»

«Mis röövlid teevad?»

«Nad tulevad ja lähevad. Mind nad peksavad ja ajavad mäelt minema. Rooma timukad andsid mu kuue röövlitele ja ma olen nüüd paljas. Aga ma ei lähe alla, sest ma ei saa risti küljest lahti. Ma pean elama igavesti. Kõik surevad, mina ei sure. Kolgata-a-a!»

«Kas röövlid sulle süüa ka annavad?»

«Ei anna . . . pilkavad mind. Röövsaagi söövad nad ise ja toovad uut saaki. Sõdureid nad kardavad, aga saaki toovad ikkagi. Ma söön ainult seda, mis linnud mulle taeva alt nokaga toovad. Linnud teavad, et ma ei tohi surra, ja toidavad mind.»

Vastused, mis mehelt välja pinniti, olid arukad ja selged, kuid mässitud vaimunõtrusse. Kolgata pidi asuma siinsamas, mõne ainsa põõsa taga. Kui sõdurid Kolgata alla tulid, põgenenud röövlid minema, aga nüüd olevat nad jälle seal — mõrtsukad ja lastetapjad.

«Ma näen, teie ei ole roomlased. Te võiksite röövlid kinni püüda ja kohtu ette viia. Aga mind ärge puutuge!

Minust hoiduge kaugele, sest Isa ei lase mind ristist lahti. Pean olema seal aegade algusest aegade lõpuni.»

Seersant veendus, et suuremat selgust polnud võimalik saada, ja ta ei vajanudki rohkem. Et metsa alla juba hämarus laskus, siis otsustati mitte enam edasi minna. Kolgata mees ei suutnud jalul püsida, sest ta polnud seismisega harjunud; kükitas maha ja hakkas kuhugi põhjatusse sügavusse vahtima.

«Mida sa nüüd silmitsed?»

«Kas teie ei näe? Risti all on kuristik. Seal siblivad putukad ja peavad endid inimesteks.»

Sõdurid koukisid ranitsatest kuivikuid ning pakkusid kükitajale. Ta haaras ahnelt nende järele, kuid kinnitas, et ta ei võta mujalt toitu kui linnunokast. Hambaid ei olnud tal rohkem kui üks ülemine ja üks alumine. Neid ta kasutas nagu orav või hiir krigisevaks närimiseks.

«Kas sa ei tahaks meiega kaasa tulla?» pakkus seersant.

«Ei saa, ei tohi, võllas ei lase lahti.»

«Jää siis pealegi siia. Aga ära enam karju; ära röögi nii jõledalt. Pea suu kinni, kõnni vaikselt!»

«See on kuri nõu. Ma pean karjuma... Muidu mõeldakse maailmas, et inimesed on juba lunastatud, et Kolgatat pole olemaski.»

Vaikses hämmastuses sammusid sõjamehed tagasi.

«Kolgata! Kolgata-a-a!»

IX

Ülejärgmisel päeval piirasid nad mäe platoo-poolselt küljelt sisse ning asusid nuuskima. Näivuse ja aimu põhjal võis juba ette kindel olla, et saaki ei tabata: miks oleksid röövlid pidanud põgenemisega viivitama? Kahe kaaslase tapmine ei jäänud neile ometi teadmata.

Mägi tõusis räsastunud kivimurru ja raiesmiku maana. Metsik torm oli seal mitte väga ammu võimsat laastamistööd teinud. Langenud puude alt tõusid murtud tüvede püstandid ja noorte kasvude ladvad. Sinkja ninaga kaljunukid hinganuksid nende vahel kui õhku.

Kõige kiiremini jõudsid nood ründajad edasi, kes tõtlesid mäe lõhestunud küljel. Nende paremal käel vulises kärestikuline veejuga. Üks sõdureist märkas kärestiku

põhjas inimjalgade paari taolist. Pidades, nähtut küll kaheharuliseks kännuks, ta siiski seisatas. Samas hakkas kummaline kogu vett ning veekasvusid kahveldama.

«Näe saatanat! Üks sipleb kraavis!»

Kohe ta tühjendas rabeleja pihta kõik kassetti topitud padrunid. Siis juhtus veider ootamatus: siblija jäi peadpidi rambete taha kinni, jalad õhku tõstetud — tantsisklevad karvaste säärtega jalad. Sõdurile saabus kaaslasi tisaks. Kõigile valmistas ebatavaline seik nalja, ehkki äparduja jalad enam ei tantsisklenud. Pika jandamise järel kisti uppunu või kuulist tabatu kärestikust välja, kuid siis polnud ta enam sugugi naljakas: lamas laibale omase juhmusega, jäsemed längakil. Oli küüraka seljaga vanamees, kõlbmata röövliks ning kõlbmata põgenemagi.

Suurem hulk sõdureist, kes tihnikut kammisid, kuulsid paugutamist, aga ei näinud midagi, sest neid ümbritses kõdunevate ning taas tärkavate kasvude võrestik. Rõhudes ja raiudes endile läbipääsu, kippusid nad paiguti lämbuma. Punased ja mustad sipelgad, salakavalad mülkakaanid, puulutikad ning langevarjuliste tiibadega sääsed ihaldasid nende verd. Kui nad lõpuks ükshaaval mäetippu jõudsid, olid nad kurnatud, janused ning paistetanud nägudega. Kaaslased pidid nende kaelast ja seljast noatera abil valkjaid ning pruune vereimejaid maha kaapima.

Ohtu eel tuli ka seersant mäele; siis tehti kokkuvõte päevastest nähtustest. Jälgede uurimine oli näidanud, et hulkurite enamik põgenes voore idapoolset kallakut mööda madalmaale. Peaksid üksikud veel lähikonnas viibima, siis hukkuvad nad niikuinii, sest maanteele nad ei pääseks. Oletatavasti hoidusid vooride juhid kaabakatega tülivahekorda sattumast, loovutades neile moona. Vooripoisid võisid neile isegi kaasa tunda.

Paosklemise paigana omas mäe nudipäine tipp häid eeliseid, olles suletud üksindusse ja nähtamatusse. Kuid samal ajal oli see ka lõksuks, sest kahelt küljelt piiras mäge põhjatu kuristik. Kolmandalt kaarelt tõusis kaljude rüsak kõrgharjadeni. Lahtine oli vaid lõksu ava vastu maanteed. Paosklejad lootsid oletatavasti, et nende pesa ei avastata.

Üllatuseks osutus sõdureile kabel ning paigamehe elamu. Sügavas koopas vedelesid pühapiltide jäänused, vaimulikud raamatukesed ja ühe nahkpoogis Piibli kaa-

ned. Koopasuu kohale oli kalju sisse raiutud lühijäsemeline rist, nagu leidus neid ka koloniaalaegsetes koobaskabeleis. Teine — lahtine rist, hoopis toores ning viimistlemata kivitahum, lamas koopaläve ees. Lähemal silmitsemisel sai mõistetavaks, et tolle risti all oli asunud surnuhaud. Aga kuhu jäi paigamees ise ja mis oli saanud risti alla maetud pühakust? Võib-olla viskasid mõrvarid eremiidi kuristikku. Sama võisid nad ka pühade jäänustega teha, sest Taga-Haua usuhullud tunnustasid ainult neid pühakuid, keda nad ise selleks vääristasid.

Imelikuna tundus, et selle erala asust ja tema erakutest midagi ei teatud. Isegi rahvapärimustest polnud sõdurite kõrva kostnud nõrka kaja mägismaantee ümbruses elunevatest paigameestest. Seda enam vääris ootamatu avastus, et seda kõikjal kuulutataks ning et see kurtidelegi kõrvadele kuulmata ei jääks.

Seersant võttis kübara peast ja lõi endale ristimärgi näo ette.

«See on püha paik ... võib-olla kõige püham meie maal. Jumala saladused on tihti peidetud sinna, kus inimene seda aimatagi ei mõista. Meie oleme saatana varjusid jälitades selle paiga avastanud ja see au ning õnn peavad kuuluma meile isamaalikkude teenete eest.»

Ta oli neid suuri sõnu revolutsioonikangelaste ühishaua avamisel kuulnud ja kordas neid nüüd noorematele kaaslaste raadidele elutarkuseks.

«Meie rahvas on truuduses ja ustavuses kõigele väärikale tunnustust toonud. Ma usun, et ta leiab tee ka selle mäe, selle koopa ja selle pühapaiga juurde ... ja et rada siia eales ei rohtu. Aga sel paigal pole minu teades veel nimegi. Kui kellelgi õigus on seda paika väärtmärgi all meie isamaa kaardile kanda, siis küll meil. Saagu ta nimeks praegu ja püsigu tulevikuski — Uus-Kolgata.»

Nõtkutanud põlvi ja palunud endile tundmatuilt pühakuilt õnnistust, läksid sõdalased sedapuhku jälle alla. Platool sattus nende jalg juba parajasse pimedikku.

«Laagri peakorterisse ei hakka me ööst enam minema, ehkki mõni teist oma pruudile mõtleb. Sõjamehe pruut on nagu ilma peremeheta saduldatud hobune: kes ette jõuab, too ratsutab. Ma näen, teie olete kõik puruväsinud. Ka toitu on meil vähe või mitte sugugi. See ärgu olgu meile nurisemiseks. Ööbime sõjamehelikult.»

Nii nad ka tegid. Süütasid väljakul tuled ja pikutasid

tulede kõrval. Hoolimata ihu tuhisemisest, ei tulnud kellelegi õiget und. Muljeid oli kuhjunud ülevoolavalt ja huvitav oli neid vastastikku jagada. Kelle ranitsas veel kuivikuid leidus, too näsis neid ja pudistas kuiva suuga jutu. Kuristikus mühises vesi. Uus-Kolgata kohale kerkis kumerusele seljatatud poolkuu. Eemal lõugas hullunud suu — vahel lähenedes, vahel kaugenedes — õudselt üksluist meenutust inimsaatusest:

«Kolgata, Kolgata-a-a!»

Sõjamehed olid oma ülesande küll hästi ja kohusetruult täitnud, kuid see ei päästnud neid laimust. Linnas levitati metuid kuuldusi, et nagu oleks terve meeskond seersandiga eesotsas libudega ühinenud, röövlite poole üle läinud ja julgestuse asemel avalikule korrale nuhtluseks muutunud. Seda ei tahetud uskuda, aga ümberlükkavad tõendid puudusid. Lõpuks ei jäänud garnisoniülemale muud võimalust, kui katkestada puhkus ja asuda kohuste täitmisele. Laskis saduldada hobused, kutsus kaks noort ohvitseri kaasa ning asus teele, saadetud alamväelaste salgakesest.

Ratsutada otsemalt mägedesse olnuks traditsioonivastane ja väsitav tegu. Nagu jahiretkilgi, sõideti kõigepealt parun Nepomuno mõisa, kus nimekaid härrasid alati lahkelt vastu võeti. Juhtuski ohvitseride rõõmuks, et parun ise kodus oli. Suures härrastemaja saalis pakuti külalistele karastavaid jooke. Köögis kuuldus ülemkoka korraldusel mobilisatsioon käigus olevat. Lauanõude klõbin kirgastas meeli. Peeti endastmõistetavaks, et parun ei jäta külalistele ööbimise ettepanekut tegemata; siis avaneb ka paruni kuulus veinikelder.

Seltskond siirdus saalist majahärra kabinetti, kus aukohal püsis esimese parunitiitliga Nepomuno portree kuldraamis, katustatud perekonna kilbikujulise vapiga; selle ümber muistseid tuli- ning külmrelvi. Kabineti tagaurgas seisis läikivalt metalline rüütel turniirirüüs. Praegune parun — Epaminondes — oli ise lühikasvuline kodanliku välimusega isand, ei kaugeltki ristisõdalast meenutav. Osutas härrade tähelepanuks tugitoolidele, ise istus raskepärase laua taha, liitudes sellega otsekui kokkukasvanult.

«Jah, mu härrased, teie külastus on mulle suureks auks,» alustas ta õliselt naeratades. «Saabusin just eile pealinnast ja võin, kui lubate, värskemaid uudiseid jutus-

tada. Siin on kõik rahulik, kui mitte arvestada tühist usuhullude janti. Aga pealinn käärib kombekohaselt. Kui ma ei eksi, siis võib üht-teist oodata ... mitte siiski suuri vapustusi. Meie oskame ju asju pihku võtta, neid hõõruda ning siis jälle taskusse pista. Poliitilised staabid on häireseisukorras. Riigipresidendile esitati vastasrinna poolt nõudmine tagandada ametist sise- ja sõjaminister. Kui mitte, siis ... noh, kuidas seda öelda — teeme jälle paari pataljoniga mürtsu. Säärane on meie konstitutsiooniline tava, millest kõrvale kalduda ei kõlba. Ma ei räägi seda sugugi teie ärritamiseks, vaid just vastupidi — teie rahustamiseks. Tahaksin öelda seda kõigepealt oma kõrgeaulisele sõbrale, garnisoniülemale. Härrased teavad ise, et niikaua kui pealinnas ärevus püsib, ei huvitu seal keegi provintsidest. Meie võiksime kaardiltki ära kaduda, seevõrra lühipilguliselt vahib valitsus praegu oma nina alla. Ja sellest järgneb, mu härrad, et ei maksa viimase aja sündmusi üldse südamesse võtta ... ma mõtlen nimelt viimast vangide mürglit ja nende totrat põgenemislugu. Mis praegu mägedes sünnib, on lapsemäng. Õigupoolest ei sünni seal mitte midagi.»

Kestvas vestluses puudutati küsimusi igakülgselt. Parun näis opositsiooni poole kalduvat, kuid andis õiguse ka valitsusele. Sõjaväelased kaitsesid sõjaministrit. Garnisoniülema meeles mõlkus valdavalt tema metsa saadetud meeste küsimus; päris, mis parun nende käitumisest kuulnud on.

«Ma ise ei tea midagi, aga mu metsavahid teavad enam kui tarvis. Mägedes on kõik korras. Teie meeste töö ületab iga kiituse.»

«Aga räägitakse, et nad pidavat seal raiskunud naistega mõlama ja koguni röövlitega sõbrutsema?»

«Naised on kas lahtised või kinnised ... raiskunud naisi polegi. Samasugune on ka rahva suu — kes saaks selle sulgeda! Sõjavägi on ilma naisteta kui aher lehm. Muistsetel aegadel viidi ka sõdurite naised sõjakäigule kaasa. Kui see võimalik polnud, asendasid seaduslikke naisi naismarkitandid. Teie meeste auks peab ütlema, et nad kohtlevad ühesuguse eduga nii naisi kui röövleid.»

«Ja-jah, nad olevat seal juba mitu võllanägu maha nottinud,» soostus ülemgi tõeks võtma.

Õhtu veedeti tubli söömaajaga ning paruni veinikeldri hindamisega. Kõnemulin kulmineeris lauakõnede liialdu-

ses. Vastates külaliste kiidusõnadele, jutustas parun oma kuulsa perekonna saamise ja arengu loo üksikasjuni; keisrite galerii läbis seda verstapostidena. Vabariikliku hümni asemel lauldi hauas puhkavaile majesteetidele truualamlikku kojahümni. Mehed said kõigega mehiselt hakkama, ainult piljardimäng kahel piljardil osutus peamiselt pallide veeretamiseks põrandaparketil. Parun polnud kitsi uusi šampanjapudeleid keldrist üles piitsutama, sest ta ei soovinud sugugi, et külalised hommikul metsaminekuga ruttaksid.

Tänu sellele möödus inspektsioon õnneliku tähe all. Peersant oli muist naisi pakku saatnud. Teised, nende hulgas ka agar mustlanna, ehitasid rohelistest okstest ja palmilehtedest toreda auvärava. Sõdurid olid öösi käinud värsket liha hankimas. Kui ülemus lõpuks kohale jõudis, tuli tal kahest uhkest rivist läbi kõndida: paremal käel sõdurite postsirge sammastik, vasemal raudorade otsa löökitud loomalihalapakad säriseva sütepeenra joonel. Peersant raporteeris vanasõdurile omase bravuuriga. Ratsasõit mägedesse, kuni vooreplatooni, võimaldas põgusa ülevaate strateegilisest seisundist. Täiendavaid seletusi jagas parun kohalike olude ning maastiku tundjana. Garnisoniülem ei leidnud midagi laidetavat; tänas ja lubas tublid mehed kiitusega teenistuskirja kanda.

Tapetute laibad, juba lehkama läinud, olid alles linna saatmata. Ohvitserid silmitsesid neid jälestusega. Üksnes parun suhtus neisse inimarmastuslikult; vangutas pead ning lausus:

«Siin nad on, aga vaja polnud seda kellelegi. Meie rahvas ei ole verejanuline rahvas; teda mõistetakse halvasti. Asi oleks tulnud korraldamiseks minu kätte anda. Ma oleksin tublimatele meestele relvad pihku pista lasknud ja öelnud, et minge nüüd sinna, kus teie õige paik.»

«Kuhu nimelt?» imestati.

«Korralikku röövlisalka, nagu meie maa neid hulganisti kannab. Selline mehine jõuk, nagu kuulsa Laterna oma idaprovintsides, on meie rahvale teadupärast uhkuseks: haritud juht ning distsiplineeritud käsualused. Kõik kardavad ja austavad neid, sest nad on meie rahvuslikuks omapäraks, ma ütleksin — osa meie konstitutsioonilisest korrast. Kõik, mis on paratamatu ja mille vastu me jõuetud oleme võitlema, tuleks legaliseerida ja ametlikult tunnustada: *de facto* nad ongi seda.»

Keegi ei võtnud sõna. Paruni ainulaadne tõde jäi vastikõlata õhku rippuma.

Ohvitserid pidasid nõu ning leidsid, et suurem osa mehi tuleb linna tagasi saata. Jätkuvaks julgestuseks ja vooride tee lahtihoidmiseks korrastada mäejalgsel platool laiendatud valvepost. Sidepidamiseks ja varustamiseks jätta sama paik, kus asub praegu ekspeditsiooni südamik. Selle korralduse kohapealseks läbiviijaks otsustati jätta sama seersant, kes näib küll paras vigurivänt olevat, kuid on nupukas ja tunneb sõjaasjandust.

Üldise rahuldustunde kantuna ratsutasid ülemuslikud härrad leeriplatsile tagasi. Seniks olid ka peitu saadetud naised söandanud välja ilmuda. Nii kui oma debüüdi õhtul, korraldasid nad ka nüüd mugava olengu tantsu ja lauluga. Ohvitseridele ulatasid sõdurid saapasäärtes kantavad pussid sütepeenral küpsenud lihalahmakate lahtilõikamiseks. Soolane sibulakaste kanti soldatite supikatlakestega iga pidutseva grupi vahele. Paruni korraldusel jõudis vaat õlut õigeks ajaks pärale. Seda ülevat kingitust tervitati käteplaginaga. Meeskonnale jagati hurmavat jooki ringirändavate kruusidega. Härrade jaoks sisaldasid sadulapaunad ka kangemat vaimuviljelejat. Söödi isukalt ning nauditi naiste pillerkaari. Traditsioonile vastavalt, pealegi sõjaleeri lavastuses, meeldis too öine agaape kõigile osastujaile.

Mustlanna oli mõistnud paruni ja garnisoniülema vahele istuda, emmates käsivartega kummagi mehe kaela. Silmateradest meeste tulevikku ennustades ja peopesadel nende eluteed täpsustades pani ta oma sulavuse ning leebuse mängu. Sõjaväelast lubas ta end põsele ja kaelale suudelda; paruni sülle mahutas oma kuuma ning kumera rinnavara. Vaimustatud mehed pilgutasid teineteisele silma ja otsustasid võluva tüdruku kaasa viia.

Ülekohtune olnuks nooremaid ohvitsere sõjavõludest ilma jätta. Ülem ütles neile, et valigu igaüks oma meeldivaim ja käitugu rüütlilikult. Algas avasilmine pimesikumäng. Naised eputasid ja sagisid ohvitseride ümber emaste pelikanidena. Valituiks tulid kavalamad, kes argust teeseldes lähenesid, kuid kaapamisest kõrvale põikasid. Ohvitserid lõid neile käe piha ümber ja vedasid tõrkujaid justkui roomlased Sabiini naisi. Mustlanna hüppas ise garnisoniülema sadulaseltsiliseks. Kaabatud hüpitati naeru ja kilkamisega hobuste selga.

Kuna parun ja garnisoniülem kahe peale kokku ainult ühe sabiinlanna olid valinud, siis leiti, et tuleks veel üks naine lisaks võtta. Imestuseks langes õnn pettunud mokaga vabrikunaisele, aastatelt juba üpris mahakäinule. Nooremate kaaslannade hobuste selga vinnamise ajal oli tema virila näoga ja nutuse ilmega askeldajate kõrval seisnud, pluusihõlm nukra linnutiivana sorakil. Parun märkas seda ja viipas tallipoistele, et tõstetagu nukrutseja muula selga. Paljudele tundus paruni žest arusaamatusena, kuid parun seletas:

«Ma eelistan eakaid naisi; ei peaks ta sobivaks osutuma, eks või siis vahetuskaupa teha. Meie ei löö naistele omandipitserit puusa peale.»

Selliselt asus groteskne rong teele — hobused, paarisratsanikud, muulad ja mõisamehed segamini. Neile lehvitati ja sooviti lõbusat ajaviidet, kuni nende karglev tõrvikute ja laternate valgus kustus. Väljaservalt viis karjarada sirgjooneti mõisa. Sinna nad suundusidki, sada korda äpardudes, ent ikka lõbusad ja lärmikad.

Laagrit varjutas hetkeks tühjustunne. Seersant seisis harkisjalu ja keerutas mõtlikult vurrusid. Naistel hakkas vist jahe: nad kobistasid riideid koomale ning hoidusid kokku. Pole siin enam ei õigeid mehi, ei röövleid egasõda. Läbi see seiklus! Igavus trummeldas igast näost, põõsast ning põuestki. Aeg kutsus purjesid kokku kerima; tiibud südamevardas norutasid. Ei, muudkui lähme linna!

Sõdurid avastasid, et õllevaat oli veel poolenisti täis. Selle põhi upitati paku peale. Jätkus veel, millega härmi heidutada. Mehed ja naised reastusid haneritta, kes kapa, kes kruusiga. Valgevahuline igavene pidude geenius, rõõmude hõisutaja ning tark kurbuse lohutaja äratas nüüdki meeled virgele. Lauldi viimane ühislaul.

Kui arm sind maha jättes lahkteel viimast viipab,
siis võta usk ja lootus lohutuseks kaasa
ja sammu üksi omaette.
Küll aeg su leinataeva jälle haljaks liipab
ja matab tuulehange vana mureaasa.
Uus päev toob uue meelepette.

Oh jaa, oh jaa, aeg on nagu ahel,
meie elupäevad lülidena vahel.

Noor armuja on rüütel ebamaiselt rannalt;
ta ilurelvis seisab kõrgel vikerkaarel
ja riimib lauluks Linnutee.
Kuid sügisvihm ja vilu viivad tema kannalt
kuldse kinga. Jääb talle üksinduse saarel
vaid reisikepp ja palvekee.

Oh jaa, oh jaa, elu on kui uni
koidu unelusest õhtu uinakuni.

Kord kuldne tuli kalamehe mõrda kala.
Mees mõtles kauni saagi kallimale anda,
kuid meri talle oli kade.
Tuul mitmeks pilpaks peksis tema purjetala.
Laev tormi kiuste lõpuks siiski toodud randa,
sai kullasaagist liivalade.

Oh jaa, oh jaa, elu lainehari
on vaid igaviku viirastuste vari.

X

Naised ei lahkunud koos kasarmuisse siirduvate sõduritega, vaid kadusid vaikselt pisirühmituste kaupa, mõned päriselt üksipäini. Sõbrataridel ja tuttavatel oli näljane isu neid kõnetada; nemad aga eelistasid salapäratsemist ja andsid mõistatuslikke vastuseid. Luiskasid, nagu viibinuksid ka nemad üllatusliku mägikabeli avastamisel, näinud seal pühakuid endid, keda sõduritele mitte näha ei antud, ja saanud haruldaste imede osalisteks.

Linna naisperes valitses ikka veel ärevus. Hüplejate salgad tänavailt olid küll kadunud ja koosolekuidki peeti harva, aga neitsilikkuse probleem püsis endiselt päevakorral. Mõeldavasti said seiklejad sellest tõuke narritada üldsust rabavate kuuldustega. Oma intiimsematele sõbrataridele nad sosistasid südamesaladuse — et oh, küll olnud neil jantimist ja jauramist sõdurite ning röövlitega, aga nüüd olevat nad puhtad nagu viigilehed pärast vihma, võivat astuda süütult ja silmi langetamata altari ette, sest nende neitsilikkus on taastatud.

Peatselt ilmusid ka kirjalikud neitsilikkuse tõendid käibele. Polnud teada, kust neid hankida. Paber oli neil laitmatu ja tempel kandis senitundmatu asutise nime: Moraalse Valve ja Sugulise Hügieeni Seltskondlik Komitee. Allkirjad polnud loetavad. Üks neist oli rabistatud hoogsa käega, nagu kuulunuks see mõnele vilunud notarile; teine vingerdas niitpeenelt, nagu oleksid talletatud sinna jäädavad saladused.

Dokumentide omanikud ei andnud neid väärtuslikke esemeid pühitsemata sõrmedele sõrmitsemiseks, ei näidanud igale sõbratarilegi. Tõendid vilksatasid hõlma alt hõlma alla ning neid loeti kahekesi või kolmekesi usaldusliku.

Sosistamistest sai linnale põnev kõneaine. Teravaimat huvi tundsid vääratustest raskustesse sattunud pruudid ning teisedki vallalised eksijad. Neitsilikkuse ümber on ikka salapäraseid iile hõljunud, arutlesid nad omavahel. Kes meist, naisolendeiks sündinuist, poleks seda oma intiimsuses tunnetanud ning meeste hoiakustki järeldama pidanud. Kuulatades kas või praegu oma seesmust, tundub meile ikka, et seal peitub midagi Neitsi Maarjale omast — sügavalt müsteerilist ja mõistusega taipamatut.

Roostena inimvaimu terasesse sööbinult tihenesid need mõttepulbitsused veendumuse vaseks: mägedes toimuvad senikuulmatud võlulood! Eks ole röövliromantika ja armastus kõndinud alati käsikäes. Heroism on eneseteostamise kõrgeim aste, armastus — eneseohverdamise ülim õis. Ühinenult nad saavutavad tulemuse, mis võimatu muundab võimalikuks. Naine alasina, mees haamrina on loomingu sümboleiks. Loomingu kõrgemais astmeis karastub ainetu aineliseks, hingeline kehalikuks. Miks ei peaks mäestiku kummitustes asuma too ääs, kus teemantki sulatatakse sulavaks — ja miks ei võiks selles ka neitsilikkuse mõrad kinni sulada.

Neid mõtteid hällitasid romantilised peaajud, kuid ka keskklase mõistuse ümber keskendusid nad painajalikuks probleemiks: päris asjata ei saanud kuuldused levida ega püsida. Saladusel pidi olema kraater, mille sügavust veel keegi polnud loodinud. Linna koorekihi kodudes hoiduti nende küsimuste käsitlemisest, pidades seda alama rahva ja harimatute ajuspordiks. Sõdurid omalt poolt kandsid hoolt, et pühakute erakla avastamise lugu kõigi toimunud ning toimumata tõikadega linnale teada oleks. Nad ise

olid nüüd hoopis rikkamad teadmiste hulga poolest; jutustasid kummalisi üksikasju, mis varem neile ei meenunud.

Aga kui nendelt küsiti, mis osa etendasid naised mägedes ja mil määral on põhjendatud nende hooplemine neitsilikkuse taastamisega, siis tegid sõdurid häbeliku näo ja väitsid, et nad on selliste küpsete küsimuste mõistmiseks ja hindamiseks veel liiga rohelised ning kogemusteta. Seda aga võivat nad kinnitada, et värskelt linnast saabunuina olnud naised algul üsnagi ulakad, käitunud julgelt ja kippunud sõdureid võrgutama. Koguni seersandile enesele visanud nad silma. Aga pärast muutunud kõik teiseks. Olles paostunud põõsastes ja sattunud seal kahtlemata röövlite söödaks, murdunud nende meelsus järsku: mõned neist löönud härdalt palvetama, teised hoidnud käsi rüpes ja vahtinud õnnesklevalt taeva poole. Keeldusid tantsust ja ühislauludest. Kui keegi neid sõrmega puutuma sattus, siis kilgatanud nad ja olnud väga häbelikud. Mägedest lahkudes manitsenud nad sõdureid vooruslikku elu elama ja neitsite au hoidmist rüütlilikuks kohuseks pidama. Iseeneste suhtes kinnitanud nad, et tahavad pühendada ülejäänud osa oma elust Neitsi Maarja kultusele.

Küünikud irvitasid omaette: selliste süütutega võidavat lõbusaid asutisi käiku lasta! Härrasmehed kõnelesid sellest naiste seljataga nagu sinepi ja pipra võileivast. Arutleti, kuidas mõne sellise naisega olengu saaks korraldada. Seni kuulus neitsilikkuse tuleproov kodustele alkoovidele; nüüd võiks selle pisut avaramale alusele panna.

Restorani- ja hotelliomanike kasiinos lõhverdas ühingu esimees:

«Hi-hi-hii, härrased, mul on geniaalne idee! Teeme süütute neitsite peo ... kirmese. Laternad, alkoovid, neiud ... ainult kutsututele ja ainult meestele. Mõistate? Neil on nüüd tõendid, atestaadid. Katsume mõne sihukese paberi kätte saada ... paneme klaasi alla ja seinale. Ih-hii! Osavõtt kuldtukatite eest ... šampanja, kristall, mu jumal! Kui teeksime loosid: esimene, teine, kolmas neitsi ... oi aega! Kui soovijaid palju, võiksime teha enampakkumise — mõistate? See oleks alles pidu!»

«Kas olete varem midagi selletaolist juba lavastanud?» uudistasid nooremad juhatuseliikmed.

«Polnud ju võimalust ... khh-köhh. Mõni veneetsia öö meie oma klubi daamidega ... see pole vahukook. Aga

süütute neitsitega, see on hoopis teine kvaliteet ... hihii!»

Lõustakad lood ja küünikute üldine mõnitav suhtumine aja imedesse ei suutnud lämmatada toda põlist ning jäädavat mõistete rikkust, mis oli kasvatanud oma juured rahva hingesügavikesse. Huvi teravik polnudki enam sihitud seevõrra kõmu põhjustanud naistesse, kuivõrra salapärasuste keerustikku enesesse, mille õhkkond sigitas kummalisust. Mägismaa müsteerium saladusliku künkakabeliga, mis nüüd läbi pilviste imede ahvatlevalt paistis, vangistas linnaelanike meelt. Rahvas oli imedega harjunud, pidades neid aeg-ajalt korduvateks nähtusteks. Imed esinesid teisenditenagi tuntud tavade raamis ning omasid püsivat iseloomu. Nüüdne müsteerium ei tõusnud uduna õhku, vaid langes pilvena selgest taevast. Sellest ei osatud midagi järeldada, ei midagi ennustavat aimata. Aga see näis kõigist senistest ilmnemistest just erinevuse tõttu ületamatult võimsamaid ajesid omavat.

Võimetud võikusega segatud uudishimu taltsutama, asusid ettevõtlikud noorukid saladuse jälgi ajama. Peamisteks tõtlejateks olid jõukate vanemate võsukesed, sest nad võisid ratsahobustele saduldudes juba sama päeva õhtul vooride väljakul kangelast mängida ja õitsituld põletada. Nende rünnakud polnud muud kui lõbutsemine, kauged pieteedi tunnetamisest. Üksteisest eeskuju võttes sai see kuldsele noorusele, nagu hüüti selliseid ajaviitlasi, omalaadseks moevaraks.

Noormeestega kaasusid vahel ka seiklushimulised neitsid. Kahele nendest lõppes mäestiku külastamine väga kurvalt. Jõudes haletsemisväärses seisukorras matkalt tagasi, kaebasid nad, et retke organiseerijad kohelnud neid kuritegelikult — kasutanud nende abitust, rüvetanud ja vägistanud neid. Kuid kohtuarstlik ekspertiis ei avastanud hädaldajate ihul vägivalla tunnuseid. Rahva taip järeldas sellest, et neitsid olid seisnud salapärase suurvõimu kaitse all.

Uue tõendi ülimaisuse valvsusest tõi kaubarahvas, kelle voorid nüüd jälle vabalt liikvel olid. Nad jutustasid, et leierkastimehe tütar, kelle röövlid metsa vedasid, olevat nädalapäevad hiljem maanteelt üles koristatud — ei täitsa elavalt ega päris surnult. Röövlid vägistanud teda hulgana ja heitnud ta siis saatuse söödaks.

Iseendast üsna tavaline lugu, põrutas see rahva meelt

oma uskumata tagajärgedega. Paatrite eestkostmisel ning abiga saadetud vaene kannataja naaberprovintsi haiglasse. Seal leidsid arstid, et tüdruk oli küll närvivapustuse üle elanud ja nälgimisest nõrkenud, aga ta neitsilik varakamber oli rüvetamata.

«Jumala teod on imelikud!» mõeldi linnas.

Mäestiku salapärasuse kumin tungis inimeste unenägudessegi. Aga selle asemel, et suure müsteeriumi haaravusest rõõmu tunda, helises südametes ka võõrastavaid kõlasid. Paljudele näis, nagu oleks tahetud taastatud neitsilikkuse kuljuste kõlistamisega püha Jumalaema enese vooruse küljest mõningaid ehteid maha kiskuda. Kui too või teine tütarlaps oma naiivsuses neitsilikkusega edvistama juhtus — oli see ju päevahuviliseks küsimuseks —, siis solvati teda kahtlustamisega:

«Ega sa ometi Uus-Kolgatal ole käinud?»

Muredega koormatud inimesed mõtlesid, et ühtpidi reastatud imede voor võiks veel teistpidigi reastuda. Põdurad ja vigased haarasid nõrgimastki lootusest kinni. Nende sinepiiva idanes kannatuste peenral ja ahvatles neid seniarvestamata pühamule — Uus-Kolgata kabelile — tunnustust ning põlvitust tooma. Sugulased abistasid neid, olgugi kõheldes. Kuna kuldse nooruse vallatuslikud retked mägedesse järjest vähenesid ja peagi moest kõrvaldusid, tekkisid mägede teele tõsised usklike rühmakesed.

Kasinalt riietatud mehed, kotikesed seljas ning pruunid näod higipisarais, talutasid mõnd poolenisti halvatut või mõnd pimedat lootuste tähe poole. Hale oli näha üht mulattide sagarakest, kellest oletati, et vaevalt nad küll lõpuni suudaksid komberdada. Puldanist põhjaga kanderaamil lamas veripunaste reigadega poisike, piina ning valu tomp. Tema tõbe kutsuti tuletõveks, mille vastu ei omatud rohtu. Kummaski raami otsas asusid kaks keskealist meest, kelle käsivarred pinglesid ja kelle jalad sõtkusid nagu paigal keerleva trepi astmeid. Õnnetu ise lamas ilatseva suuga; aeg-ajalt ta karjatas ning ringutas käsi.

Sääraseid vaevatute salku polnud palju, aga nad lõid raske meeleolu. Enamasti lõppes nende teekond orgudevahelisel voorel, sest haigete kabelini kandmine ületas nende võimed. Mäejalal palvetati, toodi tõotusi ning jäädi tagajärgi ootama.

Kiriku suurnikud suhtusid sellesse nähtusse eitavalt.

Piiskop ise pidas ametliku sõna ütlemist trotsliku kõrvalmaiguga usuküsimuses endale alavääristavaks, aga paatrelle anti juhis seletada, et kuulujutud Uus-Kolgata imedest tulevad Püha rooma-katoliku kiriku vastaste poolt. Protestantlikkude koguduste õpetajad olevat juba Püha Jenoveva Varjula õnnetu loo puhul Pauluse ning Peetruse järglaste peale pori loopinud. Nüüd sosistavad need ketserlikud ususalgajad koos lahkusu märatsejatega võimatuid lugusid hooranaiste neitsilikkuse taastamisest. Peaksid sellised moraalivastased taastamised tõepoolest kuski toimuma, siis ei tule see Jumalast, vaid kuratlikust nõidumisest. Kirikuvõimud olevat küsimust uurinud ja leidnud, et mäe peal, mida nüüd Uus-Kolgataks kutsutakse, pole saleski kristlikke paigamehi asunud. Küll aga põgenenud sinna kunagise orjade mässu ajal mustaverelised nõiad, nagu ilmsiks tulnud. Nad pidasid seal saatanlikke missasid ja suhelnud põrguvõimudega. Sõdurite poolt avastatud koobas pole ristiusule pühendatud kabel, vaid röövlite ulualune. Veel viimastel aegadel olevat seal aafrikalikke orgiaid peetud ja sabati-sõite ette võetud.

Manitsused olid täis pühalikku tõekspidamist, kuid veensid üksnes truid missadel ja pihil käijaid. Agulite palvelais tõsteti paatrite vastu piike. Leiti, et kirik on varemaltki eksinud ja rahva õiglase arusaama suhtes ülekohtune olnud. Kui viimase suurkatku ajal Püha Juudas Tadeuse orus imettegev allikas avastati, siis kehitasid paatrid samuti õlgu ning keeldusid imesid tunnustamast. Ometi ehitati sinna hiljem kabel ja rahvas käib praegusenigi sealt tervisvett toomas. Kuidas julgetakse väita, et Uus-Kolgata polegi ristiusu pühamu? Kust said koopasse pühapildid ja muu ristiusu vara? Ega ometi nõiad Kristuse nimel evangeeliumi kuulutamisega seal nõidunud!

Linna mustaverelisele elanikkonnale osutus paatrite väide mässuliste orjade või vähemalt nende õilsate juhtide paosklemisest ürgmäestiku künkal hingehaaravaks ilmutuseks. Oli siis ikka õige, mida pudistas muinasjutuna raukade suu kuulsast neegrite pühakust ja tema truudusest esivanemate usule. Kristlusega paaritatud paganluse nõidumis- ning palvekodades oleks kui taassünd lõkkele puhkenud. Ilmusid uued prohvetid ning tõekuulutajad.

Taga-Haua kuritegelaste vangistamise aastapäevaks, mis langes kristlaste paastunädalale ja suurele reedele, organiseerisid ettevõtlikud neegrid esimese rännaku Uus-

Kolgatale. Polnud enam väetid ja hädised, kes läksid, vaid prisked mehed ning naised. Künkale tõusmine tundus neile tühise vaevana. Viisid sinna toidumoona ja suuri ning pisikesi trumme. Preestrid pidasid tantsuteenistust, veristasid kukkesid ja ohverdasid. Aga ka kristlasi oli palverännakul suureks reedeks mägedesse. Niisiis juhtus, et mäejalal lauldavaile kirikulauludele kostis mäeharjalt kajana aafrikalik trummide põrin ning musta rahva huilgamine vastu.

Linna meeleoludele oli Uus-Kolgata just kui suureks kütteahjuks. Rahulikud inimesed soojendasid endid tema võlude paistel ja ootasid kannatlikult uute imede saabumist. Kärsikute jaoks polnud ükski mõõt küllaldane. Nende arust vajas ahi alalist kütmist. Lastakse see jälle jahtuda, võivad mööduda sajandid, enne kui saladustega kaetud ime taas avastatakse. Kõigepealt, arvasid nad, tuleks kabel korda seada, kuulutada see rahvuslikuks pühamuks ning võimaldada sinna korralikkude teede ehitamisega kõigile kerge ligipääs. Tuhanded, sajad tuhanded palverändajad tuleksid sinna õnnistust, tervist ja õnne otsima. Nõudsid selle ülesande läbiviimist ühiskondlike, hariduslike ja kultuuriliste huvide nimel.

Doktor Labius, ise ka alaline rahutu nõudleja, olles naiste koosolekuil ning naisõiguslaste seltsi asutamisel hulgaliselt uusi tutvusi loonud, peamiselt agulites, pidas rahva vaimsuse murdlainetamist teravalt silmas ning kiheles tegutsemise järele. Kord õhtul, pärast ägedat vaidlust spiritistlikul seansil, kus kinnitati, et autosugestiooniga võib endale isegi uued käed ja jalad kasvatada, kõnelemata neitsilikkuse restaureerimisest, tuli ta professor Cardoso juurde. Teretas ning jäi seisma. Pani endale näpu otsaette ja mõistatas:

«Mis pagan ma siia ometi tulin? Oleks nagu asja olnud.»

Professor ei saanud aru, kas sõber teeskleb või viibib hajameelsuses.

«Ma mõtlen, et teie, härra doktor, kui väsimatu ideeinimene tulite mõne uue ideega. Aga ma pean ütlema, vabandage mind, et teie viimane idee neitsilikkuse tõendite sepitsemiseks polnud kuigi õnnelik. Äriks see ei osutunud ja kulda see teile ei toonud.»

Doktor ei lasknud ennast sõbra etteheitvatest sõnadest riivata, vastates veenvalt:

«Teisiti polnud see mõeldudki — sugugi' mitte raha tegemiseks. Aga sellega tasandati pind millelegi hoopis suuremale.»

«Kui suurele?»

«Nii suurele, et kuulake mind asjalikult.»

Nad istusid. Doktor väitis, et linn on täis pikse-eelset palavikku; seda peab kasutama. Rahvas nõuab Uus-Kolgata väärikat austamist. Kirikumeeste kõrvad on kurdid; selle asemel et rahva tahtmisele vastu tulla, nad tõrguvad ja hurjutavad. Nii läheb algatus jumal teab kelle kätte, mis sugugi soovitav pole. Väärteele suunatud energia ei jookse üksnes tühja, vaid võib määratuid kahjusid sünnitada. Sellepärast, väitis ta, peame meie ise asja etteotsa astuma.

Professor kuulas huviga, kuid kahtles.

«Kuidas, mis moel teie seda austamist mõtlete ja mis huvi oleks meil selleks?» ta küsis.

«Teeme suure rahvusliku korjanduse ja püstitame mäele, mis nüüd kuulsaks on saanud, kas või tubli monumendi . . .»

«Ega te metsa ometi Paabeli torni hakka ehitama?!»

«Seda muidugi mitte; keele ja mõistete segadust on niigi ülearu. Aga kui sinna kas või korralik kabelike ehitada ja imettegev kuju püstitada, siis tooks see rahvast kokku. Ja see, kui soovite, oleks ka äri.»

«Mmh!» ümises Cardoso. «Teie meelest äri . . . Võibolla. Oleneb ju nii paljust. Üks imettegev kujuke pole juuda rahva kuldvasikas, mille ümber tasuks tantsu lüüa . . . ja seda köie otsaski vedada.»

«Miks just kuld? Ja miks just vasikas?»

«Kuld on raske väärtmetall; kes kullaga tegeleb ja osav on . . . ei jää tema paljaste näppudega.»

«Hea küll, kõneleme siis kullast.»

Põhjendades ja täpsustades oma ideed, tegi doktor sõbrale ettepaneku hakata uue organisatsiooni asutajaliikmeks ja võtta tarbe korral ka selle esimehe kohused enda peale. Ta ise lubas kanda kõik tegelikud raskused, panna välja paarkümmend ustavat naist andide kogumiseks ning juhatada propagandatalitust. Kui professor nõustuks oma agentide võrku muude ülesannete kõrval veel loodava organisatsiooni ülesannetega koormama ja ka isiklikult oma laialdase klientide hulga kaudu selleks kihutust tegema, siis oleks algatuse edu kõigiti kindlustatud. Juba

mõne kuu pärast omaksime tõhusat summat, mis moodustaks edaspidisele Uus-Kolgata kasutajate ühingule põhining operatsioonikapitali. Peab kirikuisandatest eeskuju võtma, kes kõik imepaigad tulutoovateks ettevõteteks on osanud keerata. Agentidele tuleb muidugi protsentide alusel tasu maksta, sest ükski idee, kuitahes õilis, ei saa rippuda tühjalt õhus.

Professor Cardosot hakkas doktori idee just kui õng kala ahvatlema ning ta lausus pugevalt:

«Ma tean, et kõrgest vaimsest lennust hoolimata seisate teie kummagi jalaga kindlalt maapinnal. Vastasel korral poleks te suutnud mind soostumisele meelitada. Asi annab kaaluda . . .»

«Ma käitun igipõlise füüsikute tõdemuse põhjal: loodus ei salli tühja kohta. Nähke, härra professor, meie rahva mõtlemisse on tekkinud vaakuum: ühed arvavad nii, teised teisiti. See tühik tuleb täita positiivse sisuga. Juristina ma tean, milline paigaltammumine algab siis, ku mõnes seadusenormis tühik esineb. Kui mitmevõrdselt kardetavam on tühik ühiskondlikus elus! Meie mõlemad oleme sotsiaalsete instinktidega loomad ja peame võitlema ühiskondlike huvide eest.»

Neile esialgseile mõtteavaldusile järgnesid korduvad nõupidamised tegevuskava üksikasjaliseks väljatöötamiseks. Mõni aeg hiljem toimus asutajaliikmete koosolek, millest ka paras kogu vaimustatud naisi osa võttis. Professor Cardoso presideeris; doktor Labius pidas hoogsa kõne ja teatas, et ta ühe oma majadest, kus parajasti üürilised puudusid, suurmeelselt organisatsiooni peakorteriks loovutab.

Vaidlusi tekitas uue asutise nime küsimus. Kokkuleppe teel kinnitati lihtne ja selge nimetus: Uus-Kolgata Väärtustajate Ring.

XI

Väärtustajate Ringi propagandamatk kulges soodsama tuule saatel, kui loota oli julgetud. Korjanduslehti ja -kuponge tuli ülepäeviti juurde tellida. Annetatavad summad polnud suured, aga neid kuhjus kokku. Ainelistest esemetest võeti ainult selliseid vastu, mis olid sobivad

rahaks vahetada; siiski tuli nende hoiuks lisaruum muretseda. Töötud, kes midagi ohverdada ei suutnud, tulid ja teatasid valmidusest tasuta tööpäevi teha, kui kord ehitamine algab. Mida ehitada, oli juhtidel alles otsustamata.

Hoolimata tõhusast kordaminekust, arvati väärtustajate nõupidamisel, et edu oleks veelgi hoogsam, kui läheks korda murda kiriku vastuseis. Tavakohaselt tegutses kleerus säärastel juhtudel ikka kaasa, tulgugi algatus ilmalikult poolelt. Ka nüüd pakkusid mõned tudipeaga paatrid salaja oma abi. Isake Miikael, lahkamiskambri kabeli hooldaja, kasseeris igalt surnult hambaraha, mille tõi väärtustajate laekahoidjale. Kirikuteenrid õngitsesid isegi korjanduskarpidest Uus-Kolgata jaoks veeringuid. Sellisest lihtinimeste meelsusest võis järeldada, et vaimuliku väe vastutöötamine piirdus vaid kiriku suurnike kihiga.

Kaaslased soovitasid doktor Labiusele kõnelda diötseesi mõjuvamate kujudega ja püüda veenda neid soostumisele. Doktor teadis, et see samm tagajärgi ei anna, kuid otsustas siiski katsetada. Sai jutule katedraali varahoidjaga, keda mingipärast domiinikuks kutsuti ja keda ta oma laste ristijana juba tollest saadik tundis, mil ta ennast veel teistkordselt poissmeheks ei pidanud. Too põline kirikuaukandja kohtles teda kui lootusetult kadunud poega; tõstis puhmastunud kulmud kõrgele ja suunas doktorile läbi prillide säärase pilgu, nagu seisaks ta ees fantoom.

«Mu poeg, oleksid sa pihtimise ja patukahetsemisega tulnud, siis oleksid sa valmistanud mulle suurt rõõmu. Aga selles imelikus ja hukkamõistetavas asjas ei taha ma sulle nõuandjaks olla. Mine piiskopliku prokuraatori juttule. Meie vend Dodero on noor mees ja mõistab sind ehk paremini. Ta võib kõnelda sellest piiskopi enesega.»

Piiskopi residentsiks ja ametiruumideks oli väheldane palee siselinnas, laia trepi ja barokk-akendega. Peasissekäik asus vastu tänavat madala katuse teravalt ettenihutatud kelba all, ukseplaadid ja -piidad kiriklikult ornamenteeritud. Toda paraadtreppi kasutati üksnes erandjuhtudel. Doktor Labius sisenes jalgväravast hoone küljepoolsesse aeda, kust kiviplaadine rada viis argipäevsele trepile. Mõlemat jalgraja äärt palistas igerik-kaktuste peenar nagu siilide ja karvaste seente helmestik. Rohelus oli aiast hoolikalt välja tõrjutud; armu olid leidnud vaid põdurad hiina magnooliate põõsad. Doktor pidi tahtmata

mõtlema, et kiriku karm meelsus ei pöe üksnes inimhingi nudiks, vaid kärbib ka looduse kasvujõudu. Jõudnud trepini, ta seisatas rohelise raudristi ees, mille tipus kollasest plaadist kukk oma kiremiseks tõstetud peaga teda nagu hoiatas.

Suur ooteruum, kuhu ta sattus, oli peaaegu tühi. Seintel vaevlesid pühapildid ja hulk tekstiga plakateid, enamasti ladina- ja kreekakeelsed. Doktor vaatles seda tujutult, kuni talt nime ja külastamise põhjust küsiti. Peagi kutsuti ta pisikesse tuppa, mis võinuks olla ka tema enese kasinalt sisustatud kabinetiks, kui mitte poleks olnud toa tagaseina paigutatud pannood jalgade pesemise stseeniga.

Vend Dodero seisis pigimustas kitsas rüüs, ainukeseks elavaks esemeks ta riietuses peen kuldkett läikiva ristikesega. Ta seisang oli nii tikksirge, nagu ei kannataks ta ihu kõige ettevaatlikumatki painutamist. Doktor teadis, et tegemist polnud keskmist kätt vaimulikuga, vaid endise jesuiitide kolleegiumi kasvandikuga, kelle haridustee oli lõppenud kuski välismaises vaimulikus akadeemias.

«Vabandage, eminents, et teid julgen tülitada . . .» alustas doktor libedalt.

«Ärge kutsuge mind eminentsiks,» tõrjus kõnetatav kuivalt. «Ärge pakkuge mulle au, mida mul pole. Kui teie viisakas soovite olla, siis öelge mulle *monseigneur*. Ma ise ei lausu teile doktor, sest ma ei tea, kes teile oleks doktorikraadi andnud.»

Selle algusega oli lausutud kõik muugi, mis veel võinuks jutuks tulla, kuid visatahtelise inimesena jätkas doktor Labius kõnelust. Vend Dodero ei jätnud talle mahti pikaks sissejuhatuseks; lõikas vaheda noana jutu vahele:

«Kuidas julgesite teie üldse nendest ustest sisse astuda?»

«Ma ei karda lahtisi uksi.»

«Aga teil peaks ometi nii palju taktitunnet olema, et mitte meie kõrgemasse vaimulikku asutisse oma kõlvatu propaganda tolmu tuua.»

«Mispoolest oleks mu praegune tegevus kõlvatu? Ma töötan uue pühapaiga väärtustamise ja kaunistamise heaks. Kui see on teie meelest kõlvatu tegu, siis tuleks ka kõigele muule, mis sel alal on korda saadetud, sama nimi anda.»

«Teie oma rõvedate ja teotuslikkude pamflettidega hul-

lutate kirjaoskamatuid inimesi . . . ja tahaksite nüüd ka kiriklikelt võimudelt oma lupanaariumi imedele tunnustust nõutada.»

Nüüd lubas doktor ka endale pisut kõvemat häält tõsta.

«Ma ei tule mitte lupanaariumist. Ja kuigi ma sealt tuleksin, siis küll ametikohustuslikult. Jumala äranägemisel võivad imed kõikjal toimuda, ka lupanaariumis. Inimestele ei ilmutata selleks aega ega paika. Meie kirik on tunnustanud ja sanktsioneerinud loendamatuid imesid. Tähendusrikkaimaid imesid on küll see, et maailma Lunastaja eelistas loomalaudas ilmale tulla.»

Vend Dodero ei oodanud sellist kasuistlikku vastust ning näis hämmastuvat.

«Millise õigusega kõnelete teie m e i e kirikust? Te ise ei kuulu ühtegi kirikusse, nagu nähtub teie teguviisist. Teie mõisted imedest, kui neid üldse mõisteteks nimetada, on paganlikud. Rooma-katoliku kirikule on imede tunnustamise lähteks Jeesuse Kristuse enese imeteod. Teie aga pakute rahvale saatanlikke imesid.»

«Lubage, *monseigneur*, alandlikult vahele märkida, et saatan pole veel ühtki imet sooritanud. Saatanal puudub selleks võim.»

«Seda jõledam, mu härra, on teie teguviis. Oma kihutustööga teie teotate Jumalat ennast . . . tahate võhikuid, tumedaid inimesi uskuma panna, nagu võiksid jumalikud imed toimuda moraali- ja kõlblusvastasel baasil.»

Labiuse vaidlus õpetatud dogmaatikuga oli asjatu ajaraisk. Aga talle tundus huvitavana õrritada üht neist, keda ta omamoodi hindaski, ilma et omaks võtta nende tõde.

«Ma olen jurist; pole suutnud süveneda kanoonilistesse küsimustesse. Teid, kõrgeauline, hämmastab kaotatud neitsilikkuse taastamise mõeldavus. Mina julgen võhikuna uskuda, et inimesed ei tunne kõiki Jumala imetegusid. Aga suurim ime neitsilikkuse taastamise alalt on meile siiski teatavaks tehtud.»

Vend Dodero oma sirguses nõksatas.

«Ma tean, mis te mõtlete,» lausus ta, lähenedes sammu võrra.

«Ma mõtlen, et puuseppmeister Joosepi naine pidi kõigiti eeskujulik pereema olema, sest muidu poleks Jumala pilk langenud tema peale. Selline väärikas naine ei jätnud abielukohuseid mehe vastu täitmata. Ometi on ta veel

pärast sünnitamistki neitsi. Tema süütus kõneleb nüüd Jumala imetegude piiramatusest.»

Kirikumees oli juba külma klaasseina enda ja jumalateotaja vahele asetanud.

«Väga hea, et te seda ütlesite ... kiskusite maha maski enda teeskleva näo eest ... lõplikult maha. Meie jutt on nüüd otsas.»

Väljudes piiskopi paleest, maigutas doktor Labius kuiva suud. Läks lähemasse restorani, tellis klaasi konjakit, süütas sigareti. Jäi mõttesse: milleks see veider visiit? Kui juba häbematu olla, siis lõpuni. Miks ei öelnud ma tollele tupetaoliselt kitsasse sutaani pugenud mehele, et alles hiljuti moondas Jumal Püha Jenoveva varjulas õrna neitsi tubliks noormeheks. Vaadake, et teie enesega midagi hullemat ei juhtu.

Kavatses tellida veel teisegi napsi, aga siis meenus talle, et neil oli määratud tänaseks pärastlõunaks Väärtustajate Ringi juhatuse koosolek. Tõusis ning läks.

Teised juhatuseliikmed polnud veel peakorterisse saabunud. Esimees Cardoso askeldas üksipäini kahe veidra neiuga, kes teda maja ees olid varitsenud ja annetusena Uus-Kolgata heaks kuldsõrmuseid ning ühe käevõru kaasa toonud. Professor silmitses esemeid asjatundlikult, leides need antiiksed olevat.

«Te olete need nähtavasti perekonna varast pärinud?»

Tüdrukud hakkasid seletama, kes nad on, kuid professor lausus, et ta on neid juba näinud ning tunneb neid.

«Antenor osutas mulle mõnesuguseid teeneid.»

Neiud, kes arglike hiirtena teineteise varju püüdsid hoiduda, krapsasid venna nime mainimist kuuldes kassiliku õhinaga professori kuuevarrukast kinni.

«Mis on Antenorist teada? Kas elab ta veel?»

«Ma loodan, et ta elab. Võib-olla saame teda varstigi näha.»

Tüdrukud avaldasid oma rõõmu ahastamisega.

«Oi Jumal, Jumal, peaks ta ometi tulema! Ei jõua ära oodata ... mine või hulluks! Need Uus-Kolgata lood ja neitsilikkuse asjad ... kus nende ots! Meie ei tea, mis enestega peale hakata. Ainult Antenor võiks meid päästa ja teie, härra professor, teie!»

Professor kutsus tüdrukud kõrvaltuppa, kus võõraste kuulmata vestelda võis.

«Lapsed, mis hädatsemine see on?»

Raske oli neiudel oma lugu sulavalt seletada, sest nad polnud ka ise teadlikud ning vaatlesid endid mitmest kõverpeegeldusest. Kahtlesid koguni, kas nad enam neitsidki olid. Neil olevat ühine peigmees, kes neid mõlemaid armastab. Nad ise ei armasta, kuid viibivad suures kimbatuses. Neid valdab hirm, sest peig tunginud nende ellu saatusliku ohuna. Ei lase lahti, aheldab neid. Võtnud hiljuti nende jaoks pisikese korteri ja tahab seal nendega abielluda.

«Kas teie külastasite teda tolles korteris?»

«Käisime ainult kord ... üksainus kord.»

«Ja magasite temaga?»

«Ei. Kavatsesime küll magada ... julgustasime teineteist. Aga ei saanud ... ei saanud! Põgenesime minema. Kõik on nii hirmus, nii hirmus ... ei tea sedagi, kas oleme enam neitsid.»

«Küll te neitsid olete ja selleks jäätegi,» rahustas neid professor. «Aga mis huvi on teil tolle mehega tembutada? Miks ei saada te teda põrgu põhja?»

«Ta lubab enda ära tappa ja tapabki.»

«Ei ta tapa putukatki. Või kui peakski endale otsa tegema, mis mure teil sellest? Tapku! Kuulge, lapsed, teie peigmees on lihtsalt kelm, suur kelm.»

«Mitte nii, mitte nii, härra professor!» ehmusid preilid. «Ta on aus mees, läbi ja läbi aus mees ... Aga ta on surnud inimene ja on nõus meie pärast veel kord surema. See oleks kole! Meie ei või oma hinge peale nii rasket koormat võtta.»

Nüüd alles selgus loo piiblilik tagapõhi: õeste ühispeig polevat tavaline inimene, vaid kummitus teispoolsest maailmast. Ta ise tunnistanud neile oma saladuse, kui nad ta põhjalikult pihile võtsid. Sündimiselt küll nende naabermehe perepoeg, kuid tõeliselt venna käe läbi surmatud Aabel. Ta on elav surnu, aga õeksed ei või lubada, et ta nende pärast veel kord sureks.

Imearst ei imestanud, sest tal oli tulnud hullemategi imede eest seista. Need olid lootuseta juhud, ent mitte alati. Koosolekuni oli veel aega ja ta asus õeste hingeelu tõike nagu purustatud aknaklaasi kilde taas kokku sobitama. Võttis õeste tõe ka omaks tõeks, kuid väitis, et inimene raja tollepoolselt alalt on samasugune lihalik olend kui kõik muudki inimesed. Ta ei erine millegagi meist enestest. Kuni ta oma teisendis maakeral kõnnib, allub ta

maistele seadustele: peab elama vastavalt oma maisele olemusele ja surema loomulikku surma. Võib-olla oleme kõik iseendi teisendid, ilma et seda aimaksime. Kui keegi teisiti käitub, siis eksib ta loodusseaduste ja Looja jäädavate tõdede vastu.

Professori vilumus vajalikul juhul inimese vaimset rühkimist voolupäri kanalisse suunata, ta rahulik kõnemood ja ta oskus mõttepalke lihtsalt seina laduda mõjusid õestesse rahustavalt. Nad kuulasid huviga ja pinge neis lõdvenes. Lõpuks pani professor neile ette hakata Väärtustajate Ringile ande koguma. See oleks neile ajatäite-ametiks ja ka huvitavaks katsetuseks raha teenida.

«Põllehoidjatele tahtsime raasukesi korjata . . .» julgesid neiud häbelikult lausuda.

«Ah määgijatele? See ei kõlba teile. Te pole ei utekesed ega vanad lambad . . . olete preilid. Meie agendid ei määgi, ei palu ka armuande. Teid me saadaksime nimeliste tšekkidega ainult rikaste inimeste juurde. Andku palju või vähe — andmata jätta oleks häbi. Teie muudkui kviteerite ja saate laekumisest protsendi.»

Ergutuseks andis tüdrukutele mõista, et kui asjad kord joonde on aetud, tuleb loodetavasti ka vend.

Õeste ind pühamule pearaha koguda ületas peagi professori lootused. Preilid olid tagasihoidlikud, teesklemata alandlikud ning äratasid annetajais vastutulelikkust. Aga professor ei aimanud, kuidas nende hinged värisesid — kartusest peigmeest kohata. Öösiti kõndis elav surnu nende akna all, mitte enam kui Noa laevalael, vaid kui Kain, kes saaki varitseb.

XII

Korjanduskampaania kulminatsiooni tõustes saabus päev otsustada, milline märk püstitada Uus-Kolgatale. Astus kokku juhatuse laiendatud koosolek kõigi asutajaliikmete osavõtul.

Doktor Labius väitis, et kokkuhoid on riigi- ja rahvamajanduse aluspõhi. Laekunud summadega tuleb talitada ökonoomiliselt. Meil on hulk kohustusi kaastööliste vastu kanda ja juhtimise ning muu vaeva eest pidime ka korralikult tasuma. See üksi juba koormab meie kassat. Rahvas, kes ise südi oli ettevõtet algatama, kavatses püstitada mäele lihtsa risti. Meie fassaad on laiem ja esinduslikum. Vastavalt sellele peab ka monument olema esinduslik. Laseme rajada korraliku alusmüüri ja asetame sinna tavalise risti asemel tubli krutsifiksi kunstipärase Õnnistegija kujuga. Koopasuu kohale peaksime paigutama kirevavärvilise Neitsi Maarja pildi. Esialgu võib see ka soodsamaid aegu ootama jääda. Mis puutub koopasse enesesse, siis tuleb see edaspidi, kui annetajailt uusi summasid laekub, maalidega ja kroonlühtritega varustada. Nüüd kobendame selle seesmuses üht ning teist. Praegu lammutatavat turu laiendamiseks vana kabelit; sealt saaks üsna muidu väärtuslikku materjali osta, mis pealegi aegumise ning traditsiooni tõttu on ületamatult pühaduslik.

Nagu sellistel juhtudel ikka, oli rohkesti sõnavõtjaid ja ettepanekuid. Vaieldi poole ööni, kuid püsima jäi doktor Labiuse kava, mille kohta ka esimees Cardoso lausus, et praktilisemalt ei laseks asi ennast kuidagi korraldada.

«Otsus tuleb rahvale teada anda ja toetajatele uuesti südame pihta koputada.»

Seda tehti mõjuva proklamatsiooniga, millele ka mõned lahkkirikute juhid alla kirjutasid. Doktor Labiuse hooleks usaldati juriidilise aluse korraldamine.

Provintsi seadustik sisaldas sätteid, mille põhjal üksnes vastava maaomaniku nõustumisel avalikke märke tohiti välja panna. Kubernerilt ja provintsi maadeülemalt, kelle poole loa hankimiseks pöörduti, tuli eitav vastus, oletatavasti kirikuvõimude mõjustusel. Aga siis avastati üldiseks rõõmuks, et mäestiku piirkond, kus vooride maantee kulges, oli juba keisririigi ajal keskvalitsuse valdusse võõrandatud. Kleeruse esindajad püüdsid veel pealinnaski väärtustajate ettevõttele rampi vastu panna, kuid asjata. Riigimaade valitsuses kehitati arusaamatuses õlgu: pole ealeski krutsifikside püstitamisele takistusi tehtud, seda on kirikuvõimud koguni soodustanud. Mis peaks siis nüüd lahti olema? Väide, et asjasse olevat neitsilikkuse taastamise jumalavallatuslik moment segatud, valmistas ametnikele sütitavat nalja.

Tellimise Õnnistegija kuju voolimiseks andis doktor Labius auväärsele meistrile, keda lapsed onu Onufrioks kutsusid. Linnas puudusid kutselised raidkunstnikud ja linn ei vajanudki neid. Onu Onufrio rahuldas kõiki, sest ta polnud kunstnik, vaid meister — puunikerdaja jumala

armust. Sattunud poisikesena tisleri käsilaseks, ta hakkas vaba aja mõnustamiseks laelinnukesi, kasse ja koeri nikerdama, mida müütas mänguasjadekauplusele. Kohe hakkas talle ka eraisikutelt tellimisi tilkuma. Onufrio, siis veel mitte onuks hüütud, meisterdas lastele eesleid ja hobuseid ning varustas neid nägusate sadulatega. Aastate möödudes valmisid meistri käe all juba metshaldjad ning lennuvalmis inglidki majaomanike aedadesse.

Polnud siis imestada, et doktor Labius krutsifiksi valmistamise onu Onufrio võimetele usaldas. Onu kõhkles; saanuks kõigega hakkama, kuid mitte ristipuule määratud Õnnistegija kujuga inimsuurust ületavais mõõtmeis. Nii tõsist ja vastutusrikast tellimist ei olnud talle veel kunagi antud. Puikles ja tõrjus vastu, aga doktor ütles, et sa oskad, suudad ja pead — ning selle vastu polnud parata.

Algas töö. Meistri höövelpink, ta kruustangid, peitlid ja puurid asetsesid võõrale puusärgiärile kuuluvas kuuris, kus tuvid hommikust õhtuni kuukasid ja toidu ajal rabinal meistrit ümbritsesid, sest meister polnud üksnes lastele onuks, vaid ka loomadele lähim sugulane. Doktori ülesandel tassiti kuuri raske eebenipuutüvi, mida meister oma selliga vaevu liigutada suutis. Kõhuli saepurusel põrandal, uuris meister paku omadusi; uuristas peenete puuridega selle seesmust ja mõõtis mitmesuguste sirklitega selle kühmusid.

Puu oli tinatihe. Higiraske vaevaga suudeti sellelt plankusid maha saagida ja anda talle neljakandiline kuju. Meistri käsilaseks polnud liiatigi rammumees, vaid toosama jänesemokaga nooruk, keda Antenor vangist vabanemisel esimesena tänaval kohtas. Meister hindas jänesemokka kuulekuse ning püüdlikkuse pärast; abilisena oli poiss nõrk. Kui meister midagi jutustas, ununes nooruki suu ammuli ja ta käed ei liikunud enam.

Onu Onufrio ise sattus töötades vaimsesse palavikku. Kummardunud üle paku, oli ta pikk ning kõhn kogu kolmeti kõver just kui haakristi haru. Vaatajaile jäi mulje, et meistri jäsemed ei elanud omavahel sõpruses: tihti tülitses jalg jalaga, tihti valmistasid põlved küünarnukkidele takistust.

Töö arenes visalt. Oherdid läksid kuumaks, pisipuurid murdusid, peitlid paku pinnal põrusid ja heitsid kilde. Mühklik puu muutus päevast päeva veelgi mühklikumaks; polnud selles tunda mingeid inimihu vorme ega

paistnud sealt sihile suunduvat ideed. Jänesemokk vaatles seda arusaamatuses. Varsti pidi ta aga üllatuseks nägema, kuidas pakk vooluliseks moondus, kuidas sinna õlgade ja puusa painded kooldusid ja kuidas paku ülemine ots inimese pea vorme hakkas meenutama.

Töötamiseks ei jätkunud päeva valgetest tundidest. Mida sügavamale tungisid lohud ning painded paku keresse, seda enam võttis meister öid päevale lisaks. Lõpuks töötas ta lakkamatult, tukkudes vaid koidu eel mõne viivu. Meistri muidu nii rahulikus näos küdes võõrastav leek. Ta põsepooled vajusid haudlikuks; silmakoopad tumenesid.

Vahel käis doktor Labius neid kõnetamas ja rututamas.

«Meister Onufrio, ega te meid ometi pigisse jäta? Peaksime samba enne vihmade tulekut tingimata avama. Laske kergemast käest! Ärge nokitsege peenuste kallal!»

«Ma pole Jumal, kes liivapurule hinge sisse puhus,» sedastas meister. «Jumalal oli pude aine ... mina raiun siin nagu rauda. Te määrisite selle töö mulle vägisi kaela. Kui mu Kristusest nüüd üks äpardunud mehike tuleb, siis kandke ise süü.»

«Meister, ärge olge nii nõudlik! Mõelge selle peale, et ka Aadam Jumala käe alt polnud suurem asi mees. Temast taheti muidugi täismeest teha, aga ta oli tossike ja laskis naisel enda lõa otsa võtta.»

«Polnud ta tossike!» vaidles onu. «Õigust öelda, härra doktor, ei saa ma aru, kuidas tuli nii pudedast ainest, nagu seda on liiv, nii tige inimsugu, et teda tule ja rauagagi ei suudeta taltsutada.»

Onu Onufrio nokitses tol ajal Õnnistegija pea kallal. Jänesemoka meelest oli see ennem piinlemine kui töö. Meistri käed olid marlisse mässitud, mille vahelt paistsid ta hellaks torgitud sõrmed. Õpilane ei suutnud meistrile niipalju pisipeitleid ja kaapimiskäpakesi ulatada kui meister neid vajas. Võib-olla mõjus meistri kurnatud enesetunne selleks kaasa, et Kristuse pea omandas tigestunud linnu pea terava ja kärsitu ilme. Ihultki sarnanes kuju enda loojaga: pikad jalad, sirge rüht ja paindumata põlved.

Onufrio algseks kavatsuseks oli voolida Kristus seljapoolelt lahutamata tervikuks puutüvega, nii et ainult kuju käed oleks pidanud välistè abinõudega risti külge naelutatama. Töö kestel sunniti teda kavatsusest loobuma. Dok-

tor Labius ja teised hindajad leidsid, et meistri idee oli vastuvõtmatult uudne, ebakõlas traditsioonidega. Kristus ei tungivat ühelgi tuntud krutsifiksil risti seest spontaanselt esile, vaid ta on löödud naeltega selle külge.

Võõrale tahtele alistumine tõi kaasa tülika küsimuse: kuidas paigutada raske eebenipuust rait sündsalt paigale? Puusärgitöökoja mehed olid omapoolse panusena valmistanud immutatud palkidest võimsa risti. Meistri kunstipärasele teosele oherdati naba kohta õõs poldi jaoks, mille peast treiti uus nabamuhk. Kuju kätesse ja jalgadesse oli meister ise naelaaugud teinud. Kõige selle varal taoti ja needistati Kristus ristile. Meistrile tundus, nagu oleks tema enese ihuliikmeid poldistatud, kruvitud ja plaadistatud.

Tööliste lahkudes ja krutsifiksi maas lamades jäi onu jänesemokase selliga hajuvineselt mõtisklema. Nüüd, mil nende vastutusräme ülesanne lõpule oli viidud, tundsid nad endid ülearuseina. Õpilase lõug langes ripakile, kuid lollakast ilmest hoolimata mõtles nooruk sügavat mõtet:

«Niida ja nõnna siis... läbi see vaev. Tegime teda katekesi... mina ikki ka sulle tülinaks. Sai kurje sõnugi üeldud. Meister, mis sa õte arvad: kas tema peass nüüd püha olema? Kas tema hakkab imesi tegema?»

«Jaks on Jumala käes,» vastas Onufrio. «Mis me valmis tegime, seda me ise ei tea. Andsime talle ainult välimuse. Pühaks saab ta siis, kui teda selleks hakatakse pidama. Sina, poisu, pigista suu kinni ja ära vaeva ennast mõtetega. Meie mõtted ei küüni Jumalani.»

Tol õhtul lausus meister õpilasele, et lähme nüüd koju — sina ka oma punaste silmadega ja jänesemokaga. Ise ta lubas veel pisut viivitada ja puhata. Hoolimata roidumusest või just roidumuse tasuks laskus ta üle kassilik enesesviibimise mõnu, mida ta ammu enam polnud tundnud. Meister istus ja lõi nurru:

Keiru-leiru, pirra-poka,
santa-marta, lama-luna,
minja-tinja — prr-prr,
feira-freira, madre-padre.
O, dona Maria, santo mirakulo!

«Meister, kellega sa seal vestled?» kostis hääl pimedusest. Polnud kahelda, et hüüdjaks oli puusärgitisler, kes vaiksetel õhtutel võrkkiiges tavatses lamada.

«Mul on siin kaks sõpra: siil ja mutt,» vastas meister, katkestades nurrulöömise.

«Mis nad sinult tahavad?»

«Ikka võimatut, nagu inimesedki. Siil tahab, et ma teda vastu okkaid silitaksin; mutt nõuab, et vahtigu ma talle silmateradesse.»

Tisleri aiakeses robises miski raskepäraselt. Ja seal ta tuligi — tisler ise ning ta pikk öökuub, lühikesed taksikoera jalad selle all. Kerekas mees, alalisest hööveldamisest nägugi neljakandiliseks hööveldunud. Ta armastas onu Onufrioga keskustella; ehkki nad ei omanud ühiseid vaateid, mõistsid nad teineteist ülihästi, sest neil oli ühine klaviatuur jutumuusika tegemiseks.

«Näe, siin mu Kristus lamab,» ütles Onufrio. «Mul on säärane süütunne, nagu oleksin ma ta juba enne ristile asetamist ära tapnud.»

«Jäta see jutt ja pane endale piip näkku!» noomis kirstumeister. «Kas sa arvad, et minu kirstutoodang mulle rõõmu valmistab? Kõik on nõudlikud, nii surnud kui peielised. Iga matja tahab, et kirst olgu põline, mugav ja pealegi odav. Olgu mul ikka sinna kassikulda ja karda ja sametit panna. Ehita nagu Noa laeva ja pane surnule ka igavene elu kaasa.»

«Ja-jah, igavese elu külge nad kleepuvad just kui kärbsed liimipaberile. Ei ma mõista, mis head neil sealt loota. Ei oska nad tänastki päeva kasutada... aga antagu neile igavene elu sigatsemiseks.»

«Kuule, Onufrio, su jutul on täna võõras mekk. Oled sa uskmatuks hakanud... või mida sa õieti usud?»

«Ma ei usu sellesse, millesse usuvad usklikud. Aga ma ise pole ei usklik ega uskmatu.»

«Teiste sõnadega: sa ei tunne iseennast.»

«Ei saagi tundma,» nõustus meister. «Et tunda iseennast, peab kõige selle maha kraapima, mis sinna võõrast on peale plaasterdatud.»

«Sa oled lihtsalt väsinud. Mine koju!»

Meister soovis tislerile head ööd ning läkski. Viskunud voodisse, nägi ta unes, et tema Kristus ronis mööda redelit taevasse. Selle jampsi sisendas talle doktor Labiuse teade, et Väärtustajate Ringi poolt oli Uus-Kolgata kir-

mes ning krutsifiksi avamine määratud taevaminemispühale. Rändkaupmehed ja linna turutengeldajad olevat Kolgata jalal juba ulualuseid ning lavasid ehitamas.

Mägi ise esines tollal palju moodsamalt kui varem. Maanteelt viis lai siht otse mäe latva. Käimiseks polnud too konarlik raiesmikuvöö kuigi mugav, tõustes järsult ning hüplevalt. Aga usurändajate rada ei pidanudki sile ning labus olema. Lisaks peateele oli aetud rajakesi künka lõhestatud küljele, kus toimus rookimine ja haopõletamine. Suitsusambad olid taevale meelepärased, tõustes mäeaheliku kõrgharjadeni. Koopa taga ladusid müüritöölised kivimürakaid kuhja — aluspõhjaks krutsifiksile. Tsementi suudeti napilt mäkke kanda; lõustakaid avausi kivide vahel täideti sitkeks sõtkutud saviga.

Nädalapäevad enne pidulikku avatalitust saadeti krutsifiksiseadeldis tagasihoidliku osavõtjate hulgaga teele. Doktor Labius pidas ilmaliku kõne, tänades usuindlikku rahvast annetuste eest ja jagades ülistust auväärsele raidkunstnikule — onu Onufriole, kelle geniaalsest vaimust olevat sündinud sammas, mis jääb paljudele inimpõlvedele imeteldavaks. Ülistatav ise seisis palja päi hommikuse päikese käes. Ilm oli palav; ometi näis meister külmetavat. Labiuse sõnad tabasid teda raheteradena. Vaimulikku talitust polnud kavandatud, kuid kaks vana paatrit — isake Miikael ja vabrikute koguduse hingekarjane — olid tulnud ilma kutsumata. Kumbki neist pidas lühikese palvuse ja andis õnnistuse.

Raske rist oma ränga koormajaga oli mahutatud kahele kokkuketistatud ratasplatvormile, mille tõid sõdurid garnisoniülema soostumisel, sest nemad pidasid endid Uus-Kolgata avastajaina õigustatuiks tähtsast talitusest osa saama. Vaikne kogu härdunuid ja uudistajaid saatis lahkujaid kuni linnataguste tühimaadeni.

Juba varakult enne taevaminemispüha algas palveränak mägedesse. Kuni parun Nepomuno maadeni oli teekond igav ja väsitav, sealtpeale aga ladus ning jalapärane, sest parun oli lasknud mitmes teeosas rahva jaoks toidulavad üles seada. Mugavamaid toitlustamispunkte asus muistse orjaturu hoonete vahel. Õhtuti mängis seal sõjaväe puhkpilliorkester. Rändajad võisid lõkketulede paistel aega viita. Jutlustajad lõid palveraamatud ja hümnaariumid lahti, kuulutades rahvale kirjasõna. Noored inimesed hoidsid tantsuga elevust ärkvel.

Väärtustajate Ringi juhatuse liikmed ja arvukas hulk kaastegelasi kogunesid suurpidustuse eelpäeval raatusplatsile ühiseks ametlikuks rongiks. Jõukamad ilmusid oma sõiduabinõudega. Kehvikute jaoks oli varutud troskasid ja veovankreid. Doktor Labius ratsutas rahutult kempleval märal, kes voorimehe loomana sadula kandmist põlastas ning kartis. Linna piirides sammus rongi ees trompetipuhuja.

Teekonna edenedes tuli juhatuse härradel — siin ja seal — jalgsi inimeste rühmadest mööduda, kellele nad tervituse ja ergutuse hüüdeid saatsid. Eri salgad, arvult kasinad, kandsid eri ilmet. Maakondliku kuuluvuse alusel koostatud rühmades sammusid naised kirevates riietes. Ususektid tutvustasid oma nime lipu ja plakatiga. Distsiplineeritud rühmad omasid ühisvormi. Neegrid trummeldasid ja puhusid vilesid. Üldine mulje jäi rändajatest rõõmsameelne. Erandina esinesid vaid ranged patukahetsejate rühmad, sest nendest osavõtjad, üleni mustas rõivastuses, olnuksid kui surmatee jalge alla saanud. Nende meeskaaslased kandsid ristisurma minejate sümbolit — pilpapuust risti, mille all nad näiliselt ohkasid ja ägisesid.

Ka tosin Maarja põllehoidjaid viibis rännul. Esinaine polnud neile selleks ei käsku ega keeldu avaldanud; tingimuseks oli ainult, et nad osavõtu puhul ühte peavad hoiduma ja määgiva esilamba kannul kõndima. Nii nad tegidki; ei kõnetanud võõraid ega kõõritanud meestele silmi. Toitluspunktides nad kükitasid ja hoidusid madalale.

Jubeduselt ületamatu rühma olid koostanud neli naist ja viis meest. Osa neist kõndis vihaste nägudega ja tuhmilt maha vahtivate silmadega. Nende omavaheline kõnelus oli kore ja kinnissuine. Nad rututasid, toetasid, vedasid ja lükkasid kahte musta rüütatud neiut, kelle paljad jalad veritsevaks olid hõõrdunud, näod virildunud ja silmad roidunud laugude vahel klaasistunud. Üks löötsakile kummardunud neiudest kandis hööveldamata plankudest risti; teine pakkus talle abi, püüdes muist raskust enda käsivarrele võtta. Kui nad hingeldavaina enam jalul ei suutnud püsida, peeti puhkust.

«Armas õde, kallis õde, kas sa suudad ikka lõpuni vastu pidada?» küsitles ristikandjat too neiudest, kes abistajana kaasa kannatas. «Kallis õde, sa võtsid enda peale rohkem

kui Jumal sulle määranud. Palume, palume... veel on aega. Jumal saadab uue märgi... palume!»

«Jäta mind, Sekundaria! Ära halise...» kähistas ristikandja vastuseks. «Ära paina mind haletsemisega! Jumal saatis mulle käsu... saatis ema suu läbi sõna. Ma pean minema... lähen lõpuni.»

Sundijatele ei meeldinud õeste vestlus.

«Patupalgaks on ristikannatus,» sõnas kalestunud näoga vanamees torupõhjaga õlgkaabu alt. «Mu vennapoeg tappis enda teie kurjuse ja kavaluse pärast. Kui mitte teie püünised, teie nõidumine ja teie ühendus kuradiga, siis elaks ta veel praegugi. Teie tema tapsite, teie küljes kisendab tema veri.»

Puhanud pisut, nad läksid jälle — komberdades, vihatsedes, ahastades, närveldades. Inimesed, kes neid nägid, vaatasid kui piinapuuri või hullude põrgusse. Sattus neid doktor Labiuski ratsutades nägema ning tundis õeksed ära. Ta hämmastus oli suur, aga ta ei lasknud seda välja paista. Doktor oli kuulnud õestele osaks saanud kõmulisest juhust, kuid ei tundnud tolle vapustava loo üksikasju — ei saanud kujutella, kuidas aru kaotanud mees peakiriku trepil jälitatavaile neiudele vastu tormas ning elajalikult karjus:

«Kui teie minuga ei abiellu, siis tapan ma enda siinsamas!»

Jahmunud õestest sai Primaria esimesena sõnad suhu:

«Tapa juba, tee endale ots... neetud kiusaja!»

Mees võttis kuuevarrukast pussi, viskus põrandale ja raius ennast huupi langevate hoopidega. Tõusis istukile ja toetus seljaga sammaskäigu posti najale. Nuga ta pihus vispeldas, tõusis ja vajus siksakiliselt. Hoobid sattusid talle rüppe, puusanõlvadesse, makku — kuni enesenuhtleja korinal kokku varises ja verenõredes hinge heitis.

Õeksed jooksid, jooksid ja jooksid. Koduväravas nad seisatasid, vaatasid teineteisele silma.

«Sina tapsid Aabeli!» hüüatas Sekundaria. «Ma tean, sa olid temasse salaja armunud, kuid varjasid seda. Nüüd on Aabel surnud ja sinu peale langeb mitmekordne surmapatt.»

Oma toas nad väherdasid põrandal, ahastasid; haarasid meeleheites teineteise käsi, vammutasid oma juukseid. Sekundaria nõudis ikka veel õelt süütunnistust, mida õde juba korduvalt oli avaldanud.

«Jah, mul oli okas tema vastu... Ma tahtsin teda saada ja ma vihkasin teda. Ma jäin tast meeletuks... oleksin võtnud teda ja hammustanud. Eks ole sinugi ihul mu hambajälgi.»

«Küll neid on... küll on,» lausus Sekundaria närvas alistumises. «Sa võiksid mind veelgi hammustada... aga sa tapsid inimese, kes oli juba surnud!»

Järgmisel päeval külastasid nende maja ametiülesannetega isikud; vanem neist, kõrvuni ulatuva kummikraega, istus laua taha ja kavatses midagi kirja panna. Noorem, paks ja ümmargune, võttis kaitseprillid näo eest maha ning asus küsitlema. Õeksed nutsid, kriiskasid ja rääkisid mõttetust.

Prillimees müksas kaaslasele:

«Mis asja siin veel uurida? Sajad inimesed vaatasid pealt. Kõik on selge. Tüdrukud on põrutusest segaseks jäänud. Kõige ogaram oli enesetapja ise.»

Ametivõimude poolt jäeti nende maja rahule, ent mitte uudistajate ning surnud mehe sugulaste poolt. Väravas lõgistati alatasa. Ärritatud mehed nõudsid sisselaskmist või antagu tüdrukud välja. Õeste peremehest vend ähvardas tülitajaid püssiga. Vandudes taganesid nad väravast, kuid aeg-ajalt tulid jälle tagasi.

Lähemal hommikul — pärast rahutut ööd, mil kadunud ema taas tütreid oli külastanud, ajades Primariaga salajuttu, — haaras Primaria salli õlgadele ning väljus. Lõgistajad mehed väravas võtsid ta kinni ja vedasid ta kuhugi. Vend oli juba savilöövi läinud, köökki rahvast tühi. Sekundaria jäi üksipäini ulguma. Vaist ütles talle, et nüüdsama, selsamal hetkel saab teoks mingisugune paratamatus.

Õe äraolek ei kestnud kaua, aga tundus nutjale lõputuna. Siis nägi ta Primariat väravast hoovi sisenevat; tuli kindlalt, sirgelt, otsustavalt. Sekundaria jooksis talle vastu, tahtis teda emmata. Õe tagasitõrjuvast näost ei paistnud nõrkagi puna. Seniste närvlevate ninasõõrmete ja rahutute sarnade ette oli laskunud luine mask. See omistas talle raidkujulise täpsuse ja kalkuse. Sekundaria küsitlevale pilgule vastas õde tarduva tina sebidusega:

«See on nüüd otsustatud. Ma leppisin nendega kokku. Surmapatt lunastatakse ristipiinaga. Ma olen selleks küps. See polnud nende nõudmine... ma otsustasin ise. Ma tahan seda, ma lähen ristile. Seda nõuab minult ka ema.»

Sekundaria tundis jääkülma jubedust; jäigastus hingamiseltki. Mõtles, et õde on hullunud.

«Sa sonid! Sa ei tee seda! Naised pole seda kunagi teinud.»

«Aga mina teen. Ristikannatusega tasun võlad.»

«Su võlad, õde... Kas neid ongi? Nad on sulle mürki andnud. Sinust pole risti peale minejat. Sa ei suuda seda välja kannatada... Sa sured enne, kui sind maha võetakse. Nad tahavad sind tappa!»

Õe pilk oli kinnistunud millessegi, mida Sekundaria ei näinud.

«Ei ole ükski ristitatuist surnud. Surm ei võta neid... Aga kui ma suren, siis on see mulle mõõdetud. Sina pead seal juures olema ja peksma mind... peksma mind, kuni ma tõesti suren.»

Seda kõneainet jätkus neile mitmeks kõneluseks, kuid ikka sama tulemusega. Sekundaria veendus, et hukutav mõttepaise ta õe peaajus oli kõrvaldamatu. Haaratud kannatuse kujutelmadest, ta just kui rippuski ristipuul ja ootas surma. Viimaks jäi ka Sekundaria uskuma, et nii ongi see õige, nii peabki see olema. — —

Ja nüüd viibisid nad mõlemad neile vaenuliste inimeste vahel komberdavas ristitajate salgas, kellest teised palverändajad ängistunud meelega möödusid. Vanamees köhis ja saagis vihaste sõnadega nende hinge.

«Kui mitte teie sorts... teie ühendus kuradiga, siis elaks mu vennapoeg praegugi. Patupalgaks on ristikannatus.»

Kui nad mägedesse jõudsid, peatuti viimseks puhkuseks kaljurüngaste vahelisel lagendikulapil. Teisi palveteekondlasi polnud näha. Vanamees tõusis ja võttis risti; mõõtis seda pikuti ja põigiti, nagu mõõdetakse surnukirstu silma ja kämbla mõõduga. Jäi ristiga rahule ning nentis:

«Küllap sest jätkub jalgadele ja kätele. Ja siin on see paik, mille ma parajaks olen valinud. Siin peab see sündima. Lähme!»

Nad siirdusid teelt kõrvale kaktuste vahele, kus leidus lapike lahtist muru. Seal pandi rist maha ja tasandati pind selle all, nii et kõik ristiharud maaga liituksid. Vanamees luges muldse häälega Meieisa ja käsutas:

«Nõiatüdruk, nüüd tee kähku!»

Karistusalune võpatas. Seisnud seni sammas-tuimalt,

astus ta nüüd kaks nõrgapõlvelist sammu. Vabisevate kätega end alasti kiskudes oli ta olukorrast küll teadlik, aga ta liigutused sarnanesid kuutõbise automaatselt täpsustatud liigutustega. Ristile lähenedes ei suutnud põlved teda kanda; murdus kokku, ent püüdis roomata. Mehed haarasid temast kinni ja tõmbasid ta selili ristile.

Sekundaria hakkas meeletult karjuma, murdis käsi ja ulgus kriiskavalt kädiseva häälega:

«Ai-ai-ai! Tapetakse, tapetakse, tapetakse!»

Risti üle loogastunud mehed venitasid võllastatavat nagu laipa. Ammuli sui hingeldades, laugude ja ripsmete välised nurgad teravikuliseks kiskunud, nägu pingeliselt pikergune, laskis ohverduja oma käed tahtetult ja tõrkumata laiali tõmmata. Aga kui ta vasemasse peopesasse naela taoti, röögatas ta järsku, virgus oimetusest ning rabeles. Sai käe naelast lahti rebestada. Viskus ahistajatest eemale ja kargas püsti. Tahtis põgeneda. Kogu ta ihu värises pinnapealse niitpeene väristusena. Keegi meestest löi talle selja tagant, labaluu ja selgroo vahelt, võsaroogitsemise noa rinnakoopasse. — —

Teised Uus-Kolgatale rühkijad olid juba pärale jõudnud. Platoo vallutati palvetajate ning äritsejate poolt. Janune rahvas tõukles joogilavade ümber. Kruuse, kanne ja pudeleid ulatati üle trügijate peade. Veeringute kasseerimisega tekkis sõnelemist ja proteste. Jaksakad naised ja mehed viibisid juba mäe tipus. Ahned ning visad usuõnnistuse püüdlejad ei sammunud sihti mööda püstijalu, vaid roomasid põlvili kämmal-kämblalt kõrgemale. Nende küürunud kogud mustendasid liikuvate mätastena. Vigased ja haiged istusid sihi hakul, oodates, et õndsus ise nende juurde laskuks.

Õõ möödus palvustega, roidumise ja tukkumisega. Aga kui päikesetõusu helenduses katted krutsifiksi ümbert kõrvaldati, kui ristipeeled kiiri peegeldasid ja kui Kannataja kuju läikiv-musta hirmulinnuna midagi saatusrasket näis kuulutavat, siis murdus inimhulk madalaks, nagu oleksid kõik jalad põlvist saadik maha niidetud. Ka üksikud vaimuliku riietuse kandjad, kes usurändajate hulka ainult vaatlejaina olid ilmunud, ei suutnud pühalikust põnevusest kaasa kiskumata olla; põlvitasid ja palvetasid nemadki.

Doktor Labiusele oli too taevaminemise neljapäev võib-olla ülevaimaks ja mälestusväärseimaks ta elus. Korralda-

des ning käskides ta esines hulkade vaimuliku ning ilmaliku kaptenina. Vabrikurahva paater, kes avatavale krutsifiksile õnnistuse loovutas ja uut Lunastajat püha veega kastis, jäi oma tagasihoidliku esinemise ning vaikse häälega kõige muu askelduse varju. Doktor kõneles kuju alussambalt, kust ta juriidiliste ning usuliste tõdede hoovus mäestikujõena, *urbi et orbi*, kaugele kandus. Kuju looja, onu Onufrio, ei olnud oma kunstitöö aupäevale ilmunud.

Väärtustajate Ringi tegelastel oli küllaldaselt põhjusi saavutustega rahule jääda. Pidu möödus jõuliselt, saadetud vaimuliku sügavkünni ja ilmaliku elevuse poolt. Üksikud ebakõlalised vahejuhtumid ei suutnud tumestada päevasädelust. Tõsistele inimestele ei läinud korda, et neegripoisid ulakalt vallatades kuristikku langesid. Isake Miikael luges nendele kuristikupervelt hingepalvuse, kummardudes seejuures ohtlikult sügavuse poole, nii et kartlikud naised teda sutaanihõlmadest pidid tagasi kiskuma.

Palju rohkem tähelepanu äratas põllehoidjate emalamba elust lahkumine. Jõudnud kaaslammaste saadetuna värskele sihile, ta keeldus edasi minemast; sai ärevaks, hirmunuks, ahastavaks. Kõverdas kaela, püüdis millegi eest pageda. Siis vallandus ta hääl, mitte enam määgimiseks, vaid kõnelemiseks. Kuid ta sõnadest ei saadud aru, sest ta püüdis oma nägu mullasse toppida, kuni jäi vaikselt lamama. Arvati, et ta minestuses viibib. Aga et äratamiskatsed tulemust ei andnud, tuli tõdeda ta surma.

«Õnnis ots,» sedastasid juuresolijad.

Targad jumalasõna tundjad teadsid, et taevalikud imed ei ilmne ainuüksi ilmalikkude hädade ja valude leevendamiseks, vaid veelgi hingestatumas pühaduse osastamises — kui usu suurustunnil üks väärikaks peetuist maisest hädaorust igavesse õndsusse kutsutakse.

Piinatud ja kurnatud lammas astus õilsa tallena Jumala trooni ette; seda nägid kõik, kellele nägemiseks silmi oli antud.

XIII

Pärast krutsifiksi avamist olid viimseiks kirmeselt lahkujaiks kaubamehed oma koliga. Kristus jäi üksi. Juba rahvakirevuse ajal oli tema too ainuke, kes elevusse ükskõikselt suhtus. Nüüd oli ta liikumatu pilk suunatud kaugusse, orgude ja mägede taha, just kui oodanuks ta kedagi.

Saatusrasketel kuudel, mil linnas ja külakondades kummalised usuelu sündmused tulvasid — ühed sügav-pühaliku tagapõhjaga, teised roimarlikult rambed, kolmandad tuule toodud ja tuule viidud —, polnud Antenorist ja Mariost midagi teada. Maarahva suust aga kuuldi, et provintsilinnade tagalates, hoopis eemal pealinnast, rändab kähara habemega prohvet, lihasuretaja ning imetegija — ja must jünger temaga.

Jätnud maha oma mäe, mis tollal veel nimegi ei omanud, läksid mõlemad paostunud mehed tundmatuina võõraste inimeste sekka, küsimata, millises suunas nende samm päevast teekonda alustab või kus ta õhtul öömajale komistab. Rändasid külast külla ja alevist alevisse, eelistades kiduraid kolkaid, kus elas vaene rahvas ja kännisid kõhnad loomakarjad.

Nende mitmepalgeline kodumaa moodustas päratu saarestiku punaste savirüngastega ning kiltkivikõrgustikega, millede vahel leidus haljaid oaase, ruumikaid rohtlaid, soostunud madalikke, kaktusevälju ja okastaimede traadistikuga kaetud tühialasid. Jõed algasid teadmata kust ning haihtusid umbsetes liivalohkudes. Inimesed asusid pesade kaupa eraldunud ühikutes. Kõik nad, ka loomad ja taimed, olid haakinud endid pidevalt sünnipärase eluruumi külge, kust nende juuri ainult aegade kurjuse hood vahel teisale väänasid. Igal looduslikult suletud ühikul olid omad kaitsepühakud ning pahavaimud, oli oma murrak ja mõistete panoptikum. Siiski liitis neid omavahel sajandite sadestuses kujunenud arusaamade kiht, luues mitmekesistunud mõistetele tervikliku kandepinna.

Antenoril ja Mariol puudus ettekavandatud rännuplaan. Tavaliselt nad hoidusid nonde igitallatud teede joonele, kustkaudu tapaloomi müügi- ja ostuturgudele aeti. Teeveersed külad ja alevid koosnesid tolmutänavatest ja hõredalt paigutatud savi- ning telliskivihoonetest. Nende keskus moodustus ühiskaevust, pisikesest kirikust ja pool-

tühjadest kauplustest, kus rüübati ka kohvi ning võis võtta klaasi pillirooviina.

Antenor ja Mario veetsid öid enamasti lageda taeva all ja kirikutreppidel, erijuhtudel vaid mõne samariitlikult meelestatud uskliku majas. Maksulisi öömaju ei olnud, aga vihma- ja tuulevarju anti, sest rahvas oli lahke ja lühinägeliselt uudishimulik. Antenor keeldus pehmest küljealusest, eelistades paljast põrandat. Meeldivaimaks voodiks oli talle parajalt pikk lõik siledat lauda, mille peal ta pikutas, käed kukla all. Hommikuse palvuse pidas koidu eel, või polnudki tal palvust, oli vaid endasviibimine. Hiljem, mil Mariogi enda teevalmis kobistas, öeldi pererahvale aitüma ning jäeti õnnistus. Siis läksid nad jälle — kaks mõistatuslikku ja salapärast. Andsid teistele nõu ning jagasid manitsusi, aga enestest ei kõnelnud ealeski ülearust sõna. Pärimistele vastas Mariogi kätteõpetatud lausetega:

«Pole tähtis, kes on keegi. Tähtis on, kuidas ta kõnnib ja mis temast saab. Kas jõuab ta elava jumalani või langeb saatana võrku.»

Nad ise uskusid endid jumalateel viibivat ja soovisid, et see kõigi äravalitute teeks tuleks. Antenor oli muutunud välimuselt sinist vammust kandvaks inimesevarjuks. Juuksed kaelale ja õlgadele krussistunud, vööni ulatuva habeme pulstikud rinna üle, tahtnuks ta kui elu heledale poolele pimendava katte ette lükata. Varem oli ta habe pigimust olnud, nüüd tolknesid selles pruunid kobarad segamini hallide kiududega. Ta näole polnud see raamiks, vaid peidupesaks, mille tagant paistis silmaterade ja nina teravus. Kui ta varem armastas kepi otsas kompsukest kanda, siis oli kepp talle nüüd kolmandaks jalaks, millest ta kahe käega kinni hoidis, toetades ning lükates ennast. Liikus nagu mastipuu ümber keerdunud sinine puri. Endiseks oli jäänud tung tõtata ja harjumus vahtida pilku tõstmata endale jalgade ette.

Mario sammus ta kannul, vahel ta ees, pea kuklas, koha lodev, kuid lampjalgsed pätad harjunud pehmemaid teeservi valima. Ka tema oli tahtnud endale habet kasvatada, kuid jõudis sellega ainult hõredate niiteni, mis ta mustale näole tuhkjat härma lisandasid. Niisama tõrkjad olid ta juuksedki kasvu võtma, hoidudes pea ümber säbrulise parukana. Nälginuks ei saanud teda pidada, aga kõhn oli ta ometi. Usurändajat meenutas selles neegerkolakas vaid ta pieteetlik käitumine, leplik suhtumine olukordadesse ning valmidus kanda kõike, mis talle osaks pannakse. Aga ta ei suurendanud tahtlikult kannatuste koormust, kasutas mugandumise võimalusi ja püüdis pidurdada ka Antenori askeetlikke liialdusi. Ta polnud usurändaja lihasuretamiseks, vaid vagatsev must ingel.

Nii olid nad rännanud arvukaid kuid, millest said aastad. Tundsid iga mahajäetusega löödud kolgast oma kodumaal ning jäid ka ise maarahvale tuntuina silma. Inimesed kõhklesid — kas on nad pühakud, kunagiste suurpühakute varjud või usunälja kerjused, kelle pauna täidab patukahetsemise tuhk endiste süütegude pärast. Antenori peeti prohvetiks, kes ei avalda veel kõike, mis talle missiooniks on omistatud. Mario ta kannul oli paljalt laekakandja ilma isikliku virvetuleta. Jüngrina ta teenis oma meistrit, jagas meistriga ühist saatust ning oli ustav. Kuhu nad eales ilmusid, vaatlesid inimesed neid aukartuse, võigastuse ning peluga. Ajaviitlaste jutt lakkas kohe, kui nad nähtavale tulid, ning silmad kiindusid ootuslikult tulijaisse. Kõleduspuhang läbistas inimesi, otsekui oleks öökull surnuaial huiganud või nahkhiire tiib päikese ette sirgunud.

Jõudnud asulasse, istus Antenor sõnagi lausumata lähema kaupluse lävepakule; tõmbus rongalikult kühmu, piiludes altkulmu. Ehkki sinine riietuselt, sarnanes ta musta vihmaööga. Kohe saadeti talle poest tass musta kohvi. Esimese lonksuga loputas ta suud ja sülgas. Teise lonksu neelas alla; asetas tassi käeulatusse ja kehitas end sirgemaks. Juba piirasid teda lapsed aupaklikust kaugusest, pelglikud ligi astuma. Prohvet silmitses omakorda lapsi ning kutsus meeldivaima poisikese lähenema.

«Mis su nimi on?»

«Minuto . . .»

«Seda sa tõepoolest oledki . . . minutike inimolemusest. Aga sul on hing sees ja see on niisama hea, nagu oleksid sa aegade algusest elanud. Tule, ma õnnistan sind.»

Lapse põlvitades ta surus oma kronksus sõrmed põlvitaja pea peale ja pomises kaua omaette. Ei palunud Jumala armu, vaid hirmutas Jumala vihaga. Pikapeale painutas hääle pehmemaks ning kuulutas lohutust: Ole ustav, siis juhatab sind Jumal ise.

«Mida sa selle kaelaketikese otsas kannad?»

«Emä mähkse . . . ma ei tiia.»

«Ma ütlen sulle. See on täht taevast, hoia seda hoolega. Õnnistus ei jää tulemata.»

Kui laps ta kätt tahtis suudelda, tõmbas ta käe tagasi.

«Lehm lakub vasikat. Jumalasõna ei lakuta. Jumalasõna eest ei lausuta aitüma. Jumalasõna on meile käsuks ja karistuseks.»

Pärast esimese lapse kõnetamist tõusis ta tavaliselt lävepakult ning kõnetas ka teisi lapsi; loovutas neile ühise õnnistuse.

«Benedicat vos omnipotens Deus, Pater et Filius et Spiritus Sanctus. Amen.»

Ladinakeelsete lausetega liialdamine oli talle üheks võlutõstmise vahendiks, sest kuulajad ei mõistnud nende sisu, tunnetades ainult sõnade raskust ja kõikvõimsust. Ka temas eneses süttisid need igavesed sõnad küünaldena põlema ja ta uskus, et üksnes tema suus omavad nad jäädavat väärtust: *Et verbum caro factum est, et habitavit in nobis.*

Teade pühakute paari saabumisest levis alati kiiresti. Tööd katkestati ning rahvas kogunes turule. Antenor — prohvetlikult sünge, tuule pargitud käed ristamisi rinnal, sügavad silmakoopad juuste ning habeme pilves, kurnatud ihu luukeresus riietegi alt nähtav — astub viivitava ning seesmuse pidurdatud sammuga rahva ette. Seisab vaikides, raske pilk maha suunatud. Näib endaga kõrve karmuse ja Surnumere etsivuse kaasa toonud olevat. Ei õnnesta ega hirmuta kedagi näkkuvaatamisega, kuid näeb neid kõiki — naisi mustades palverätikutes, paljasjalgseid mehi tööpluusides ja tüdrukuid kirevates hilpudes. Teeb, nagu poleks tal kellegagi asja. Vaikib ja kruvib ootajate pinevuse jäikuseni. Ärkab siis järsku ja tõstab küsitleva pilgu rahva tasemele. Nägu tal hahkjas-kollane, ent siiski põlev. Liikumata pilgust väljuvad sädemed. Suu avaneb ja koobastunud hääl pärib külmalt, kalgilt, rõhutades iga sõna:

«Mis te minust tahate?»

Ikka leidus rahva hulgas vanem mees, kes väärikalt ette astus ning kõikide nimel vastas:

«Tahame kuulda sinu sõna. Kuuluta meile!»

«Mul ei ole oma sõna. Sõna oli ja on Jumala käes. Sõna on Jumal ja Jumal on sõna. *Hoc erat in principio apud Deum.* Ja sõnast sai tegu ja kõik, mis olemas on. Ja sõna on elu ja elu on Jumala valgus inimeses. Ja valgus kumas

pimeduses, aga pimeduses viibijad ei saanud sellest aru. Siis läkitas Jumal oma saadiku ja saadiku nimi oli Johannes. Ja saadik ütles neile, et mina olen valguse tunnistaja; aga tema ise ei olnud mitte valgus. Ja ta kuulutas, et tema järel tuleb teine, kelle kingapaela ta väärt ei ole lahti tegema. Ja too teine on valgus ise Kolmainsuses. Aga teie ärge olge ülbed ja ärge küsige, mis sõna oleks mul teile kuulutada. Mu sõna on Jumala valguses. Ja sõna on tõde. Mina olen ainult tõekuulutaja.»

Selliselt ta kõneles viivitamisi, tampides üht ning sama sõnavara hingede uhmrisse, sest kõik tema eelkäijad olid tampinud samuti. Ise ta nimetas seda eeljutlust katehhisatsiooniks. Kuulajaskonnas kahises sosin:

«Nüüd me teame, kes ta on. Ta on Johannes . . . Ristija Johannes.»

Jälle leidus keegi, kes teistest sõnakam ja julgem oli ja kes teiste ette astudes lausus:

«Nõuandja ja Teenäitaja, rahu olgu sinuga! Su sõna on äratushüüd, aga inimese kõrvad on kurdid seda kuulma. Palu meie eest, et meist kuuljad ja mõistjad saaksid.»

«Ma ei tee eestpalveid, sest igaüks kannab ise enda eest vastutust. Liha on kõigil meil ramb ja rammestab ka vaimu. Aga kusagil on nägija, kes hoiab oma silma meie peal. Tema käes on kaalud, milledel vaetakse iga meie tegu. Jätame maha kõlvatu lihaliku koorma ja astume vaimus Jumala templisse. Palume kõik. Palume ühiselt.»

Nüüd astus Mario ta kõrvale ja ulatas palveteenistuseks valmistuvale prohvetile pika paelaga risti, mille prohvet endale kaela riputas. Teise — suurema risti — ta tõstis kahel käel kõrgele; seisis ning sammastus pühakuks. Kehahoiak oli tal armetu, aga mulje ta moond-ilmelisest kujust tabas võimsalt. Ta ei rutanud. Ootas, kuni sumin vaikis ja enamik palvetajaist põlvili heitis. Kallutas siis risti pisut ettepoole ja hüüatas hääle põrisedes:

«Gloria tibi Domine!» — Paus. — «Kõige vägevam taeva ja maa looja, võta kuulda põrmus lamaja ahastuse häält! Meie teame, et sinu seadmised on igavesed ja sinu tahtmine kõigutamata. Aga sa oled andnud põrmule hääle ja põrm kisendab sinu poole. Mõista meile oma kohut meie teenete kohaselt, aga jäta meile veel üks päev patust võõrdumiseks. Pimeduses tallaja komistab iseenda laibale ega tea, et see on tema oma laip. Aga sinu valguses saab ta nägijaks, kui sa seda tahad. Meie ei pöördu

sinu poole lapselikus meeles, küll aga patukahetsemise vaevas. Pikenda veel maailmale määratud kohtumõistmise tähtpäeva ja saada meile oma märk, enne kui su karistav käsi meid tabab ja paneb seisma päeva ning öö. Aga sündigu siiski sinu, mitte meie tahtmine.»

Ta palveteenistused olid juba algusest peale olnud liigsete sõnadega koormatud. Alaline kordumine lõi sellesse tujuka rütmi. Prohvet põimis kimbuks sugemeid ametliku kiriku jumalateenistustest — mitmelaadilistest missadest, armulaua- ja ristimistalitusest, surnute matmisest ning hingepalveist, kõigest mällu süübinust.

Veelgi laiahaardelisemad olid ta jutlused laadarahvale. Neid pidas ta talurahva vankreilt, mille peeltele sobitati laud seismiseks; ja õnnelik oli iga maamees, kelle veokile too au ja õndsus osaks sai. Kunagi ei alustanud ta jutlust ilma mõistusõnata. Mida tumedam sentents talle meenus, seda mitmetahulisemaks arendas ta selle aine. Jutt polnud ladus, vaid katkestatud sügavmõtteliste pausidega. Sekka ta röögatas ja tõstis käsi; nägi imesid, mida teistele ei võimaldatud näha. Rahmles pühakirja padrikuis, pelutades inimhinge hirmulinde ning põletades patusipelgate pesasid.

Ükskõik kui mitmeti hargnev ja vahelduv oli olnud jutluse sisu, viisid selle teed ja tanumad maailma hukkumisele. Prohvet ei maininud kindlat tähtpäeva, aga see pidi saabuma päris peatselt.

«Iga kariloom, kes hulgub väljaspool karja, on karjase jaoks kadunud. Varsti ei ole enam lautu ega tarasid. Saab olema üksainus kari ja karjane. Kui sa ei kuulu karja hulka, siis oled sa ära märgitud põrgu roaks.»

Pärast jutlust ja palvusi trügis prohveti ümber inimesi, kes teda kõnetada soovisid. Nad kutsusid teda Nõuandjaks ning Tunnistajaks, sest ta andis igale küsijale tabava vastuse ning juhatuse. Hulgaga jagelemist pidas Nõuandja ajaraiskamiseks; läks sobivaima maja esikusse, laskis sulgeda ukse ning võttis jutule abielupaare ja mõistlikult käituvaid vallalisi mehi.

Enamasti pirisesid abiotsijate hinges vaid parmud ja porikärbsed. Nõuandja ei hakanud neid üksikult jälitama ja nõela otsa torkima. Ta oskuseks oli haarata inimene survepihtidesse ja avastada ta olemuse mädapaise. Pigistas oma pöidla kaebleja hingevigastuse hellale muhule ja kinnitas siis, et nüüd on see koeranael lõmaks litsutud;

ärgu hädaldaja enam mõelgu, et vaevaja teda veel vaevaks.

Paarisrahva mureks oli sageli, et Jumal neile lapsi ei anna. Prohvet kohtles neid karmilt. Ah ei anna, halvustas ta. Kui ei anna, siis pole vajagi. Kõik inimesed sünnivad naise ihust ja kannavad endis pärispattu. Parem on olla sündimata kui patune. Jumal lõi naise Aadamale abiliseks, aga naine vedas mehe patu sisse. Kirik annab teile laulatamisega voli edasi patustada; Jumala meele pärast see ei ole. Elage karskelt ja kainelt. Minge koju ja olge õnnelikud, et teie ihud patuvilja tootmiseks keelu alla on pandud. Kui teie väärt olete jumalariiki pärima, siis näete seal ka oma sündimata lapsi. Nad ootavad teid seal ja on patust puhtad.

Tavalisteks tülitajateks olid inimesed, kelle varanduslikud vahekorrad sassis. Nõuandja hurjutas ja häbistas neid; meenutas neile, et ahnus on üks seitsmest pärispatust. Oma otsust ei langetanud ta kunagi ühe poole kasuks, vaid jagas tüliõuna hagejate vahel võrdseteks osadeks. Ähvardas rahulolematuid jumalakohtuga ning kinnitas, et ilmalik vara tühistub, enne kui sellest tulu nähakse. Peatselt saab kullast muld ja mullast tuhk.

Ihuliste vigade omajaid püüdis prohvet endast eemal hoida, sest ihu ei väärinud ta meelest hindamist. Ometi haarasid kurdid teda hõlmast ja pimedail õnnestus end ta jalgade ette heita. Prohvet viskas oma kepi maha, astus mõlema jalaga selle peale ja hüüdis:

«Taaniel, kui sa lõvikoopast välja pääsed, siis tõsta need inimesed lõvide selga ja saada nad kuuljate ja nägijate maale. Ma ei taha, et nad mind tülitavad, kuigi mul neist hale meel on.»

Võttis taas kepi ning pööras rahvale selja.

«See pole lihtne kepp,» sosistati. «See on teibaks nõiutud madu. Nüüd ta rõhus madu pead. Oma tallaga ta tundis, kuidas madu vingerdas, aga meile ta seda ei avalda. Vigaseid ka ei teinud terveks ... jättis selle vaeva Taanielile. Näe, tema käsutab!»

Prohvet ise ei tunnustanud temale omistatud imeteguseid; manitses kannatama hädasid nurisemata. Rahvasuus ràndasid siiski kuuldused haigete tervendamisest ning muudest prohveti üleloomulikest kordasaatmistest. Puid, mille all ta oli palvetanud, peeti pühaks. Asulatest lahkumisel kõndis rahvas temaga kaasa, palus viimast õnnista-

mist ja kutsus teda jälle tagasi, olgugi paljudel võikus varaks.

Kahe keskse provintsi piiril asus kaljusel mäekühmul igivana palvekoda, mille koloniaalsõdade aegsed vallutajad olid ehitanud. Seal toimus prohveti esimene üldtuntud ning sadade suude jutustatud imetegu. Saabunud alevisse ja sattunud rahvaga vestlema, keeldunud Nõuandja tavalisest jutlustamisest, vaid käskinud rahvast endale järgneda, sest Püha Neitsi ootavat teda. Moodustatagu rongkäik ja süüdatagu küünlad.

Seadis sammu kabeli poole. Kiviklibusel mäeteel krigises maa kõndijate all. Liikumine oli vaevaline, öö ebasõbralik. Tuul kustutas küünlad. Pimedus mattis rändajad peaaegu nähtamatusse. Kuid TEMA jäi kõigi ees nähtavaks: morn, ohtlikult tuigerdav. Tuul pillas-pallas tema juukseid ja habet. Vahel ta langenuks kui kuristikku, ent tõusis taas, toetudes oma imeväelisele kepile.

Kui nad lõpuks kabeli ette jõudsid, istus väsinud juht trepipakule. Tuul rapsles ikka veel ta juustes ja habemes. Prohvet ei võtnud seda kuuldavaks; suunas pilgu taevasse, kõneles tähtedega ja loendas tähti. Rongkäigu esisalkades kõndijad vallutasid kabeli seesmuse; süütasid küünlad. Suurem inimhulk põlvitas väljas kivirüsakail. Üksikud tõrvalondid kumasid. Prohvet ületab nõrkuse: tõuseb ja astub põlvitajate rea vahelt kabelisse. Laskub altari ees põlvili — alandlik, kokkuvarisev, sõnatu. Siis näevad ja kuulevad kõik, kuidas Jumalaema pildiraamist alla astub, käed prohveti üle laotab ja teda õnnistab.

Samal ööl tõid naised prohvetile piima ja lõuka paistel küpsetatud leiba. Prohvet ei puutu sellesse, käskides jagada toidupoolise rahvale. Naised jagasid ning jagasid . . . ning piim ei lõppenud kruusist ja leib kandikult. Kõik said söönuks, kõik osastusid imeteost. Laulu ümisedes tuldi mäelt alla. Prohvet läks kirikusse ja palus koguduse vaimulikku, et talle lubataks rahvale missateenistust pidada.

«Vend, sa tead ise, et ma ei või seda lubada,» vaidles paater. «Sa oled minust haritum ja vägevam, aga sa pole ordineeritud. Kiriklikud korraldused keelavad pühendamatuile altari- ja muu ametliku palveteenistuse.»

«Olgu nii. Ma keeldun altariteenistusest, aga luba vähemalt, et ma rahvale *via sacra* korraldan.»

«Kõik on võhikule keelatud . . . Kiriklikud talitused

kuuluvad ainuüksi ordineeritud vaimulikule. Armas vend, ära insisteeri!»

Prohvet vaatas kaua ja pidevalt paatrile silma. Lausus ainult viis sõna:

«Sa ei ole minu vend.»

Avas tuunika hõlmad, tõmbas põuest taskurätiku ja puhastas sellega oma jalad kiriku tolmust. Jäljendas sellega apostlite ja Õnnistegija enese teguviisi. Lahkus, soovimata head päeva.

Samalaadseid viljakuseta kõnelusi vaimulikkudega koges ta mujalgi. Mitte kunagi ei tõstnud prohvet häält, ei lausunud solvavat sõna. Vaikis ja talletas kibedust südamesse. Ta jutlused muutusid päev-päevalt karmimaks, ta ennustused salapärasemaks. Hirmutas kuulajaid punase ööga ja pimeda päevaga. Palvused tõmbusid kerra ja siuglesid madalalt. Maailm olnuks kui ära neetud. Kõikjal lähenes viimnepäev, hirmuahelad kaelas.

«Tõesti, tõesti, ma ütlen teile: varsti on palju määgijaid, kuid vähe lunastatud tallesid. Varsti on palju sõrajälgi, kuid vähe sõrgu Jumala teel. Varsti on palju tõttajaid, kuid vähe äravalituid. Varsti on palju kübaraid, kuid vähe pühitsetud päid. Tähed jätavad oma pesapaigad ja tulevad alla ja algab suur tähesadu. Seistes üheksandal tunnil Õlimäel, pärisid jüngrid temalt: Õpetaja, millised märgid saadad sa meile viimiseks? Ja tema vastas: «Paljud märgid on kuu peal ja tähtedes. Mõistke neid.»»

Varem tagasihoidlik kirikuvõimude piitsutamisel, ei valinud ta nüüd enam sõnu. Jättes maakirikute teenistujad solvamata, suundusid ta nooled Püha Trooni enese pihta.

«Millise tõetunnistusega nimetad sa ennast Peetruseks — sina, siidbaldahhiini ja kuldkrooniga ebajumal? Mitu verepattu on sinu kirikul ja mitu häbiplekki su pühalikkusel? Sa lased kanda ennast nagu Paali ülempreester pehmetel patjadel altarisse; aga Jeesus Kristus kõndis tolmuses kerjarüüs ning paljajalu vaevarikast teed. Sul on kümme purpurit ja sametit ihukatteks, aga Õnnistegijal oli üksainus kare kuub; tollegi võtsid talt sõdurid ja loosisid omavahel. Su peas kiirgavad teemandid ja kalliskivid, aga Jeesus Kristus kandis okaskrooni ja higistas verepisaraid. Aastas kord sa tembutad ja silmakirjatsed ja pesed mõne oma alama jalgu, mis ette

juba hoolega seebitatud ja salvitud on; sedagi teed sa ainult näiliselt, et mitte märjaks kasta oma hoolitsetud sõrmi.»

Paljud piiskopid saatsid koguduste eestseisjaile karjasekirja manitsuste ja juhistega:

«Olles Meie kuulmiseni jõudnud, et Meie episkopaadi piirides rändab ja jutlustab kahtlane sõnakuulutaja, kes ennast Nõuandjaks ja Tunnistajaks laseb kutsuda, tõelise nimega Antenor Virgilio Cabral, tulesüütaja ja mõrtsukas, võrgutades rahvast väärusu ja patu teele, mõnitades kanoonilisi seadmisi ning solvates Püha Rooma katoliku kirikut, hoopiski Püha Trooni ja Püha Isa ennast, anname Teie Reverissimole selle karjasekirja juhiseks ning täitmiseks, et hoiatada ja keelata koguduste kirja kantuile kuulamast ja külastamast mainitud väärkuulutaja jutlusi ning rahvakogunemisi, manitsedes Teie hoolele usaldatuid, kes neist juba väärõpetuste püünisesse sattunud oleksid, kirikliku vande alla panemise ähvardusega õigele usuteele tagasi pöörduma, ning pannes Teie enda õlgadele vastutuse kandmise selle ettekirjutuse ning juhise täitmise eest.»

Paatrid teadsid niigi, mis nende ülesandesse kuulub. Aga prohvet oli võimas ja võlus rahvast askeetliku eneseohverdamisega. Kardetav oli ta vastu avalikku häält tõsta ning süvendada umbusku kiriku vastu. Oma aruannetes mainisid paatrid, et nad ei tea, kes on too inimhingede paelutaja prohvetlikus rüüs — kas valelik teeskleja või hüüdja hääl kõrves. Nõudes inimestelt rohkem kui inimeste kandejõu kohane, võib ta nõrkade mõistuse kimbatusse saata. Aga ta usub Kolmainsusse ja Jeesuse Kristuse ristisurma; kuulutab neile, kes seda väärivad, igavest elu ja õndsust. Kui ta õigeks ristimiseks loeb vaimuristimist tulega, siis ei eita ta ometi ka sakramentlikku ristimist veega. Ta oleks otsenagu muistsete kristlaste katakombidest tulnud ja läheks sinna jälle tagasi.

Prohvet ise lõpetas noil ajul oma kolmandat rännuaastat. Ta polnud enam ühestainsast jüngrist saadetud, vaid mitmesugused inimesed, mehed ja naised, kõndisid ta kannul — ühed lühemat aega, teised kestvalt. Ta ei õpetanud kaasakõndijaile mingisugust usudoktriini ega andnud neile rohkem aineid mõtiskeluks kui võõrastelegi. Naisi kõnetas koguni üleõla ning solvavalt, ehkki just naised teda härdalt kummardasid. Ühispalvused olid läi-

nud rangeks ning krambisklevaks. Prohvet kahmas pihuga mulda ja pani seda endale pealaele.

«Pidage meeles, ihu on loodud mullast ning peab jälle mullaks saama. Aga vaim, mis inimesse puhuti, ühendab meid Jumalaga. Ma ei ole teie hulgast kedagi üksikult kutsunud minule järgnema, aga kes teist tuli, too kuulis kutsuja häält ülevalt. Ma ei ole jahimees, kes tuututab koertele; ma kuulutan Jumala tahtmist ja käsku. Õnnis, kes seda kuuleb ja mõistab. Kui teie kindlas usus mulle järgnete, siis viin ma teid Jumala palge ette. Kelle usk on vigane, ärgu tulgu minuga.»

Siis võtsid kõik mulda ja langesid näoli maha. Prohvet kuulutas ja palvetas kõikide eest; tundis enda ja enda kaudu ka teiste olendite purunevaid ning taas-sõlmuvaid hingeniite. Kuulis, kuidas ta südame pihta langesid äratushaamrikeste löögid. See tunnetus pidi neile kõigile ühine olema, sest rippusid nad ju ühise niidi küljes kuristiku kohal.

Esimesed jüngrid tulid nagu eksijad tundmatuilt teilt — hüljatuse varjud inimviletsusest: kerjused, pesata pagulased, isiksuse kaotanud hulkurid. Võõrad omavahel, kuid hõimlased hingede hämaruses — vargalikkude harjumustega tööpõlgurid, raasukeste korjajad elu köögilävelt, alalised äpardujad ning jalgujääjad. Neid ühendas hüljatute lootus ja osatute otsing.

Nendega liitusid perekonnaelust pettunud naised, viletsusest väsinud kehvikud, lapsega tüdrukud, lesestunud mehed, usuindlejad, kelle jumalaotsing poolikuks jäänud, vaimust vapustatud ja ihuliselt vigased abivajajad. Mõnede hinge kõrvetas mõrv; mõningaid tabas järsk kahetsus ülekohtuste tegude pärast; mõni oli vagatsenud, kuid vajas veel suuremat vagadust.

Kui neid paarisajane hulk karjaks oli liitunud, muutus uute liitujate lisandumine hulgaliseks. Õndsusse tunglemine polnud enam üksikute erakute hingepalavikuks. Pühaduse lõõsk levis põuaaegsete tulekahjudena inimmeelte rabadesse, kuluväljadele ning võsastikesse. Suletud asulaist saabus uuditsejaid ratsahobuseil ja veovankreil, sest kuuldused, mis sinna ulatusid, kõnelesid maailma hukkumisest ja põgenike voorusest usupuhastaja juhtimisel.

Prohveti jutlused turgudel muutusid rahvarikkaks ning

käratsevakski. Nende tähtpäevad määrati ette kindlaks. Oli nobedaid jalgu, kes sõnumi sellest kõikjale kandsid. Palvused ei piirdunud enam ühe õhtu ning ööga, vaid kujunesid usulaatadeks, kestes kolm ja enamgi päeva. Rahvalt korjati ande, ööbijaile süüdati haoriitu ja püstitati ajutisi peavarjusid. Prohveti saabumist oodati nagu kirikupüha. Kärsikud tõttasid talle vastu, pakkusid abi ja kummardusid ta ette maani.

Rändajatel oli oma lipp: sinine palakas valge ristiga. Tolle all kõndis prohvet usurändaja hõlmikus, toetatud Mariost ja teistest usaldatuist. Noormehed kandsid mahukat kirstu, mis koosnes kolmest osast: kirstu küljelauad kokkuklapituina jutlustajale poodiumiks; süvikuliseks voolitud kirstupõhi Kristuse okaskrooniga — templiks; kinnine laegas — tabernaakliks, milles hoiti prohveti usutalituslikke esemeid. Naised hoidsid käes ikoone ja palvehelmeid. Turule saabudes riputati tempel ja tabernaakel posti või puutüve külge. Prohvet tõusis palvepõrandale; seisis ja kõneles vaimus enda läkitajaga. Tõstis luustunud käed ja õnnistas rahvast — enne ladina, pärast maarahva keeles.

Jutlus algas igal eri juhul eri kuulutamisega; ikka mõistatuslik, ikka müstiline.

«Olgu teile teada, et ratsanik ruttab sõtta. Kui rahvas võitleb rahva ja kuningriik kuningriigi vastu, siis puhub tema pasunat. Müürid langevad kokku ja sõda vallutab kõik maad ja jääb, nagu algusest peale, et leegionid ei puhka. Tuhat jääb seljataha, aga kahte tuhandet maailm ei näe. Ja kui ta nii väljub oma väega, siis haarab ta mõõgaterale võimukandjate võimu. Ja ei lõpe see sõda mujal kui Roomas, võltslikult mainitud Püha Trooni ees, kus veri saab kerkima vööni. Mandrid muutuvad meredeks ja kaldad ei palista enam merd. Siis kuulutab tema, et maailm on hukutatud ning Jumala vaim hõljub jälle vee peal.»

Varasel koidikul läks prohvet üksipäini kõigist eemale, just kui kavatsenuks ta oma jüngrid ning austajad maha jätta. Mario piilus ta kannul, kartes prohveti nõrkemist ja surma. Kuid osutus neegrilegi äraseletamatuks tõdemuseks, et tema sõber ja isand, hoolimata varjukujulisest kõhnusest, valitses enda üle nüüd kindlamalt kui eales enne; ei kaotanud oma isiksust, ei raevutsenud. Harva langes minestusse, mitte kunagi kauaks.

Nende kolmekümnekuulisest hulkurlikust rännust oli saanud nomaadlik paigast paika laagerdamine. Prohvet pani rahva tööle. Surnuaiad nende maal olid sööti kasvanud ja sigadele tuhnimiseks jäetud. Usklikud pidid need korda seadma, aiaga piirama ja jalgradadega käidavaks nõeluma. Kõdunevad ristid asendati uutega. Kõikjal, kus kirik või kabel parandamist nõudsid, vooderdati need laudadega ja värviti nägusaks. Vanad palveosmikud taastati ja varustati värske sisustusega. Töökohustus polnud üksnes prohveti kaasas kõndivale hulgale kohustuslik, vaid kogu alevile, milles peatuti. Meistermehed tahusid kive, hööveldasid laudu ja asendasid pehkinud laepalke uutega. Maalrid värvisid seinu, pintseldasid pealkirju ja värskendasid maale. Ametioskuseta isikud pidid materjali hankima, kaevama ja kandma. Keegi ei tõrkunud, ei nõudnud tasu. Mario ergutas töötajaid usinusele ja jageles naistega karja ning katelde man.

Korrahoidmisega polnud muret, sest rahvas oli harjunud elama ilma politseiliku karita. Suuremail aleveil oli oma «koronel» ja selle kantselei, hüütud ka «šerifiaks». Seal lahendati peamiselt perekondlikke tülisid, kasseeriti pearaha ja võeti kaebusi vastu. Politsei palgasõdurid olid «koronelile» käskjalgadeks; nurusid kaupmeestelt ning tururahvalt altkäe meelehead. Juhtuvad tapmised ja röövlood pandi kuuldu põhjal kirja, juurdlusi toimetati vaid kohtuvõimudelt saadud nõudmise puhul.

Antenori rändpühad sattusid «koronelidele» pinnuks silma. Peeti ühine nõu ja esitati vastavate provintside valitsusele kaebus ebasoovitavate usulaatade vastu. Tunnustati, et jutlustaja on küll meeleteravuselt intelligentne isik, kuid puuduliku kasvatuse ning taltsutamata loomuga; lammutab kiriku autoriteeti, laimab paavsti, võõrutab rahvast tulutoovast tegevusest ja häirib avalikku korda. Soovitati saata sõdureid, vangistada tülikas usumäratseja ning ajada vanade süütegude eest kohtu alla, samuti ka kaaslane — neeger, kuulduse kohaselt naistevägistaja.

Ükski kuberner ei soovinud vastutust enda peale võtta, pidades kohasemaks informeerida vabariigi keskvõime. Seal anti pika viivitamise järel pikameeleline vastus: jätta jumalamees rahule, kuni ta kellegi vastu vägivalda ei tarvita. Endiste süüdistuste ülessoojendamist peeti rahva meeleolule hädaohtlikuks. Siseministeeriumis hõõrusid

härrad parastavalt käsi, et leidus ometi hullumeelne, kes upsakale kleerusele sinepit nina peale plaasterdab.

Prohveti võimas rünnak sattus tagakiusamise asemel vabariiklikkude võimude kaudse kaitse alla.

XIV

Viimati viibisid nad ühes suures alevis, mille elanikkond oli nii endasse armunud, et nõudis oma asundusele linna õigusi. Neil võis olla selleks põhjustki, sest nad olid jõukad, moodustades kahe kõrvemaastiku vahel meeldiva oaasi. Nende maa-ala läbis väheldane jõgi, kus piisas vett kurjadelgi põuaaegadel, ja nad võisid kolme kirikut omaks lugeda. Uues kirikus, mida alles viimistleti, teenis kogudust noor paater, kuuldavasti üks diötseesi tõusvaid tähti. Ta oli nii isemeelne, et ei suvatsenud Antenoriga kokkugi saada; jutluses oli ta teda maininud — vist väga halvustavalt.

Kahele vanale kirikule, üks neist päriselt laostumisel, oli koguduse õigus alles jäetud ning paatridki olid paigal. Nood ülilihtsad mehed määrdinud sutaanides tulid ise Antenori jutule, nimetades teda aupaklikult karjaseks ning vennaks. Palusid abi lagunevate jumalakodade kordaseadmiseks, sest neil enestel käivat see kulukas ülesanne üle jõu.

Prohvetile polnud vaja pikki seletusi; ta teadis ise, milleks olukord teda kohustas. Käskis töö usinalt käsile võtta ja kiires korras lõpule viia. Kuid meeleoludes näis valitsevat imelik puudujääk. Innukalt töötasid üksnes ta oma salga vilunud mehed. Asula rahvas võttis töödest tõrksalt osa; materjalide hankimine edenes viivitamisi ja korralikke meistreid leidus vähe. Kahenädalase vaevaga suudeti üksnes kõnts kirikutest välja rookida ning treppidele uued plangud panna. Seintes võõbati pragusid; nende värvimist toimetati lappide kaupa. Kuplite uuendamisest tuli loobuda, sest selleks oleks pidanud ehitama ringtellingud ja muretsema linnast vaskplaate. Kulude katteks puudus alevilt toetus. Prohvet nägi, et tema püüdlustesse suhtuti külmalt. Ka selle põhjust arvas ta mõistvat: alevi elanikud olid tõuseguta valgeverelised, kandsid ühist perekonnamärki ja pidasid end muust maarahvast paremaks.

«Priske liha on paras peenar kõrkuse istikutele; oma ihu kammides ja harjates kasvatatakse hinge peale kärni.»

Prohvet oli harjunud nägema, et kõikjal, kus ta rändas, oli valitsenud helgendav usuinnu ilmastik. Siin aga sattus ta jaheda kliima kätte. Ometi ei atakeerinud vilusus tiheda massina, vaid läbis külmutava koridorina usurändamise palavat õhustikku. Kusagilt tuulutati kõrvalisi mõjustusi.

Juba mõnda päeva oli prohvet kaht kaputsiinlast nägema sattunud, kes kerja- ning misjonikombe kohaselt majast majja rändasid. Nad ei tulnud töid vaatama, hoidudes usklikest kaugele. Aga eilsel palvusel seisid nad vist prohveti seljataga ning puurisid pilkudega prohveti kukalt. Teadagi polnud need Püha Franciscuse kohvpruunid hurdad võrreldavad jesuiitide ordu vendadega, kuid hiilida ja hammustada sala oskasid nemadki. Milleks muuks nad siia tulid, kui mind seirama, arutles prohvet.

Asula võõras vaimsus tuli igati kahjuks. Naised kaebasid, et rahvas on kitsi armupalasid andma; saak jäävat päevast päeva kasinamaks ja varsti polevat neil enam, mida ühispadadesse panna. Antenor ise ei kõnetanud naisi, aga Mario tõi talle aruande kõigist päeva nähtustest. Truu optimistlikule iseloomule, ei unustanud ta lohutuseks lausuda:

«Ehnoh, ega seepärast veel hambaid varna riputa.»

Härdunute hulk prohveti ümber oli selleks liiga suur, et pikka aega ühes asulas viibida. Abitute naiste rohkus koormas salgastunuid. Töötajaid nendest polnud, kuid isu oli neil varblaslik. Armupalasid püüti peita ja paremaid suutäisi endale pidada. Mario oleks meelsasti muist ülearuseid kaasrändajate kogust eemaldanud, aga Antenorile ei julgenud ta sellest kõnelda, sest vanad ja vigased kuuluvad nende koguduses alandlikumate ning andunumate südamikku.

Pettunud asula jahedast meelsusest, otsustas prohvet selle ebasõbraliku paiga maha jätta; käskis lõpetada tööd ja valmistuda uueks rännuks. Lamas öösi parandatava kiriku vanade trepilaudade hunnikul, suutmata uinuda. Usklikest magas muist päikesepaistest soojunud tänaval, muist kirikupõrandal. Prohvetit painas väsimus, unetus ja rahutus. Oli raske mitte aimata ja mitte tunnetada varit-

sevate kaputsiinlaste lähedust. Võib-olla peitsid nad endid laudade taha, lugesid sealt ta mõtteid ning valmistasid talle ohtu.

Prohvet tõusis, pigistas kepi pihku ja puges hiilides tänavale. Mario lamas seliti lauahunniku kõrval, matsutas suud ja hüüatas midagi. Hiilija astus temast ettevaatlikult üle ja silmitses kahvatut ööd. Viimased kuked olid oma äratuslaulu juba laulnud; virguv hommik võitles uniste silmalaugudega. Laisklejaile maitses see unesõõmu lõppakord eriti magusana; keegi ei kuulnud ta kõndimist, keegi ei tõstnud pead.

«Nad ei viitsi valvata minuga... Nende liha on nõder... aga kas oleksid nad vaimultki valmis?»

Prohvet hakkas mööda liivarada alevist välja kõndima. Piilus juuste ja habeme tagant — kas ehk pruunid hurdad teda jälitavad. Jõudis jõe äärde ning sammus selle perve mööda ülespoole. Imestas, et vesi oli sogane. Peen udusulgede prügi ja linnusõnnikune virts ujus vee peal. Peagi jõudis kõndija muldsulu ette, mille tagune moodustas mudase tiigi. Inimesi polnud näha, aga tohutu parv parte ja pardipoegi päterdas tiigipervedel ning ujus vees.

Ta lõi kepi otsapidi maasse, hoidis sellest kinni ning vahtis lindude varajast kümblust. Vanad pardid olid priskelt laisad; ujusid laias kaares ja hoidsid kaelu rõngas. Vesi nende rinna ees kerkis ja paindus. Pojukesed siblisid oskamatult, levitades ringvirvendust. Üks neist, tagupool alles udusuline, püüdis sukelduda — surus ja surus pead vee alla. Jäi samal paigal värtnana keerlema; oli tobe alpija, kuid tõmbas endale prohveti pideva tähelepanu. Veidras keerlemises oli midagi võluvat ning prohvetile tundus, nagu keerleks temagi kaasa, pea vee all. Äkitselt hakkas kepp ta käes vajuma. Prohvet pigistas pihud kramplikult kokku, kiskus keppi tagasi, kuid vajus koos kepiga, taipamata, et mitte kepp ei langenud, vaid et ta ise kiskus langedes kepi kaasa.

Siis valitses ta ümber tihe pimedus ning vaikus. Kas oli ta surnud? Ei, ta vist magas ja hakkas ärkama. Keegi rõhus ta silmi ja ta ei saanud neid avada. Varbad kibelesid; nende otsas olid vist näpitsad. Aga kuhu nad jäid, sest hetk hiljem ei tundnud ta enam varbaid. Pimedus aga kestis ja prohvet ei teadnud, mis oli saanud ta ihust. Siis tekkis ta vasema silmalau sisse tibatilluke pilu, mitte suurem nõelasilmast. Sellest piisas tohutute panoraamide

vaatlemiseks. Taeval oli telg, mille ümber keerlesid vahelduvad maastikud, linnad, alevid, külad. Jõed aheldusid omavahel ning palistasid narmendades kauget lõpmatust, võib-olla merd. Siis nägi ta ka ennast ja Mariot ja usurändajate voori. Nad läksid komberdavaina, aga nende all põgenesid mitmesugused inimnägudega loomad orgude ning koobaste poole, sest algas mets ja mäestik. Tema küngas, piiratud kuristikkudega, seisis endiselt. Kristus ristipuul, millest ta oli jutte kuulnud, aga mitte seda uskunud, seisis kaljuharjadeni tõusvas kõrguses. Aga kui ta Onnistegija nägu täpsemalt silmitseda püüdis, surudes silmatera otse laupilu vahele, siis veendus ta, et ristil ei rippunud Jeesus Kristus, vaid tema ise — Antenor Virgilio Cabral, uus läkitatu oma lunastava missiooniga. Samas raputati teda õlast ja hääl hüüdis:

«Tõuse, võta oma sau, su tund on tulnud! Vii oma rahvas Jumala palge ette! Sa tead, millise mäe kohal avaneb taevas.»

Prohvetil polnud aimu, kus ta lamas, kas ta kaua seal oli lamanud ja kas pidi ta veelgi lamama. Mario, kes teda ustavate meestega otsinud oli, leidis prohveti partide tammi juurest näoga vastu maad lamavat — mitte sugugi selili asendis, nagu prohvet ise oli arvanud. Nad võtsid ta sealt kätele ja kandsid tagasi. Prohvet hingas sügavalt; viibis poolikus teadvuses. Mõlemad parandatavate kirikute paatrid lugesid talle lahkumist ning pattude andeksandmist. Kuid prohvet ei surnud. Õhtul oli ta juba jalul, jagas käsklusi ja pidas tavalise palvetunni. Kuulutas, et aeg on jäänud üürikeseks.

«Lähme! Üks kari ja üks karjane. Jäägu tuhat seljataha, kahe tuhandeni ei jõua keegi. Tule- ja vaimuristimine toimub Õnnistegija jalgade all. Petlemma täht ei tõuse teistkordselt. Vanker veereb ja ratsanik ratsutab.»

Lahkujate ettevalmistuste tõttu tuli alevil rahutu öö veeta. Naised mangusid uste ja akende ees reisivarustust, sibulaid, jahu, karaskit ja riideid. Lapsed vingusid. Kõigil oli pakitsev rutt; tõeliselt toimus vaid korratu sagimine hüüatustega ning hädaldamisega. Viimasel rututunnil ärkasid mitmed alevi perekonnad vaimukutsumise tõetundele: kui usklikud oma juhiga lähevad, siis kõlbab neilgi minna. Maailma hukkudes polnud mõtet kodu külge kinnistuda. Hobused toodi söötidelt koju; õhvadele heideti lõõg sarvedesse. Vilistati, kutsuti koeri. Hädaohtu ei

paistnud kuskilt, aga näod olid põnevil ja hääled rämedad.

Lõpuks nad läksid; mitte korraga, vaid perede kaupa. Hobuste ja muulade selga oli laotud ettejuhtuvalt haaratud koli. Peremehed rututasid ja nüpeldasid arusaamatuses kõõritavaid loomi. Nutused lapsed kaisutasid kasse. Jääjad hüüdsid lahkujaile head teed, manitsedes samal hoobil neid tagasi pöörduma. Enamikul olid silmad pisarais, näod valulised. Mindi ikkagi, sest taevas oli võimsam kui maa.

Prohvet oma vanade ustavatega viibis juba põõsastunud väljade vahel. Mario kandis lippu. Sajad jalad tema taga kobrutasid vänderdades tolmu. Polnud nende minek ei pidulik ega pühalik. Vaevalt teele asunud, jätsid nad juba väsinud tõtlejate mulje. Noortel inimestel olid sihvakad sääred, aga mürgiputukad olid munenud sinna tõuke, puurinud auke ja tekitanud paistetusi. Vanad naised laaberdasid jämedaks tursunud jalgadel, küürus seljapampude koormast. Kaks noorikut kandsid sülelapsi. Võtes omaks juhi eeskuju, vaikiti ning vahiti maha.

Kuumal keskpäeval nad peatusid puhkuseks. Päikesekiired langesid peaaegu püstloodis. Vähesed puud ja põõsad heitsid sõõrikuid varje, millede alla maaslamajad jaanalindudena pead peitsid. Janu piinas kõiki. Veekandjad jagasid higistajaile ihaldatud karastust ainult keelekasteks. Nüüd jõudsid ka hilinenud tõttajad kohale. Olgugi nende koli hobuste ja muulade pihal, laabus ka nende teekond vaevaliselt. Lapsed hädaldasid ja nõudsid, et neid koju viidaks. Koerad olid kõndinud lühikest aega kaasa; taibanud teekonna raskust, jooksid nad laiali.

Puhkust kasutati lõõtsutamiseks ja seljakottide ümberpakkimiseks. Siis mindi jälle. Polnud võimalik hoiduda kokku. Jõuetud istusid seal maha, kus nende jaks lakkas. Suurt muret see neile ei valmistanud, sest öö saabudes lootsid nad laagrisse asujatega taas ühineda. Antenor püsis eelväes, sest tal oli toetajaid ning hoolitsejaid. Tema määramisest olenes laagerdumise aeg ning paik. Sobivat valikut selleks polnud. Maastiku ilme kõneles lootmatusest. Samm-sammult jäid puud madalamaks, põõsad kiduramaks. Maa, mis mujal savipaagaselt kiivles, murdus siin paiguti lõhestuvaks. Rohutaimestik peiduskles ja otsis kivide ning õhku kõverdunud puujuurikate ümber kaitset.

«Siin!» hüüatas juht ootamatult.

Nad olid endale märkamatult põlise tamarinduse juurde tulnud, mis seisis üksiku hiiglasena kääbustaimestiku keskel. Ta juured olid märjad ja nende all nirises midagi.

«Allikas!» imestas Mario.

«Ja muidugi. Mis sina oma taibuga arvasid?»

Nüüd vaatasid kõik prohvetile näkku. Imetlevate pilkude all sirgus ta kasv ja tähtsus mitmevõrdseks.

«Veedame siin öö ja teeme palvuse. Avage kirst ja riputage tempel puutüve külge.»

Pikkamisi saabusid mahajäänute salgad kohale. Nood, kes prohvetiga kaasas olid viibinud, ruttasid hilinejaile rõõmusõnumiga vastu: kõike on külluses — vett ja leeriplatsi. Nõuandja tarvitsenud vaid kepiga vastu maad põrutada ning puujuurte vahele tekkinud allikas. Kurnatud näod helenesid. Öö möödus palveis ja rõõmsates unedes.

Oli teada, et siitpeale algab üks kohutavaid okastaimestiku alasid, mille maa endine pärisrahvas katingaks oli ristinud. Kuigi sinna aegade jooksul tee oli tallatud, kartsid kõik katinga õuduste riiki, sest seal ei kasvanud ühtki elavailmelist puud ega leidunud seal vett. Lahingu kaotanud röövlid vaid põgenesid sõdurite eest katingasse, oodates seal hädaohu möödumist. Nemad tundsid tolle hirmumaa soopesasid ja veesongermaid. Tavalised inimesed hoidusid katingasse sattumast. Kulgenud häda sunnil katinga rada, kõneldi sellest kui suurimast vägiteost.

Juht käskis koguda vett, täita kõik lähkrid, pütikesed ja nahkkotid. Õnn ei õitsevat igal päeval ja Jumala tahtmine olevat kui tuul, mis pöördub sinna ja tänna.

Päike tõusis väitsteravaks ihutult. Esimeste kiirte langedes õhk nagu aietas. Rändajad suundusid katingasse. Valitses värvideta värvikirevus. Heledad lapid kustusid enne, kui neisse pilku jõuti heita. Hallidel rõõnetel oli must aluspõhi. Küngaste varjupooled mustendasid; päikesepoolsetel külgedel liikusid rooste- ja verekarvalised laigud metlike viirastustena. Rändajate jaoks oli kõik pime, sest kiviklibud kirgahtasid, õhk rabeles. Silmapiir oli küngaste kontuuridest tuhandeiks paladeks tükeldatud. Taevas polnud ei kõrge ega madal, sest teda polnudki.

Kõik elada ja kasvada ihalev oli katingas kääbustunud

ning deformeerunud. Puud ei suutnud tüve kasvatada; tärganud pinnalõhestikest, nad pinglesid raagokstena üsna maad ligi hoiduvalt või torkisid tukkidena õhku. Harvakud lehed nende küljes olid kaetud kõrvetava ainega. Päike oli kõikidele taimedele vaenlaseks, mille vastu võideldi kavaldamisega, hoidudes küüru ja serviti. Põõsad kandsid okkaid ja peitsid idanevaid kasvusid prügi alla. Mõned taimeliigid olid nii osavad, et küürutasid varre looka ja suunasid ladva maa sisse, imedes võltsjuurtega rõskust. Kogu seda kiratsevat ala hõlmasid ja katsid niitpeened väädid, varustatud teravate nõeltega.

Usurändurid olid kogenud põuda ja palavat. Olid kitkunud umbrohujuuri, hävitanud raiesmikel mürginõgeseid, noppinud takjate vahel maisipäid, pidanud võitlust laanetihnikutega — katinga nägemine jubestas neid. Kui mitte kõikumatu usk prohvetisse, oleksid aremad neist ulguma hakanud, sest nad kartsid pimedaksjäämist.

Summa jaoks oli tee kitsas. Teelt kõrvale astujaid nõelasid okkad, rihmasid väädid. Kõndijate pere nööristus jälitsi tõtlejate roduks just kui rändsipelgate ahel. Õhtul puudus muru kambastumiseks. Ühispalvused pidid pidamata jääma. Inimesed istusid pisirühmitustena ja närisid kuiva suuga kuiva toitu. Prohvet külastas neid lähkrimeestega, lastes jagada tilgakaupa vett. Kinnitas kaebleja id lohutava ususõnaga.

Loomade omanikud heldisid napist veetagavarast ka hobuste ning muulade suud kastma. See ei leevendanud häda. Juba kolmanda rännupäeva hommikul ei tõusnud loomad enam jalule. Nad jäeti surema. Kolist võeti kergemad asjad seljakottidesse ning jätkati teekonda üha raskemais tingimusis.

Sama päev valmistas rändureile kentsaka üllatuse. Aimamatult-ootamatult ilmusid tihnikust sõjakad mehed, kelle käitumises ja hoiakus ilmnes raudne tahe, paaritatud sangarlusega. Kõige ees sammus sitkete liikmetega priske sõdalane, tumedad prillid ruskel näoplaadil. Kolmnurkne nahkkübar läikiva tärniga ja hulk hõbe- ning pronksautähti rinnal esitasid teda ülemuslikus uljuses. Kaaslaskond seitsmest relvakandjast oli samavõrdselt rühikas, kuid vähem esinduslik. Kõik nad tulid kui paraadnäituselt: pikad püssid õlale rihmatud, kirjud vööd ja ripatsid kõhul, kaenlast õlani vöönduv padrunilint, kummalgi puusal revolvritupp, seljas sõjamehe ranits — nii nad trotsisid iga ohtu ja takistust. Jalatsiteks toornahast säärikud, põlvekaitseks rihmade palistus ja käerandmeis kardmanset, polnud nende jaoks katinga ohtusid olemaski. Sammusid treenitud ja distsipliinitud meestena. Mustad juuksesalgud, mis nende kolmnurksete uhkusкübarate alt õlgadele langesid, omistasid neile sarnasuse metsikute hobustega.

Polnud tarvis mainimist: palverändurid mõistsid, et kummituslik katinga oli läkitanud nende teele vitaalseima osa sellest, mida ta praegu varjas — kuulsusrikka pealiku Laterna röövjõugu. Uhkeldav juht ei saanud olla keegi muu kui minevikku trotsiv ja põnevusega tänast päeva nautiv pealik ise. Nii kirjeldas teda rahvasuu, nii püsis ta nende mälus, kellel oli olnud juhus temaga kohtuda. Teati sedagi, et salga viimane rünnak ühe rahvarikka alevi ja sõdurite poolt kaitstud mõisa vastu tõi vapratele meestele ränga kaotuse. Pool nende rühmast langes kuulide all; haavatutele tegid nad ise otsa. Ülejäänud, pealik nende hulgas, taganesid lööduina. Kuhu nad oleksid pagenud mujale kui mitte katingasse!

Lähenenud prohvetile otsustaval sammul, kahmas juht kübara peast ja murdus imeteldava nõtkusega põlvedele.

«Õnnista, isake! Õnnista ja andesta mu patud! Ära tõuka, isake, mind eemale! Võta mind kaasa, ole mulle teenäitajaks!»

Prohvet tahtis nagu kõrvale põigata; jäi aga seisma ja andis kepi Mario kätte. Tõstis kämblad põlvitaja pea kohale ja pomises:

«Issand õnnistab, Jumalapoeg õnnistab, Pühavaim õnnistab ... aga pattusid ma ei andesta, sest karistamine ja andestamine kuuluvad ainuüksi Jumalale. Kaasa võin ma su võtta, kui sa tõotad olla mulle truu ja kuulekas.»

«Tänan, isake. Ma teadsin, et sa mind jalaga ei löö. Ma polegi teinud muud pattu, kui tapnud ja röövinud. See oli mu amet. Aga ma olen aus ja austan auväärseid. Tahan olla sulle truu.»

Pealik märkas, et ta mehed seisid kaetud peadega. See vihastas teda; tõusis tormakalt püsti, haaras püssi ja lõi selle rauaga kõigil kübarad peast.

«Lurjused, kas teie ei märka, mis teha tuleb?»

Siis langesid ka mehed — sõnnid, nagu kutsus neid rahvas — põlvili. Ja prohvet õnnistas neid.

Keegi ei imestanud röövlite pieteetlikku suhtumist prohvetisse, sest nende sügavalt usklik meelsus oli rahvale tuntud. Eales ei tõstnud nad kätt kiriku ja vaimulikkude vastu. Asudes röövretkele nad hüüdsid Jumalat appi ja palvetasid härdalt. Vastutasuks sellele ei solvanud kirikuvõimud röövleid. Külapaatrid võtsid neid salaja pihile ja armulauale, tõmmates sellega endi peale ilmaliku administratsiooni kahtlustava pilgu.

Antenor ja Latern pidasid kahekesi korduvalt pikki läbirääkimisi, ilma et keegi nende kõnelusi oleks pealt kuulanud. Kuna röövlid palverändurite perega liitusid, olles usklikele abistavaks käeks, siis järeldati, et kaks võimsat juhti olid lepingu ning liidu loonud. Mario hoidus nüüd mõlemate — nii prohveti kui pealiku — lähedusse. Röövlid hankisid katinga kurudest kibekaid taimejuuri, millede närimine ergutas ja turgutas väsinuid.

Nädalase rännu lõpul muutus maastik. Katinga kurbade küngaste taga avanesid haritavad põllunõlvad. Rahvas tegeles jälle loomapidamise ning toidutaimede kasvatamisega. Usutruule hulgale langes mitmeid kergendusi osaks. Lakkas piinav veepuudus, lakkas mahamaetuse tunne. Aga toiduhankimine osutus raskeks, sest teeveersed asulad olid ise poolenisti näljas. Kui inimesed külades röövleid märkasid, üritati põgeneda. Palverändurid pidid rahvast manitsema ja veenma, et pole enam tegu endiste hirmurüütlitega, vaid jumalateed kulgevate meeleparandajatega.

Organiseeritud röövlite löögirühmad polnud külaelanikele kunagi tõsiseks nuhtluseks olnud. Pisiasulaisse sattusid nad harva, enamasti juhuslikult. Kui neil seal reetjaid ning muid vaenlasi polnud, heitsid nad omapärast nalja ning kadusid taas. Alevitelt ja mõisatelt nõuti absoluutset alistumist. Iga enesekaitsja läbistati kuulidega. Mehel, kes naise au eest julges sõna lausuda, raiuti kõrv koos põsega maha.

Laterna rühm oli juba üheksa aastat heroilist võitlust pidanud. Pealikul oli legendaarne kuulsus. Imestati ainult: miks küll kõrge haridusega mees endale nii ohtliku elukutse valis? Kas sellepärast, et üks kaardiväe kindraleid talt naise ära tõmbas? Aga ta tappis ometi oma auhaavaja ning võinuks sellest rahuldust tunda. Võinuks ka tõmmatud naise tagasi võtta. Aga ei! Ta keeldus ebatruust naisest, keeldus ennast seaduslikkude võimude kätte andmast ning siirdus metsa. Nüüd, pärast rasket lüüasaamist oli ta ometi mingisuguste võimudega kokkuleppe saavutanud, lubanud oma rühma jäädavalt laiali saata ja viibis — üllatav küll! — ristisõdalasena taevateekondlaste hulgas. Tumedate prillide kandmist jätkas siingi, et varjata oma tühja silmakoobast.

Usurahva ränd oli pikapeale vaeva ja valu rännuks lääpunud. Komberdajate jalad veritsesid; nende kogud kõverdusid ja käkerdusid. Riietus oli kõigil kerjuslik. Uhtede näod pundusid punapaisteliseks, teiste näod kõhnusid mullakarvaliseks. Väsimus valdas kõiki. Paljusid tuli hommikutel lamamisest kiskuda ja raputada. Siiski nad läksid ja läksid, jõuetud nende hulgas poolenisti roomates. Päike ei heitnud neile armu, tuul ei jahendanud neid. Punane tolm ummistas nende ninasõõrmeid ja pimestas silmi. Aga nad ei hädaldanud, lapsed ei virisenud. Ruttasid ja ruttasid, olid otsustanud lõpuni rutata, sest, sest, sest — et vaim oli võimas, et üks igavene, üks jäädav, üks nõrkematu kõndis nähtamatult nende kaasas.

Kõndis ja kandis rasket risti, mis teda looka litsus. Ta pale higistas verepisaraid. Ta pead kroonis okaskroon. Ta ihul sinetasid rooskamise vorbid. Ta pilk oli vaevatud ja haletsev. Aga ta kõndis ja pidi kõndima, sest ta oli Inimese Poeg ja jagas inimestega ühist saatust. Teda oli süüdistatud ja kohtu ette veetud. Teda paelutati ja peksti. Teda oli tuhande poomisnööriga poodud — tuhat korda risti peale naelutatud — piigitatud — ora otsa aetud — kiskjate loomade ette heidetud — piinatallides piinatud — tapakeldrites tapetud — ratta peal puruks kistud — tuleriidal põletatud — reetma ja valetama sunnitud — maha lastud — maha maetud.

Teda oli külmutatud külmutuskappides, krambistatud elektrivannides, joodetud hullustavate jookidega, süstitud enesesüüdistamise pritsidega, surmatud kuklalaskudega, lämmatatud mürkgaasidega, topitud jääauku, küpsetatud kütteahjudes, mullatud ühishaua mullaga, sõtkutud porisse, pulverdatud tuhaks.

Veeuputused olid teda ujutanud, põuad teda kõrvetanud, maavärinad hävitanud ta viljaaedu, taudid tapnud ta loomi, tulekahjud laastanud ta vara, sõjad viinud ta külvid ja saagid, trotsijad tallanud jalgade alla ta isiksuse, vargad muukinud ta hingelaegast.

Aga ta ei saanud põigelda ühegi kurjuse eest kõrvale, pidi võtma heaks kõik, mis talle osastati, sest ta oli Inimese Poeg, kandis endas inimest ja inimesed kandsid teda endas.

Nii nad läksid veretava taevaranna poole, uute kannatuste ja paratamatuste poole — ja olid nii sammult kui meelelt kõik ühesarnased.

XV

Viimaks jõudsid nad mägedesse.

Antenorile ja Mariole näis, nagu saabunuksid nad koju. Oli möödunud aastaid rahutut ruttamist teadvusega vaevu määratletava eesmärgi poole. Mariole meenus, kuidas ta prohvetlik isand mäelt lahkudes oli lausunud, et nad pole upsakad ega raputa tolmu jalgadelt, vihjates sellega tagasituleku mõeldavusele. Kus nad vahepeal olid viibinud, sellest ei suutnud neeger endale täpset aru anda. Ta mälu peegeldas palavikku, kuhu nad olid kistud ja kuhu nad kiskusid tuhandeid teisi inimesi.

Aga ka Antenor ise vaatas möödunule kui unenäolisele sõjakäigule, kus ta isik sõdalasena kehastas sõda ennast. Teda ei värvanud keegi, ent ometi oli ta värvatud; sõdis ning kuulutas sõda. Vaim piitsutas teda virgel püsima, kuid ihu solvangus ja kurnatuses omandasid ta tõdemused veenva kuju. Kui ta muiste mäelt alla sammus, saatis teda vaid truu teener. Nüüd, sama teed tagasi kõndides järgnes talle päratu inimhulk, kelle peade arvugi ta ei suutnud loendada; neid lisandus veel ja veel. Ja nüüd ta teadis, et temast oli saanud tõeline prohvet — viimane karjane, kes oma karja Jumala juurde juhatab.

Aga Jumala vits oli teda halastamatult karistanud — teinud keskeasusele sammuvast mehest tudiseva rauga ning ladunud ta pihale Aadama ja Eeva poolt maailmale pärandatud koorma. Mäeharjade nägemine tõhustas teda pisut, kinnitades ta rammu. Samm vajas küll kepile toetumist, aga enesetundesse oli tunginud värskendav iil.

Tulnud künkaesisele platoole, tõstis prohvet pilgu ja vaatles kaua ning mõtisklevalt tuttavat mäestiku panoraami, kust talle tõotus helendas. Kõik oli endine. Uus

pidi olema selles krutsifiks künka harjal, aga todagi uudsust oli talle juba ilmutatud.

«Nad on mu pühapaiga ristinud Uus-Kolgataks,» arutles prohvet laitvalt. «Kolgata ei saa olla ei uus ega vana: ta oli ja on, aga peatselt ei ole teda enam. Siit viib tee lunastusele ning maailma ristiteekonnale tuleb lõpp — ühtede õndsuseks, teiste hukatuseks.»

Nägemus partide tiigi kaldal püsis teravalt ta meeles. Kõik esineski nii, nagu talle seal ilmutati. Telg taeva ja maa vahel, mille ümber keerlesid maad ja linnad, oli tema ise Lunastajana krutsifiksil. Seisku ta pealegi kepile toetudes oma lihalikel jalul, ripub ta olemus tõeliselt ristipuu peal. See lõhestumine kaheks ei tülitanud teda, sest oma missiooni kandjana oli ta ikkagi tervikuline ning jagamata.

Pikkamisi jõudis rahvas talle järele. Väsinud naised vajusid sealsamas istukile, kuhu jalad olid jaksanud neid kanda. Mehed valisid mõlgutamisi sobivamat paika. Usinad käed asusid toonaste usupidustuste poolt jäetud laudu kasutama ja kaht-kolme lõhutud barakki üles kohendama. Ruumi jätkus vaid sagimiseks, mitte laheduseks. Kuuldus taevaränust meelitas inimesi kõikjalt kokku. Summ oli katingast lahkumisest saadik mitmevõrdseks kasvanud.

Loodetunnil pidas prohvet oma karjale esimese mäejutluse. Mingisugused soodsad enesetunde pendeldused olid ta hääle tavalisest pehmemaks hõljutanud. Sõnad polnud nii karmid kui muidu. Lähtudes ühestainsast lausest — Meie Isa, kes sa oled taevas — andis ta kuulajaile ühendava idee nende perekondlikkusest.

«Oleme ühe ja sama isa lapsed ja astume nüüd tema palge ette. Tema tahtmine sündigu ja olgu meile elu ning surma mõõdupuuks. Inimene ei pea Jumalalt midagi tahtma, vaid viima oma alistumise Jumala heaksarvamisele.»

Palvuses ta ei palunud armuaja pikendust ega hirmutanud maailma hukutamise piltidega. Kinnitas, et Looja käest tuleb kõik õigel ajal. Saabuv saabub siinsamas, varem veel, kui teie arvate. Käskis kõiki ootama jääda ning soovis neile meelekindlust. Siis saatsid Mario ja rööviite pealik ta krutsifiksi rajajate sirgteed mööda mäele — koopasse, kus ta end muiste varjanud oli. Sealt ei tulnud ta enam alla.

Mäejalal algas järgnevail päevil sipelgaline pesaehitamise palavik. Onnide ja barakkide üleslöömiseks polnud materjali ega tööabinõusid; kaheldi, kas taevaminejaile püsivat ulualust vajagi läheb. Pinnapealne pesaehitamine raisanuks palju aega; tuli pugeda muti moodi maa alla. Selleks kasutati mäekülgedele tekkinud loomulikke haudu ja kaevati koopaid, mis kaeti hagude ja turbaga. Kõigepealt pidi puhastama pinda, raiuma võsa ja põletama prahti. Tegevus algas maantee äärest, suundudes sealt kallakut mööda künka harja poole.

Esimesed peavarjud polnud paremad metsloomade peiduurgastest; päikesekiirte eest nad kaitsesid, aga vihm rabises läbi. Mägismaa jahedatel öödel pugesid nii vallalised kui paarisrahvad ruumikamatesse ühiskoobastesse, kus soojendasid endid külg-külitsi. Päeval läksid need ruumid palavaks ja umbseks. Jõude logelejad otsisid ümbruskonna puude all vilu ning värskust. Rahu ei saanud nad kuski, sest keedukohtadest lüristati hommikust õhtuni mingisugust rokka, mille saamiseks tuli valvel püsida ning võistlejatest ette jõuda.

Uut rahvast saabus peamiselt sõidukitel. Liitunud kahe- ja kolmeperekonnalisteks rändkogusteks, kõnnitasid nad vankripära taga ikka paari mullikat või kitse. Vankripeele külge oli riputatud käsisaage, kirveid ja labidaid. Ehitustööd võtsid hoogu. Kõlbulikud mehed jaotati töösalkadeks, igal salgal kümnik, kes õhtul täpse aruande pidi esitama. Tööde juhatajateks määras prohvet kaks meistrit, kes varemalt kirikute parandamisel sama ülesannet olid täitnud. Kubjastena rändasid ringi Laterna löömavennad. Oma ülema ees sekundiliselt kuulekad, kohtlesid nad kõiki teisi inimesi käsutatavaina ja pilatavaina.

Ehitatavad ulualused kandsid nüüd mitmesugust laadi. Oli lauge laega varjulaid, kus põrandapinda jätkus kolme- ja neljakümnele lamajale. Oli väikesi koopaid, mida kasutasid ainult perekonnad. Mõned varjendid rajati positsioonisõja eeskujudel palkide- ning mullakihi alla. Kas prohvet selleks korralduse oli teinud, võis kahelda, aga pealik ja ta sõnnid tundsid nende vastu erilist huvi. Tekkis mulje, nagu valmistuksid taevateekondlased püsivalt paigastuma, arvestades sõdimisegi vajadust. Eemale ei paistnud nende võikast asulast muud silma kui konarlik laugpind kivirüngaste ja mullakuhikutega. Savinõlvakud

punetasid; vähesed laudkatted valendasid, kuid tuhmusid peagi. Üle kõige hõljus sinkjas suitsuvine ja pudendas peent nõetolmu.

Savitara prohveti koobas-kabeli ees kõrgendati seevõrd, et võõrad silmad sellest üle vaatama ei ulatuks. Tarasse astumise luba omasid üksnes Mario, relvameeste pealik ja muud eriülesandelised isikud. Oma paigameheliku pühaduse hõlmas prohvet salapärasusse. Näitas ennast rahvale jutlus- ning palvetundidel. Tuli selleks müüri peale ning kõneles sealt. Tema suurnõudluseks oli ehitada koopa peale kirik, mille püham ja sakramentaalsem ruum oleks ühtlasi talle elamuks. Need tööd käisid samaaegselt rahva peavarjutamise töödega. Kummalegi koopa küljele rajati tahumata kividest seinamüür, mille kõrgosad kaaretati võiduväravana kokku. Kumerusele pidi püstitatama kellatorni kuppel, mis aga vägivaldsete sündmuste vaheleastumise tõttu teostamata jäi. Toores ehitis, valminud oskuseta inimeste tööinnust, seisis jõhkralt ning masendavalt, sümboliseerides ürgset inimvaimu tungi suurt saavutada.

Linnas ei omistatud Uus-Kolgata vallutajaile erilist tähelepanu. Kui aga teatavaks sai, et nende juhiks on toosama kuulutaja, keda Neitsi Maarja külastuse ajast saadik ikka veel mäletati, siis lõi usklike vaimsus taas lainetama. Algul üksikute vaevatute näol, hiljem suurte hulkadena tõttasid ärevusse aetud linlased mägedesse — tervist, usukinnitust ja tõeilmutusi saama. Neile võimaldati ühiskogumine kiriku juurest laskuval sirgteel. Manguvate häälte ulgumiseks paisudes ilmus prohvet müürile; vaatles ja õnnistas. Haiged tõsteti kätele, et imetegija neid näeks. Kes ise mägedesse tulla ei saanud, saatsid prohvetile kirju ning kingitusi. Luunärijate piinatud ja paisete mädandatud läkitasid vigastest kehaosadest mudelikesi armu anuma. Prohvet ei tõotanud hädaldajatele midagi, kuid kinnitas, et kõigile mõõdetakse õiglase mõõduga. Seda kinnitust peeti lubaduseks ning koduteel leidus alati tervenejaid.

Väheste nädalate möödudes kasvas tunglejate hulk nii tohutuks, et usklike päeva- ning öörahu riisuti. Tööde järjekord aeti segi, korrahoidmine läks raskeks. Prohvet ei suutnud enam jutlustada ja kuulutada. Müürile tõusmise asemel ta tõstis ainult käed nähtavale, tehes nendega õnnistavaid liigutusi.

Siis otsustati tulevaid-minevaid inimesi mitte enam platoole lasta. Mõlemale teehakule pandi valve. Vastu võeti veel neid, kes tulid palverändliku varustusega ja olid otsustanud jäädavalt prohveti karjaga liituda. Kõigist provintsidest saabus erandlikke inimesi. Paljud olid kuulnud, et Uus-Kolgatal istub Jumal ise troonil. Teised lootsid seal elavaid ingleid näha võivat. Juttude järgi valitses seal toidurohkus ja muu küllus. Võõraste vastuvõtjad pidid pettunuile, kes viletsuse pildile põrgates hädaldavat häält tõstsid, manitsusi ja hurjutust lausuma.

Ruuminappuse lahendamiseks ja inimeste sündsaks paigutamiseks tuli vastav ametimees määrata, kelleks sai üks endisi kelnereid ning võõrastemaja juhte — laia jutuga vigurdaja. Ta kohtles saabujaid omapärase peenutseva irvitamisega, lastes hüüda ennast kortermeistriks.

Tuli jõuka välimusega proua, kaks nägusat last käekõrval; kohkus, kui talle põhukoobas ulualuseks määrati.

«Issand Jumal, mu lapsed surevad siin ära!»

«Võeh, kas hing nendel nii näpu otsas?» imestas kortermeister. «Teada, teada prouade ja preilnade asja . . . Olgu ikki omaette kalidor, apartment ja privaat vater. Kas proua ei sõidaks tilisanksiga taevariiki?»

Aga ta oskas ladusa tuju puhul armastusväärne ja galantne olla. Vanapiigale, kes kahtlust avaldas, kuivõrra sünnis oleks talle meestega ühisesse barakki asuda, lausus majutaja nooblilt:

«Miks preilnad amoori repusseerivad? Üks kavaleer ja kompliment on patenteeritud patent.»

Tublisti värvikust tõid asulasse kaugetest riigi ääremaadest saabujad, sest nad ei arvestanud pilgrimliku musta riietuse vajadust. Tulid — mehed laiades kottpükstes, naised kirevates seelikutes, mustlaslikud sallid õlal. Nende veider murrak, teistele peaaegu arusaamatu, valmistas nalja. Kaks sellist värskelt ilmunud naist küsitlesid teineteiselt:

«Ei tiijä, kua tuu noist katõst Krõstusõst tuu õigõ Krõstus piässi olõma? Kas tuu, kiä hinnast müürü taadõ om är käknü, vai tuu, kua risti pääl ripõndas?»

«Küll nä mõlõmba õige umma . . .»

«A mändsega mii taivahe lää?»

«Ma mõtlõ, et tuuga, kiä innemb minemä lätt.»

Kummalistest ja koomilistest pälvis imetlust Joosep

Egiptusest, saabudes veidral hobusel. Pilvini pikk mees, juuksed poole pihani, lõua all habemetutt, abistas ta oma nikastatud jalga bambuskepiga, mille ots ulatus tal üle pea. Käekõrval vedas tulija kaamelitaolist looma, kelle pea ja saba olid hobuse omad, selg aga nii lohku vajunud, et kõhr ja tuhar moodustasid omaette kõrge küüru. Küürude vahel istus Joosepi naine, hoides süles Jeesuslapsukest.

Kortermeister juhatas Joosepi käimlate vahel asuva koopa juurde, kust inimesed välja olid põgenenud. Lausus ülilahkelt:

«Auväärne egiptlane, ma olen selle separee sinu jaoks separeerinud . . . et su maadamil oleks vaikne ja nett kabinet.»

Kuid Joosep polnud sugugi rumal; nuusutas kahtlast õhku ning vastas:

«Täname tuhandest lahkuse eest! Aga Petlemma täht pole veel tõusnud. Ma ootan kolme kuningat ja pean valvama.»

Läks eemale ning veetis öö lahtise taeva all.

Rahva rohkusest ja kirevusest tingituna kehtestati range kord. Kujunes ainulaadne teokraatiline ühiskond lõhestatud võimuga. Ülemvalitsus kuulus prohvetile, kelle sõna oli lõplik ning vääramatu. Selle kõrval arenes pidurdamatu politseilik vägivald, mida teostas Latern oma sõnnidega. Et seitsmest mehest ei piisanud kõikjale, siis värvati lisajõude — peamiselt kahtlase laadiga linnameestest. Ka neid hakati harjunud kombe järgi sõnnideks hüüdma. Pealik määras, mis inimestele lubatud ja keelatud oli. Platoole lasti rahvast jaokaupa veerandiks tunniks. Hommikune tõusmine pidi sündima üheaegselt. Nuriseda ei lubatud kellelgi. Rängimaks süüteoks loeti õhtuselt palvuselt puudumist. Igale väärsammule järgnes kohene karistus: absoluutne paastumine, ihunuhtlus või vangistamine pimedas koopas.

Päikese loojumise eel pidi usklike hulk viimse peani koobaskiriku ette kogunema. Ülemised veerud künkal täitusid meestest. Madalamal pinnal põlvitasid naised. Valitses tõugude ja tüüpide mitmekesidus. Kastanpruunid ja üksikud valkjad pead segunesid jõhvkaredate aasia soengutega ja pundarsäbruliste neegrijuustega. Ei ühtki paelakest tütarlaste palmikutes, ei sõlekest naiste rinnal. Meeste määrdinud riietus koosnes lahtise rinnaesisega

särgist ja rebakil pükstest, naistel — sitsiseelikust ja laiast jakist. Käerandmete ja kaela kaunistuseks kanti roosikrantse ning punaseid paelu — veroonikaid, mis sümboliseerisid Kristuse verd.

Prohvet tuli müürile, nälginud kogult varjukujuline. Tõstis tungaltukised käed kõrgele ja tervitas: *Dominus vobiscum!* Hädised naiste hääled algatasid laulu. Vinglev viis hõljus mööda kallakut üles, sai uut toetust ja jõudis meesteni, kus ümin üürgamiseks paisus, iga suu isemoodi viisi pidades. Lauldi mitmel voorul litaneia kordusi ja palve lühisalmikesi, kuni hääled prohveti märguandel vaikisid. Järgnes ammu kuuldud, alaliselt korduv hüppeline jutlus.

Sakramentaalne ühistoiming — kõigile kohustuslik vaimusuudlemine — oli kohandatud jumalateenistuse lõppu. Mario ulatas prohvetile ühe noist pisikrutsifiksidest, mida palverändajad rohkesti kokku olid toonud. Prohvet silmitses eset võluri liikumatu pilguga, pigistas selle endale vastu rinda, suudles ja ulatas lähemale palvetajale, kellelt see käest kätte edasi rändas. Kõik kordasid samu liigutusi, mis prohvetki. Krutsifiks minema saadetud, tuli järjekord Neitsi Maarja ja teiste pühakute kujudele.

Naiste ridadesse tõi vaimusuudlemine nutukrambid, ilatsemise ja küljelt küljele visklemise. Noorikud avasid põue ja voolisid pühade esemetega oma kõhtu ning rinda. Kes endas pahatõbe arvas pesitsevat, too hõõrus ka allpoolset ihuosa. Vaimust vallutatud viskusid maha ning kaeblesid. Karjatustest hoiduti, et mitte häirida nõutavat rahu.

Kui ilased esemed ükshaaval tagasi jõudsid, asetati nad müüri peal ritta. Prohvet tänas neid ja saatis rahvale viimase õnnistuse. Siis kandis Mario ustavate abilistega prohveti koopasse. Pealik ja sõnnid käsutasid rahva laiali. Meeste parv segunes naiste parvega. Kuutõbiselt tõsiseina, vaistu suunatuina liitusid mehed naiste, naised meeste külge. Aeglaselt, kobamisi liikusid paarid juhtuvas suunas ning suundusid juhtuvaisse varjulaisse.

Prohvet teadis, et moraal tema asulas oli kasvatanud endale tuhat väärpead ja valgunud laiali sadadeks rokaojadeks; teadis, et usklikkude vahel valitses kõlvatus ning promiskuiteet. Aga ei väärinud enam sellele tähelepanu omistada, sest see oli häviva liha põlemine lihas eneses. Mis hind oleks veel perekonnal või *donzela*'de põlle puhtusel? Mida kiiremini mädaneb ja roiskub ihu, seda rutemini jõuab hing sihile.

Hämmastatud lasteemad, hoolimata sõnnide keelust, vaakusid müüri taga, kuni prohvet oli sunnitud välja tulema. Nad talutasid kaht vaevunud tütarlast, keda poisid metsa olid vedanud ja neid seal lubamatult kasutanud.

«Meil naisi pailu tahte... miks nema laitsi putteve!»

Prohvet heitis tütarlastele põlastava pilgu ja urises parastamisi:

«Selleks te oma saba liputasite. Olete nüüd teiste sarnased... hea ja kurja tundmise puu alt läbi käinud. Kaduge mu silmist! Teie ihu ei huvita mind. Korjake oma hing Jumala vakka!»

Madalmaa vindus talveilmastiku tujude valduses. Mägedes avaldus see alaliste udude ning vihmasagarate tulekuga-minekuga. Usurahvas hoidus koobastesse. Ehkki asulas veel nälg ei valitsenud, lõid kõhud siiski hädapilli. Ablastajad varastasid päikeses pargitud lihatükke ning sõid neid toorelt. Käimlad hakkasid järjest vastikumalt lehkama. Algul peeti kõhuvaludes visklemist mööduvaks nähtuseks, kuni näod pikapeale tõsiseks lõid. Arukamad inimesed taipasid, et asulas lokkas kurnav kõhutõbi.

Verepasandamine tabas eeskätt sülelapsi, kelle arvu loeti umbes kolmele tosinale. Varsti jäid nendest vaid üksikud ellu. Matmist toimetati vaikselt, äratamata tähelepanu. Prohvet jätkas jutlusi, mainimata ohtlikku olukorda.

Teadvus taevariiklaste asunduse kardetavast mülgastumisest jõudis linna. Provintsivõimud, kes seni Uus-Kolgata sündmustesse ükskõikselt olid suhtunud, sattusid ärevusse. Olukord näis igati sallimatuna. Maal oli talunikke, kes majapidamise likvideerisid ning kolikoormatel mägedesse rändasid. Kuuldus nimeka röövpealiku tähtsatest ülesannetest Uus-Kolgatal meelitas sinna teisigi bandiite jaole.

Kuberner kindlustas endale keskvalitsusest tagatise ja otsustas hädaohtlikuks läinud usklikkude pesale lõpu teha. Ühel hommikul, mil kümnikud töölisi alles kohtadele käsutasid, ilmus platoole viieliikmeline ametlik delegatsioon kuberneri ja valitsuse otsust kuulutama, nagu nad ise ütlesid. Sõnnid teatasid loost pealikule, kes viivitamatult kohale tuli.

«Mis asja on teil ja mis te soovite?»

«Aga kes olete teie?» päris ametimundrit kandev härra vastuse vältimiseks.

«Mina olen siin korrapealik ja vastutan julgeoleku eest,» praalis Latern.

«Kes on teie ülemus? Kelle käsku teie siin täidate?»

«Mulle öeldi, et teie ise olevat teda juba nimepidi maininud. Miks te siis veel minu käest seda küsite?»

Ametnikud kordasid oma soovi kõnelda vaimuliku pealiku enesega, hoiatades ühtlasi, et kõigil omavoliliselt mäkke asunuil tuleb sealt lahkuda.

«Nalja teete, härrased!» irvitas Latern. «Siin valitseb ainult ühe isiku võim. Ma ei usu, et prohvet soostuks teiega aega raiskama, aga ma lasen teie soovist talle teatada.»

Järgnenud vaikus tundus kõigile piinlikuna. Latern, kellele mõned püssimehed lisandusid, keeras ametnikele selja, tõrjudes rahutuks muutuvat rahvast tagasi. Võõrad mõistsid, et nad olid ületamatu müüri ette sattunud. Vastus prohvetilt tuli eitav, nagu arvata võis:

«Siin olen mina peremees ja siin maksab minu sõna. Pealegi on see föderatsiooni maa-ala, kuhu kuberneril ja provintsi valitsusel pole nina toppimist.»

Ametiisikud püüdsid veel midagi seletada; nende hääl sumbus ümbritseva rahva trotsi- ja vihahüüetes. Lõpuks teatas sõnnide pealik lühidalt ja sugugi mitte kahemõtteliselt:

«Härrad, kui te soovite siit veel elava hingega linna tagasi jõuda, siis kaduge otsemalt!»

Väheseid päevi hiljem kordus sama lugu palju huvitavamas ja ilmekamas lavastuses. Ametnikud tulid politsei ratsaväe korteeži saadetuna; ei püüdnud enam läbirääkimistega tagajärgi saavutada, vaid asusid kohe korraldusi jagama. Usklikele kuulutati käsk viivitamata ulualused tühjendada ning kaduda taudi haaratud piirkonnast. Megafonide röökimise saatel levitati sama käsk ka kirjalikult kollasele paberile trükitud proklamatsioonidega, mis kandsid kuberneri allkirja.

Hämmastunud asula paiskas oma elanikkonna võimukäsklaste vastu. Vihast vapustatud naised karjusid hüsteeriliselt. Mehed tungisid ettepoole, ähvardades sõimamiselt tegudele asuda. Arvestades rahva määratsemist tõmbusid ametnikud tagasi; kõnetasid politseinikke. Äkitselt

puhuti pasunat. Kui määratsejad signaali kuuldavaks ei võtnud, tormasid ratsanikud rahva peale. Neid loobiti kividega ja haarati säärikuist. Keerdtuisuses kaklemises hüplesid ratsud ja röökisid taplejad. Mahatallatud mehed torkisid nugadega hobuste kõhualuseid. Kellel neist õnnestus sadularaudadest kinni haarata, too ripnes seal nagu vihane pomm.

Sõnnid jõudsid mundrid selga tõmmata ja kolmnurksed kübarad pähe lüüa. Nad ei tunginud rüselusse, vaid tulistasid politseinikke kaklusvälja külgedelt. Pealik ise korraldas abisõnnidega linnapoolsel teehakul põõsaalust lööki.

Kui ratsanikud nägid, kellega neil tegemist oli, hakkasid nad ka ise tulirelvi paugutama. Ägeduses jagunesid nad üksikründajaiks, kelle ümber tormlesid pimestunud mehed ja naised. Üks politseinikest haaras kätega õhku ja langes kukerpallitamisi sadulast alla. Veriseks täkitud kõhualustega hobused läksid peruks. Ratsanikud ei suutnud neid taltsutada ning võimetuseni vassitud kavalkaad tormas taplusest välja. Metsavaheteel ründasid neid sõnnid risttulega. Mis seal sündis, ei nähtud, ent kuuldi lõugamist ja paugutamist.

Põõsastikust väljumisel olid pealikul ja ta abilistel võidukad näod ees. Uudistajad ei pälvinud neilt liigset sõna. Isegi kortermeistri usalduslikule pärimisele — palju hingi te seal registrisse registreerisite — vastas pealik etteheitvalt:

«Ega me ole mõrtsukad. Oleme ausad võitlejad.»

Öisel palvusel tänati Jumalat abi eest, pühade esemete suudlemisel valati ohtralt rõõmupisaraid, aga asula üle oli langenud madalrõhkkond. Pealik pidas abilistega alaliselt nõu, jagades nende vahel ülesandeid ning instrueerides neid. Värskelt värvatud mehi käitati mööda mägesid ja maanteed. Relvi oli vähe; harjutustel kasutati kange, kirveid ja kõplaid. Sepad pandi piigipäid taguma, mida puumeistrid ridva otsa kinnitasid. Usklike enamik vaatles neid toiminguid arusaamatuses. Ootus oli suunatud taevasse, kust viimse ime tulek mingipärast viibis.

Uute saabujate juurdevool jäi seisma, sest teedele olid võimude poolt valvetõkked seatud. Harvakuid jalakäijaid ilmus veel üksikult ja paarikesi, kuid vankri- ja ratsamehi mitte enam. Öösi kuuldi salapäraseid kotimehi kolavat, kes sõnnide valvepostile midagi rasket ning ohtlikku

tassisid. Ilmsesti kasutasid nad teistele tundmatuid mäeradu.

Uus-Kolgata kohal rippus ähvardav rahepilv.

XVI

Viimaste saabujatena nähti kaht valget neegrit. Nad ei tulnud linna poolt, vaid idast, kust olid tulnud teisedki taevarändlased oma rõhuvas enamikus. Tütarlapsed, kes võikale paarile vastu sattusid, ehmusid ning põgenesid. Tulijaid endid võõrastas äge valgus platool, mis neid sõgedaina kõhklema pani. Omades täiuslikke neegri tunnuseid, kerasmokki, tursakat nina ja rõhutatud lõuastikku, helendas nende kahvatult valge näonaha all roosakas puna. Nende portselaniliselt läbipaistvad kõrvad näisid pea külge kleebituina, mitte sinna kasvanud olevat, ja nende kräsus juuste vahelt paistis valkjaid peanaha lappe. Oli võõrastav näha nende punetavaid laugusid ja pindsoonekestega kiilastatud silmamune. Kidur kehakasv täiendas meeste üldist mannetust.

Sõnnid suhtusid tulnukaisse põlastavalt. Naised aga, kes kärsitult ajamärke ootasid, püüdsid endid uskuma sundida, et valgeks vääristatud neegrite näol oli Jumal neile paari äravalituid saatnud, kelle ilmumine taevateekonna avanemise märgiks võis olla. Kõik nad tungisid neegreid imetlema ning tahtsid kombates veenduda nende ehtsuses. Mario vabastas nad tülikaist uudistajaist, viies oma valged tõukaaslased mäkke. Seal õnnestus tal neid ka prohvetile esitleda ning haruldasele neegrite paarile määrati palvetundideks auväärne osa täita. Kui prohvet õhtul müürile tuli, seisid neegrid inglitena üks ühel, teine teisel müüriotsal, palmilehtedest tiivad pihal ning käed palvetavalt kokku pandud. Poistele anti käsk ronida igal hommikul põliste puude otsa ja noppida orhideesid, millest naised pärjad punusid; need heideti ingleile kaunistuseks kaela. Kiriku rüsakad kaared ja rõugne müür nende ees elustusid pisut ning näisid palvetajaile lootusemärki kandvat.

Ent taevas vaikis. Oodatud kutsumise asemel toodi paruni mõisast sõna, et valmistusel on sõjakäik Uus-Kolgata vastu. Selleks saabunud mõisa suurem sõjaväesalk

nimeka koloneli ja ühe noore leitnandi' juhtimisel. Esialgu nad asunud tööliste majadesse, oodates moonavoori ja abijõudude päralejõudmist. Parun ise lahkunud viivitamata mõisast; käskinud palverahvale öelda, et põgenetagu võimalikult kähku; või kui mitte — teadku siis ise, mis teha.

Pealik saatis kolm vilunud meest luureretkele täpseid andmeid hankima. Mario tahtis luurajaile koeraks kaasa minna, kuid ülem lükkas ta pakkumise järsult tagasi, sest tal oli oma harukordsete võimetega löögirühmlane, keda ta hindas ning usaldas. Toda ammust röövrühma liiget, niisama pigimusta kui Mario, kutsuti Oreludoks — võibolla ta suurte kõrvakarpide pärast, mille sisekülgi katsid karvad just kui mõnel eritõulisel metskassil.

Polnud märgata, et asula paanikasse oleks sattunud; algas vaid mõistatuslik ettevalmistus millekski erakordseks. Treeningul viibivad mehed trummeldati kokku, sorteeriti «karudeks» ja «lõukoerteks» ning rühmastati vastavalt. Karud, tugeva õlgmiku ning raskete käsivartega mehed, said endile kirved ja kõplad relvadeks. Lõukoertele anti püssid. Pärast seda ei kuulunud nad enam iseendile, olles iga sammu poolest kontrollitavad.

Naistele anti käsk lammutada seelikuid nelinurkseiks palakaiks, õmmelda nende külge pühakupilte ja kinnitada palakad ritvade vahele, nii et nad lahtirullitult kantavad oleksid. Vanale palverännulipule lisandati uued hõlmad; tuhmunud rist värviti üle. Pealiku korraldusel pidid naisedki rühmadeks organiseeruma ja endile eeskõndija määrama.

Luurajad jõudsid juba järgmise päeva õhtuks tagasi, tuues täpsemaid andmeid, kui pealik lootnud oli. Sõdurid polnud linnast mõisa saadetud, vaid kutsutud sinna kubernerile antud erivolituse põhjal riiklikelt õppemanöövreilt. Nende arv võis tõusta saja pea läheduseni — kõik ühe ning sama jalaväepataljoni mehed. Nad marssinud kolm päeva üliraskeil maastikel ja vajavat nüüd puhkust. Kuuldavasti ei mõtlevat nad midagi ette võtta, enne kui naaberrügemendist lisaväge tuleb.

Pealikul valmis plaan, millesse ta üksnes oma lähemad abilised pühendas. Karvaste kõrvadega Oreludo läkitati kohe jälle tagasi olukorda silmas pidama. Enne teeleasumist ta pigistas kõrva vastu maad ning kuulas. Leidis kõik vaikse olevat. Kuski kolisevat plaanvanker, kuid too ei

kuuluvat sõjaväele. Soovitas pealikule võtta kaasa ainult kaks komplekti külmade relvadega varustatud «karusid» ning paarkümmend püssimeest — «lõukoera».

Pealiku näost paistis meelekindlus ja rahu. Kõik oma korraldused ta täpsustas häält tõstmata ning vältides liigset kiirustamist. Toekamad mehed ja naised asulas aeti jalule. Kogunemine toimus platool. Lipp ja plakatid lasti kaasa võtta. Siis läks pealik relvastatud rühmitusega minema, kandes oma uhket pead nagu ilulaternat, mille imetlemisest tingituna oligi rahvas omistanud talle hüüdnimeks Latern. Kuid sel puhul ei katnud ta pead uhkeldav kolmnurkne kübar, vaid lodumütsike. Ka kõik uued ning vanad sõnnid sarnanesid riietuselt lihtsate külameestega.

Relvastamata rahvas järgnes Mario juhtimisel mõnevõrra hiljem, kui päike juba mägede taha hakkas laskuma. Öösi olid nad üsnagi saamatud järsult laskuvail teeosadel kindlat sammu hoidma. Mario tundis oma tähtsust ning sellega sõlmitud vastutust: kui relvamehi käsutas röövlipealikust julmur, siis tema — vähemalt sel ööl! — oli tõsikristlasena õigete usklike juhiks.

Esimeste hommikukiirte vilksatades jõudsid nad madalmaa piirile. Latern oma jõuguga ootas neid juba. Naistest moodustati plakatikandjate kolonnid. Nad pidid pühakupilte kõrgel hoidma ja kõndides vaimulikke laule heietama. Relvade omajad poetasid endid naiste vahele plakatite varju. Treenimata mehed sammusid hooletute nägudega kõige taga, kellel kirves, kellel laasimisnuga hõlma all.

Suundudes savivälja mööda silmanäotsi mõisa poole, ei erinenud nende protsessioon märgatavalt noist palverongidest, mida korraldasid maainimesed kestvatel põuaaegadel Jumala armu ning halastuse mangumiseks. Mõisa härrasteõue väraval, eukalüptide allee hakul, seisis sõdurite kolmikust koosnev valvepost. Rongkäik oli juba mõisa jõudmas, kui sõdurites kahtlus sähvatas.

«Seis! Seis!» karjuti mitmest suust korduvalt ja püssilukud lõksatasid.

Pealik sööstis meeletu raevuga valvurite vastu. Kolonnidest visati mehi otsekui linguga talle kaasa. Jubeda madaljooksuga nad vallutasid vahemaa, nagu neelates selle endisse. Sõduritest jõudis üksainus mees relva kasutada ja paukusid anda. Siis olid nad ründajatega ühisesse

puntrasse tõmmatud. Nugadega ja nende eneste puusalt haaratud tääkidega torgiti nad vagaks.

«Koristage nende püssid ära!» hüüatas pealik naistele.

Siis jooksid nad juba härrastemaja avaral õuel moonamajade poole. Inimeste hirmutamiseks paugutati püsse.

Sõdurid, kes nüüdsama einestamise olid lõpetanud, nautisid muretust. Paljud neist luusisid mõisa tiigi kallastel ja loomatarade ümbruses. Teised, kes majadesse olid jäänud, kavatsesid veel lamada ja puhata. Paugutamist kuuldes joosti õue vaatama. Seal sattusid nad ründajatega vastamisi. Kakeldes sülitsi ja kaitstes endid pihkusattuvate löögiabinõudega, taganeti koos kallaletungijatega majja, kus lähivõitluses välkusid noad ja plaksatasid püstolid. Ootamatuse rabatud sõdurid polnud võimelised ründajate metsikule raiumisele niisama hoogsalt vastu raiuma. Nähes paratamatut kaotust, katsuti akendest välja hüpata. Seal pidid nad kiirelt põgenema, sest ka õues jälitati neid.

Nii ahistati kolme maja üheaegselt ja hukati hulgaliselt sõdureid. Neljandas moonamajas, mis põigiti teiste majade rea taga seisis ja mille ründamisega hilineti, oli sõdureid, kes mahti leidsid vastupanu korraldada. Sinna jõudsid õuetaguse kaudu ka kolonel ja leitnant, kes tapatalgu puhkemisel härrastemajas viibisid. Kaaslasi teistes majades ei saanud nad abistada, aga nad kindlustasid endile laudade ning magamiskottide varal kaitse ning valasid uksest ja akendest õues märatseva salga pihta püssituld.

Ründajatel oli napilt laskemoona; lisaks puudus neil kogemus sellise lahingu löömiseks. Pealik püüdis oma mehi laiakaarelisse ringi ajada ja keskendada tuleandmine piiratava hoone akendesse. Külmrelvade kandjad nägid, et sellega tagajärgi ei saavutata ning et raske oli hoonesse varjunud sõjaväelasi kuulidega tabada, läksid kannatamatuks ja tormasid oma kirveste ning kangidega maja kallale. Seejuures pidid nad oma langevatest seltsilistest üle astuma. Hullunud jõud peksis ja murdles majaukse kallal ning loopis akendesse kive. Ent üha enam varises neid seal kokku, kuni nad sunnitud olid taganema.

Siis andis pealik käsu mõisast lahkuda. Naised olid lahingu ajal häärberit rüüstanud ja tahtsid nüüd mehi uuele rünnakule ässitada, minnes ise kõige ees, kuid kuulide vihin ja paar kerget tabamust heidutasid nad tagasi.

Lärmitsedes ja omavahel tülitsedes tuldi jälle allee hakule, kus nende meeletu võitlus alguse sai. Üks vahi-sõdureist polnudki surnud, vaeveldes verelombis. Oreludo valas talle vasemasse kõrva lunastava lasu.

Imeliku rahu osaliseks oli saanud Mario. Kui teised võitlesid, seisis tema kahe õue vahemaal pumbakaevu juures, hoides kindlal käel palverännulippu. Kuulid vingusid ta ümber, kuid ei tabanud teda. Võitlejad märkasid iga liikuvat kogu, aga liikumata esemed jäid neist märkamata.

Pealik kõhkles, kas pidada oma jõuku võitjaks või kaotajaks. Hulk vapraid vendi oli langenud ja haavatutena maha jäänud. Aga ka sõdurite enamik polnud enam sõdurlik. Sõjaväe esimene ekspeditsioon Uus-Kolgata hävitamiseks oli aetud nurja. Järelikult — nad olid ikkagi võitjad.

Teesklev rahvahulk. kes vagatsevate lauludega rongkäigus mõisa oli tulnud, komberdas nüüd sagaraiks jagunenult sama kuiva põndakumaad mööda tagasi. Nende asulale tõi verine seiklus lohutava lootuse, kuid ka hirmuseguse valveloleku. Prohvet jutlustas jälle Jumala leegionide võitmatusest ja viimse ratsaniku viimsest sõidust. Valgete neegrite inglipaar müüriotstel vahtis õnnesklevalt taevasse. Orhideede asemel kaunistas nende kaela värskevärviliste amarülliste vanik, sest kõrgmägede all oli alanud nende õilsate lillede õitseng.

Pealinnas põhjustas parun Epaminondes Nepomuno mõisa koondatud väeosa häbistav lüüasaamine hämmastust ning pahameelt. Provintsivõimusid süüdistati hooletuses, saamatuses ja kuritegelises lühinägeluses. Kuberneri erivolitused tühistati ja Uus-Kolgata häbipesa lammutamine, nagu ristis selle ajakirjandus, võeti vahenditult sõjaministeeriumi ning peastaabi kätesse. Operatsiooni läbiviimiseks koondati kolmest eriliigilisest sõjaväeosast eribrigaad, millesse kuulusid üks jalaväepataljon, kaks suurtükiväepatareid ja ratsaväesalk. Igal üksusel oli komandant ja vajalik arv ohvitsere. Üldjuhiks määrati kindral, alles noorepoolne mees, kuid põdura tervisega.

«Noh, nüüd läheb alles lahti sõda taevariigi vastu!» imestasid inimesed tänavail. «Mõnesaja usuhullu taltsutamiseks, nendestki pooled naised, kogu vabariigi relvavõim.»

Vastavalt peastaabi juhistele pidi mägi kahelt küljelt — läänest ja idast — haardesse võetama, võimalikult ka määrajakesed suletama ning põgenemise võimalused süüdlastel ära lõigatama. Usalduslikult lasti ohvitseridele öelda, et pole vajadust vastuhakkajatega kometit mängida: naised ja üpris vanad raugad võetagu vangi, aga teiste suhtes on mõistlikum lühendatud võtteid kasutada, nii et pärast enam pikka protsessimist ja jantimist poleks.

Ettevalmistuste läbiviimiseks kulus ümmarguselt kaks nädalat. Voorid liikusid aeglaselt, jõgede ületamiseks polnud abinõusid, sanitaarrühm takerdus kuski kõigi oma medikamentidega, rahvas oli sõttaminejaile vaenuline, sõdurid tülpinud ja ohvitseridel paha meel, et nad oma kodumaal kuulsuseta sõjakäigul pidid viibima. Lõpuks suudeti väeosad siiski määratud positsioonidele paigutada ning nende vahel side luua.

Usurahva vaimsus põdes plekilist roostetõbe, jagunenud sektoreiks — palavikulisest ilmsuse hindamisest ja fatalistlikust hoolimatusest unenäolise uimitsemiseni. Aktiivne osa asulast töötas relvakandjate õhutusel ööd ning päevad sõjalistes ülesannetes. Teede suudmeisse rajati savi, mulla ning palkide vallid; nende ette kaevati sügavad kraavid ja koobas-varjulad. Inimesed aeti ühisruumidesse ning kõik kaljualused hauad muudeti kindlustatud punkriteks.

Partisanid — vanad vilunud lööksalkade liikmed ning hiljuti värvatud õppemehed — lendlesid väsimatult edasitagasi, ühed metsa minemas, teised tulemas metsast. Pealik eritles ja võrdles nende raporteid ning jagas käske kampade ümberpaigutamiseks, nende tagasitõmbumiseks ning voorepadriku ohtlikul maastikul sõjaväe küljepositsioonide ründamiseks. Vahel ta tõttas ise olustikuga tutvuma, jäädes kogu päevaks ning ööks meeste juurde. Näis olevat väsimatu, liikumises pidurdamatu, ent ikkagi rahulik.

Maantee polnud enam üldkasutatav; sinna langetati puid risttõketeks ja vaenlase luuramiseks. Ühendus välismaailmaga jätkus kõigest hoolimata. Öösiti vinnati mäge ümbritsevast kuristikust kaste ja kotte, mis sisaldasid relvi ja laskemoona. Kes olid võitlejate välisteks abistajateks, milliste röövsaagi talletustega tasuti hangeldajatele, seda teadis vaid pealik oma abilistega.

Sõjaliste askelduste kõrval vindus asula rakendamata

rahva elu ebateadvuses ning viletsuses. Toitlustamine langes nälgimise tasemele. Tapeti viimaseid muulasid ja eesleid, kõhnu nagu nahaga kaetud redeleid. Supileem jäi lahjaks; rohi ja juured, mida hankisid lapsed ja töölt vabanevad naised, olid kibedamaigulised ning tursusid kõhus. Surevus usklike peres tõusis; laipu ei maetud enam, vaid loobiti kuristikku. Juhtus, et ka laibavedajad ise koos laibaga eelistasid kuristikku kaduda. Rahvale polnud teadmata, et vähegi kõlvulisemad toiduained kõrvaldati võitlejate rammu kinnitamiseks. Ükski suu ei nurisenud selle üle; ühishäda oli ühisleppimuseks. Vanad inimesed istusid tuimalt; heitnud endid saatuse hooleks, ei tunnetanud nad muud kui aja liikumatust. Härdalt palvetavad naised ootasid imet. Õhtune jumalateenistus möödus elevuseta. Prohvet seisis Mario toetatuna müüril, jõuetu usutuld palavaks ääsitama. Oli asunud nälgima, muutudes tund-tunnilt jõuetumaks. Ta häält kuuldi vaevu. Põlvitajateks olid niisama jõuetud kujud kui ta ise, sest kõik võimelised inimesed täitsid ülesandeid või pidid magades uut jõudu koguma. Ühispalvus polnud enam kohustuslik.

Voore ürgsuses luuras vaenlane vaenlast. Sõjaväe edasitung oli aeglane, kuid pidev. Sõdurite jaoks oli iga samm mägiteel ähvardava surma sammuks. Vaenlast polnud näha, aga ta viibis nende lähedal ning oli valvas. Selleks, et vähese vaokese võrra edasi minna, sihiti tuhandeid kuule ümbritsevasse padrikusse. Kas need kedagi tabasid, polnud kuulda ega näha. Ikka valitses surnuaialik vaikus. Aga natuke hiljem särisesid oksastiku tiheduses laengud ning sõdurite ümber vihisesid kuulid. Oli õnn, kui need kedagi ei tabanud. Enamasti sai too või teine kaaslane löögi pihta; suri või tuli haavatuna tagasi kanda. Uus puhang kuulirahet peidutsejate suunas taastas vaikuse, ent mitte kauaks. Eales ei suudetud aimata, millises kaljulõhes, millise teekeeraku taga varitses oht. Kardetavamaid laskureid olid üksikud luurajad, kes oma ohvri valisid teadlikult. Sooritanud veretöö, nad kadusid. Kunagi ei läinud korda neid avastada ja tabada.

Ekspeditsiooniväe kaotused olid ohtrad, hoolimata kaitsemattide ning kilpide kasutamisest. Lahtisse lahingusse satuti partisanidega harva. Kui see juhtus, siis oli kokkupõrge alati surmavate tulemustega. Partisanid võitlesid nagu automaadid. Nad ei hoolinud elust, ei tunnetanud

üldse inimlikult, vaid tungisid külma kirega vastast hävitama. Oma haavatud viisid nad siiski kaasa, kui need verest tühjenevaina armupauku ei vajanud. Sõdurite jaoks oli see kurnav sõjakäik üldiste kannatuste kõrval närvide purustamise rulliks.

Vanematele meestele näis, et neid mõttetule sõjakäigule oli saadetud. Milleks rünnata usutõbiseid inimesi, kes ainult enesekaitseks meeletut vastupanu arendasid? Omavahel sosistati, et lugu on alles segane: kes meist kunagi hull, kes täie mõistuse man — täpselt pole see kunagi teada. Jumal lõi meid oma palge järgi; kurat vaid külvab meie vahele vihavaenu. Kas poleks mõistlikum jätta usuveidrikud nende usu juurde ja vaadata, mis sellest saab?

Kõhkleva meeleolu tärkamisele aitas sõjaväe kõrgeim juhtkond ise kaudselt kaasa. Ühel suurema transpordi saabumise päeval hämmastas varustusstaabi ohvitsere ootamatus: lisaks vajalikule varustusele oli läkitatud veel kahtlase väärtusega materjali — nelja veidra mehe näol. Noorim meestest pidi olema ooperilaulja ning tema isikutunnistusele oli elukutsena «artist» märgitud. Vanemad mehed tutvustasid endid tsirkuseklounidena ja vastasid ka küsitlemisele klounilikult. Saatekirjas oli mainitud, et need isikud olevat endid ise pakkumas käinud ja nende ülesandeks on närvipinevuses viibivate sõdurite lõbustamine. Komandeeriv kindral, kellele loost teatati, arvas, et kui nad saadeti, siis jäägu nad pealegi meestele seltsiks.

Klounid osutusid teretulnuiks, andsid sõdureile lohutavaid etendusi ja oskasid isegi lahingust saabujate näole naeruilme manada. Artist põhjustas arusaamatusi. Ta laulud olid senikuulmatu viisiga, pühendatud vendlusele ja inimväärtuse ülistamisele. Isegi armastusest ta laulis nukra alatooniga. Teda kuulati otsekui võõramaist lindu, kelle hääl kostab kaugelt, ent liblendab siinsamas tuksuvate südamete kohal, kutsudes maisest armetusest kuhugi kõrgesse ning ülevasse. Paljudele osutus see meeltliigutavaks võrgutuseks, teistele pahanduseks ja ebasobivuseks, sest sõduri vaim vajas karastamist ja kindlust.

Ka lauliku käitumisest levis võõrastavat. Ta ei sõbrustanud kellegagi, oli sõnaaher ning eelistas üksindust. Kui teda siiski vestlemisse suudeti meelitada, kõneles ta südame sordiinistatud nootide mõjustusel argipäevsust näkkulöövalt. Julges väita, et iga sõda on kurjus; hoo-

piski hukkamõistetav praegune vennavere valamine, millele peaks tehtama lepituslik lõpp. Sõjaline tegevus ise omandas aga päevast päeva rangemat ilmet.

Üksikud sõdurid langesid vaenlaste kätte vangi. Jätkuval edasitungil nähti neid jälle — hirmutuseks tee äärde pooduina, silmad välja torgitud ning jalad söestatud. Noorel jalaväeohvitseril, kes luureretkel kadunuks jäi, olid tabajad pea maha raiunud ja ta jalad ning käed katki murdnud. Meeletuseni raevunud sõdurid vandusid kättemaksu.

Ka Uus-Kolgata kaitsjatest langesid mõned vangi. Neile heideti silmus kaela ja käitati oheliku otsas kampingust kampingusse. Lähema osakonna ülem nõudis neilt andmeid partisanide hulga ja relvastuse kohta. Nad kas vaikisid või vastasid trotsiga. Piinamisse suhtusid üliinimliku tuimusega. Lõpuks nad talutati lähemasse võsasse, kus nende kõrid läbi lõigati. Sõdurite ebausu mõistete järgi pidi surm noatera all olema kõige lõplikum surm, sest siis arvati ka hing ära surevat.

Sõjakäik Uus-Kolgata vastu kestis kuus nädalat, mis aja jooksul pidevalt uusi vägesid lisaks tuli. Siis alles jõudsid ründajate eelsalgad vooreharjale. Teede sulgemiseks ehitatud vallide ja kaevikute vallutamisel peeti liha ning verega püretatud võitlust. Positsioonide kaitsjad olid nagu oma süvikutesse kinni kasvanud. Neid tuli sealt välja juurida ning käsigranaatidega purustada. Veel surreski nad võitlesid ja puresid kas või hammastega vaenlase ihu. Alles sapööride tegevusse astudes ja kaevikute ning barrikaadide õhku paiskudes lahkusid sealt viimsed ellujääjad kitsast ühenduskraavi mööda asulasse.

Seal oli neil, sadakond sülda maanteest kõrgemal, risti üle mäenõlva kindlustatud joon veetud. Asula vagad hinged aeti mäe ülemiste astangute alla umbsetesse koobastesse, kus nad ise endi eest hoolitsema pidid. Toiduks jagati neile pihutäite kaupa mandiookajahu, mida nad veega segasid ja rokana neelasid.

Taeva õndsuse ootajad soovisid prohvetit näha. Aga prohvet ei ilmunud nende juurde, ei väljunud kirik-koopast. Mario käest kuuldi, et prohvet palvetab ja peab Jumalaga läbirääkimisi. Ta käskinud kannatlikele öelda, et nad peavad igal hommikul, lõunal ja kesköö kolmkümmend Issameiet ja niipalju Ave Mariasid kordama, kui nende roosikrantsi küljes helmeid on.

«Miks Jumal meid piinab, miks ta ei kutsu meid juba?» halisesid õnnetud ootajad.

«Seda teab ainult Jumal . . .» kinnitasid pühakirja tundjad. «Taevasse pääseb üksnes raskete kannatuste varal. Ka Jeesus Kristus ise kannatas piinajate käes ja ristipuul, enne kui Isa ta ära kutsus ja oma paremale käele seadis.»

Võitlused mäejalal olid peaaegu pidurdatud. Punkrite eeljoonel toimus sporaadilisi häireid: sõdurid püüdsid sinna käsigranaate loopida ning kaitsjad vastasid neile püssitulega. Pealetungikäsku ei tulnud. Närvisõda jätkus. Hommikuti leiti tapetud valvesõdureid, keda vaenlase luurajad öösi surnuks olid pussitanud. Nooremad ohvitserid arvustasid kindralit, kellest kardeti, et ta haiglase inimesena tahtejõuetust põeb. Aga kindral oli otsustanud Kolgata vägimehi nälja ning kurnamisega alistuma sundida.

Igav vaevlemine muljus maad ning masendas sõdurite vaimsust. Klounid olid küll oma täristamise ja trummeldamisega eelväele järele tulnud, aga nende tembutamist ei tahetud enam kuulata. Artisti vabaõhukontserdid jäid samuti soiku. Ta ise kõnniskles haiglasena ja vaikivana tusaste sõdurite vahel, leidmata paika, kuhu murekoorem maha panna. Hommikuti ta tüütas kindrali adjutante, paludes luba ülemuse palge ette ilmuda. Tungivate soovide tasuks soostuski kindral teda jutule võtma.

«Mis te minust tahate?»

«Ma tahtsin ainult teiega kõnelda,» seletas artist. «Härra kindral, teie teate paremini kui keegi teine, milliste meeletuste ja metsikuste saatel on toimunud senine sõjakäik. Kas oli seda vaja, kas ongi see veel sõda? Kas väärib vastane, et teda kõigi sõjaliste võimetega rünnatakse? Kas ta ei lama juba maas, kas pole ta juba laibastunud? Kõledad sõjameeste südamedki on sellest tülkjad. See õnnetu inimsagar tapleb ainult sellepärast vastu, et ta on kõigist hüljatud, klammerdunud iseenda sundarusaamadesse. Nad ei mõtle enam mõistuslikult, ei tunneta ilmsust. Ei keegi ole lausunud neile lepitavat sõna, hüüdnud neid vennahäälega. Härra kindral, sobitage nendega rahu, andke neile võimalus inimestena inimlikkudele kannatustele vastu minna. Nad on eksijad, nagu inimesed üldse. Ma oleksin isiklikult valmis nendega kõnelema, neid manitsema, neile laulma ja neid elule tagasi kutsuma.»

Kindral ei vihastanud, kuulas laulukunstniku juttu otsekui arst, kes tõbise sonimistest huvitunud. Pidas siiski vajalikuks lausuda kurjustava sõna:

«Mulle on juba teatatud, et teie sõdurite keskel laostavaid ideid levitate. Siitpeale olgu see teil keelatud, sest vastasel juhul olen ma sunnitud teid väga karmilt kohtlema. Ärge haletsege neid, kelle toorus ja meeletus on meile kõigile õnnetuseks.»

Artist heitles ängistusega, koblates sõnu noomituse tagasitõrjumiseks ja oma katkestatud mõttekäigu taastamiseks:

«Ma ... ma ... ma ei haletse ... ma kõnelen inimsusest ... ma kannatan koos kõigi kannatajatega. Härra kindral, mõelge, milline valu valdab iga inimtundlikku meelt. Laske mind tegutseda! Andke mulle volitus! Lubage, et ma lähen nende juurde ... vaigistan ja lohutan neid. Lubage, et ma neile laulan ... laulan nende südamed pehmeks ja sulaks ... Ehk lõpeb sõda siis iseendast, ilma edaspidise verevalamiseta.»

Kindrali pilk oli asjalikkusse suundunud; ta vastus ametlik ning kõigutamata:

«Seda juttu ei taha ma kuulata ja sellist luba ma teile ei anna. Ma imestan üldse, et teid siia saadeti. Sündimise poolest olete teie küll meie kaasmaalane ja meie kodanik, aga sõjaväekohustust ei tahtnud te kanda. Oma õppeaastad veetsite Itaalias; sealsamas laulsite ja olevat saanud kuulsakski. Nüüd tulete nagu ärakadunud poeg kodumaale ja tahate pealegi, et ma teile sõjaväe pealikuna loa annaksin vaenlase poolele minna. See mõtegi on vigane ja absurdne.»

Artist lahkus norus päi. Ta kinnisideeline enesetunne oli samavõrra krambistunud kui too ootehirmuline sõjakäigu seisak.

Lõpuks jaksasid kahurväe mehed Kolgata ja kõrgharjade vahelisele murdkaljustikule kaks patareid asetada. Sellega anti Kolgata kaitsjaile purustav hoop. Mürsud polnud küll tugevad, aga järjekindel pommitamine varistas mäelausaku kivimurruliseks kõrveks. Üks granaate lammutas kiriku idapoolse müüri.

Sel päeval suri prohvet. Ta oli nälja ning mure panetusest püsti tõusnud ja altari ette tahtnud roomata. Viieastmeline kivitrepp imes endasse ta viimase jõu. Mario, neeger-inglid ja hiljutine elamute ülem — kortermeister — matsid ta koopa põranda alla.

Usklikele teatati prohveti surmast mõistusõnaliselt:

«Meie juht ja isa on läinud taevasse. Ta viibib juba Jumala juures.»

Kurvastamise asemel tõstsid naised rõõmuhõiske:

«Ta tuleb tagasi, tuleb tagasi! Tuleb taevavägedega tagasi ja hävitab uskmatute sõjaväe!»

Pommitamine jätkus. Pealik teadis, et kõik nad on hukkujad. Aga surma minnes ta ei tahtnud ülearuseid endaga kaasa vedada. Kolgata tõstis valge lipu — mitte alistumiseks, vaid läbirääkimisteks vastaste juhtkonnaga. Kindralile lasti öelda, et Kolgata õiguste eest võitlejad tahavad naisi ja lapsi hirmutandrilt ära saata. Ekspeditsiooni staabis peeti seda esimeseks alistumise tunnuseks. Vaherahu kindlustati vastastikku kuni päikeseloojakuni.

Lapsed läksid vaevatuina ja jõuetuina, nagu porikärbsed, kes virtsa sees ligunenud, kuid siiski lombi kaldale roninud. Naised ei tahtnud minna; karjusid Jumalat ja prohvetit appi. Neid sunniti väevõimuga lahkuma — peksti, tõugati ja kisti. Veel sõdurite vahelt, kes neid eemale vedasid, püüdsid nad lahti rabelda ja tagasi minna.

Pealik ja tema vanad sõnnid kõndisid vaherahu ajal punkrist punkrisse, jagasid viimaseid juhatusi peidupesade kindlustamiseks. Soovitasid mitte enam padruneid raisata, vaid tasuda nendega eluhind — surm surma vastu. Vedasid ühiselt laipu naistest tühjenenud varjulaisse. Ängistaval kombel polnud neil üksteisele peale kuiva ja asjaliku midagi öelda. Siiski nad mõistsid, et see oli nende viimne pilkude kõnelus silmast silma ja sõnadeks sõnastamata jumalagajätt, enne kui vältimatu tõeks saab.

Naiste ja laste ärasaatmiseks sobitatud relvarahu kestis veel kaks päeva, ilma et kumbki pool aktiivsust oleks ilmutanud. Kaevikute ja punkrite murrul, kust tuul magusläääget laipade lagunemise lehka levitas, oli kõik vaikne; ei paistnud mingisugust liikumist. Vägede staabis imestati kangekaelse vastase trotsivalt põlglikku surma ootamist. Polnud neil toitu, polnud neil nähtavasti laskemoona; aga arusaamatu jõud pidas neid seal paigal. Kindral otsustas mõttetule tardumisele lõpu teha. Laskis patareidel veel ühe ettevalmistava pommisaju agoonias vaakuvale mäekallakule külvata ning esitas selle kaitsjaile ultimaatumi: alistuda, väljuda mees mehe kannul üle pea

tõstetud kätega ning anda endid tõrkumata sõdurite käsutusse. Tõotas jätta kõigile neile elu ja saata nad kohtuvõimude seaduslikesse kätesse. Määras vastuse andmiseks ühe tunni ja kolmkümmend minutit. — —

Seda käskkorraldust karjuti paljude megafonide läbi kõigil kallakukülgedel, ilma et punkrites viibijailt vastust oleks saadud ja ilma et sealt kedagi läbirääkimistele oleks ilmunud. Rünnakväeosa staabis loeti veerandtunde ja minuteid. Kolgata kaitsejoone ees lamasid maasse kaevunud sõdurid käsigranaatide ning täägistatud püssidega. Põnevuse pinge tuksus õhukihtideski.

Siis nähti artisti amokijooksja väleduse ning võikusega ohvitseride salga juurde tõttavat, kus seisis ka kindral, silmitsedes tähelepanelikult mäekallakut. Kõik pilgud peatusid ruttajal, kes traagilisest ilmest hoolimata pigem tembutajana kui tõsise püüdlejana esines, sest ta oli end mingisse ebatavalisse lavamundrisse riietanud. Ta võis isegi pime olla — nii palju pakitses temas kannatamatust ja lõõska.

«Härra kindral, härra kindral!» karjus ta.

«Jälle teie siin?!»

«Viimne hetk, härra kindral! Viimne! Ma pean minema. Laske mind minna! Ma laulan neile, ma viin neile lohutuse. Ma pean minema.»

Vihastunud väepealik ei tahtnud, et teda tülitatakse.

«Kas olete ise ka nende usku? . . .»

«Mina? Ei, ei, ei! Ma usun inimesse, ainult inimesse. Mu usk kuulub ainult mulle ja inimkonnale. Laske mind tappa, aga ma lähen. Ma ütlen ja laulan neile. Ma lähen, ärge takistage mind!»

Kindrali peas oli valminud ootamatu välkmõte.

«Minge!» hüüatas ta. «Minge! Laske ta läbi! Aga tagasi te sealt enam ei tule.»

«Kui ma ei tule, siis polegi mind enam,» vastas artist.

Ja läks. Tõusis barrikaadile, tõstis käed üles.

«Vennad, ma tulen teile laulma. Ma tulen teile lunastuslaulu laulma. Kuulake mu laulu, kuulake mu viimast laulu!»

Keegi ei puutunud temasse. Keegi ei tundnud teda, aga ta oli nende vend ja tahtis jagada nendega ühist saatust. Läks kergelt hüpeldes üle sõjamurru välja. Tõusis kiriku purustatud müürile. Lõi seal kannadki kokku. Oli pisike tol rüsasel ning toorel müüril. Ahtakestes põlvpükstes,

siidsukad kitsalt säärte ümber, vööl lai punane vöö, näos jumalate naeratus ja inimeste nukrus, kujutas ta endast vaimuareeni toreadoori: pilvedeni ulatuv härjapõlvlane.

Ja laulis.

Laulis elavaile, surijaile ning surnuile. Laulis *Ave Maria* — kõigile, kes olid lootnud ja lootsid veelgi. Laulis närtsinud lilledele ilust ja õitsemisest. Laulis janunevatele inimkõrve karavanidele karastava vee allikatest. Laulis pimeduses sõgelejaile koidikust ja tõusvast päikesest. Laulis ja kuulutas elu ülimat õigust — elada.

Siis avanes nende üle taevas, lõpmata avar, jäädavuseni jäägita taevas. Aga nad ei näinud, kes valitses taevas; ei näinud Jumalat. Ja kui taevas oligi Jumal — kas oli Jumalal ka silmi, kas oli Jumalal käsi, kas oli Jumalal jalgu? Kõrvad pidid Jumalal olema, sest ta poole oli kisendatud tuhat aastat, kaks tuhat aastat . . . miljon aastat.

Määratud aeg oli otsas. Kaevikute piirdeil puhkes meeletu võitlus. Sõdurid tormasid viimsesse lahingusse. Kolgata kaitsjad kaitsesid endid viimast korda. Aga laulik laulis: mitte võitlejatele, vaid iseendale ja enda kaudu kogu maailmale. Laulis tollele Jumalale, kes veel polnud sündinud. Laulis tollele usule, mis alles unistajate unedes kuju oli omandamas. Laulis tollele inimkonnale, kelle saabumine viibis.

Ei inimene kohku tapmast inimest,
verd janunevalt Kain meis kõigis piinleb.
Kuid mõttetu on tappa inimese mõtet:
mõrv, see ei väärі relvakandja vaeva.

Kui saaksimegi tuua tähed taevast alla,
jääks inimese mõte lunastavaks välguks,
mis valgustab me pimepilkast ööd.

Lõpp läheneb. Muld hõlmab ajakuristikku
ka selle rangelt tormitseva lava.
Kuid see ei tähenda veel näitelina langust,
sest iga lõpp on uue algatuse algus.

Maailma pimestavas udus veereb inimelu Ganges
ja tungleb kõrgust kandma Ikarose tiib.
Prometeus ei sure kaljurünkal.

Surm on vaid suremine surmas endas;
ta tuhalademetes hõõgub igavene elu,
kust võrsub inimmõtte valuline saatus
ja inimeksimuste vältimatu viru.

Kord tuleb aeg, mil anastuste needus
ei suuda enam aheldada inimvaimu ilu.
Uus inimkond siis tõuseb, nagu Fööniks tu . . . — —

Laul katkes, sest kuulid läbistasid laulja rinna.

«KRUTSIFIKSI» AUTORIST JA ROMAANIST ENDAST

Teiste seni «Eesti romaanivara» sarjas avaldatud teostega võrreldes on käesolev mitutpidi erandlik. «Krutsifiks» on peamiselt novellistina tuntud autori ainus romaan. See on kirjutatud kodumaast kaugel ja kujutab möödaläinud aegade sündmusi meile hoopis võõras, eksootilises olustikus. Niisugusena võib raamat saada siinseile lugejaile omamoodi üllatavaks ja avastuslikuks, ehkki on valminud ning esmaväljaandes ilmunud juba ligemale kolmekümne aasta eest.

Kirjanik Karl Rumor (kodanikunimega Ast) oli Friedebert Tuglase põlvkonnakaaslane, omaaegne klassivend Hugo Treffneri gümnaasiumis ja kaasosaleja revolutsioonilises tegevuses 1905. aastal; nende biograafiat piiritlevad aastaarvudki on kattuvad (1886—1971). Aga kummagi hilisem toimimisala ja väline elukäik kujunes suuresti erinevaks. Kui Tuglas pärast pagulaspõlvest kodumaale naasmist 1917 pühendus jäägitult kirjanduslikule tegevusele ja kirjanduselu organiseerimistööle, siis vahepeal Rumori nime all kirjanikunagi tähelepanu äratanud Ast jätkas pidevalt aktiivset osavõttu poliitilisest elust. Juhtiva sotsiaaldemokraadina valiti ta korduvalt Riigikogusse ja kuulus kahel korral (1919 ja 1924—25) ka noore vabariigi valitsuse koosseisu. Nähtavasti jäid kodumaa piirid kummatigi selle mehe jaoks ahtaks, tema sisevajadus kaasaegset maailma laiemalt näha ning kombata

viis teda pikemaile välisreisidele (nii 1930 Tseilonile ja Indiasse), siis juba kestvamalt äriesindajana Marokosse (1934—35), ajakirjanikuna mitmele poole Lääne-Euroopasse, huvilise vaatlejana Kaug-Itta (1938—39). Karl Rumori kirjanduslik looming on sündinud autori rahutu rännuelu, poliitilise ja ajakirjandusliku tegevuse kõrval; vahetult laias maailmas nähtust ning kogetust on välja kasvanud tema reisiraamatud.

1940. a. pöördeliste sündmuste ajal oli Karl Ast pressiatašee Eesti saatkonna juures Stockholmis, sealtpeale algas tema tegevus poliitilise emigrandina. Pidevamaks elupaigaks sai nüüd Brasiilia, kus Ast toimis aastail 1941—1959 *de facto* Euroopa poliitiliselt kaardilt kadunud Eesti Vabariigi konsulina (kuna enamik läänemaailma Balti vabariikide Nõukogude Liiduga liidendamist *de jure* ei tunnustanud). Et tema tollel ajal avaldatud artiklite ja traktaatide seisukohavõtud toetuvad sellekohasele poliitilisele kontseptsioonile, on enesestmõistetav ja poleemika nendega oleks siinkohal ülearune. Olulisem meie jaoks on seik, et oma 18-aastasel eluperioodil Brasiilias oli kirjanik Rumoril võimalus seda kauget maad küllalt põhjalikult tundma õppida, et asuda hiljem kirjutama sealset elu kujutavat romaani. Aastail 1959—61 elas kirjanik Kanadas ja siirdus seejärel New Yorki, mis jäigi tema vaheldusrikkal eluteel viimase aastakümne asupaigaks.

Enne kui rääkida romaanist, on põhjust tõmmata mõnd iseloomustavat joont Rumori novelliloomingu põhitemaatika piiritlemiseks. Kuna ju ei saa kahelda, et kirjanik ka erinevais žanrides jääb ikka sellekssamaks loovisiksuseks, kelle maailmanägemise laad, esteetiline seadumus ja kujutamispõhimõtted on üks lahutamatu tervik — olgu ka täienev ja teisenev tervik. Rumorilt ilmus kodumaal ajavahemikus 1911—1929 kuus kogu lühiproosat, millele pagulusaastail lisandus veel kolm. Selles küllaltki ulatuslikus ja käsitletava elulise ainese poolest mitmekesises loomingus on Toomas Liiv täheldanud kolme teemadominanti: vägivald, seks ja kaduvikutunne. Ühtlasi on uurija osutanud sellele, et kui esimese kahega Rumori novellistikas inimolu desakraliseeritakse, siis kaduvikutundes sisaldub just sakraliseeriv nägemus nii inimesest kui ka maailmast («Keel ja Kirjandus» 1986, nr. 12, lk. 721—722). Selles peegelduslikus kahepoolsuses on tõepoolest tabatud kirjaniku olemusele põhitunnuslikku ja antud seega olulised pidepunktid ka tema romaani tõlgendamiseks.

Lisagem siia veel autori elu ja loomingu kogupildis küllalt suure osatähtsusega reisikirjelduslik lõim — kui otsene vaheaste võõra ja kauge olustiku ning inimtüüpide kujutamisel. Olulisemad nendest reisikirjeldustest ilmusid raamatutena («Palava päikese ja fanaatilise usu maal» I—III, 1930—31; «Allah ja ta rahvas», 1936), aga mõne raamatu jagu jäi neid ka ajaleheveergudele. Olgu küll ilmselt kiirustamisi kirja panduna ja puhuti mitte vabad teatavast reportaažlikust põgususest, ei jää kirjanduslooski sedastamata autorile iseloomulik «püüe näha ja mõista võõrast maad ja rahvast n.-ö. seestpoolt, võime nende eripärasse sisse elada» (EKA IV, 1, lk. 391).

Nõnda on meil maha pandud päris usaldusväärne koordinaadistik, millele asetatuna vaadelda romaani «Krutsifiks» (1960) — teost, kus on kokku viidud nii Rumori novellistikast tuttavad teemadominandid kui ka reisikirjeldustes ilmnenud empaatiline avatus kauge ning teistsuguste vormidega inimeksistentsi suhtes. Selle teadmisega, et kõigi meie omadest erinevategi eluvormide kaleidoskoopilise kirevuse taga peituvad üha needsamad läbivad üldinimlikud põhitungid ja sakraalses kaduvikus päädivad hoovused. Aga just selle, eurooplase jaoks nõnda eksootiliselt eripärase olustiku kujutamine pakkus kirjanikule ka ainulaadse võimaluse anda oma ideearendusele tavatut ekpressiivsust, otse barokset tunglevust ning värvirikkust, mis küllap kõige paremini vastas kirjaniku loomingulistele eeldustele ja esteetilistele taotlus-

tele. Nõnda sündiski kauge Lõuna-Ameerika ainestikul eesti kirjanduse üks omapärasemaid romaane. Kirjutatud on see teos aga juba Kanadas, kus autor tollal Montreali lähedal elas — nähtavasti oli siis ka selline distantseerumine loomingupsühholoogiliselt vajalik.

«Krutsifiksi» sündmustik on minevikuline, nii selle täpsem tegevusaeg kui ka -koht on aga jäetud tahtlikult ebamääraseks. Romaanis ei leidu ainustki aastaarvu, ja primitiivne olme ei anna samuti kuigivõrd kindlaid pidepunkte. Kesksete tegelaste eelnenud elukäigu tutvustusest saame teada, et nende noorukipõlves oli olnud kodusõda ja kaotatud orjus; nüüd on nad ammugi meheeas ja järelikult käesolev sajand alanud. Kuid kusagil ei näe me sõitmas mõnd autot või põlemas elektrilampi. Pigem on mingi tinglikkusega antud olustikule arhaiseerivat joont — nagu toonitamaks, et kõik see võinuks toimuda ka mõnel teisel sajandil. Konkreetsele ajahetkele tunnuslike reaalide vältimine ja tuhmistamine on niisiis ilmselt kavatsuslik. Sest antud seoses pole sellel tähtsust. «Krutsifiksi» sündmustik ei toimu ju niivõrd teatavas geograafilises areaalis mingil kindlal ajalõigul, vaid pigem kosmilisel näitelaval igaviku palge ees. Märkamatuks ei saa jääda romaanis esinevad võimsad, sugestiivsed maalingud põuastest tasandikest ja kujutlusvõimet rabavaist mäestikumassiividest, samuti ähvardavalt süngete loodusjõudude möllu kujutused, mis loovad meeleolulise fooni inimühiskonnas toimuvale.

Kirjanikult endalt saadud andmeil (nagu kinnitab Alfred Kurlents lühimonograafias «Karl Rumor», Lund 1963, lk. 59) on lähtesündmustik ajalooline: sellelaadne usuhullustuslik liikumine, mis kujunes lõpuks paikkondlikuks sisesõjaks, on Brasiilias sajandivahetusel tõepoolest aset leidnud. Kogu seda sündmustiku käiku koos tõenäoliste eellugudega on romaanis püütud kõigis tema kausaalsusseostes ja ettenähtamatuis pöörakuis edasi anda, ent paigutatuna mujale, autorile paremini tuntud ümbrusse ja

teatavate kunstilistest kaalutlustest tingitud teisendustega. See omakorda teeb mõistetavamaks lokaalsete erijoonte mõningase tahtliku retušeerimise, mis — olgu öeldud — teose üldistusjõudu pigem suurendab kui kahandab.

Muidugi pole «Krutsifiks» kirjutatud selle eesmärgiga, et eesti lugejale tutvustada, mis kunagi ühes Brasiilia provintsis oli või olla võis. Muide jääbki ju teadmata, missuguse linna ja osariigiga on tegemist, sest nagu aastaarvud, niisama puuduvad ka igasugused tuntumad kohanimed. Brasiilia ongi autoril ainult n.-ö. ettekäändeks, värvikalt omanäoliseks ja rabavaks eksempliks. Et rõhutatult teadvustada seda, mis inimühiskonnas läbi aegade üha ette on tulnud: massipsühhooside meeletust, vaimupimeduses rabelevate hulkade purustavat ning ennasthävitavat stiihiat. Kõik kammitsad ja kütked lõhkunud mõttetuse määratsusi oli Rumor puhuti varemgi kajastanud oma novelliloomingus, romaanis on see nüüd välja maalitud laia eepilise lõuendina.

Laviinisarnaselt kasvav massiliikumine saab siin alguse religioosselt lähtepinnalt ja toimub sajandite traditsioonidega pühitsetud ristimärgi all. Tuleb arvesse võtta, et Rumor ratsionalistina ja sotsialistlike vaadetega autorina on alati olnud usuasjus reserveeritud ja varjamatult kriitiline. Ta näeb läbi ka religiooni ning kirikliku ideoloogia rüüsse peitunud liiginimlike tungide avaldusi, ja nende suhtes pole kirjanikul illusioone. Sest usuliikumistegi lipu all leiab enesele koha kõlvatus ja vägivald; religioon on niisama hea ettekääne võmutungi, hävitamiskihu ja tapahimu rahuldamiseks kui mõni muu ainuõndsakstegemist tõotav doktriin. Eks ole ju midagi analoogilist, ligilähedaselt sellesarnasena või ka paljukordselt hirmsamana toimunud teistsuguste hüüdsõnade ja teise emblemaatika pruukimisega — nii enne kui ka pärast «Krutsifiksi» kirjutamist. Teose tekstis ei ole niisugust seostamisvõimalust kusagil toonitatud või otseselt dekla-

reeritud (mis mõjunuks pealetükkivana ja kunstiliselt primitiivsena), aga kahtlemata just seda on mõeldud ja silmas peetud. Massipsühhoosi olemust ja toimemehaanikat tahetakse siin avada — mitte igavlevale lugejale pitoreskse vaatemängu pakkumiseks, vaid selleks, et sisendada protestitunnet julmuse vastu, hoiatada vägivalla ja esilepurskuvate ürginimese-instinktide eest. Ka kõige kõrgeaatelisemast seemnest, nagu seda on ju kristlik armuõpetus, võib võrsuda mürgine vili, hukatus ning häving.

Oma ainest ja ideestikust sõltuvalt ongi «Krutsifiks» ennekõike massiromaan, ülespiitsutatud inimhulkade meeletute tegude ja arutu märatsemise kujutus. Kesksete tegelaste osaks on üksnes sellele liikumisele esialgse tõuke andmine, edasises sündmustekäigus kaob aga igasugune juhitavus ja massiliikumine lohistab neidki enesega kaasa kuristiku poole. Siiski antakse meile romaani esimeses pooles nende kesksete kujude olemusest ja eelnenud elukäigust piisav ettekujutus, millega ühtlasi on loodud ka lugejale lähtealus toimuvas osalejate vaimutaseme ja mõttemaailma mõistmiseks.

Need saatuslikku rolli sattunud või asetunud tegelased Antenor ja Mario on kaks eri inimtüübi esindajat n.-ö. puhtal või äärmuslikul kujul. Askeetliku seadumusega Antenor on isepäi käija, müstiline teeotsija ja nägemuste nägija. Ei mingi tühikargajast kelm või pahatahtlik hullutaja, vaid enesele sisendatud kutsumuselt prohvet ja tõekuulutaja. Ainult et see tema mõttemaailm on lootusetult kaootiline ja kogu teiste tõeteele juhatamise kihk osutub lõpuks vaimuhämarikku hälbinu kujutlustesegadikuks. Neeger Mario seal kõrval on puhtakujuline vaistudeinimene, tõrkumatu järgija ja käsutäitja, prohveti esimene jünger ja tähtsaim abiline. Liikumine, mille etteotsa need kaks ühisaktsioonis on kerkinud, peabki suubuma nimelt sinna, kuhu see suubub.

Aga jutustaja suhe, autori enda vahekord kujutatavate

tavatute sündmuste ja olukordadega? Seegi küsimus pole ülearune. On ennegi osutatud pihtimusliku elemendi erilisele osatähtsusele Rumori loomingus, ja ka siin võib seda kusagil süvakihtides aimata. Kui kauget, võõrapärast või õrjetut kirjanik ei kujutakski — ka selle kaudu kõneleb ta üksjagu enesest, võib-olla koguni ennekõike enesest: sellest, mis tema enda sisimas on toimunud. Muidugi teisel tasandil, teistsuguste mõistekategooriatega väljendatavana, aga tolle inimhinge põua ja põlemise on ta ise mingil viisil ometi läbi elanud. Teisiti poleks seesugune teos tekkida saanud. Ja kuigi kõik on läinud nõnda nagu on läinud, kuigi laul uuest inimkonnast ning lootusest romaani lõpul jääb üksnes sealsamas purunevaks sümboliks — kogu oma kujutusega seisab autor eituse eituse kaudu ometi inimkonna uuekssaamise lootuse kandjate poolel.

Mõndagi seesugust — esituslaadis ja motiivistikus —, millega meie lugejad on vahepeal tutvuda jõudnud ladinaameerika kirjanduse tõlgete kaudu, võivad nad nüüd arusaadava imestusega leida eesti kirjaniku romaanist, mis paberile pandud hulga aastate eest. Nii selles, kuidas reaalelulisse kujutusse sujuvalt tuuakse üleloomulikkuse elemente, nõnda et vahejoon teinekord tajumatuks muutub, või seksuaalsuse ja surma tavakäsitust eiravas seostamises. Kusjuures see — lisaks autori varasemaski loomingus ilmnenud suundumusele — paistab midagi ammutavat ka kauge maa pärimuslikest folkloorikihistustest, ilma et Rumoril tarvitsenuks ilmtingimata otseseid kirjanduslikke eeskujusid olla.

Eri kujutamismaneeride rööbitine ja põimuv kasutamine, mis on jälgitav läbi kirjaniku kogu loomingu, on tunnuslik ka tema ainsale romaanile. Realistlikku tõepärasust järgivasse eepilisse jutustusse lõikub äärmusteni jõhker-naturalistlikke pildistusi vaheldumisi romantilise või groteskseg a. Üleminekud võivad mõnigi kord olla järsud ning ootamatud, otsekui tahtlikult põrpivad: traagilisest

võllanaljaliseni, siirast hingekarjatusest ürgkoomilise totruseni on ainult pool sammu. Selles poeetikas pole ennatlik näha teatavaid karnevalipärasuse jooni või sugemeid — aga jällegi ei söandaks mõistatada, kas ja kuivõrd puhtkirjanduslike lõikelehtede järgi või siis kujutatava maa rahvaelu omapära otsemõjutustel.

«Krutsifiksil» on vaieldamatuid ühisjooni Lõuna-Ameerika maade uusimale kirjandusele tunnusliku nn. maagilise realismiga, aga mil määral siin tegemist on vastuvõetud mõjudega ja kuivõrd teatava paralleelsusega, on meil asjaolusid lähemalt tundmata raskevõitu otsustada. Märkigem ometi seda tõsiasja, et Rumor kirjutas oma romaani ju üheaegselt nüüdseks maailmakuulsuse pälvinud ladinaameerika autorite (García Márquez, Vargas Llosa, Cortázar jt.) varasemate teostega ja vaevalt et sai nende toonaste noorkirjanike õpipoiss olla. Et aga temagi on väljapääsu otsinud «liiga naiivsest realismist» ja leidnud selle teatavate arhetüüpsete motiivide kasutamises, seda näeme teosest selgesti. Nõnda on ta püüdnud esile tuua toda sügavamat, elu pealispinna all varjuvat tähendusrikkamat reaalsust, ja näiva juhtumusromaani kestas peitub õigupoolest metafüüsiline romaan, mis keskendatud inimolemuse, saatuse ja elumõtte igavesele probleemistikule.

Esmailmumisest alates on «Krutsifiks» täit tunnustust pälvinud oma sõnavararikkusega, mis aastakümneid võõrkeelses keskkonnas viibinud autori puhul on seda üllatuslikum. Rumori-lühimonograafia (lk. 62) sedastab: «Virtuooslikult on kasutatud rahvakeelt, uusi sõnu ja autori enda uusloomingut sel alal.» Muidugi võib näiteks neegrižargooni markeerimine lõunaeestiliste murdesugemetega tekitada mõnes lugejas pentsikuvõitu seostusi, ilma et seda kui ühtt lahendusvõimalust tahaks põhimõtteliselt ära laita. Häirivamgi on teose algusosas paigutine lausekonstruktsioonide võõrapärasus, eriti *omama*-verbi kasutamise liiasus, mis aga edaspidi peaaegu märkamatuks taandub.

Üldine keeleline nõtkus, kujundikullus ja varjunditerohkus on aga tõepoolest tähelepanuväärne.

Kui nüüd kõige lõpuks tahaksime leida «Krutsifiksile» mingit kindlamat kohta eesti romaani arengupanoraamis, siis nii otseses kui ülekantud tähenduses võiks selle paigutada Gailiti ja Ristikivi teoste vahele. Ehkki kirjanikuna ka esimesest vanem, tuli Rumor oma romaaniga pärast Gailiti loomingutee lõppu, ja ühisjoonigi leidub nendes päris palju. Teiselt poolt ennetas «Krutsifiks» kauge maa mineviku kujutusena Ristikivi ajalooaineliste romaanide sarja, kusjuures ühendav põhikarakteristik on üleajalise, üldinimliku probleemistiku valdavus. Ja küllap oleme sellise paigutusega juba ühtlasi andnud oma otsustuse ka Rumori romaani kunstitaseme kohta.

Endel Nirk

SISUKORD

Teadmiseks

5

Esimene osa
Ääs hõõgub

9

Teine osa
Hinged tules

173

«Krutsifiksi» autorist ja
romaanist endast

341

Rumor, K.

R 84 Krutsifiks: Jutustus inimhingede põuast ja põlemisest. — Tln.: Eesti Raamat, 1989. — 352 lk. — (Eesti romaanivara).

ISBN 5—450—00245—9

Karl Rumor (kod.-nimi A s t) (1886—1971), sajandi alguse aktiivseid revolutsioonitegelasi, hilisem Eesti Vabariigi aegne tuntud poliitik ja ajakirjanik, kirjutas end eesti kirjandusse põhiliselt 1920-ndail aastail ilmunud novellidega. Kirjaniku ainsaks romaaniks jäi emigratsioonis valminud ja 1960. a. võõrsil trükitud «Krutsifiks». Valdavalt kahe peategelase, prohvetikalduvusega Antenori ja tema mustanahalise kaaslase Mario varal kujutatakse selles naturalistliku värvikusega üht dramaatilist usuliikumist sajandivahetuse Brasiilias. Teispool sündmustikukirevust aimub romaani avaramgi tähendus kui inimolemuse hämarate tagamaade erituskatse.

R **4702700100—236** TL—2—37—88 84.3E
901(15)—89

Литературно-художественное издание
Серия «Эстонский роман»
Румор Карл
РАСПЯТИЕ
На эстонском языке
Художник-оформитель Х. Керсна
Таллинн, изд-во «Ээсти раамат»
Toimetaja R. Kilgas
Kunstiline toimetaja M. Raid
Tehniline toimetaja R. Lillema
Korrektor R. Turu
ИБ № 7515
Laduda antud 03. 05. 88.
Trükkida antud 14. 02. 89.
Formaat 84×108/32. Trükipaber nr. 1. Kiri: baltika
Kõrgtrükk. Trükipoognaid 11,0. Tingtrükipoognaid 18,48.
Tingvärvitõmmiseid 18,78. Arvestuspoognaid 20,25.
Trükiarv 50 000. Tellimus nr. 1240. Hind rbl. 2.—
Kirjastus «Eesti Raamat», 200090, Tallinn,
Pärnu mnt. 10
Trükikoda «Ühiselu», 200001, Tallinn, Pikk 40/42